

Dlhodobá vízia rozvoja slovenskej spoločnosti

Bratislava august 2008

Dlhodobá vízia slovenskej spoločnosti bola vypracovaná v rámci projektu **Vízia a stratégia slovenskej spoločnosti** schváleného vládou SR uz. č. 906 z 25. októbra 2006.

Gestor projektu:

prof. Ing. Milan ŠIKULA, DrSc., Ekonomický ústav SAV

Vypracovali pracovníci Ekonomického ústavu SAV (gestorské pracovisko), Prognostického ústavu SAV, Ústavu politických vied SAV, Ústavu štátu a práva SAV, Národohospodárskej fakulty Ekonomickej univerzity v Bratislave, Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a ďalší experti.

OPONENTI

prof. PhDr. Martin POTŮČEK, CSc., MSc.

vedúci Centra pre sociálne a ekonomické stratégie, Praha

Dipl.-Ing. Peter HAVLIK

zástupca riaditeľa WIIW – The Vienna Institute for International Economic Studies, Vienna

Dr. h. c. Ing. Jozef UHRÍK, CSc.

prezident Združenia automobilového priemyslu SR

prof. PhDr. Jan KELLER, CSc.

Ostravská univerzita, Ostrava

Jazyková úprava: PhDr. Katarína Rybanská

Technické spracovanie: Silvia Rémayová

© Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2008

KOLEKTÍV AUTOROV

1. KAPITOLA

prof. Ing. Milan ŠIKULA, DrSc., Ekonomický ústav SAV, Bratislava (gestor kapitoly)
doc. Ing. Anatolij BRACJUN, CSc., Ekonomická univerzita v Bratislave
Ing. Štefan BURDA, ekonomický analytik, Bratislava
Ing. Miloš HOFREITER, Ekonomická univerzita v Bratislave
doc. Ing. Eva HORVÁTOVÁ, CSc., Ekonomická univerzita v Bratislave
Ing. Marian NEMEC, CSc., Ekonomická univerzita v Bratislave
doc. Ing. Pavol OCHOTNICKÝ, CSc., Ekonomická univerzita v Bratislave
doc. Ing. Peter STANĚK, CSc., Ekonomický ústav SAV, Bratislava

2. KAPITOLA

doc. Mgr. Ján BUNČÁK, PhD., Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave (gestor kapitoly)
Mgr. Roman DŽAMBAZOVIČ, PhD., Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
RNDr. Anna HRABOVSKÁ, PhD., Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
prof. PhDr. Ivan LALUHA, PhD., Národohospodárska fakulta, Ekonomická univerzita v Bratislave
prof. PhDr. František NOVOSÁD, CSc., Filozofický ústav SAV
prof. PhDr. Ján SOPÓCI, PhD., Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

3. KAPITOLA

PhDr. Miroslav PEKNÍK, CSc., Ústav politických vied SAV (gestor kapitoly)
JUDr. Eduard BARÁNY, DrSc., Ústav štátu a práva SAV
Mgr. Josef BAXA, Ústav politických vied SAV
PhDr. Mojmir BENŽA, CSc., Ústav etnológie SAV
JUDr. Ľudmila GAJDOŠIKOVÁ, CSc., Ústavný súd SR
PhDr. Marián HRONSKÝ, DrSc., Ústav politických vied SAV
PhDr. Eva JAŠŠOVÁ, PhD., Ústav politických vied SAV
doc. PhDr. Peter JUZA, PhD., Ministerstvo zahraničných vecí SR
PhDr. Michal KALAVSKÝ, CSc., Kancelária prezidenta SR
prof. PhDr. Oskar KREJČÍ, CSc., Ústav politických vied SAV
doc. PhDr. Svetozár KRNO, CSc., Katedra politológie a európskych štúdií, UKF Nitra
prof. PhDr. Miroslav KUSÝ, CSc., FiF UK Bratislava
doc. PhDr. Jozef LYSÝ, CSc., Pedagogická fakulta UK v Bratislave
Mgr. Juraj MARUŠIAK, PhD., Ústav politických vied SAV
JUDr. Dušan NIKODÝM, CSc., Ústav štátu a práva SAV
prof. PhDr. František NOVOSÁD, CSc., Filozofický ústav SAV
PhDr. Zuzana POLÁČKOVÁ, CSc., Ústav politických vied SAV
JUDr. Štefan ŠEBESTA, Ústav štátu a práva SAV
doc. PhDr. František ŠKVRNDA, CSc., Fakulta medzinárodných vzťahov, EU v Bratislave
MUDr. JUDr. Daniel ŠMIHULA, PhD., Ústav politických vied SAV
prof. PhDr. Rastislav TÓTH, CSc., Katedra politológie a sociológie, TU AD Trenčín
JUDr. Jozef VOZÁR, CSc., Ústav štátu a práva SAV

4. KAPITOLA

Ing. Ivan OKÁLI, DrSc., Ekonomický ústav SAV (gestor kapitoly)
Ing. Daneš BRZICA, PhD., Ekonomický ústav SAV
Ing. Herta GABRIELOVÁ, CSc., Ekonomický ústav SAV
Ing. Miloš HOFREITER, Ekonomická univerzita v Bratislave
doc. Ing. Jan IŠA, DrSc., Ekonomický ústav SAV
Ing. Martin LÁBAJ, PhD., Ekonomický ústav SAV
Univ. Prof. Dipl.-Ing. Dr. Mikuláš LUPTÁČIK, Vienna University of Economics and Business Administration, Viedeň
doc. Ing. Valéria MICHALOVÁ, CSc., Obchodná fakulta EU v Bratislave
Ing. Karol MORVAY, PhD., Ekonomický ústav SAV
doc. Ing. Pavol OCHOTNICKÝ, CSc., Ekonomická univerzita v Bratislave
Ing. Daniela RUMPELOVÁ, Ekonomický ústav SAV
prof. PhDr. Monika ŠESTÁKOVÁ, DrSc., Vysoká škola manažmentu CITY Univerzity, Bratislava
Ing. Jaroslav VOKOUN, Ekonomický ústav SAV

5. KAPITOLA

prof. Ing. Antonín KLAS, PhD., Ekonomický ústav SAV (gestor kapitoly)
prof. Ing. Milan Dado, PhD., Žilinská univerzita v Žiline
Ing. Igor CHOVAN, Zväz priemyselných výskumno-vývojových organizácií, Bratislava
RNDr. Eva MAJKOVÁ, DrSc., Fyzikálny ústav SAV, Bratislava
doc. RNDr. Vladislav ROSA, PhD., expert, Bratislava
doc. Ing. Peter STANĚK, CSc., Ekonomický ústav SAV, Bratislava
prof. Jozef TIMKO, DrSc., Ústav molekulárnej biológie SAV, Bratislava
Ing. Menbere WORKIE TIRUNEH, PhD., Ekonomický ústav SAV, Bratislava
Ing. Štefan ZAJAC, CSc., Prognostický ústav SAV, Bratislava

6. KAPITOLA

Ing. Ružena SPÁČILOVÁ, CSc., Prognostický ústav SAV, Bratislava (gestor kapitoly)
doc. Ing. Gejza BLAAS, CSc., VÚEPP, Bratislava
Ing. Marian BOŽÍK, PhD., VÚEPP, Bratislava
Ing. Štefan BUDAY, PhD., VÚEPP, Bratislava
PhDr. Stanislav BUCHTA, PhD., VÚEPP, Bratislava
prof. Ing. Tatiana ČOREJOVÁ, PhD., Žilinská univerzita v Žiline
prof. Ing. Milan Dado, PhD., Žilinská univerzita v Žiline
Matilda DROZDOVÁ, Žilinská univerzita v Žiline
prof. Ing. Jozef GNAP, PhD., Žilinská univerzita v Žiline,
Ing. Mária GUBOVÁ, CSc., VÚEPP, Bratislava
Ing. Zuzana CHRASTINOVÁ, VÚEPP, Bratislava
RNDr. Zita IZAKOVIČOVÁ, PhD., Ústav krajinnej ekológie SAV, Bratislava
Ing. Vladimír KONEČNÝ, PhD., Žilinská univerzita v Žiline
Jozef KONÔPKA, NLC, Zvolen
prof. RNDr. Mária KOZOVÁ, CSc., PF UK v Bratislave
prof. RNDr. Milan LAPIN, CSc., KAFZM, FMFI UK v Bratislave
Ing. Miloš POLIAK, PhD., Žilinská univerzita v Žiline
doc. Ing. Peter STANĚK, CSc., Ekonomický ústav SAV, Bratislava
Ing. Helena TIBENSKÁ, CSc., VÚEPP, Bratislava
Mgr. Eva UHRINČAŤOVÁ, VÚEPP, Bratislava
Ing. Ružena VAJCÍKOVÁ, VÚEPP, Bratislava

7. KAPITOLA

prof. Ing. Milan BUČEK, DrSc., Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, NF EU v Bratislave (gestor kapitoly)
Ing. Petr BERČÍK, PhD., Ministerstvo vnútra SR, sekcia verejnej správy
Ing. Tomáš ČERNĚNKO, Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, NF EU v Bratislave
doc. Ing. Mária FÁZIKOVÁ, CSc., Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre
prof. Ing. Arch. Maroš FINKA, PhD., Slovenská technická univerzita v Bratislave
doc. Ing. Marta HAMALOVÁ, CSc., Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, NF EU v Bratislave
Ing. arch. Július HANUS, CSc., Aurex, s.r.o.
Ing. arch. Vojtech HRDINA, CSc., Aurex, s.r.o.
doc. RNDr. Alžbeta IVANIČKOVÁ, CSc., Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, NF EU v Bratislave
Ing. Dušan KOZOVSKÝ, PhD. Ekonomický ústav SAV
doc. Ema MIŠÚNOVÁ, CSc., Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, NF EU v Bratislave
Mgr. Rudolf PÁSTOR, Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, NF EU v Bratislave
Ing. Stanislava PIRMANOVÁ, Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, NF EU v Bratislave
Ing. Štefan REHÁK, PhD., Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, NF EU v Bratislave
doc. RNDr. Vladimír SLÁVIK, CSc., Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta UK
Mgr. Miroslav ŠIPIKAL, PhD., Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, NF EU v Bratislave
doc. Ing. Jozef TVRDOŇ, CSc., Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, NF EU v Bratislave
doc. RNDr. Viera VLČKOVÁ, CSc., Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, NF EU v Bratislave
doc. Ing. Elena ŽÁRSKA, CSc., Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, NF EU v Bratislave

OBSAH

ZHRNUTIE	I – XIX
Úvod	1
1. GLOBÁLNE MEGATRENDY A SMEROVANIE CIVILIZAČNÝCH ZMIEN	5
1.1. Generálny megatrend globálneho utvárania znalostnej ekonomiky a spoločnosti	5
1.2. Kvalita a udržateľnosť života – existenčný megatrend civilizácie	12
1.3. Modernizácia spoločnosti ako cesta ku kvalite a udržateľnosti života	16
1.4. Utváranie globálnej konkurencie a konkurencieschopnosti	21
1.5. Vyhliadky Európskej únie v globalizujúcej sa svetovej ekonomike	26
1.6. Globalizácia a nároky na perspektívnu adaptáciu malej krajiny s vysoko otvorenou ekonomikou	30
2. SMEROVANIE SLOVENSKA K SÚDRŽNEJ A DOBRE SPRAVOVANEJ SPOLOČNOSTI	35
2.1. Súčasný stav slovenskej spoločnosti	36
2.2. Súdržná spoločnosť	38
2.3. Modernizácia kvality života	42
2.4. Demografický vývoj, rodina a zdravie obyvateľstva	45
2.5. Inklúzia sociálne vylúčených a marginalizovaných skupín – Rómovia ...	50
3. TENDENCIE VÝVOJA POLITICKÉHO A PRÁVNEHO SYSTÉMU	53
3.1. Premeny svetového politického systému a zahraničná politika Slovenskej republiky	53
3.2. Politický a stranický systém Slovenskej republiky	59
3.3. Tendencie vývoja právneho poriadku Slovenskej republiky	66
4. DOBIEHANIE VYSPELÝCH KRAJÍN – CIEĽ HOSPODÁRSKEHO VÝVOJA SLOVENSKA DO ROKU 2030	75
4.1. Prečo je v centre pozornosti Vízie ekonomického rozvoja Slovenska do- biehanie úrovne vyspelých krajín	75
4.2. Zmysel a spôsob vypracovania	76
4.3. Kritériá dobiehania a jeho varianty vo výkonnosti ekonomiky	77
4.4. Škála faktorov hospodárskeho rastu sa rozširuje, kapitál je v nej stále dôležitý	79
4.5. Budú zahraničné investície aj v budúcich rokoch kľúčovým faktorom hospodárskeho rastu SR?	81
4.6. Možný prínos zahraničných investorov k formovaniu znalostnej ekonomiky	84
4.7. Štruktúra, faktory a vývojové trendy finančného trhu	87
4.8. Hospodársky rast môže byť v dlhodobom horizonte limitovaný deficitom pracovníkov	89
4.9. Konvergencia v ekonomickej výkonnosti bude výraznejšia ako konvergen- cia miezd	92
4.10. Znalostná ekonomika potrebuje flexibilitu aj na trhu práce	94

4.11. Na zvyšovanie produktivity a výkonnosti sú potrebné kvalitatívne štruktúrne zmeny spojené s inováciami	95
4.12. Silný spracovateľský priemysel spätý s výkonnými službami – základ konkurencieschopnej štruktúry ekonomiky	98
4.13. Perspektívne oblasti podnikania v znalostnej ekonomike sú od súčasnej štruktúry hospodárstva veľmi vzdialené	102
4.14. Inovácie ako katalyzátor zmien v inštitucionálnom rámci ekonomiky ...	104
4.15. Hospodárskopolitický rámec bude dlhodobo určovať členstvo v eurozóne	105
4.16. Po vstupe do eurozóny vzrastie význam fiškálnej politiky	109
4.17. ZávERY oscilujúce okolo poznatku, že realizácia kvalitatívnych štruktúrnych zmien vytvára predpoklady na úspešné dobíhanie	112
5. CESTY K ZNALOSTNEJ SPOLOČNOSTI	117
5.1. Bez inovácií to nepôjde	119
5.2. Nároky na vzdelanie budú rásť	122
5.3. Rozvoj vedy a výskumu si vyžiada zásadné zvýšenie podpory od spoločnosti	128
5.4. Perspektívy informatizácie slovenskej spoločnosti	134
Záver	137
6. MULTIKRITERIÁLNE SEKTORY UDRŽATEĽNÉHO A BEZPEČNÉHO ROZVOJA	138
6.1. Budú žiť občania Slovenskej republiky v zdravom a bezpečnom životnom prostredí?	138
6.2. Bude mať Slovensko dostatok energie na svoj rozvoj?	149
6.3. Udržateľný rozvoj poľnohospodárstva a vidieka	153
6.4. Budúcnosť dopravnej a informačno-komunikačnej infraštruktúry v SR ..	159
6.5. Infraštruktúra starostlivosti o človeka	168
7. VÍZIA PRIESTOROVÉHO (REGIONÁLNEHO A ÚZEMNÉHO) ROZVOJA	188
7.1. Vízia regionálneho rozvoja do roku 2030	188
7.2. Zmeny v územnej (sídelnej) štruktúre slovenskej spoločnosti	196
7.3. Vízia zmien v regionálnej a lokálnej verejnej správe	203
LITERATÚRA	210

Zoznam použitých značiek

BANs	– Business Angels
BCPB	– Burza cenných papierov v Bratislave
BIS	– Bank of Information Settlements
BRIC	– Brazília, Rusko, India a Čína
BS efekt	– Balassov-Samuelsonov efekt
CD funkcia	– Cobbova-Douglasova produkčná funkcia
CPI	– Index spotrebiteľských cien (Consumer Price Index)
ČSFR	– Česká a Slovenská Federatívna Republika
ČSÚ	– Český statistický úrad
DPH	– daň z pridanej hodnoty
DSS	– Dôchodková správcovská spoločnosť
ECB	– Európska centrálna banka (European Central Bank)
EFILWC	– European Foundation for Improvement Living and Working Condition
EIS	– Európska inovačná tabuľka (European Innovation Scoreboard)
EK	– Európska komisia
EMÚ	– európska menová únia
EPO	– Európsky patentový úrad (The European Patent Office)
ESA 95	– Súčasná metodika zostavovania národných účtov v EÚ
ESCB	– Európsky systém centrálnych bánk
EÚ	– Európska únia
EÚ 5	– Slovenská republika, Česká republika, Poľsko, Maďarsko, Slovinsko
EÚ 15	– pôvodných 15 členských štátov Európskej únie (Belgicko, Dánsko, Fínsko, Francúzsko, Holandsko, Nemecko, Rakúsko, Švédsko, Taliansko, V. Británia, Írsko, Španielsko, Grécko, Portugalsko, Luxembursko)
EÚ 25	– EÚ 15 + Slovenská republika, Česká republika, Poľsko, Maďarsko, Slovinsko, Estónsko, Lotyšsko, Litva, Malta, Cyprus
G 8	– Group of Eight (Spojené štáty Americké, Veľká Británia, Francúzsko, Taliansko, Kanada, Ruská Federácia, Japonsko, Nemecko)
HDI	– index ľudského rozvoja (Human Development Index)
HDP	– hrubý domáci produkt
HND	– hrubý národný dôchodok
IKT	– informačné a komunikačné technológie
kgoe	– kilogram ropného ekvivalentu
KIBS	– poznatkovo náročné služby podnikom
MEGA	– Európske metropolitné oblasti rastu (Metropolitan European Growth Areas)
MH SR	– Ministerstvo hospodárstva SR
MHD	– mestská hromadná doprava
MI	– megainštitúcie
MMF	– Medzinárodný menový fond (International Monetary Fund)
MSP	– malé a stredné podniky
MŠ SR	– Ministerstvo školstva SR
NATO	– Severoatlantický pakt (North Atlantic Treaty Organization)
OECD	– Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (Organization for Economic Cooperation and Development)
OSN	– Organizácia spojených národov
PKS	– parita kúpnej sily
PPP	– Public Private Partnership
PSR	– Pakt stability a rastu
PZI	– priame zahraničné investície
REACH	– Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemicals
SAV	– Slovenská akadémia vied
SB	– Svetová banka (World Bank)
SPP	– Slovenský plynárenský priemysel
SR	– Slovenská republika
ŠÚ SR	– Štatistický úrad Slovenskej republiky
THFK	– tvorba hrubého fixného kapitálu
TNK	– transnacionálne korporácie
TTP	– trvalé trávne porasty
UNCTAD	– Konferencia Organizácie spojených národov o obchode a rozvoji (United Nations Conference on Trade and Development)
UNDP	– United Nations Development Programme
USA	– United States of America (Spojené štáty americké)
VÚC	– vyšší územný celok
WTO	– Svetová obchodná organizácia (World Trade Organisation)
ZES	– znalostná ekonomika a spoločnosť

ZHRNUTIE

Úvod

V októbri 2006 vláda Slovenskej republiky schválila projekt vypracovania *Vízie a stratégie rozvoja slovenskej spoločnosti*. Jeho význam je predovšetkým v tom, že artikuloval zásadnú výzvu k vypracúvaniu vedeckej výpovede o možnom budúcom smerovaní Slovenska v čase, keď sa vo vyspelých štátoch už dlhodobejšie venuje systematická pozornosť skúmaniu budúcnosti a keď naša spoločnosť v historickom kontexte prechádza veľkou dejinnou križovatkou.

V posledných desaťročiach bolo na Slovensku sporadicky vypracovaných viacero vízií a prognóz. Celkovo však bolo skúmanie budúcnosti značne zanedbávané, niekedy bagatelizované a odmietané. Hĺbka a skrácujúci sa interval zmien v jednotlivých sférach či aspektoch fungovania dnešnej spoločnosti zvyšujú tlak na skracovanie adaptačného času. V dôsledku tejto „tyranie času“ sa čoraz nástojčivejšou stáva potreba systematického predvídania zneistenej budúcnosti.

Doterajšie pokusy o vypracovanie vízie pre Slovensko ukázali, že žiadna inštitúcia s jej výskumným tímom nie je dnes na Slovensku schopná samostatne ju vypracovať v kvalitnej ucelenej podobe. Preto sme už pri vypracovaní projektu *Vízie a stratégie rozvoja slovenskej spoločnosti* vychádzali z toho, že prvou, a ako sa neskôr ukázalo, zďaleka nie bezproblémovou úlohou je vytvoriť funkčný interdisciplinárny tím výskumníkov z pracovísk SAV, univerzít a ústavov aplikovaného výskumu, obohatený o spoluprácu s predstaviteľmi hospodárskej, politickej, kultúrnej a ďalších oblastí spoločenskej praxe.

Práce na *Vízii* nás utvrdili v poznaní, že je potrebné vychádzať zo zahraničných skúseností a z poznatkov z prác tohto druhu a poučiť sa z nich, no v žiadnom prípade ich nemožno jednoducho kopírovať a mechanicky aplikovať. *Vízia rozvoja slovenskej spoločnosti* musí dôsledne vychádzať z jej konkrétneho stavu a historických špecifik a z toho odvodzovať jej vlastné žiaduce adaptačné zmeny budúceho smerovania v súradniciach globalizujúceho sa sveta.

V tomto zmysle kolektív riešiteľov pristupoval k vypracovaniu *Dlhodobej vízie rozvoja slovenskej spoločnosti*. Jej najdôležitejšie závery v stručnej podobe prezentujeme v tomto Zhrnutí. Zároveň poznamenávame, že tieto značne zhutnené závery sú podrobnejšie rozvedené a argumentované nielen v plnom texte *Dlhodobej vízie*, ale aj v desiatkach podkladových štúdií v celkovom rozsahu vyše dvetisíc strán, na ktorých sa podieľalo vyše sto expertov nielen z pracovísk, ktoré sa priamo zúčastňujú na riešení projektu, ale aj z mnohých ďalších pracovísk na Slovensku, a dokonca aj zo zahraničia. (Štúdie sa pre ich veľký objem vydali na CD.)

Východiská a hlavné tézy *Vízie* sa viacnásobne diskutovali tak na jednotlivých úrovniach autorského kolektívu, ako aj na seminároch a konzultáciách s poprednými predstaviteľmi výskumu SAV a univerzít, priemyselných výskumných a vývojových organizácií, automobilového a elektrotechnického priemyslu, veľkých zahraničných firiem, inovatívnych malých a stredných podnikov, bánk, KOZ SR a s celým radom ďalších reprezentantov spoločenského života. V tomto procese, ako aj na základe záverov oponentúry sa postupne syntetizovali do finálnej podoby.

Význam a uplatnenie Vízie má viac aspektov. Poskytuje bázickú orientáciu o smerovaní Slovenska, konkrétne rozhodovanie v rámci nej je však už výsostnou kompetenciou vlád. Môže byť vhodným základom širokej komunikácie a diskusie v rámci relevantných štruktúr našej spoločnosti s cieľom postupne vytvárať konsenzuálnu predstavu o základnom smerovaní budúceho vývoja Slovenska.

Predstavuje zásadné východiská pre rozvinutie prác na druhom hlavnom výstupe – stratégii rozvoja Slovenska do roku 2015. Jej ťažiskom bude rozpracovanie strategických realizačných ťahov, ktoré je nevyhnutné postupnými krokmi a vhodnými prostriedkami a cestami uskutočňovať už v priebehu strednodobého horizontu, aby sa vytvárali reálne predpoklady smerovania k cieľom vízie.

A nakoniec, nie však z hľadiska dôležitosti, môže, resp. mala by byť východiskovým krokom k systematickému rozpracúvaniu a spresňovaniu vízie ako jedného z nevyhnutných predpokladov eliminovania, resp. aspoň zmiernovania toho, čo A. Toffler výstižne nazval „šokom z budúcnosti“.

GLOBÁLNE MEGATRENDY A SMEROVANIE CIVILIZAČNÝCH ZMIEN

Na začiatku tretieho tisícročia sa Slovensko ešte nachádza na pôde industriálnej civilizácie, no zároveň je už vtáňované do víru veľkej postindustriálnej transformácie, ktorá predstavuje hlboko rozporný proces prechodu k vyššej etape civilizácie. V rámci neho možno identifikovať dve určujúce línie megatrendov, ktoré budú v nasledujúcich dekádach zásadne ovplyvňovať utváranie budúcnosti ľudstva a determinovať aj nároky na adaptáciu slovenskej spoločnosti. Prvú predstavuje generálny megatrend globálneho utvárania znalostnej ekonomiky a spoločnosti (ZES) a spektrum sprievodných megatrendov, ktoré majú spontánny, značne živelný charakter. Pod ich rozporným vplyvom a z toho plynúcich ohrození sa začala ako reakcia na ne formovať druhá línia – existenčný megatrend kvality a udržateľnosti života a viaceré s ním súvisiace podporné megatrendy.

Generálny megatrend globálneho utvárania ZES určuje základné smerovanie vývoja civilizácie, no procesy s ním spojené však prebiehajú krajne nerovnomerne a rozporne. Najzávažnejšie sú dva rozpory. Prvý sa vyhrotil medzi ekonomikou a životným prostredím, resp. prírodou a druhý medzi rastúcou produkciou bohatstva a prehlbujúcou sa nerovnomernosťou jeho rozdeľovania. Tieto rozpory sa koncentrovane prejavujú v megatrendoch globálneho vývoja populácie, revolúcie vo vede, v technológiách a inováciách, ohrození životného prostredia a v novom modele ekonomiky. Čoraz zjavnejšie a nebezpečnejšie ohrozenia generované prvou líniou megatrendov začali nachádzať odozvu vo formovaní druhej línie megatrendov, v ktorej je kľúčovým existenčný megatrend kvality a udržateľnosti života. Táto línia nezastupiteľne vyžaduje cieľavedomú a v potrebnej miere postupne globálne koordinovanú a harmonizovanú aktivitu celého ľudstva. Jeho reálne presadzovanie však musí sprevádzať aj rozvíjanie špecifických podporných megatrendov vytvárania adekvátnej formy globálneho vládnutia, obrody morálnych a duchovných hodnôt globálnej spoločnosti a rešpektovania faktora času. Pravdepodobné smerovanie globálneho vývoja bude závisieť od toho, do akej miery sa bude ľudstvo, na jednej strane, postupne učiť a dokáže udržateľne riešiť dejinnú výzvu – pozitívne rozvíjať nebývalý potenciál vytvárať lepší, pre človeka dôstojnejší svet, a na strane druhej, kontrolovať a postupne eliminovať existujúci deštruktívny potenciál ohrozujúci samotnú existenciu civilizácie. Ukazuje sa, že cestou ku kvalite a udržateľnosti života môže byť taká modernizácia spoločnosti, ktorá bude v sebe organicky spájať technické, ekonomické, sociálne a celkové spoločenské súvislosti.

Úvahy o vývojovej orientácii slovenskej spoločnosti preto vyžadujú vyvážené zladžovanie smerovania k udržateľnej ekonomickej výkonnosti so smerovaním ku kvalite a udržateľnosti života. Najnovšie prístupy usilujúce sa o komplexný pohľad na kvalitu a udržateľnosť života účelovo rozlišujú ekonomickú, sociálnu, environmentálnu a bezpečnostnú dimenziu, skúmajú ich vzájomné vzťahy a synergické pôsobenie, v ktorom sa odzrkadľujú rozdiely v úrovni rozvoja, v konkrétnom obsahu a váhe uvedených dimenzií, osobitosti jednotlivých krajín, ich regiónov, rôznych sociálnych skupín a pod. Z hľadiska Vízie rozvoja slovenskej spoločnosti je základnou otázkou, ako by sa mal formovať konkrétny obsah týchto dimenzií, resp. pilierov tak, aby ich celostné pôsobenie generovalo dlhodobú udržateľnosť, výkonnosť a konkurencieschopnosť ekonomiky v ľudsky dôstojných podmienkach. Analýzy vývinových metamorfóz európskeho sociálneho modelu ukázali, že na krízu, do ktorej sa dostal v polovici 90. rokov, najúčinnjšie reagovala línia jeho znalostne sociálnej adaptácie vyvinutá v Dánsku, vo Fínsku a Švédsku. Táto modifikácia európskeho sociálneho modelu predstihla výsledkami nielen jeho iné európske modifikácie, ale aj neoliberalne znalostný model USA. Tým, že funkčne skĺbila znalostnú modernizáciu ekonomiky s modernizáciou silného sociálneho štátu, stala sa výkonnejšou nielen v produktivite práce, ale aj v integrálnej produktivite faktorov. Vďaka tomu dosahuje špičkovú globálnu konkurencieschopnosť v symbióze s vysokou kvalitou a udržateľnosťou života. Výsledky doterajšieho súperenia rôznych modelov hospodárskej a sociálnej výkonnosti a konkurencieschopnosti považujeme pri úvahách o vízii za mimoriadne inšpiratívne a smerovanie v intenciách znalostne sociálneho modelu rešpektujúce osobitosti konkrétnych podmienok rozvoja Slovenska za existenčne dôležité.

Teória a prax potvrdzujú, že v komplexe faktorov spolupôsobiacich na kvalitu a udržateľnosť života zohráva primárnu úlohu životaschopnosť hospodárskeho a sociálneho modelu a jeho dlhodobá komparatívna výkonnosť, ktorá je v rastúcej miere testovaná v globálnej konkurencii. Globalizáciou sa vytvára nový typ konkurencie s dominantnou úlohou transnacionálnych korporácií, ktoré vlastné komparatívne výhody celoplanetárne kombinujú s komparatívnymi výhodami rôznych krajín a regiónov. Konkurenčnú pozíciu si popri flexibilizácii svojej štruktúry upevňujú najmä čoraz väčším využívaním faktorov znalostnej ekonomiky. Výrazne zvyšujú podiel nehmotných aktív, predovšetkým talentovaných profesionálov a znalostných pracovníkov. Vďaka tomu znásobujú svoje príjmy a trhovú kapitalizáciu. Stávajú sa hlavnými priekopníkmi zvyšovania konkurencieschopnosti založenej na faktoroch znalostnej ekonomiky. V dôsledku toho zásadne ovplyvňujú tak súťaž medzi centrami svetovej ekonomiky, ako aj nároky na stratégiu konkurencieschopnosti štátov a regiónov. Globálnu konkurenciu pociťujeme viacúrovňovo jednak priamo, jednak v modifikovanej podobe prostredníctvom podmienok a faktorov, ktoré na nás ako členský štát pôsobia v rámci EÚ. To môže posilňovať i limitovať účinnosť našej adaptácie. V tomto zmysle bude v časovom horizonte Vízie a stratégie pozícia Slovenska ovplyvňovaná aj vývojom konkurencieschopnosti EÚ v globálnej súťaži doterajších a formujúcich sa nových centier svetovej ekonomiky.

Pozíciu EÚ popri nižšej intenzite investícií do výskumu a vývoja oslabuje aj oneskorené a menej účinné využívanie možností globalizácie. Účinná štruktúrna adaptácia EÚ na výzvy globalizácie bude v najbližších dekádach vyžadovať zásadnú modernizáciu ekonomického a sociálneho modelu jej fungovania. Jej jadrom by mal byť dôsledný ťah na proinovačne orientovanú harmonizáciu podnikateľského prostredia, zodpovedajúcu nárokom ZES. To znamená nielen bez prietahov dokončovať liberalizáciu

trhov, najmä trhov práce a služieb, uskutočňovať konzistentné reformy v oblasti trhu práce, sociálnej politiky a dôchodkového zabezpečenia, nevyhnutného minima zladovania odvodových a daňových systémov atď., ale zároveň do celého inštrumentária hospodárskej politiky organicky zakomponovať prvky účinne stimulujúce tvorbu, difúziu a podnikateľské zhodnocovanie znalostí v inováciách a hlbšiu špecializáciu v ťažko napodobiteľných aktivitách.

Špecifická náročnosť uvažovaných zmien spočíva v tom, že pre nosnú ideu EÚ „zjednotenie v rozmanitosti“ musia členské štáty v ďalšej etape inovovať nástroje a metódy optimalizácie vzťahu medzi zjednoteným (unifikovaným) a rozmanitým (individuálnym), ktoré umožnia pretransformovať rozmanitý sociálno-ekonomický, kultúrny a pod. potenciál jednotlivých členských štátov do rovnovážneho napredovania zjednotenej Európy v kvalitatívne novom globálnom prostredí.

Vývoj Slovenska ako malej krajiny s vysoko otvorenou ekonomikou, silne penetrovanou zahraničným kapitálom bude v časovom horizonte vízie ešte výraznejšie prebiehať pod zásadným určujúcim pôsobením globalizačných a integračných procesov. To však neznamená, že by sme mali len pasívne prijímať ich dôsledky. Zmysel Vízie vidíme práve v načrtnutí koridoru možného smerovania vývoja, v ktorom sa bude Slovensko usilovať aktívne využívať rozvojové šance a príležitosti globalizácie a integračnej účasti v EÚ a prezieravo čeliť rizikám a ohrozeniam spojeným s týmito procesmi (napr. globálnym finančným krízam). V tomto kontexte chápeme Víziu ako veľký, dlhodobý a spoločnosť mobilizujúci cieľ, vymedzený komplexom kvalitatívnych zmien, ktorými Slovenská republika bude participovať na veľkej postindustriálnej transformácii v prvej tretine 21. storočia. Ich základom bude civilizačný posun Slovenska vo vytváraní predpokladov prechodu k ZES, ktorý umožní rozvíjať a kultivovať jeho konkurencieschopnosť, reprodukovat' podmienky udržateľného rozvoja smerujúceho k vyrovnaní, resp. podstatnému priblíženiu výkonnosti ekonomiky a postupne aj životnej úrovne a kvality života obyvateľov a regiónov k úrovni vyspelých krajín. Realizáciu týchto cieľov bude potrebné zvládnuť v podmienkach, keď pod vplyvom globalizácie štát otvorením ekonomiky a liberalizáciou zahraničného obchodu a pohybu kapitálu sa na jednej strane vzdáva hlavných nástrojov, ktoré mu umožňovali ovplyvňovať orientáciu a materiálny obsah vonkajších ekonomických vzťahov, a na druhej strane sa ústretovou adaptáciou, zameranou na priťahovanie kvalitných zahraničných investorov, usiluje vytvárať podmienky pre čo najlepšiu participáciu na efektoch globálneho využívania komparatívnych výhod.

Východiskovú situáciu sťažuje to, že Slovenská republika sa ocitla v rámci EÚ medzi krajinami s najnižšou a ďalej sa znižujúcou inovačnou výkonnosťou. Zotrvanie v tejto pozícii predstavuje mimoriadne vážne ohrozenie udržateľnosti rozvoja a reálnej konvergencie.

Z analýzy megatrendov a nárokov na globálnu konkurencieschopnosť malej krajiny vyplýva, že kategorickým imperatívom smerovania Slovenska ku kvalite a udržateľnosti života je urýchlené prerušenie dlhodobého trendu znižovania a zanedbávania investícií do vytvárania predpokladov znalostnej ekonomiky a spoločnosti. Preto je nevyhnutné do centra národno-štátnych záujmov definovať, ale hlavne bezodkladne reálne ako najvyššiu strategickú prioritu presadzovať dôsledné smerovanie k znalostne sociálnemu modelu spoločnosti. To vyžaduje súbežne s výrazným zvyšovaním investícií do sféry vzdelania, výskumu a vývoja a inovačného prostredia zároveň kvalitatívne zdokonaľovať a zefektívňovať systémy ich fungovania. Pritom s ohľadom na špecifika konkrétnych podmienok Slovenska, účelne využívať skúsenosti krajín úspešne rozvíjajúcich znalostne-sociálny model spoločnosti. Riešenie tejto úlohy bude určite veľmi zložitá

a náročné vzhľadom na stupeň a charakter globalizácie našej ekonomiky a tým podmienených určujúcich záujmov, na stav politickej scény, vplyv záujmových skupín, miery korupcie a klientelizmu a pod. Prekonávanie s tým spojených ťažkostí a problémov je však nanajvýš potrebné, aby súčasné a budúce generácie chceli a mohli na Slovensku dôstojne žiť a aktívne sa podieľať na jeho modernizácii.

SMEROVANIE SLOVENSKA K SÚDRŽNEJ A DOBRE SPRAVOVANEJ SPOLOČNOSTI

Základným problémom sa stáva vzťah slovenskej spoločnosti (v jej vnútornej kultúrnej, sociálnej a náboženskej diferencovanosti) k sebe samej. V slovenskej spoločnosti je vedomie „starosti o celok“ zreteľne slabšie ako v susedných národných spoločnostiach. Máme k sebe oveľa laxnejší vzťah, sme oveľa tolerantnejší k vlastným nedostatkom.

Slovenská spoločnosť bude v Európskej únii prostredníctvom porovnávania s podmienkami v iných európskych štátoch vystavená tlaku na zvýšenie významu slovenského štátneho občianstva. Tomuto tlaku bude musieť čeliť zväčšovaním sociálnej súdržnosti občanov tvoriacich spoločnosť Slovenskej republiky a zvyšovaním kvality ich života. Život na Slovensku sa v rastúcej miere musí približovať podmienkam v štátoch západnej Európy, a zároveň sa v jeho charaktere musia rozvíjať osobitosti, ktoré zabezpečia jeho jedinečnosť.

Sociálnou kohéziou sa rozumie vnútorná súdržnosť, väzba, zomknutosť sociálnych skupín a celej spoločnosti, ktorá vzniká ako výsledok pôsobenia subjektov uznávajúcich spoločné ciele, hodnoty a normy pri rešpektovaní ich ekonomických, národných a etnických odlišností. Sociálna súdržnosť je podmienkou stability politického systému, zdrojom ekonomickej výkonnosti i základom pocitu bezpečnosti a spokojnosti občanov. Na vytváranie súdržnosti v spoločnosti je potrebné, aby ju podporoval štát, najmä systémom legislatívy, exekutívy a verejnej správy.

Súčasnú situáciu v oblasti kvality života na Slovensku determinuje vysoká úroveň príjmovej nerovnosti. Do roku 1989 bolo Slovensko jednou z príjmovovo najegalitárnejších krajín v Európe, v súčasnosti sme spoločnosťou s vysokou mierou príjmových nerovností. Táto zmena vysvetľuje existujúcu diferenciáciu v úrovni a kvalite uspokojovania životných potrieb i v subjektívnom hodnotení spokojnosti so životom. V kvalite života na mikroúrovni sa vyprofilovali tri základné spôsoby hospodárenia domácností – záchovný, úsporný a luxusný.

Po období uspokojenia odkladaných spotrebných aspirácií úsporný model nahradí konzumný model hospodárenia. Ako ukazujú príklady vo vývoji vyspelých štátov Európy, prvky rozvojového modelu hospodárenia domácností (pre ktorý je charakteristický vysoký podiel výdavkov na vzdelanie, kultúru a voľnočasové aktivity) sa budú rozširovať až potom, keď úroveň konzumného modelu bude dostupná pre väčšinu obyvateľstva. Kvalita života sa vtedy stane jedným z hnacích motorov spoločenskej modernizácie. Bude to znamenať obrovský kultúrno-civilizačný pokrok a radikálnu modernizáciu života vyvolanú prechodom od úsporno-materialistických k rozvojovo-postmaterialistickým životným orientáciám a aktivitám.

Zasahovanie štátu do oblasti kvality života je mimoriadne citlivou, ale aj nevyhnutnou činnosťou. To je dôvod, prečo odporúčame len nepriame zasahovanie formou odstraňovania existujúcich znevýhodnení a podporou rovnosti príležitostí.

V prognózach vývoja obyvateľstva sa očakáva postupný prirodzený úbytok obyvateľstva v dôsledku nízkeho počtu živonarodených detí a ešte stále vysokej miery úmrtnosti. Najzávažnejším dôsledkom znižovania podielu detskej zložky obyvateľstva a zvyšovania stareckej zložky je trend intenzívneho demografického starnutia slovenskej populácie. S opísaným vývojom úzko súvisí ekonomické zaťaženie obyvateľstva (pomer produktívneho obyvateľstva k neproduktívnemu), ktoré sa do roku 2030 zvýši zhruba na dvojnásobok súčasného stavu. Starnutie populácie prináša zásadné výzvy pre spoločnosť, lebo z neho vyplýva rastúca záťaž pre zdravotnícky, sociálny a ekonomický systém.

Na opísané trendy demografického vývoja štát bude musieť reagovať reformou dôchodkového zabezpečenia, zvýšením veku odchodu do dôchodku a reformou verejného zdravotníctva. Popritom treba koncipovať a realizovať národnú populačnú politiku, ktorá bude reagovať na nové demografické, ekonomické a spoločenské podmienky. Bude treba vytvárať priaznivé prostredie pre utváranie a existenciu rodín s deťmi, t. j. pomáhať rodinám priamymi i nepriamymi prostriedkami pri starostlivosti o deti a ich výchovu. Súčasťou takto chápanej populačnej politiky je aj masívna štátna politika podpory bývania.

Osobitnou úlohou je starostlivosť o starších ľudí. Aktívne starnutie ráta so štyrmi hlavnými skupinami aktivít seniorov: platenou prácou, prácou v domácnosti, starostlivosťou o iných (najčastejšie rodinných príslušníkov) a voľnočasovými aktivitami. Ochrana starších ľudí v rámci sociálnej politiky musí byť zameraná na dosiahnutie sebestačnosti, sociálnej participácie a integrácie do spoločnosti. Významné miesto patrí rozširovaniu možností celoživotného vzdelávania pre starších a ovplyvňovaniu spoločenskej klímy v prospech vytvárania medzigeneračnej solidarity.

Ohrozením sociálnej súdržnosti je aj sociálna exklúzia (vylúčenie), ktorá je dôsledkom nerovného prístupu jednotlivcov alebo celých skupín obyvateľstva k piatim základným zdrojom spoločnosti: zamestnaniu, bývaniu, sociálnej ochrane, zdravotnej starostlivosti a vzdelaniu. Sociálne vylúčenie je nechcený proces, pretože okrem nerovnosti možností uplatňovať všetky občianske, politické a sociálne práva vedie aj k sociálnemu napätiu a z neho vyplývajúcim rizikám.

Medzi najzraniteľnejšie sociálne skupiny, teda medzi marginalizované skupiny najviac ohrozené chudobou a sociálnym vylúčením patrí na Slovensku rómska populácia. Pri riešení sociálneho vylúčenia Rómov je nevyhnutné zamerať sa predovšetkým na oblasti vzdelávania, trhu práce (zamestnanosti), sociálnych služieb, bývania, zdravia a zvyšovania citlivosti verejnosti vo vzťahu k Rómom. Zlepšenie efektívnosti vzdelávania rómskych detí vyžaduje predovšetkým: odstránenie ekonomických bariér, ktoré bránia deťom začať školskú dochádzku, ako aj dosiahnutie vyššej miery zaškolenosti rómskych detí.

TENDENCIE VÝVOJA POLITICKÉHO A PRÁVNEHO SYSTÉMU

Premeny svetového politického systému a zahraničná politika SR

Súčasnú výhodnú postavenie Slovenskej republiky vo svete prehlbujúcej sa globalizácie je do určitej miery rozporuplné. Ekonomicky, politicky, vojensky nie je dostatočne silná a sama nemôže dané prostredie ovplyvniť; svoje záujmy však nemusí obhajovať osamotene, pretože je teraz súčasťou najsilnejších ekonomických a vojenskopolitických inštitúcií – Európskej únie a NATO.

Nerovnomerný vývoj vo svete vyzdvihuje do popredia rodiace sa nové mocnosti – Čína, India, Rusko, Brazília – získavajúce ekonomické postavenie, ktoré môže v polovici 21. storočia zásadne zmeniť aj svetovú politickú štruktúru. Vývoj môže ísť jednak podľa scenára udržania súčasného stavu v podobe hegemonie USA, jednak podľa scenára vytvorenia efektívnej multipolarity založenej na kondomíniu mocností, ale aj podľa scenára uvrhnutia sveta do chaosu. Pre Slovensko, ako menší štát, sa ako najvýhodnejší ukazuje scenár vývoja, ktorý bude smerovať k rozvoju a dodržiavaniu medzinárodného práva, teda aj k posilňovaniu inštitúcií určených na jeho presadzovanie, predovšetkým OSN.

Základom úspešnej zahraničnej politiky Slovenskej republiky je v tejto situácii: a) politická elita, ktorá dokáže definovať štátny (národno-štátny) záujem, zjednotiť okolo neho verejnosť a presadiť ho v prvom rade v regionálnych integračných zoskupeniach, teda v EÚ a NATO; b) priaznivý vývoj týchto integračných zoskupení.

Európska únia predstavuje so svojim originálnym spôsobom riešenia medzištátnych problémov a ekonomicko-politického rozvoja neuzavretý experiment. V podmienkach globalizácie je v záujme SR tak rozširovanie EÚ, ako aj také prehlbovanie integračného procesu, ktoré bude posilňovať konkurencieschopnosť Európy, a zároveň bude rešpektovať národné a štátne špecifiká členských štátov. Poloha Slovenska v strede Európy si vyžaduje, aby dochádzalo k čo najmenšiemu spolitizovaniu ekonomických problémov, predovšetkým energetiky. Konfrontácia s Ruskom, ktoré sa môže v priebehu dvoch dekád stať ekonomicky najsilnejším štátom Európy, predstavuje nielen oslabenie možností ekonomického rozvoja, ale aj postavenia Slovenska ako tranzitného štátu. To platí aj v prípade rozširovania NATO smerom na východ a jeho možné premeny na globálnu inštitúciu – tento proces nutne vyvolá nežiaduce protitlaky, napríklad od Šanghajskej organizácie spolupráce.

Politický a stranický systém Slovenskej republiky

Prehlbovanie integračného procesu v EÚ a NATO by malo zvýšiť stabilitu vnútroštátneho politického systému. Presuny právomocí do Bruselu však znamenajú stratu kontroly nad niektorými rozhodnutiami. To si vyžaduje výrazné posilnenie aktivít zástupcov SR v oboch zmienovaných zoskupeniach, a to na všetkých ich úrovniach. Podobne pôsobia aj migračné vlny, vyvolané tak väčšou otvorenosťou hraníc v súvislosti s vývojom v EÚ a NATO, ako aj úbytkom obyvateľstva v Európe. V prípade, že sa nezlepší ochota a pripravenosť na spoluprácu medzi ľuďmi s odlišnými kultúrnymi vzormi, tento proces môže smerovať k politickej, ekonomickej a sociálnej destabilizácii Slovenskej republiky.

Na udržanie politickej stability Slovenskej republiky je okrem pozitívneho vývoja EÚ a trvalo udržateľného ekonomického a environmentálneho rozvoja dôležitý aj boj proti korupcii a národnostná otázka. Presun národnostnej tematiky pred občiansku a sociálnu do centra politických sporov by znamenal nielen destabilizáciu domácej politickej scény, ale aj zhoršenie medzinárodného postavenia SR. Túto skutočnosť musí zohľadňovať vývoj práva národnostných menšín na Slovensku, ako aj tlak slovenských zástupcov na žiaduci vývoj európskeho práva v tejto oblasti. Zároveň treba trvať na tom, že cieľom EÚ je zvyšovanie priepustnosti hraníc, ale nie ich zmena. Politika ľudských práv musí ísť ruka v ruku s rozvojom občianskej spoločnosti.

Požiadavky na zvýšenie efektívnosti štátnej správy a samosprávy budú viesť k tlaku na ich reorganizáciu. Menej výrazné budú požiadavky na zmenu volebného systému, volebnej metódy či geometrie. Vytvorenie dvojkomorového parlamentu sa v štátoch porovnateľných s veľkosťou Slovenska neosvedčilo. Zmena volebných metód pri zachovaní jedného celoslovenského volebného kraja (obvodu) neprináša výrazné zmeny výsledkov. Súčasný volebný systém na Slovensku ale nikoho cielene nediskriminuje, požiadavky na jeho zmenu by museli vychádzať z iných záujmov.

Slabosťou politického usporiadania na Slovensku sa môže ukázať pomalá premena politickej kultúry nielen u elity, ale aj u verejnosti. Veľmi negatívne môže pôsobiť – a to nielen na domácej politickej scéne, ale aj pri pôsobení Slovenska v zahraničí – oslabovanie historického vedomia. Ukazuje sa, že veľkým problémom je pomalý rast úrovne práce masových médií pôsobiacich v tejto oblasti. Očakávané posilňovanie významu médií v politike povedie k oslabovaniu niektorých tradičných nástrojov politických strán. Tým môže dochádzať k ďalšiemu poklesu participácie verejnosti na politickom rozhodovaní – čo spätne utvára priestor pre demagogické formy populizmu.

Tendencie vývoja právneho poriadku Slovenskej republiky

V predloženej Vízii sa poukazuje na zložitú tvorbu právneho poriadku, do ktorého preniká viacero právnych kultúr v rámci členstva SR v Európskej únii. Pred legislatívou stojí náročná úloha zabezpečiť prehľadnosť a zrozumiteľnosť právneho poriadku.

V Ústave SR, ktorá bola vypracovaná ešte za existencie ČSFR, možno predpokladať ďalšie úpravy vyplývajúce z členstva SR v Európskej únii. V inštitúte referenda treba odstrániť jeho obsahové problémy, uvážiť zaradenie generálnej klauzuly o samostatnej pôsobnosti územnej samosprávy, zriadenie Najvyššieho správneho súdu SR a pod. Pri novelizácii treba rešpektovať kompatibilitu ústavného systému, ktorá bola narušovaná viacerými nepriamymi novelami, čo negatívne vplýva na prehľadnosť ústavného poriadku.

Pri ďalšom vývoji verejnej správy je v popredí vhodná delba kompetencií medzi štátnou správou a územnou samosprávou. Je potrebné vyjasniť, ktoré kompetencie sú v prevažnom záujme územnej samosprávy, a zároveň, do akej miery je duálny systém verejnej správy schopný zabezpečiť jednotlivé úlohy. Pri úprave organizačnej štruktúry verejnej správy bude žiaduce vyvarovať sa unáhlených riešení a zabezpečiť jej dlhodobjšiu stabilizáciu, neopomínajúc oprávnený záujem občana na dostupnosť verejnej správy.

V prvej tretine 21. storočia treba zohľadniť evolúciu vlastníckeho práva v rámci európskeho integračného procesu, do ktorého vstupujú aj prvky anglo-amerického právneho systému, v ktorom pojem vlastníctva vychádza z odlišných teoretických aj praktických východísk, ako sú v kontinentálnom európskom právnom systéme vychádzajúcom z rímskoprávných základov chápania vlastníckeho práva.

Právnu úpravu budú vyžadovať zmeny v sociálnom zabezpečení, najmä v súvislosti so zvyšovaním priemerného veku odchodu do dôchodku a s vytváraním pracovných príležitostí pre rizikové a problémové skupiny (ženy s malými deťmi, starší zamestnanci, dôchodcovia, mladí ľudia, zdravotne postihnuté osoby a migranti).

DOBIEHANIE VYSPELÝCH KRAJÍN – CIEĽ HOSPODÁRSKEHO VÝVOJA SLOVENSKA DO ROKU 2030

Vďaka súhre priaznivých okolností, akými sú najmä vstup do EÚ, výhodná geografická poloha SR, vcelku vyhovujúci inštitucionálny rámec a nízka cena práce v pomere k jej kvalite, má dnes Slovensko jedinečnú šancu priblížiť sa k úrovni hospodárskeho rozvoja vyspelých krajín. Vízia si všíma tri parametre dobiehania: výkonnosť ekonomiky meranú HDP/obyv., úroveň reálnych miezd obyvateľstva a mieru zamestnanosti.

Vízia reflektuje, že v EÚ 15 aj v ďalších vyspelých krajinách OECD bol po roku 1980, ba aj po roku 2000 hospodársky rast udržiavaný prevažne tradičnými faktormi, teda rozširovaním zamestnanosti a objemu kapitálu. Vysoká kapitálová náročnosť hospodárskeho rastu bude v nasledujúcich dvoch desaťročiach obslužená predovšetkým zahraničnými investormi. Súbežne však bude potrebné viac ako doteraz stimulovať aj investičné aktivity domáceho podnikateľského sektora – najmä jeho malých a stredných podnikov.

Vzhľadom na celý komplex determinantov stratégie priamych zahraničných investícií a na skutočnosť, že dnes sú už zahraniční investori oveľa viac „ponorení“ do ekonomiky SR ako pred 5-6 rokmi, aj vďaka ich poznaniu, že pracovná sila na Slovensku je schopná zabezpečiť vysokú kvalitu produkcie a zvládnuť technologicky náročné procesy, možno predpokladať, že špičkoví zahraniční investori na Slovensku zotrávajú – a budú priťahovať aj svojich dodávateľov – aj keby sa zvýšila úroveň miezd. Dôležitý bude predovšetkým celkový vývoj podnikateľského prostredia a predstih rastu produktivity práce pred rastom miezd. V niektorých pracovne náročných odvetviach, ktoré sú dôležité z hľadiska zamestnanosti v určitých regiónoch, však môže dôjsť k dezinvestíciám.

Z hľadiska prechodu k znalostnej spoločnosti je veľmi dôležitá úloha, ktorú zahraniční investori zohrávajú v rozvoji ľudského kapitálu. Zahraniční investori venujú značnú pozornosť vzdelávacím aktivitám, ktoré prispievajú k zvýšeniu *know-how* slovenských zamestnancov (a fakticky uskutočňujú celoživotné vzdelávanie), rozvoju informačných systémov v podnikoch a takým *soft* stránkam rozvoja podnikov, ako je zdokonalenie organizácie, štýlu riadenia, motivácie a iniciatívy zamestnancov, tímová práca, moderné marketingové techniky, rozvíjanie podnikateľských sietí ap. Všetky tieto aspekty sú veľmi dôležité pri prechode k znalostnej spoločnosti, a aj keď ich zahraniční investori orientujú predovšetkým na dosiahnutie vlastných podnikateľských cieľov, tieto „implicitné znalosti“ sa prelievajú do celej ekonomiky a spoločnosti intenzívnejšie než znalosti stelesnené v technológiách.

Podnikateľské prostredie potrebuje komplexne rozvinuté inštitúcie. Jeho bežne využívané prvky nemôžu zabezpečiť proinovačnú klímu približujúcu nás k úrovni vyspelých krajín. Trhový systém efektívne koordinuje firmy v tradičných aktivitách a bude aj naďalej rozhodujúci. Pri vytváraní znalostnej ekonomiky však bude koordinácia trhmi a hierarchiami dopĺňaná najmä koordináciou založenou na sieťach.

Analýza možností dobiehania výkonnosti EÚ 15 zistila jeho obmedzenia v ponuke pracovných síl. Nedostatok pracovnej sily sa môže v uvažovanom horizonte zvládnuť len súbehom viacerých opatrení. Propopulačná a rodinná politika môže priniesť významnejší efekt až v posledných rokoch horizontu Vízie, resp. za ním. Migračná politika sa ukazuje ako nevyhnutná. Rovnako ako posunutie veku odchodu do dôchodku (otvorenie tejto témy vládu v budúcnosti nevyhnutne čaká).

Vyrovňavanie úrovne výkonnosti SR a EÚ 15 sa pozitívne prejaví na zblížovaní ich životnej úrovne. Zbližovanie životnej úrovne bude síce pomalšie ako zblížovanie výkonnosti, avšak rozdiel medzi životnou úrovňou v SR a v EÚ 15 sa značne zmenší. Zmenšovanie uvedeného rozdielu bude súvisieť hlavne s nárastom vzácnosti pracovnej sily pri pretrvávajúcom hospodárskom raste a s posilnením ďalších faktorov konkurencieschopnosti.

Budovanie znalostnej ekonomiky kladie nové požiadavky aj na inštitucionálnu stránku trhu práce. Je potrebné, aby sa udržiaval cyklus relatívne ľahkého uvoľňovania z pracovného pomeru a prijímania do pracovného pomeru. To predpokladá včasnú a kvalitnú prípravu voľných pracovných síl na ich opätovné zaradenie medzi pracujúcich.

Finančný trh v SR bude mať v budúcnosti 20 rokov podobu pomerne úzko rozvinutého bankovo-centrického finančného trhu. Financovanie domácich investícií bude pravdepodobne naďalej prebiehať na báze úverových zdrojov bánk, pričom obstarávanie zdrojov investícií cez domáci kapitálový trh bude zrejme minimálne.

V strednodobom horizonte bude v slovenskej ekonomike dynamicky rásť najmä spracovateľský priemysel, a to v technologicky náročnejších segmentoch. Bude treba riešiť v porovnaní s EÚ 15 dvojnásobne vyšší podiel energetickej aj surovinovo náročných odvetví spracovateľského priemyslu.

Zvládnutie výziev v oblasti technologických zmien, v príprave kvalifikovaných pracovníkov, v energetickej a surovinovej náročnosti produkcie a v reštrukturalizácii prvkov konkurenčnej schopnosti je nevyhnutné, ak má spracovateľský priemysel aj naďalej úspešne plniť svoju úlohu v exportom ľahkom hospodárskom raste, ktorý je pre malú slovenskú ekonomiku jedinou, aj budúcou stratégiou. Iba tak bude možné sústavne zväčšovať „koláč“ (na základe zmocnenia sa stále väčšej časti externého dopytu), ktorý je potrebný na zvýšenie dôchodkov domácností, investícií firiem a kvalitnejšie zabezpečenie celospoločenských (rozvojových, ekologických, sociálnych a pod.) potrieb.

Na procese prechodu spracovateľského priemyslu do postindustriálneho štádia rozvoja sa budú čím ďalej tým viac podieľať služby vstupujúce do všetkých fáz výroby a jej komercializácie. Osobitný význam budú mať najmä poznatkovú náročnú službu pre podniky, ktoré sa na Slovensku budú musieť rozvíjať podstatne rýchlejšie a komplexnejšie ako doteraz. Bez týchto služieb nebudú môcť firmy, najmä domáce bez zahraničného kapitálu, zvládnuť inovačný proces.

Po prijatí Lisabonskej stratégie boli vytypované perspektívne polia pre vysokoinovatívne podnikanie. Aktivity Slovenska sú na nich nevýznamné. Z toho plynie, že vzdialenosť medzi slovenským hospodárstvom a znalostnou ekonomikou je väčšia, než o tom vypovedá zaostávanie SR vo výkonnosti (podľa parity kúpnej sily).

Členstvo v EMÚ zúži rozsah hospodárskopolitických nástrojov. Pri využívaní spoločnej menovej politiky vzrastie význam fiškálnej politiky, tá má však svoje stabilizačné pôsobenie obmedzené Paktom stability a rastu. Stabilizačné pôsobenie fiškálnej politiky je oslabené aj tým, že slovenská daňová reforma, ktorá prispela k zvýšeniu ekonomického rastu, do značnej miery znefunkčnila pôsobenie automatických stabilizátorov.

Súčasná nízka a klesajúca miera znovurozdeľovania zdrojov cez verejné financie sa môže dostať do konfliktu s výdavkami verejných rozpočtov, a najmä s nedostatočnou úrovňou výdavkov na znalostnú

ekonomiku a iné spoločenské potreby. Uvedený konflikt bude možné riešiť buď zvýšením zdrojov verejných rozpočtov, alebo znížením rozpočtových výdavkov uplatnením princípu spoluúčasti, resp. presunom financovania príslušných služieb na súkromné subjekty. To nastoľuje potrebu prehodnotiť východiská a princípy daňovej politiky, ktorá musí reagovať na uvedené problémy, uplatniť daňové stimuly podporujúce znalostnú ekonomiku a inovácie a istým spôsobom nahradiť absenciu národnej merovej politiky.

Analýza súčasnej situácie slovenského hospodárstva i možností jeho budúceho vývoja vedie k zisteniu, že konkurenčná schopnosť slovenského hospodárstva spočíva na dvoch pilieroch. Prvým sú nízke mzdové náklady. Druhým pilierom je vysoká kvalita produkcie zahraničných firiem pôsobiacich na Slovensku vo väčšinej časti jeho ekonomiky. Príklad slovenského hospodárstva ukazuje, že takáto kombinácia faktorov konkurenčnej schopnosti má vo vhodnom inštitucionálnom rámci vysoký rastový potenciál. Možnosti jeho budúceho využitia závisia od toho, či a v akom rozsahu budú mať zahraniční investori na Slovensku k dispozícii pracovné sily za cenu, ktorá zabezpečí dostačujúcu rentabilitu ich podnikania, ako aj od toho ako bude hospodárska politika rešpektovať strategické ciele podnikania zahraničných firiem.

Je nepopierateľné, že hospodársky rast založený vo veľkej miere na zahraničných investíciách obsahuje značné riziká. Vyvážiť (nie však odstrániť) ich možno len fungovaním dostatočne silného domáceho kapitálu. Z tohto hľadiska sa podpora domácich podnikov javí ako jedna z hlavných úloh hospodárskej politiky.

Poznatky získané v časti Vízie o národohospodárskom vývoji, ale aj v častiach Vízie skúmajúcich otázky sociálneho rozvoja, znalostnej ekonomiky a udržateľného rozvoja vedú k záveru, podľa ktorého pri včasnom (už v rokoch 2009 – 2015 vykonávanom) vytváraní podmienok na prechod k znalostnej ekonomike sa hospodárstvo Slovenska dostane do prúdu kvalitatívnych zmien. Ich obsahom bude najmä: posilňovanie funkcie kvality a inovácií v konkurenčnej schopnosti; nárast podielu ľudského kapitálu v celkovej akumulácii kapitálu; zvyšovanie podielu vysokých a vyšších stredných technológií, resp. sofistikovaných služieb v produkčných, investičných a exportných štruktúrach; vzrast využívania moderných technológií (IKT, nano-, bio-) vo všetkých sektoroch (odvetviach); presun od inovácií technológie na báze získania hotových technológií najprv k ich využívaniu spojenému s ich vylepšovaním, a napokon k ich vývoju na báze vlastného inovačného potenciálu, resp. od imitácie cudzích vzorov k vlastným riešeniam; technologický rozvoj, vedúci k úspornému využívaniu zdrojov a šetrnejšiemu zaobchádzaniu so životným prostredím; prienik nových technológií do uspokojovania potrieb v mimopracovnom – voľnom čase obyvateľstva. Uvedené kvalitatívne zmeny budú sčasti vytvárať predpoklady na prechod k postindustriálnej etape rozvoja, a sčasti, najmä pokiaľ bude ich obsahom uplatňovanie sofistikovaných služieb, budú už začiatkom prechodu ekonomiky do postindustriálneho štádia.

Realizácia uvedených kvalitatívnych zmien si vyžaduje udržiavanie pre ne vhodného hospodárskopolitického a inštitucionálneho rámca. Jeho úlohou bude zabezpečiť efektívne fungujúce pružné trhy, dlhodobú makroekonomickú stabilitu, dobré podmienky na podnikanie a jeho vťahnutie do inovačných aktivít, a napokon spoluprácu všetkých aktérov pôsobiacich v hospodárstve vrátane funkčnej verejnej správy a výkonného verejného sektora.

Pri splnení uvedených požiadaviek možno očakávať, že do roku 2030 sa HDP/obyv. (v PKS) zvýši na 80 – 90 % a HND/obyv. na približne 85 % úrovne, ktorú v rovnakom čase dosiahne EÚ 15. To predpokladá, že priemerné ročné tempá rastu HDP sa v celom časovom horizonte Vízie budú nachádzať medzi 3,3 – 3,8 %.

CESTY K ZNALOSTNEJ SPOLOČNOSTI

Slovenská ekonomika bude v nasledujúcom období vystavená rastúcim konkurenčným tlakom zo strany krajín s lacnejšou pracovnou silou a nižšími výrobnými nákladmi. Prípadný odchod doterajšej vlny investorov zakladajúcich konkurenčné výhody na lacnej pracovnej sile bude treba kompenzovať konkurenčnými výhodami založenými na progresívnejších faktoroch výroby. Slovenská ekonomika sa dostáva do fázy, keď bude musieť prejsť na novú trajektóriu rozvoja, smerujúcu k ekonomike založenej na znalostiach. Hybnou silou takéhoto vývoja bude rastúca úroveň vzdelania obyvateľstva, výkonná výskumno-vývojová základňa a inovačný potenciál podnikovej sféry stimulovaný priaznivým proinovačným podnikateľským prostredím.

V ukazovateľoch inovačného potenciálu a zdrojov konkurenčných výhod sa Slovensko nachádza na posledných miestach v rámci krajín EÚ. Bez podstatnej zmeny prostredia stimulujúceho domáce inovačné aktivity, bez mechanizmov ich podpory a dlhodobých štátnych strategických projektov rozvoja hospodárstva za spoločnej účasti podnikovej sféry, univerzít, Slovenskej akadémie vied a ďalších vedeckovýskumných organizácií na jednotlivých projektoch nebude možné očakávať podstatný obrat a zlepšenie vo výkonnosti a konkurenčnej schopnosti ekonomiky Slovenska v rámci EÚ.

Treba rátať aj so skutočnosťou, že s vývojom znalostnej ekonomiky budú narastať aj neistota a riziká. Nerovnomerný vývoj v rôznych oblastiach spoločnosti zvýši spoločenské napätie, ovplyvní vzťahy medzi ľuďmi, spôsob života a zneistí uznávané hodnoty. Vzrastie medzera medzi rýchlosťou zmien spôsobených technologickým rozvojom a rýchlosťou zmien v usporiadaní spoločnosti a ľudskej reakcie na ňu. Formovanie konkrétnych ciest k znalostnej ekonomike bude ovplyvňované aj postupujúcou globalizáciou a zotrvačnosťou vývoja industriálnej spoločnosti. Preto prekonávanie zaostávania Slovenska vo vývoji faktorov znalostnej ekonomiky (vzdelanie, výskum, inovácie, informatizácia atď.) predstavuje jeden zo základných rozvojových cieľov. Určitým príspevkom v tomto smere bude realizácia schválených operačných programov pre vzdelávanie, výskum, inovácie a informatizáciu.

Spoločnosť smerujúca k znalostnej ekonomike bude trvale vzdelávajúcou sa spoločnosťou, kde každý jednotlivec bude nútený dotvárať svoju kvalifikáciu po celý život v súlade s meniacimi sa potrebami spoločnosti. Zrýchlený technologický vývoj bude skracovať životnosť existujúcich profesií, povedie k zastarávaniu nadobudnutých vedomostí a zručností a zvýši dopyt po kvalifikovanej pracovnej sile tak v rámci domácom, ako aj medzinárodnom. Týmto zmenám sa bude musieť prispôbiť aj školská výchova, aby u žiakov pestovala motiváciu na celoživotné vzdelávanie. Zvýšené nároky na spôsob vzdelávania a jeho kvalitu nebude možné dosiahnuť bez zvyšovania kvality učiteľského personálu, jeho materiálneho zabezpečenia, spoločenského postavenia, ako aj konkurenčného prostredia vytváraného pôsobením súkromných škôl domácich aj zahraničných. Vzdelávanie nebude lacnou záležitosťou.

Ak však Slovensko chce dobehnúť vyspelé krajiny EÚ, tak to hlavne znamená dobehnúť ich v kvalite vzdelávania.

V ekonomike založenej na znalostiach vzrastie význam tvorivej činnosti reprezentovanej najmä výskumom a vývojom. Kvalitu a výkonnosť domáceho výskumu znižuje však nedostatočné personálne vybavenie, trvalo klesajúce výdavky na výskum a vývoj a zastaraná infraštruktúra. Osobitný problém predstavuje narastajúci vekový priemer pracovníkov výskumu sprevádzaný malým záujmom mladej generácie o výskum. Zlepšiť tento stav nebude možné bez dostatočného hmotného zabezpečenia a lepších kariérnych možností talentovaných študentov a vedeckých pracovníkov. Vynakladanie verejných prostriedkov na výskum predpokladá aj užšiu spoluprácu verejne financovaných výskumných inštitúcií s podnikateľskou sférou a zvýšenie mobility výskumných pracovníkov, vysokoškolských pedagógov a pracovníkov podnikateľskej sféry. Podvyživenosť výskumu podnikateľskej sféry a nízka domáca inovatívna výkonnosť znižujú ich účasť na produkcii nadnárodných spoločností a znižujú aj atraktivnosť domáceho prostredia pre príchod investorov vyhľadávajúcich oblasti s vyšším výskumným a inovačným potenciálom.

Dlhodobým problémom tvorby slovenského výskumného priestoru je nevyjasnenosť vzťahov kľúčových koordinátorov realizácie vednej, technickej a inovačnej politiky. Štátna podpora výskumu a vývoja by sa mala usilovať o vyvážený pomer rôznych typov financovania od inštitucionálne podporovaných nosných výskumných zámerov organizácií, cez účelovo financované granty pre jednotlivcov, malé firmy až po ciele projekty výskumu a vývoja, naplňajúce vyhlásené schválené programy. Dôležitou podmienkou výskumu je vytváranie priaznivej klímy dosahovanej zdokonaľovaním metód manažmentu na všetkých jeho úrovniach.

Neoddeliteľnú súčasť rozvoja znalostnej ekonomiky predstavuje proces informatizácie. Umožňuje občanom prístup k informačným zdrojom potrebným pre ich občiansky, odborný a kultúrny rozvoj a efektívnu účasť aj na správe vecí verejných. Informatizácia prispeje aj k zvýšeniu účinnosti štátnej správy a samosprávy a k zjednodušeniu administratívnoprávnych záležitostí a vytvorí tak priaznivé podnikateľské prostredie pre podnikovú sféru.

MULTIKRITERIÁLNE SEKTORY UDRŽATEĽNÉHO A BEZPEČNÉHO ROZVOJA

Zdravé a bezpečné životné prostredie, energetika, poľnohospodárstvo a vidiek, dopravná a informačno-komunikačná infraštruktúra, a napokon aj infraštruktúra starostlivosti o človeka zahŕňajúca dôchodkové zabezpečenie a zdravotníctvo, to všetko sú systémy, v ktorých sa v rôznom poradí a pomere prelínajú ekonomické, sociálne, environmentálne a bezpečnostné aspekty.

Uvedené sektory sa vyznačujú nielen prelínaním a uplatňovaním viacerých funkčných kritérií, ale i významnými pozitívnymi aj negatívnymi externalitami svojich výsledkov. Ich fungovanie a rozvoj preto musí spočívať na aktivitách a spolupráci súkromného i verejného sektora (všetkých úrovní domácich vlád i orgánov EÚ). Potreba vládnej účasti na zabezpečovaní činnosti odvetví významných pre udržateľný rozvoj spôsobuje, že záverečná časť tejto časti Vízie sa zaoberá postavením verejného sektora.

Perspektívy vývoja životného prostredia

Znečisťovanie zložiek životného prostredia SR by sa v budúcnosti nemalo zvyšovať za predpokladu, že sa podarí zmeniť výrobnú štruktúru smerom k oslabeniu energeticky, surovinovo a environmentálne zaťažujúcich odvetví. To bude vyžadovať spoločné úsilie smerujúce k zmene spotrebných a výrobných zvyklostí, k zvyšovaniu efektívnosti spotreby zdrojov, k vyššiemu podielu činností založených na využívaní vedomostí a služieb. Bude potrebné zabrániť zväčšovaniu negatívnych dôsledkov ťažobnej činnosti, vysokoodpadových technológií na územnú stabilitu, stabilitu vodných režimov, na pôdu, na zdravie obyvateľov. Nutná bude ekonomická stimulácia k recyklácii, máloodpadovým technológiám, rozvoju technológií recyklácie a likvidácie odpadu. Hospodárenie s odpadmi bude veľkou šancou pre podnikateľskú sféru. Dôležité bude zabrániť dovozu nebezpečných odpadov. Finančne náročné (najmä na verejné zdroje) bude zneškodňovanie starých environmentálnych záťaží.

Dôsledky postupujúcej zmeny klímy sa prejavia v raste priemernej teploty vzduchu do roku 2030 asi o 0,6 – 1,3 °C, výraznejšie budú regionálne zmeny ročného režimu úhrnov a výskytu zrážok. Možno očakávať zmenu hladín podzemných vôd a výdatnosti prameňov. Voda sa stane strategickou surovinou. Dunaj bude predstavovať významný zdroj vody pre celé Slovensko. Bude potrebné lepšie využiť geotermálne vody. Dôležité budú opatrenia vodohospodárskej politiky na zvyšovanie efektivity využívania vodných zdrojov a zníženie ich znečisťovania, ako aj zabezpečenie ich všestrannej ochrany. V spojitosti s privatizáciou podielov obcí vo vodárenských podnikoch, a tým i stratou kontroly nad nimi, môže byť ohrozená bezpečnosť zásobovania ich obyvateľstva pitnou vodou.

Biodiverzita bude pod zvyšujúcim sa tlakom znečisťovania životného prostredia. Ak si chce Slovensko zachovať súčasné bohatstvo živočíšnych a rastlinných druhov, je nevyhnutné zabezpečenie integrity, súdržnosti a prepojitelnosti siete Natura 2000, tvorba účinných a funkčných ekologických sietí, ochrana a obnova biodiverzity a ekosystémových služieb. Riešenie stretu ekonomických a environmentálnych záujmov bude okrem iného zvyšovať tlak na verejné výdavky.

Budúcnosť energetiky

Pre budúcnosť energetiky sa stávajú kľúčovými nasledovné problémové okruhy: energetická bezpečnosť, alternatívne zdroje, úsporné programy, ekologizácia, externé dlhy a cenová politika. Zachovanie energetickej bezpečnosti SR bude vo veľkej miere závisieť od diverzifikácie energetických zdrojov, vytvárania strategických rezerv, ale aj od prepojitelnosti, kvality a nezraniteľnosti distribučných sietí a prenosových systémov, čo bude vyžadovať vysoké investičné náklady, na ktorých sa bude musieť podieľať aj štát (ak si bude chcieť zachovať vplyv v energosektore). Predpokladá sa, že vzhľadom na vyradovanie dnes ešte funkčných energetických zdrojov (dožitie) a dobu výstavby nových zdrojov, do roku 2015 bude mať SR deficitnú energetickú bilanciu, v neskoršom období (v závislosti od realizovaných investícií) vyrovnanú. Možno očakávať aj regionalizáciu výroby elektrickej energie, tlak na rovnomernosť odberu, bezpečnosť dodávky a viaczdrojovú výrobu (kombinácia fosílnych a alternatívnych zdrojov). Širšie využívanie úsporných programov zameraných na zníženie spotreby, ako aj zvýšené využívanie alternatívnych zdrojov, ktoré majú okrem pozitívnych účinkov aj celý rad negatív, si vyžadujú podporu stimulačných nástrojov zo strany štátu. Ak sa zachová súčasná výrobná štruktúra s vysokým

podielom energeticky a environmentálne náročných odvetví, súčasné externé dlhy sa budú zvyšovať a stanú sa záťažou pre budúce generácie. Principiálne nové zdroje vývoj významne neovplyvnia. Oplyvní ho však globálne otepľovanie.

Udržateľný rozvoj poľnohospodárstva a vidieka

Vidiek Slovenska si zachová svoju osobitosť. Jeho formovateľom bude poľnohospodárstvo a lesníctvo, využívajúce prírodné zdroje na výrobu potravín a priemyselných surovín. Funkcia tvorby a udržiavania krajiny a prírodného prostredia bude v budúcnosti dôvodom podpory poľnohospodárstva z verejných zdrojov. V charaktere vidieckeho priestoru dôjde k regionálnej diferenciacii. Záujmom SR je zachovanie poľnohospodárskeho využívania pôdy vo všetkých regiónoch Slovenska, spolu s lesnými ekosystémami. Rozhodujúca časť poľnohospodárskej produkcie zostane koncentrovaná na juhu a západe SR. Využitie poľnohospodárskej pôdy bude ovplyvnené aj klimatickou zmenou, ktorá môže viesť k posunu hranice pestovania teplomilných rastlín viac na sever, a v južných oblastiach zvýši potrebu zavlažovania. Negatívne externality ustúpia v dôsledku aplikácie noriem EÚ. Bude pokračovať rozvoj organického poľnohospodárstva. Zachová sa duálna štruktúra. Pridaná hodnota, ktorá sa tvorí v potravinovej vertikále, bude stále viac alokovaná do nadväzujúcich článkov reťazca, do spracovania a obchodu. Slovensko sa bude musieť výraznejšie orientovať na výrobky s vyššou pridanou hodnotou, s chráneným geografickým označením, značkové výrobky, výrobky vysokej kvality. Od využitia poľnohospodárskych surovín na výrobu energie možno očakávať rast cien poľnohospodárskych výrobkov. Záujmom Slovenska je zachovanie lesov ako nenahraditeľného stabilizátora krajiny; predpokladá sa ďalšie zvyšovanie lesnatosti územia. Lesy tiež budú ohrozené dôsledkami zmeny klímy a nerovnomerné rozloženie zrážok a rozšírenie škodcov môže viesť k hromadnému hynutiu lesných ekosystémov.

Budúcnosť dopravnej a informačno-komunikačnej infraštruktúry

Požiadavkou na budúcu dopravu je zabezpečenie poskytovania kvalitných dopravných služieb pri vynaložení primeraných nákladov a s čo najmenšou záťažou pre životné prostredie. K tomu prispeje rozvoj inteligentných dopravných systémov (modernizácia technických prostriedkov a technológií dopravy, integrované systémy osobnej a nákladnej dopravy a multimodálne dopravné systémy). Pozornosť bude treba venovať hromadnej doprave osôb a preprave tovarov, rozvoju dopravnej infraštruktúry (vrátane infraštruktúry pre stacionárnu dopravu v mestách), s podporou IKT na riadenie dopravy, ako aj systémom na podporu prepravy najmä v krízových situáciách. Negatívne vplyvy narastajúcej rozsahu cestnej dopravy môžu byť kompenzované pozitívnymi vplyvmi zvyšovania jednak technickej a technologickej úrovne prevádzkovaného parku vozidiel s energeticky a ekologicky priaznivejšími parametrami, jednak technických a prevádzkových parametrov dopravnej siete. Železničná doprava vzhľadom na nižší stupeň zaťažovania životného prostredia a odbremeňovania ciest v súvislosti s problémom kongescii v cestnej doprave má opäť perspektívu rozvoja.

Potrebný rozvoj informačno-komunikačnej infraštruktúry si vyžaduje: zameranie investícií na najnovšie a najprogresívnejšie riešenia i orientovanie na významné e-služby a vytváranie nového hodnotového reťazca pri ich poskytovaní; na zmenu paradigmy myslenia pri využívaní e-služieb; zvýšené využívanie

IKT, vybavenie užívateľov potrebnými zručnosťami; implementovanie jednoduchého regulačného prostredia podporujúceho rozvoj informačno-komunikačnej infraštruktúry; zabezpečenie efektívnej ochrany duševného vlastníctva; rozvoj európskych inovačných IKT produktov, služieb a výroby inovačnou politikou spolupráce výskumu, výroby a služieb, s výrazným akcentom na vytváranie inovačného prostredia, zabezpečenie interoperability produktov, sietí a systémov v konvergovanom digitálnom prostredí; podporu kreativity a produktivity práce založenej na znalostiach a vysokých zručnostiach. Informačno-komunikačná infraštruktúra by sa mala realizovať systémovo tak v rovine sociálno-ekonomickej, ako aj technologickej.

Zásadnou otázkou v súvislosti s potravinovou, energetickou, environmentálnou, dopravnou, a informačnou bezpečnosťou Slovenska bude to, aká by mala byť optimálna miera ingerencie štátu pri jej zachovávaní.

Infraštruktúra starostlivosti o človeka

Dôchodkový systém a jeho transformácia

Každá reforma v systéme dôchodkového zabezpečenia je založená na zásadnom riešení tzv. medzigeneračného dlhu, ktorý vyplýva z toho, že súčasná generácia dôchodcov spolu s ľuďmi, ktorí odídu do dôchodku v najbližších 10 – 15 rokoch, nebude schopná našetriť si dostatok vnútorných zdrojov na to, aby prechodné obdobie nábehu na nový systém vyfinancovala z vlastných zdrojov. Treba povedať, že tento dlh je omnoho závažnejší ako celkové dôsledky tzv. demografickej krízy. Z tohto hľadiska riešenie penzijného systému, potvrdili to napokon aj štúdie Svetovej banky, môže byť len zmiernené takými opatreniami, ako je zavedenie druhého kapitalizačného piliera či vytvorenie priestoru pre trojpilierový penzijný systém, prípadne zvýšenie veku odchodu do dôchodku.

Rozvinutie 2. kapitalizačného piliera a 3. doplnkového penzijného piliera znamená vytvorenie priestoru nielen pre verejný sektor a verejné zdroje, ale aj pre rozsiahly blok súkromných investičných skupín. Na druhej strane, švédsky model aplikujúci systém tzv. osobných virtuálnych účtov ukazuje, že aj v prípade ponechania všetkých zdrojov vo verejnom sektore spravovanom štátnymi fondmi možno takisto dosahovať zaujímavé kapitalizačné výnosy.

V sociálnom systéme zásadnou otázkou sa stáva pomer medzi solidaritou a zásluhovosťou. To sa týka tak oblasti vyplácania sociálnych dávok, kde napríklad súčasných 71 sociálnych dávok vytvára veľmi zložitý a problematický systém, ktorý vyžaduje značné finančné prostriedky na vlastnú prevádzku, ako aj kontrolu čerpania dávok zo systému a jeho samotné zabezpečenie. Napríklad v penzijnom systéme sa tento rozpor medzi solidaritou a zásluhovosťou stále zostruje práve vo väzbe na dôsledky demografickej krízy.

Starostlivosť o zdravie občanov

V oblasti zdravotníctva sa zásadným problémom stáva rozpor medzi trvale rastúcimi výdavkami – nákladmi zdravotníckeho systému a celkovým rozsahom platenia do systému. Treba povedať, že vnútorné dlhy, ktoré v rámci systému vznikli, boli mnohokrát odrazom toho, že štát neplatil za svojich

poistencov takú sumu, akú platili podnikatelia. Dlhé roky, v podstate po celé 90. roky, až do začiatku nového milénia, štát platil 30 %, 40 % alebo 60 % zo sumy, ktorá bola reálne stanovená vymeriavacím základom za vybrané kategórie občanov, za ktoré štát uskutočňuje platby. Štát tým v podstate ušetril ročne 11 – 15 mld Sk na výdavkoch, avšak systém bol trvale v prehlbujúcom sa deficite.

Dlhé roky, a najmä od roku 1990 sa nielen na Slovensku, ale aj v iných krajinách zdravotníctvo stále borí s problémami stanovenia tzv. modelových diagnóz a s otázkou, či stanoviť ceny jednotlivých liečebných úkonov, alebo ceny jednotlivých diagnóz.

Zdravotníctvo verejného sektora je oblasťou, ktorá je najviac spätá s tzv. systémom dostupnosti. Doterajšie rozmiestnenie nemocníc 1. a 2. typu a rozmiestnenie zdravotníckych zariadení lokálneho významu vytvorilo v spoločnosti ilúziu vysokej teritoriálnej dostupnosti zdravotníckych zariadení. Otázka kvality poskytovaných výkonov sa neriešila. Primárnou bola otázka dostupnosti do 10 – 15 minút. Ukazuje sa však, že práve kvalita poskytovaných liečebných výkonov, diagnostických metód, programov prevencie je kľúčová na ustrázenie reálneho vývoja nákladov v zdravotníctve. Znamená to teda, že by bolo žiaduce dosiahnuť maximálnu mieru efektívnosti poskytovania zdravotníckych úkonov zároveň s optimálnou mierou priestorovej dostupnosti.

Budúce trendy v postavení, fungovaní a efektívnosti verejného sektora

Globalizácia kladie pred národné vlády čoraz naliehavejšie zásadnú otázku či výzvu – akým spôsobom obstáť v globalizačnom procese konkurencie, ale zároveň udržať vitálne funkcie štátu voči vlastným občanom v globalizujúcom sa svete. V súčasnosti však, osobitne v nových členských štátoch EÚ, narastá riziko, že v snahe o tzv. zefektívnenie verejného sektora padne za obeť plnenie zásadných vitálnych funkcií štátu voči občanom.

Na základe analýzy problémov v sektoroch udržateľného a bezpečného rozvoja a účasti verejného sektora na ich fungovaní sa dochádza k záveru, že kľúčovou otázkou verejného sektora nie je jeho redukcia, ale jeho zefektívnenie, to znamená, ako pri získaných prostriedkoch dosiahnuť podstatne vyššiu kvalitu poskytovaných služieb v rámci jeho jednotlivých blokov. Odstránenie korupcie a politických vplyvov vo verejnom sektore je základným a nutným predpokladom jeho zefektívnenia.

Verejný sektor v ľudskej histórii vždy bol stabilizujúcim fenoménom v rámci oscilácií hospodárskych a politických cyklov. Z tohto hľadiska verejný sektor je kľúčový predpoklad toho, aby sa naozaj rozvinula znalostná spoločnosť, aby sa využili všetky potenciálne zdroje spoločnosti a aby sa humanizovala ekonomika v tom kontexte a zmysle, ako sa o tom uvažuje v celej Vízii.

VÍZIA PRIESTOROVÉHO (REGIONÁLNEHO A ÚZEMNÉHO) ROZVOJA

Kvalita života obyvateľov SR sa bude formovať v konkrétnom priestorovom prostredí Slovenska. V ňom treba vytvárať podmienky na presadzovanie *sil ústretových voči poznatkom a inováciám a na riešenie neopodstatnených regionálnych disparít*. Ukazuje sa aj potreba previazať víziu na zmeny vo verejnej správe na regionálnej a lokálnej úrovni, jej *efektívne, transparentné a nekorupčné* fungovanie. K ťažiskovým otázkam patria:

- *Zmierňovanie regionálnych disparít riešiť tematicky a geograficky koncentrovanou podporou, sociálnu súdržnosť a riešenie regionálnych disparít zamerať na zabezpečenie zamestnanosti a inklúziu marginalizovaných skupín.*

Zmierňovanie západo-východných disparít a postupná konvergencia regiónov stredného a východného Slovenska bude založené na vytvorení silných ekonomických centier regiónov (Banská Bystrica – Zvolen, Lučenec, Poprad – Spišská Nová Ves, Prešov – Košice, Michalovce), ktoré budú ťahúňom pre celý región. Ekonomická kohézia sa posilní vybudovaním veľkej dopravnej infraštruktúry (diaľnice, rýchlostné komunikácie a železnice) a dobrou vnútroregionálnou dopravnou dostupnosťou medzi centrami regiónov a ich perifériou. V sociálnej kohézii môžu vzniknúť regionálne sociálno-ekonomické napätia, spôsobené regionálnym rozložením marginalizovaných skupín, ako sú sociálne slabšie vrstvy, starnúce obyvateľstvo (Myjava a Nové Mesto nad Váhom, okresy Nové Zámky a Levice a izolované okresy, ako Turčianske Teplice, Poltár, Medzilaborce a Sobrance), alebo neprispôsobivých komunit (ako napr. rómska menšina na východe Slovenska). Významným sociálnym cieľom bude zvýšenie kvality života, rozvoj vzdelania a udržanie zamestnanosti, ktoré okrem funkcie zabezpečenia príjmov plnia aj cieľ rozvoja osobnosti. Dôležitým aktérom, ktorý zabezpečuje verejnú podporu v týchto oblastiach, bude lokálna a regionálna vláda. Bude sa hľadať vyvážený prístup medzi *princípom solidarity a princípom konkurencieschopnosti*, presunie sa význam od vyrovnávania disparít medzi regiónmi smerom k *redukovaniu vnútroregionálnych rozdielov*.

- *Podporu regionálneho rozvoja založiť na princípe zvyšovania regionálnej konkurencieschopnosti, to znamená posilniť schopnosti regiónov prispôbovať svoju sociálno-ekonomickú štruktúru, flexibilne reagovať na meniace sa podmienky, tieto zmeny predvídať a usmerňovať ich.*

Podpora klastrových iniciatív (najmä v automobilovom a elektrotechnickom priemysle) by mala byť zameraná na spoluprácu firiem, výskumných a vzdelávacích inštitúcií, podporných inštitúcií (rozvojových agentúr, poradenských a inovačných centier a pod). Regionálna a lokálna vláda bude významnou iniciačnou a koordinačnou jednotkou, ktorá môže aktívne vstupovať do podpory vytvárania sietí, budovania inovačnej infraštruktúry a strategického usmerňovania rozvoja. Podpora inovácií a špecializovaného výskumu sa posilní budovaním vedecko-technických parkov a inovačnej infraštruktúry (technologické centrá, inkubátory, centrá kompetencie a pod.), koncentrovanej najmä v blízkosti terajších výskumných kapacít (najmä Bratislava, Trenčín, Žilina, Košice). Podpora vidieckych a periférnych regiónov stredného a východného Slovenska sa zameria na rozvoj potenciálnych klastrov (aj v tradičných odvetviach), na prilákanie inovatívnych firiem, veľkých investorov, a to zriaďovaním pobočiek výskumných centier a budovaním vzťahov s firmami a poznatkovými inštitúciami aj v iných regiónoch, ktoré môžu priniesť nové inovatívne impulzy. Nevyhnutnou podmienkou úspešnosti realizácie regionálnej podpory a dosiahnutia želaného efektu bude transparentná podpora (založená na priehľadnosti rozhodovania a kontrole postupov), strategické plánovanie a hodnotenie dôsledkov intervencií.

- *V súlade s európskymi tendenciami sa bude rozvíjať polycentrický systém osídlenia podporou koncentrácie a špecializácie sídiel.*

Územie sídiel rámcuje životné aktivity obyvateľstva a tým determinuje kvalitu ich života. Podmienky formované územným (sídelným) rozvojom majú vplyv na kvalitu životného prostredia ako predpokladu zdravia obyvateľstva, na dostupnosť bývania, dostupnosť vzdelania, služieb a práce, sociálnu rovnosť, bezpečnosť, ako i na náklady obyvateľov, žijúcich v sídlach.

Tento proces prinesie ďalšie posilňovanie centier osídlenia a zvyšovanie ich konkurencieschopnosti, bude dochádzať ku koncentrácii ekonomických aktivít a aktivít sídlenia do najatraktívnejších polôh, posilňovanie metropolitných regiónov a vybraných centier (vzhľadom na demografický vývoj zväčša na úkor iných sídiel a regiónov). Tieto trendy budú mať vplyv aj na vznik cezhraničných sídelných systémov (metropolitných regiónov MEGAs) a aglomerácií. Slovensko svojou dimenziou a hustotou ekonomických aktivít má šancu na rozvoj jedného centra v kategórii MEGAs, a to za predpokladu integrácie osídlenia v priestore Bratislava – Viedeň a využitia jeho vplyvu na celé územie SR. Proces priestorovej koncentrácie sa na regionálnej úrovni prejaví rozšírením spádových území dennej dochádzky za prácou a rozšírením trhu pracovných síl a bytov, ale zároveň prinesie nebezpečenstvo úpadku slabších územných subjektov, na čo bude musieť cieľavedome reagovať politika územného rozvoja intervenčnými zásahmi. Tieto zásahy by sa mali orientovať na ovplyvňovanie procesov špecializácie na sídelnej úrovni – t. j. podporu prirodzeného vývoja jednotlivých sídiel tak, aby sa zhodnotil ich vnútorný potenciál. Ide o vplyv na formovanie určitej delby práce medzi sídlami, čo posilní ich medziregionálne a vnútroregionálne väzby a vyvolá potrebu ich vzájomnej kooperácie a integrácie. Vzhľadom na predpokladaný rast mobility obyvateľov, významným faktorom územného rozvoja sa stane dostupnosť, v dôsledku čoho možno očakávať zvýšené požiadavky na rozvoj dopravnej infraštruktúry.

- *Informatizácia, ekologizácia a humanizácia budú pôsobiť na zmeny v sídelnom rozvoji a na zmeny funkcií miest a vidieckeho priestoru.*

Ako odraz zavádzania informačno-komunikačných technológií bude dochádzať k zmene nárokov na kvalitu života obyvateľov sídiel, ako i na kvantitu a kvalitu vnútorných priestorov sídiel v dôsledku štruktúrálnej transformácie ekonomických, ale aj neekonomických aktivít (uvoľnenie objektov priemyslu, ale aj administratívy vrátane správy). Uvoľnenie sociálnych väzieb v pracovnom procese bude mať vplyv na rast významu vnútro sídelného priestoru ako priestoru sociálnej komunikácie v rámci mimopracovných a voľnočasových aktivít. Zmenou hodnotových preferencií obyvateľstva a zmenenými ekonomickými i environmentálnymi podmienkami bude rásť atraktivita centier miest. Vo vidieckych sídlach dôjde k zmene ich charakteru, k zníženiu významu poľnohospodárskej produkcie ako ekonomickej základne vidieka a posilneniu jeho krajinnotvorných a ekologických funkcií.

- *Víziu priestorového rozvoja Slovenska je možné dosiahnuť len s modernou, flexibilnou a výkonnou regionálnou a lokálnou verejnou správou.*

Zvýšenie efektívnosti fungovania celého systému verejnej správy SR pri využívaní manažérskych prístupov v jej činnosti a pri hodnotení jej kvality a efektívnosti je predpokladom dosiahnutia priehľadnosti, dostupnosti a výkonnosti verejnej správy. Dané východisko predstavuje riešenie nevhodnej atomizovanej štruktúry úradov miestnej štátnej správy, plné využívanie informačných a komunikačných technológií, zavedenie kvalitatívnych a kvantitatívnych štandardov verejných služieb, elimináciu priestoru na korupčné správanie, presadenie jednotného systému riadenia a vzdelávania ľudských zdrojov s cieľom zmeny vzťahu občan – úradník na zákazník – manažér. Zvyšovanie efektívnosti verejnej správy zároveň predpokladá najšť optimálnu veľkosť miestnej jednotky. To je možné dosiahnuť konsolidáciou štruktúry osídlenia Slovenska koncentráciou miestnych samospráv (municipalizáciou) pri rešpektovaní identity pôvodných obcí. Potreba konsolidácie je evokovaná slabou konkurencieschopnosťou a reprodukčnou schopnosťou vidieckeho prostredia, nízkou kvalitou poskytovaných verejných služieb v malých obciach a ich limitovanou schopnosťou podporovať svoj rozvoj.

ÚVOD

V októbri 2006 vláda Slovenskej republiky schválila projekt vypracovania *Vízie a stratégie rozvoja slovenskej spoločnosti*. Jeho význam je predovšetkým v tom, že artikuloval zásadnú výzvu k vypracúvaniu vedeckej výpovede o možnom budúcom smerovaní Slovenska v čase, keď sa vo vyspelých štátoch už dlhodobejšie venuje systematická pozornosť skúmaniu budúcnosti a keď naša spoločnosť v historickom kontexte prechádza veľkou dejinnou križovatkou.

V posledných desaťročiach bolo na Slovensku sporadicky vypracovaných viacero vízií a prognóz. Celkovo však bolo skúmanie budúcnosti značne zanedbávané, niekedy bagatelizované a odmietané. Hĺbka a skracujúci sa interval zmien v jednotlivých sférach či aspektoch fungovania dnešnej spoločnosti zvyšujú tlak na skracovanie adaptačného času. V dôsledku tejto „tyranie času“ sa čoraz nástojčivejšou stáva potreba systematického predvídania zneistenej budúcnosti.

Doterajšie pokusy o vypracovanie vízie pre Slovensko ukázali, že žiadna inštitúcia s jej výskumným tímom nie je dnes na Slovensku schopná samostatne ju vypracovať v kvalitnej ucelenej podobe. Preto sme už pri vypracovaní projektu *Vízie a stratégie rozvoja slovenskej spoločnosti* vychádzali z toho, že prvou, a ako sa neskôr ukázalo, zďaleka nie bezproblémovou úlohou je vytvoriť funkčný interdisciplinárny tím výskumníkov z pracovísk SAV, univerzít a ústavov aplikovaného výskumu, obohatený o spoluprácu s predstaviteľmi hospodárskej, politickej, kultúrnej a ďalších oblastí spoločenskej praxe.

Práce na *Vízii* nás utvrdili v poznaní, že je potrebné vychádzať zo zahraničných skúseností až poznatkov z prác tohto druhu a poučiť sa z nich, no v žiadnom prípade ich nemožno jednoducho kopírovať a mechanicky aplikovať. *Vízia rozvoja slovenskej spoločnosti* musí dôsledne vychádzať z jej konkrétneho stavu a historických špecifik a z toho odvodzovať jej vlastné žiaduce adaptačné zmeny budúceho smerovania v súradniciach globalizujúceho sa sveta.

V tomto zmysle kolektív riešiteľov pristupoval k vypracovaniu *Dlhodobej vízie rozvoja slovenskej spoločnosti*. V súlade s harmonogramom sa kolektív riešiteľov zamerával nielen na vypracovanie *Dlhodobej vízie rozvoja slovenskej spoločnosti*, ale aj na *Analýzu stavu a vývojových trendov relevantných pre vypracovanie stratégie*. Desiatky štúdií v rozsahu vyše dvetisíc strán, ktoré v rámci týchto prác vznikli, charakterizujú súčasný stav slovenskej spoločnosti, identifikujú žiaduce zmeny jej vývojových trendov v strednodobom horizonte a naznačujú

prístupy potrebné na ich realizáciu pri rešpektovaní zistení relevantných pre dlhodobý rozvoj slovenskej spoločnosti. Obsahujú hlbšie zdôvodnenie a podrobnejšiu argumentáciu záverov obsiahnutých v prezentovanej vízii. Na spracovaní uvedených štúdií sa zúčastnilo vyše sto expertov nielen z pracovísk, ktoré sa priamo zúčastňujú na riešení projektu, ale aj z mnohých ďalších pracovísk na Slovensku, a dokonca aj zo zahraničia. (Štúdie sa pre ich veľký objem vydali na CD.)

Východiská a hlavné tézy Vízie ako aj koncepčné metodologické zlad'ovanie postupu, nevyhnutné vzhľadom na početnosť riešiteľov sa viacnásobne diskutovali tak v rámci tímov spracúvajúcich jednotlivé kapitoly ako aj na úrovni celého projektu. V záujme priebežného testovania i obohatenia zvoleného prístupu k rozpracúvaniu Vízie sa riešitelia aktívne participovali na viac než dvoch desiatkach vedeckých podujatí (konferencií a seminárov) cielene zvolených z hľadiska kľúčových problémov jednotlivých kapitol. V záujme čo najreálnejšej reflexie súčasného stavu a možného smerovania vývoja slovenskej spoločnosti sme venovali mimoriadnu pozornosť bezprostrednej osobnej komunikácii s poprednými predstaviteľmi relevantných zložiek spoločenskej praxe. Z oblasti výskumu to boli popri vybraných univerzitách, pracoviskách SAV aj priemyselné výskumné a vývojové organizácie. Vo sfére hospodárskej praxe to boli čelní predstavitelia automobilového a elektrotechnického priemyslu, veľkých zahraničných investorov a firiem pôsobiacich na Slovensku, bánk, aj zhruba 60 inovatívnych malých a stredných podnikov a desiatkou podporných organizácií. Vybrané problémy hospodárskej politiky sme konzultovali najmä s predstaviteľmi MHSR, MŠ SR a KOZ SR ako aj s europoslancami a členmi Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru. Neformálne, no cielene riadené rozhovory s predstaviteľmi uvedených organizácií a inštitúcií priniesli rad veľmi cenných autentických informácií a podnetov, ktoré sa spolu s čiastkovými analýzami postupne syntetizovali do predloženej finálnej podoby.

Za základný metodologický prístup k pochopeniu a skúmaniu vývojovej trajektórie zo súčasnosti do budúcnosti považujeme zladené uplatňovanie konceptu vývojovej podmienenosti (*path dependency*) a konceptu formovania vývoja (*path shaping*). Prvý umožňuje ukázať, ako minulosť podmieňuje prebiehajúce organizačné, technologické, ekonomické a sociálne zmeny v spoločnosti. Druhý zase hovorí, že v rámci špecifických limitov môžu sociálne sily cielene projektovať zmeny a spoluutvárať budúce smerovanie vývoja. Flexibilné uplatňovanie oboch princípov predpokladá systematické analýzy minulosti a kontinuálne skúmanie budúcnosti ako dynamicky sa prelínajúcich vývojových procesov. To umožňuje adekvátnejšie rozhodovať o adaptácii na prúd zmien a tak aktívne spolupôsobiť na formovanie určujúcich trendov, mobilizovať a usmerňovať ľudskú energiu k žiadanej budúcnosti.

V rámci celkovej tendencie zrýchľovania zmien existujú značné rozdiely v rýchlosti zmien a v určitosti, resp. neurčitosti podmienok a faktorov v jednotlivých sférach či aspektoch fungovania spoločnosti, čo je nevyhnutné čiastočne prekonávať istou mierou intuície, obrazovosti i fantázie. Preto aj kvalitná vízia či prognóza, ktorá v určitom okamžiku reflektuje daný stupeň poznania, nemôže postihnúť komplexnosť reľazenia budúcich zmien a dôsledkov toho, ako bude na ne ľudstvo, štáty, inštitúcie až po jednotlivcov reagovať. Z týchto dôvodov majú vízie a prognózy značne neurčitý pravdepodobnostný charakter a môžu sa aj „mýliť“. Napriek tomu, či práve preto má systematické skúmanie budúcnosti z viacerých dôvodov čoraz väčší význam. Tým, že sa zaoberáme budúcnosťou, reálnejšie pristupujeme aj k súčasnosti, lebo nás to núti uvažovať o budúcich dôsledkoch našich dnešných rozhodnutí. Učíme sa pritom oveľa zodpovednejšie a obozretnejšie robiť úvahy o budúcnosti, a zároveň si uvedomujeme nezastupiteľnú potrebu neustále ich spresňovať. Dôležitá je aj skutočnosť, že systematická práca na víziách, prognózach a stratégiách prirodzene napomáha zdokonaľovanie metód, ktorými sa zmocňujeme budúcnosti a ktoré umožňujú adekvátnejšiu identifikáciu určujúcich trendov a výber účinnejších adaptačných opatrení.

V načrtnutom kontexte víziu chápeme ako predstavu o budúcnosti, ktorá formuluje veľký dlhodobý spoločnosť mobilizujúci komplex cieľov, vymedzujúcich koridor žiaduceho smerovania vývoja spoločnosti. Rozpracúvanie vízie na jednej strane vyžaduje vychádzať z mnohoaspektovosti vývoja spoločnosti, no na druhej strane musí skoncentrovať analytickú pozornosť na vyselektovanie najpodstatnejších, budúcnosť určujúcich trendov. Zároveň je potrebné v tomto rámci z hľadiska cieľov žiaduceho smerovania vývoja identifikovať základné príležitosti a faktory napomáhajúce ich dosahovanie, ako aj ohrozenia a problémy, ktoré môžu významne komplikovať, prípadne brániť ich realizácii. V podmienkach zložitej štruktúrovanosti súčasného sveta musí rozpracúvanie vízie malej krajiny rešpektovať viacúrovňovosť vývoja spoločnosti. Tu je kľúčovou úlohou skúmanie toho, ako sa určujúce civilizačné trendy a z nich odvodzované ciele vízie modifikujú a prejavujú na globálnej úrovni, na úrovni integračného zoskupenia, ktorého sme členom, na úrovni štátu až po úroveň regiónov a lokalít. V súvislosti s tým sa na každej úrovni prirodzene modifikuje aj konkrétna podoba tak príležitostí a faktorov, ako aj ohrození a problémov, z ktorých je zase nevyhnutné odvodzovať zodpovedajúcu náročnosť na obsah, kombináciu a časovanie adaptačných procesov, synergicky pôsobiacich v súlade s cieľmi vízie.

Dôležitý záver, vyplývajúci z rozmanitých prístupov k víziám, ktoré sa uplatnili u nás i v zahraničí, spočíva v tom, že ak má byť práca na víziách zmysluplná, musí sa stať systematicky rozvíjanou aktivitou. V tomto zmysle by sme nechceli, aby sa predložená vízia stala

ďalším zo sporadických pokusov, ale aby sa ňou naštartoval začiatok tvorivého procesu stále dokonalejšieho skúmania a aktívnejšieho spoluutvárania budúcnosti Slovenska. To predpokladá zdokonaľovanie metód skúmania a skvalitňovanie poznania, v ktorom sa organicky premostňuje minulý, súčasný a budúci vývoj. Jeho kľúčovou súčasťou musí byť rozvíjanie rôznych foriem primeranej aktívnej participácie všetkých štruktúr spoločností v dialógu o jej budúcom smerovaní. Tým sa vytvára prirodzený základ formovania konsenzuálnych predstáv o vízii dlhodobého rozvoja, nevyhnutných na jej reálne napĺňanie.

Význam a uplatnenie Vízie má viac aspektov. Poskytuje bázičnú orientáciu o smerovaní Slovenska, konkrétne rozhodovanie v rámci nej je však už výsostnou kompetenciou vlád. Môže byť vhodným základom širokej komunikácie a diskusie v rámci relevantných štruktúr našej spoločnosti s cieľom postupne vytvárať konsenzuálnu predstavu o základnom smerovaní budúceho vývoja Slovenska.

Predstavuje zásadné východiská pre rozvinutie prác na druhom hlavnom výstupe – stratégii rozvoja Slovenska do roku 2015. Jej ťažiskom bude rozpracovanie strategických realizačných ťahov, ktoré je nevyhnutné postupnými krokmi a vhodnými prostriedkami a cestami uskutočňovať už v priebehu strednodobého horizontu, aby sa vytvárali reálne predpoklady smerovania k cieľom vízie.

A nakoniec, nie však z hľadiska dôležitosti, môže, resp. mala by byť východiskovým krokom k systematickému rozpracúvaniu a spresňovaniu vízie ako jedného z nevyhnutných predpokladov eliminovania, resp. aspoň zmierňovania toho, čo A. Toffler výstižne nazval „šokom z budúcnosti“.

1. GLOBÁLNE MEGATRENDY A SMEROVANIE CIVILIZAČNÝCH ZMIEN

Cieľom vstupnej kapitoly Vízie je identifikovať megatrendy globalizujúceho sa prostredia, ktoré už dnes zásadne vplývajú na vývoj slovenskej spoločnosti a ktoré my sami nemôžeme meniť. Nastavuje nám benchmarkingové „zrkadlo“ úspešnosti našej adaptácie v komparácii s inými krajinami a podmieňuje charakter a smerovanie nárokov na rozvíjanie a kultiváciu našej konkurencieschopnosti.

Na začiatku tretieho tisícročia sa Slovensko ešte nachádza na pôde industriálnej civilizácie, no zároveň je už vtáhorované do víru veľkej postindustriálnej transformácie,¹ ktorá predstavuje hlboko rozporuplný proces prechodu k vyššej etape civilizácie. Na základe komparatívneho zovšeobecnenia výskumov globálnych megatrendov,² pozorovaných od polovice 20. storočia, možno pre najbližšie dve dekády identifikovať dve určujúce línie megatrendov. Prvú predstavuje generálny megatrend globálneho utvárania znalostnej ekonomiky a spoločnosti (ZES) a spektrum sprievodných megatrendov, ktoré majú spontánny, značne živelný charakter. Pod ich rozporným vplyvom a z toho plynúcich ohrození sa začala ako reakcia na ne formovať druhá línia – existenčný megatrend kvality a udržateľnosti života a viaceré s ním súvisiace podporné megatrendy. Pre potreby Vízie megatrendy chápeme a vymedzujeme ako komplexné dlhodobé faktory, ktoré budú v nasledujúcich dekádach s najväčšou pravdepodobnosťou zásadne ovplyvňovať utváranie budúcnosti ľudstva.

1.1. Generálny megatrend globálneho utvárania znalostnej ekonomiky a spoločnosti

Postupný prechod od industriálneho modelu rozvoja ekonomiky a spoločnosti k modelu ZES znamená, že v modernej civilizačnej základni sa prekračuje vnútorná uzlová čiara rastu, za ktorou sa začínajú prevracáť jeho základné väzby a proporcie – predovšetkým

¹ Veľká postindustriálna transformácia predstavuje súbor principiálnych zmien a procesov signalizujúcich prechod k novej etape vývoja ľudskej civilizácie. Odzrkadlili sa v ucelenejších i čiastkovejších koncepciách postindustriálnej, informačnej, učiacej sa spoločnosti, teóriách „neskorého kapitalizmu“, „postfordizmu“, „tretej vlny“, „novej kondratievovskej vlny“, sieťovej, digitálnej, elektronickej či virtuálnej ekonomiky, tzv. novej ekonomiky, globalizácie atď.

² Z najvýznamnejších treba spomenúť Harvard program *Technika a spoločnosť* (1964), práce R. Richtu (1966), D. Bella (1974), D. Lyona (1988), F. Webstera (1995), B. A. Lundvalla a B. Johnsona (1994), štúdie Rímskeho klubu D. H. Meadowsa, D. L. Meadowsovej a J. Randersa (1972), M. Masaroviča a E. Pestela (1975), A. Kinga a B. Schneidera (1991), G. Weizsäkera a L. Lovinsa (1996) a práce A. Tofflera (1992), A. Tofflera a H. Tofflerovej (1996), J. Naisbita a P. Aburdenovej (2000) J. Stiglitz (2003; 2006), J. C. Gleena a T. J. Gordona (2007) a ďalšie štúdie Milenium projektov, M. Potůčka a kol. (2005; 2007; 2008), F. Gála, P. Gondu, M. Kollára, G. Mesežnikova a M. Timorackého (eds.) (2003). Dôležitým zdrojom boli závery megapodujati venovaných životnému prostrediu a udržateľnému rozvoju v Štokholme (1972), Rio de Janiero (1992), Kjóto (1997), Buenos Aires (1998), Johannesburgu (2002) a Paríži (2007). Z hľadiska EÚ SAV treba uviesť súbor prognostických prác, zhrnutých v roku 1987 do *Súhrnnej úvahy o vedecko-technickom, ekonomickom a sociálnom rozvoji SSR do roku 2010*.

v postavení človeka, kvalitatívne novom význame hospodárenia s ľudskými schopnosťami a v revolucionizujúcom vplyve vedy, výskumu a inovácií. Znalostná ekonomika a spoločnosť a jej ekonomické, sociálne, ekologické a etické parametre budú určujúcimi faktormi výkonnosti a konkurencieschopnosti krajín. Chápanie tejto výzvy a zvládnutie, alebo nezvládnutie účinnej adaptácie bude mať neporovnateľne väčšie diferenciačné účinky, ako to bolo v rámci industriálneho modelu rozvoja.

Integrálnou súčasťou a rámcom prechodu k ZES je proces globalizácie všetkých stránok ľudskej spoločnosti, ktorý je primárne generovaný ekonomickým pohybom. Politické, sociálne, technologické, ekologické, kultúrne, etické a ďalšie aspekty však aktívne spolupôsobia, no v ich pozadí je spravidla tiež veľmi dôležitá ekonomická motivácia. Celoplanetárne procesy utvárania ZES a globalizácie sa organicky prelínajú, prebiehajú však krajne nerovnomerne a rozporne. Najzávažnejšie sú dva rozpory. Prvý sa vyhrotil medzi ekonomikou a životným prostredím, resp. prírodou. Na jednej strane v záverečných fázach industriálnej etapy, keď sa účinnosť strojov a technológie mnohonásobne zvýšila v čerpaní a spotrebe prírodných zdrojov, no v prístupe k nim pretrvávajú predstavy a stereotypy z obdobia prvej priemyselnej revolúcie. Vtedy sa ešte bohatstvo Zeme zdalo nevyčerpatel'né a nikto si nekládol otázku, ako s ním racionálne hospodáriť. Zároveň na druhej strane, narastajúca intenzita technologickej a inovačnej revolúcie, signalizujúcej prechod k postindustriálnej spoločnosti začala vytvárať technické predpoklady na mnohonásobne efektívnejšie využívanie surovínových a energetických zdrojov. Pokračujúce ignorovanie, priamych i nepriamych ekologických nákladov, egoistické záujmy najvyspelejších štátov, ziskovo motivovaný odpor energetických a priemyselných koncernov, individuálna a inštitucionalizovaná ľahostajnosť a nedostatok politickej vôle však nielenže znemožňovali zasadnú zmenu, ale naopak ešte zvyrazňovali dôsledky koristníckeho prístupu k prírodným zdrojom a stupňovali čoraz neúnosnejšiu devastáciu životného prostredia. Tak namiesto presadzovania celoplanetárne efektívnejších prístupov k využívaniu prírodných zdrojov a ochrany životného prostredia nebezpečne narastajú zjavné i skryté formy boja a konfliktov o ovládnutie surovínových a energetických zdrojov, vody, obývatel'ného územia, dna oceánov a morí atď.

Druhý z najväznejších rozporov, ktorý globalizácia celoplanetárne vyostruje a obnažuje, je rozpor medzi rastúcou produkciou bohatstva a prehlbujúcou sa nerovnomernosťou jeho rozdeľovania. Ešte vyhrotenejší a antihumanejší aspekt tohto rozporu spočíva v tom, že nejde len o prosté zväčšovanie rozdielov v bohatstve, ale že ide o prehlbujúcu sa priepasť medzi zväčšovaním bohatstva, ktorého vecný obsah tvorí čoraz väčší podiel produktov vyrábaných a spotrebúvaných pod vplyvom umelo vyvolávaných potrieb, nanucovaných

všadeprítomnou reklamou, čoraz nákladnejším zbrojením a pod., teda medzi zväčšovaním bohatstva, ktoré je vlastne stále viac mrhaním a plytvaním zdrojmi na jednej strane a neúnosným podielom tej časti ľudstva, ktorú tvoria dlhodobo nezamestnaní, sociálni vydedenci, obrovské skupiny obyvateľov v mnohých rozvojových krajinách, ktoré sú vystavené ne- výslovnej, ľudsky nedôstojnej biede, nielen v podobe hladu a nedostatku vody, ale aj chorôb, negramotnosti atď.³

Globalizácia, ktorá podľa J. Stiglitz (2003) nie je ani „dobrá“, ani „zlá“, v jej doterajšej podobe v dôsledku uvedených rozporov vyhocuje rozdelenie sveta na jadro, perifériu a marginalizované oblasti. Pozície jednotlivých krajín, resp. zoskupení sa menia nielen v rámci jadra a periférie, ale aj extrémnym narastaním zaostávania marginalizovaných oblastí. Zároveň tým rozmnožuje príčiny a účastníkov rôznych lokálnych konfliktov, často „zaodetých“ do ideologických, etnických, náboženských, kultúrnych a pod. podôb, zastierajúcich boj ekonomických záujmov. V podmienkach rýchlo sa prehlbujúcej vzájomnej závislosti a prepojenosti sveta tieto konflikty nadobúdajú globálne dimenzie.

Popri generálnom megatrende utvárania ZES a v spojitosti s ním sa prejavuje celý rad sprievodných megatrendov, pre ktoré je príznačné prehlbovanie ich vnútornej rozpornosti.

Globálny vývoj populácie

Globálny vývoj populácie sa dlhodobo vyznačuje exponenciálnym nárastom, keď od začiatku 20. storočia sa počet obyvateľov našej planéty zvýšil z 1,5 miliardy na vyše 6 miliárd v súčasnosti a do roku 2030 by sa mal zvýšiť na 9 miliárd. V dôsledku toho sa analogicky zvyšuje tlak na produkciu potravín, ťažbu surovín, budovanie infraštruktúry atď. Navyše sa výrazne prehlbuje demografická nerovnováha medzi Severom a Juhom pri súčasnom zrýchľovaní starnutia obyvateľstva. Súbeh týchto trendov navodzuje problém, kto bude ľudstvo živiť, ako zvládnuť obrovskú nerovnováhu medzi populačným vývojom a zdrojmi, ako bez väčších konfliktov zmierniť riziká živelných migračných pohybov, ako udržateľným spôsobom riešiť dôchodkové systémy a systémy zdravotnej starostlivosti, ako prispôbovať trh práce z hľadiska hranice regulárneho odchodu do dôchodku, rôznych druhov pracovných kontraktov, tzv. druhej kariéry a celoživotného vzdelávania a „rozštiepenia“ trhu práce minimálne na dva trhy podľa vekových skupín a pod. Veľmi vážnym ohrozením globálneho populačného vývoja sú humanitárne katastrofy vyvolané AIDS-om, Ebolou, ako aj novými a znovuobjavujúcimi sa chorobami

³ Alarmujúca je najmä situácia v subsaharskej Afrike. Z celkového počtu 41 vysoko zadlžených štátov (HIPC_s – *heavily indebted poor countries*) až 33 štátov podľa klasifikácie Svetovej banky a Medzinárodného menového fondu pripadá na tento región.

(cholera, mor, meningitída atď.). Načrtnuté problémové trendy majú, prirodzene, ďalekosiahle implikácie pre sociálno-ekonomický rozvoj, jeho udržateľnosť a kvalitu.

Revolúcia vo vede, v technológiách a inováciách

Revolúcia vo vede, v technológiách a inováciách predstavuje globálny megatrend, ktorý vytvára bezprecedentné príležitosti a šance na prekonávanie bariér ozdravenia a ďalšieho rozkvetu ľudskej civilizácie, no zároveň je spojený so širokým spektrom možného zneužitia vedeckého poznania a najnovších technológií ohrozujúceho existenčné podmienky udržateľného života a spolužitia národov na našej planéte. Vývoj vysokosofistikovaných technológií vytvára nielen predpoklady dlhodobého rastu, ale umožňuje robiť aj veci predtým nemysliteľné. Rýchlosť vedeckých objavov a technologických aplikácií prevratne mení podmienky pre prácu a život ľudí. Najvýraznejší vplyv majú trendy v oblastiach – informačných a komunikačných technológií (IKT), biotechnológií, nanotechnológií, nových materiálov a nových zdrojov energie. Širokospektrálne revolucionizujúce pôsobenie IKT na fungovanie spoločnosti je dané tým, že pomáhajú uvoľňovať potenciál širokého spektra technológií a generujú subrevolúcie v ďalších oblastiach. Nebývalo rozširujú a zrýchľujú toky informácií pri súčasnej minimalizácii nákladov s tým spojených, čo je jeden z kľúčových predpokladov utvárania znalostnej ekonomiky a spoločnosti, v ktorej sa znalosti stávajú dôležitejšími ako suroviny, kapitál, pracovná sila i výmenné kurzy. Ak v industriálnej ére revolučné zmeny v technológiách sa sústreďovali na transformáciu hmoty a energie, tak dnes sa revolucionizujúci vplyv IKT orientuje na faktor času a vzdialenosti a prejavuje sa v tzv. časopriestorovej kompresii.

S dynamickým vývojom vedeckého poznania a revolučných technológií sa však vytvárajú aj rastúce ohrozenia a riziká. Neúnosne veľká časť najlepších ľudských, materiálnych a finančných zdrojov sa vynakladá na vývoj a výrobu čoraz drahších a ničivejších zbraní, ktorých zásoby by už dnes stačili na viacnásobne vyhladenie civilizácie a života na zemi. Očakávaná tzv. mierovej dividendy sa nenaplnili.⁴ Mimoriadne vážne ohrozenia sa už dnes črtajú zo zneužívania stále dokonalejších IKT smerujúceho k tzv. kontrolovanej spoločnosti, v ktorej sa deštruuje osobná sloboda a práva človeka, manipulujú a deformujú sa rozhodovacie procesy na všetkých úrovniach a v kľúčových sférach fungovania spoločnosti.

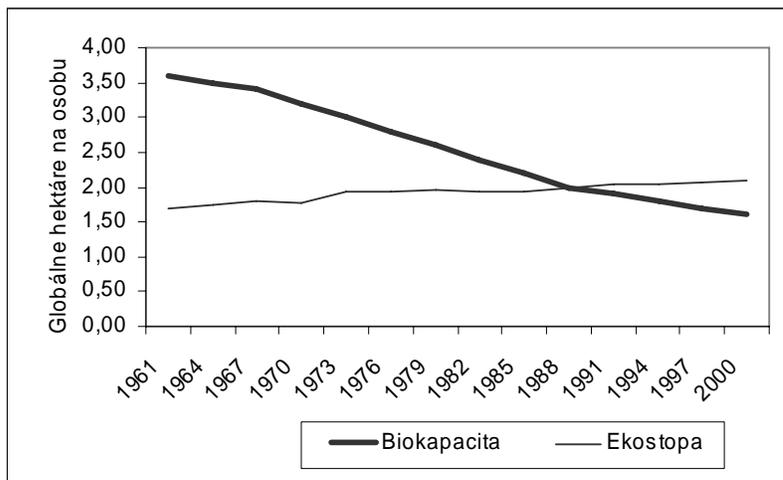
⁴ V prvých rokoch tohto storočia sa na vojenské aktivity vynakladá zhruba 6 % svetového HDP. Z 2,5 milióna pracovníkov zaradených na svete do výskumu približne 500 000 pracuje pre vojenský výskum. V roku 2007 vojenské a protiteroristické výdavky USA prekročili 600 mld USD, čo predstavuje asi 50 % svetových vojenských výdavkov. Výdavky V. Británie predstavovali 55 mld USD, Francúzska 45, Japonska 41, Nemecka 35, Číny 35 a Ruska 24 mld USD. Údaje za Čínu a Rusko sú pravdepodobne podhodnotené. (P. Boniface, Projekt-syndicate, 2008, SME 20. 3. 2008)

Prechod k ZES mimoriadne zintenzívňuje interakciu medzi vedou a spoločnosťou. Lavína nových vedeckých poznatkov a ich zrýchľujúca sa aplikácia často bez komplexnejšieho preskúmania dôsledkov otvára úplne nové dimenzie rizík vo vzťahoch vedy, človeka a spoločnosti.⁵

Ohrozenie životného prostredia

Zintenzívňujúce sa pokračovanie industriálneho modelu explotácie prírodných zdrojov Zeme spôsobilo, že v priebehu uplynulých dekád sa vyprofitoval nanajvýš varovný *globálny megatrend životného prostredia*. Názorne to ilustruje ukazovateľ ekologickej stopy, ktorý porovnáva spotrebu a dostupnosť prírodných zdrojov a energií.

G r a f 1
Ekostopa a biokapacita

Prameň: Global Footprint Network. National Footprint and Biocapacity Accounts Edition 2005, prezaté z Potůček – Musil – Mašková (2008).

V priebehu štyroch dekád došlo k zásadnému zvratu vo vývoji priemernej ekologickej stopy na obyvateľa Zeme, ktorá na prelome 80. a 90. rokov začala rastúcim spôsobom prevyšovať biokapacitu Zeme na jedného obyvateľa.

Globálna úroveň výroby a spotreby dnes o viac ako 25 % prekračuje biokapacitu Zeme. Hrozivý stav a vývoj v jednotlivých komponentoch životného prostredia, počnúc rýchlosťou erózie pôdy, likvidácie lesov, znečisťovania vody a ovzdušia, narastania toxických odpadov,

⁵ Zásadný pokus o ich predvídanie predstavuje štúdia *Millenium Project University OSN*, ktorá uvádza štyri scenáre. V nich nastoľuje otázky možného zneužitia vedy, jej vlastného regulačného systému, jej vlastného vedomia a jej vlastnej etiky, požiadavku mnohoúrovňovej kontroly vedy od vlád, korporácií, občianskych združení, cirkví až po OSN, potrebu nového manažmentu vedy opierajúceho sa o obrodné hnutie v rámci nej, až po ohrozenie z globálnej vedy a jej radikálne odmietnutie. Očakávaný a reálny vývoj problémov načrtnutých v scenároch bude zásadne vymedzovať adaptačný priestor rozvoju vedy v národných rámcoch.

strát v rybolove a pod., sa začína nebezpečne kombinovať so stále zjavnejšími dôsledkami globálneho otepľovania a klimatických zmien. Zvlášť vypuklým problémom je nedostatok vody, ktorým trpí 40 % populácie sveta a v roku 2030 to už hrozí viac než polovici svetovej populácie. Výrazne sa vyhracuje problém rastúcej spotreby energie, najmä pod vplyvom vývoja v Číne a Indii, s ďalekosiahlymi dopadmi na znečisťovanie životného prostredia. Ľudstvo stojí pred existenčnou výzvou zmeniť doterajší model, v ktorom pätina obyvateľov sveta spotrebúva 90 % jeho prírodných zdrojov, tak, aby ich využívanie bolo nielen rovnomernejšie, ale zároveň aby sa aj na únosnú úroveň znížila globálna exploatácia neobnoviteľných zdrojov. Východiskom môže byť len zásadné preorientovanie tvorivého výskumného a solidárneho potenciálu ľudstva, ktorý premení riešenie problému na faktor rastu a udržateľnosti globálneho rozvoja civilizácie.

Nový model vývoja ekonomiky

Tento globálny megatrend má bázičnú úlohu v celkovom civilizačnom pohybe. Vo vzájomnej interakcii sa v ňom prelínajú dve určujúce línie (trendy) – utváranie znalostnej ekonomiky a globalizácia ekonomických štruktúr a procesov. V priebehu posledných dvoch-troch desaťročí sa mimoriadne zintenzívnilo prenikanie výsledkov vedy do výroby a služieb a intelektualizácia rôznych aspektov fungovania ekonomiky. Zásadne sa mení štruktúra faktorov tvorby pridanej hodnoty. Znižuje sa vplyv hmotných zložiek kapitálu a jednoduchej práce a rozhodujúcimi sa stávajú znalosti a sofistikovaná tvorivá práca. V dôsledku toho sa postupne prekonáva princíp klesajúcej hraničnej produktivity tradičných vstupov a začína sa presadzovať rastúca produktivita znalostne orientovaných vstupov. Technologická a inovačná revolúcia v spojení s ďalekosiahlou liberalizáciou a dereguláciou otvorili nielen reálny priestor, ale vyvolali aj adaptačnú nevyhnutnosť rozvíjať hospodárske aktivity v celoplanetárnych súradniciach. V dôsledku toho prechod k znalostnej ekonomike prebieha v symbióze s procesom globalizácie, do ktorého sú neodvratne, aj keď s diferencovanými dôsledkami vtáňované *ekonomiky vo všetkých krajinách*. Formovanie kvalitatívne nového technologického spôsobu výroby, výmeny a informačnej komunikácie, sprevádzané prechodom k flexibilným, sieťovým, virtuálnym atď. podnikateľským štruktúram, od začiatku prebieha v globálnych dimenziách. V nich nadobudli kľúčovú pozíciu a vplyv transnacionálne korporácie (TNK). Zároveň s tým sa postupne relativizoval a zmenšoval priestor štátov na regulačné pôsobenie a usmerňovanie ekonomických, sociálnych, ale aj ďalších spoločenských procesov na ich území.

Globalizácia generuje nové formy nákladovej, no najmä kvalitatívnej inovačnej konkurencie rozvinutej v zložitej sieti horizontálnych i vertikálnych vzťahov. V logike ich fungovania

sú kľúčovými hráčmi TNK, ktorí v mnohom vtlačajú svoju pečať adaptačným procesom na všetkých úrovniach súperiacich o konkurencieschopnosť. Mimoriadne dynamickou, ale aj explozívnu sa stáva globalizácia finančných trhov. Rozhodujúcu úlohu tu zohráva kombinácia vplyvu informačných a komunikačných technológií, deregulačných a liberalizačných tendencií, rýchlej inovačnej diverzifikácie finančných produktov a univerzalizácie činnosti finančných organizácií. Tým sa vytvorili podmienky na efektívnejšiu alokáciu finančných zdrojov, znižovanie transakčných nákladov a väčší komfort uskutočňovania finančných operácií. Zároveň dochádza k narastajúcej asymetrickej expanzii svetových finančných trhov.⁶ To však spôsobuje aj ich narastajúcu odtrhnutosť od reálnej ekonomiky a v kombinácii s odbúraním kontrolných a regulačných mechanizmov na úrovni štátov, ktoré neboli nahradené v globálnom meradle, prináša rastúce riziká v podobe finančných turbulencií a kríz. Ich spätné dopady na reálnu ekonomiku však mávajú spravidla devastujúce účinky. Okrem toho samotná globalizácia finančných trhov v spojitosti s prebiehajúcimi zmenami v štruktúre centier svetovej ekonomiky bude vytvárať kvalitatívne nové situácie, problémy a úlohy.⁷ V dôsledku toho sa ešte vystupňuje naliehavá potreba zabezpečiť stabilitu finančných trhov, nových prístupov k ich kontrole a regulácii, vytvorenia novej architektúry svetového finančného sektora a reformy kľúčových finančných inštitúcií a globálnych centier (OSN, WTO, Svetová banka, MMF a pod.).

Nerovnomernosť sociálno-ekonomického rozvoja v porovnaní s predglobalizačným obdobím, najmä pod vplyvom podstatne silnejších diferenciačných účinkov znalostnej ekonomiky, sa ešte stupňuje. Napriek tomu, že svetová ekonomika za 50 rokov vzrástla z 5 bil. USD na 30 bil. USD, do roku 2030 hrozí zvýšenie počtu ľudí, ktorí budú musieť vyžiť z 1 – 2 dolárov na deň, z 2 miliárd na 4 miliardy. Ročný objem pomoci chudobným rozvojovým krajinám je 7-krát menší ako ročný objem splátok ich úverov. Polarizácia medzi bohatými a chudobnými však v rôznych podobách prebieha aj vo vyspelých krajinách. Niektoré rozvojové krajiny, ako Čína a India, sa však začali vhodnou hospodárskou politikou, mobilizáciou a kultiváciou kvalifikovaného ľudského potenciálu účinne adaptovať na podmienky utvárajúcej sa znalostnej ekonomiky. Ukazujú, že cesta k prekonávaniu zaostalosti vyžaduje premenu na učiacu sa spoločnosť, kde rozhodujúcou sa stáva vzdelanosť, kvalifikácia a znalosti. V dynamickej globálnej ekonomike už nestačí spoliehať sa na statické komparatívne výhody. Dôležité je nepretržite sa zdokonaľovať, učiť sa a udržiavať tempo v prehlbujúcom sa zapojení do globálnych sietí.

⁶ Dokumentujú to údaje BIS, podľa ktorých v rokoch 1995 – 2005 vzrástol svetový HDP o 52 %, no kapitalizácia na burzách takmer o 400 %. Ešte výraznejšie sa to prejavuje v relácii ročného obratu na svetových finančných trhoch a svetového exportu. Z pomeru 1 : 12 v polovici 80. rokov sa do súčasnosti zväčšil tak, že obrat svetových finančných trhov sa odhaduje na viac než 100-násobok svetového exportu.

⁷ Signalizujú ich napríklad zmeny pomeru síl medzi USD a EUR ako rezervných mien, nástup a narastajúci vplyv tzv. suverénnych fondov Číny, Ruska, Venezuely a Brazílie, ale aj inovácie finančnej kriminality atď.

Zdanlivo okrajový, no v skutočnosti čoraz vážnejší problém predstavuje šedá a čierna ekonomika, ktoré najmä v podmienkach globalizácie zaznamenávajú mimoriadnu dynamiku rastu a zvyšujúcu sa úroveň v relácii k HDP. Podľa odhadov OECD za rok 2006 celosvetový ročný objem šedej ekonomiky predstavoval 4 – 5 biliónov USD a čiernej ekonomiky 2,5 – 3 bilióny USD. V Európskej únii sa podľa Eurostatu ročný produkt šedej ekonomiky pohybuje okolo 2,5 – 3 bilióny eur, no jej úroveň je veľmi rozdielna od 1 – 2 % HDP v škandinávskych krajinách až po 30 – 35 % v Taliansku, Grécku a Portugalsku. Podľa niektorých odhadov sa v priebehu 20 rokov čierna ekonomika stane druhým kľúčovým fenoménom globálnej ekonomiky.

V novom modeli ekonomiky nadobúdajú osobitný význam z hľadiska udržateľnosti rozvoja globálne verejné statky a externality. Proces globalizácie obnažil a extrémne vyhrotil problémy nerovnakého prístupu k pozitívnym externalitám, krajne asymetrického a nezodpovedného zbavovania sa negatívnych externalít a naliehavej potreby globálne koordinovaného vytvárania a reprodukcie globálnych verejných statkov. Zlyhávanie trhu a oceňovania, ktoré nezodpovedá plným nákladom, spôsobuje negatívne externality (znečisťovanie, klimatické zmeny, vymieranie živočíchov atď.), ktoré sa doteraz „riešili“ len málo účinnými obmedzeniami, zmluvami a zákonmi. K ich premene na globálne verejné statky sú potrebné politické zmeny. Proaktívne poskytovanie globálnych verejných statkov bude vyžadovať globálnu spoluprácu medzi vládami, súkromným sektorom a organizáciami občianskej spoločnosti na kvalitatívne vyššej úrovni. Globálne verejné statky svojimi dôsledkami presahujú nielen hranice štátov, generácií a skupín obyvateľov, ale aj obranu, zdravie a vzdelanie a zahrnujú aj mier, rovnosť, finančnú stabilitu a ekologickú udržateľnosť. Kľúčovým problémom je spravodlivá a včasná participácia všetkých štruktúr globálnej spoločnosti na krytí nevyhnutných nákladov. Pričom platí, že prevencia je podstatne lacnejšia ako riešenie následkov.

1.2. Kvalita a udržateľnosť života – existenčný megatrend civilizácie

Ako reakcia na prehlbujúce sa rozpory prvej línie megatrendov a z nich vyplývajúcich čoraz zjavnejších ohrození sa začala postupne formovať druhá línia určujúcich megatrendov.⁸ Kľúčovým v rámci nej je megatrend kvality a udržateľnosti života ako reprodukcia súboru existenčných podmienok rozvoja ľudskej civilizácie. K tomu, aby bolo jeho presadzovanie

⁸ Po varovnom hlase prác Rímskeho klubu zaznela prvá vážna výzva v roku 1972 na prvej ekologickej konferencii v Štokholme. V roku 1986 vypracoval kolektív vedený pani Brudlandovou správu *Naša spoločná budúcnosť*, ktorá prvýkrát vymedzila pojem *trvalo udržateľný rozvoj* a odhalila úzku spojitosť a podmienenosť riešenia krízy v oblasti prírodných zdrojov a životného prostredia s riešením problému chudoby a biedy a zdôraznila, že to je možné nie spomalením rastu, ale zmenou jeho trajektórie. Odvtedy dodnes prebieha čoraz rozporupnejší proces postupného precizovania požiadaviek trvalo udržateľného rozvoja na jednej strane a skrytého či zjavného torpédovania prementy týchto požiadaviek na adresný, globálne účinný a záväzne realizovateľný program.

v praxi dostatočne účinné, musí byť sprevádzané viacerými podpornými megatrendmi. Z charakteru druhej línie megatrendov vyplýva, že sa nemôže prejavovať a pôsobiť len spontánne, ale že nezastupiteľne vyžaduje cieľavedomú a v potrebnej miere postupne globálne koordinovanú a harmonizovanú aktivitu celého ľudstva.

Kvalita a udržateľnosť života sa stala osudovou prioritou a vyznačuje sa jednak globálnymi aspektmi, ktoré sú spoločné všetkým národom, jednak tým, že v rôznych krajinách a regiónoch nadobúda špecifickú podobu v závislosti od úrovne rozvoja, prírodných podmienok, kultúrnych, náboženských a pod. rozdielov.

Doterajšie poznatky a skúsenosti o tom, ako si ľudstvo začalo uvedomovať problém udržateľnosti rozvoja, resp. udržateľnosti života,⁹ vedú k zisteniu, že nevyhnutným predpokladom adekvátneho chápania a kritickej miery účinnosti pôsobenia kvality a udržateľnosti života ako existenčného megatrendu je podporné spolupôsobenie troch špecifických megatrendov. Globálna transformácia od súčasného neudržateľného rozvoja k udržateľnému rozvoju je ťažko predstaviteľná bez *megatrendu vytvárania adekvátnej formy globálneho vládnutia*. Vo všetkých najdôležitejších oblastiach, počnúc vývojom populácie, vedou, výskumom a technológiou, životným prostredím, ekonomikou a sociálnou sférou až po politiku a kultúru, utváranie a využívanie príležitostí a šancí civilizačného pokroku, ako aj možnosti prekonávať nebyvalé riziká a ohrozenia zachovania samotnej civilizácie, problémy a výzvy už do tej miery presahujú hranice jednotlivých štátov, ba aj ich regionálnych zoskupení, že nadobudli výrazne globálny charakter. Z neho vyplýva kategorická požiadavka koordinového a spoločného postupu 200 štátov, ktoré dnes spravujú svet. Globalizácia bezprecedentne zväčšila vzájomnú závislosť a osudovú spätosť národov tak, že podmienky trvalo udržateľného rozvoja na našej planéte môžu zabezpečiť len spoluprácou a porozumením vzájomných potrieb pri riešení vyváženej distribúcie zdrojov, potravín, vody, energie, životného prostredia, zamestnanosti a bezpečnosti. Dozrela naliehavá potreba začať vytvárať viacúrovňový systém globálneho vládnutia, ktorý umožní preväzovať a harmonizovať lokálne, regionálne, národné a globálne záujmy. Len v tomto rámci bude možné adekvátne vnímať vzrastajúcu komplexnosť a akceleráciu zmien a popri riešení každodenných problémov sústrediť pozornosť na dlhodobé úlohy vytvárania udržateľnej globálnej budúcnosti. Vytvorenie funkčného vyváženého systému globálneho vládnutia predpokladá zásadné prehodnotenie doterajšieho pôsobenia existujúcich globálnych inštitúcií, ako OSN, MMF, SB, WTO a pod., redefinovanie ich úloh, ako aj adekvátnu modifikáciu funkcií štátov z hľadiska účelnej subsidiarity tak vo vzťahu ku globálnym inštitúciám, ako aj

⁹ Udržateľnosť života v zásade korešponduje s udržateľnosťou rozvoja, no považujeme ho v našom prístupe za výstižnejší.

smerom k regiónom a lokalitám. Z hľadiska súčasného stavu je to nesmierne zložitý, konfliktný a časovo náročný problém. Zdá sa však, že inej zmysluplnej cesty niet.

Druhým špecifickým *megatrendom*, bez ktorého podporného vplyvu nie je možné reálne vytváranie podmienok kvality a udržateľnosti života, je potrebná *obroda morálnych a duchovných hodnôt globálnej spoločnosti a spôsobu ich praktického uplatňovania*, ktorá bude nakoniec rozhodovať o osude civilizácie. Rozpornosť a ohrozenia prvej línie megatrendov vedú k poznaniu, že možnosť ich prekonávania a pozitívnych zmien spočíva v motíváciách a hodnotách, ktoré určujú naše správanie. V správaní človeka, zvlášť v ekonomickom neexistuje len jeden zastrešujúci motív – užitočnosť, ale aj morálnosť. Popri ekonomických záujmoch pôsobia aj vzťahy spoločenstva. Udržateľnosť rozvoja dnes už aj na globálnej úrovni naliehavo nastoľuje problém, ktorý Etzioni nazval *morálna dimenzia ekonomiky* (Etzioni, 1995). Pre budúcnosť ľudstva bude ozdravenie a vyváženosť oboch stránok existenčnou otázkou. Vznik skutočne civilizovanej globálnej spoločnosti zrejme nebude možný bez takej obrody morálnych a duchovných hodnôt, ktorá nám umožní prijať za vlastnú starosť o vyhladky budúcich generácií a z tejto pozície pristupovať k všetkým rozmerom solidarity, k znečisťovaniu životného prostredia a k prekonávaniu modelu ekonomiky, ktorá akoby zabudla, že vznikla predovšetkým preto, aby slúžila ľuďom. Súčasnosť vyžaduje obrodu stálych hodnôt, ku ktorým patrí sloboda, ľudské práva a zodpovednosť, rodinný život, rovnoprávnosť mužov a žien, súcit so starými ľuďmi a invalidmi, rešpekt k ostatným, tolerancia, úcta k životu, a mieru a hľadanie pravdy. Nikdy predtým nebola otázka hodnôt predmetom toľkých diskusií a výskumov. To tiež dokazuje, že prežitá deformovaná sústava hodnôt sa otriasa a že so vzrastajúcou intenzitou sa prejavuje potreba nového hodnotového systému, ktorý bude vytvárať podmienky životnej stability jednotlivcov i spoločnosti a stane sa pevnou bázou utvárania usporiadaného sveta smerujúceho k usporiadanej budúcnosti.

Rýchlosť vývoja a prevratnosť prebiehajúcich zmien spôsobujú, že *faktor času* a jeho zrýchľujúce sa plynutie nadobúda charakter čoraz významnejšieho *globálneho megatrendu*. Na existenčne dôležitú premenu z neudržateľného na udržateľný rozvoj má ľudstvo k dispozícii podľa mnohých analýz 50 – 70 rokov. To znamená, že narastajúce globálne problémy musia zvládnuť dve, maximálne štyri generácie. Inak hrozí ešte v tomto storočí kolaps života na našej planéte. Čas už nie sú len peniaze, lebo každý nový okamih je cennejší než ten predchádzajúci. A naopak, každá stratená minúta, každé oneskorené riešenie znásobuje náklady budúceho riešenia, resp. môže spôsobiť nezvratné zmeny napríklad na životnom prostredí, ďalších mŕtvych a pod. Mimoriadne sa zvýšil vplyv faktora času v globálnej konkurencii. Predstih, alebo zaostávanie v adaptačných procesoch, ktorých charakter diktuje utváranie

znalostnej ekonomiky, dnes vedú k mnohonásobne väčším diferenciačným účinkom v porovnaní s industriálnou érou. Tieto aspekty pôsobenia faktora času hrajú kľúčovú úlohu pri tvorbe stratégie konkurencieschopnosti, kde pri voľbe aj fázovaní implementačných krokov nestačí uvažovať len z hľadiska vlastného autonómneho tempa postupu, ale je nevyhnutné aj z hľadiska strategických cieľov zohľadňovať vývoj komparatívnej pozície v relácii k hlavným konkurenčným subjektom.

Z identifikovaných megatrendov vyplýva, že globálne prostredie sa v najbližších dekádach bude vyvíjať v závislosti od toho, či a ako dokáže ľudstvo riešiť dejinný rozpor – na jednej strane pozitívne rozvíjať nebyvalý potenciál vytvárať lepší, pre človeka dôstojnejší svet, a na druhej strane kontrolovať a postupne eliminovať vygenerovaný deštruktívny potenciál, ohrozujúci samotnú existenciu civilizácie.

V kontexte s načrtnutými megatrendmi, ich rozpornosťou a z toho vyplývajúcimi výzvami globálnu víziu chápeme ako dlhodobý vývoj civilizácie v koridore ohraničenom z jednej strany všestranným pozitívnym vyžívaním príležitostí formujúcej sa znalostnej ekonomiky a spoločnosti a solidárnej podoby globalizácie a z druhej strany hraničnou úrovňou udržateľného rozvoja, v ktorej rozpory a ohrozenia globálnych trendov v ich výslednici ešte neprekročili kritickú mieru.

Z toho vyplývajú tri základné možnosti budúceho smerovania vývoja. Pozitívne, civilizáciu kultivujúce smerovanie, podľa ktorého ľudstvo hladko napreduje v globálne vyváženom udržateľnom rozvoji, široko zužitkováva plody znalostnej ekonomiky a problémové ohrozujúce trendy dokáže nielen tlmieť, ale ich aj premieňať na rozvojové faktory. Negatívne, civilizáciu ohrozujúce smerovanie znamená, že prechod k znalostnej ekonomike a spoločnosti bude extrémne nerovnomerný a asymetrický, spojený s neúčinným, nanajvýš čiastkovým, dočasným riešením a ani nie všetkých relevantných problémov a ohrození. Zreťazenie ich dôsledkov by navodzovalo dlhodobú neudržateľnosť rozvoja smerujúceho k prekročeniu kritickej miery a tým k celkovému kolapsu civilizácie.

Snaha o vymedzenie pravdepodobného budúceho smerovania civilizácie sa opiera o dva predpoklady. Na jednej strane, vzhľadom na zložitosť a mnohorozmernosť prechodu k znalostnej ekonomike a spoločnosti v podmienkach súčasného rozporuplne globalizovaného sveta, nemôže byť tento prechod priamočiary, lebo aj pri dobrej vôli všetkých relevantných aktérov bude veľmi komplikovaný a náročný. Na druhej strane vychádza z toho, že sebazáchovné mechanizmy ľudstva a hroziace i skutočné katastrofy ho snád' vyburcujú k odvráteniu fatálneho prekročenia kritickej miery ohrozujúcich trendov. V tomto zmysle možno teda očakávať, že ľudstvo sa bude v zásade pohybovať po trajektórii postindustriálneho vývoja, no

k cieľu humánnej, ľudsky dôstojnej podoby znalostnej ekonomiky a spoločnosti určite nepôjde priamočiara, ale bude k nej skôr viac alebo menej úspešne oscilovať medzi ohraničeniami možného pozitívneho a negatívneho smerovania. Formovanie znalostnej spoločnosti by sa malo prejavovať aj v tom, že ľudstvo sa bude v tomto procese tiež učiť, čo mu umožní tlmiť oscilácie k negatívnemu smerovaniu a posilňovať približovanie k pozitívnemu smerovaniu, a to v závislosti od toho, ako sa mu bude dariť prekonávať pretrvávajúce rozpory industriálneho štádia rozvoja a nimi podmienené riziká a ohrozujúce trendy. Dôležitú úlohu v tom musí zohrávať vízia ako veľký dlhodobý a mobilizujúci cieľ, stelesňujúci symbiózu všestranného rozvíjania a využívania podmienok a faktorov znalostnej ekonomiky s renesanciou a uplatňovaním etiky vo všetkých jej rozmeroch. Etika prírody, života, rozvoja a solidarity s etikou času musí ľudstvo viesť k etike činu (King – Schneider, 1991).

1.3. Modernizácia spoločnosti ako cesta ku kvalite a udržateľnosti života

Dve línie megatrendov spojených s prechodom od industriálnej k postindustriálnej znalostnej ekonomike a spoločnosti vygenerovali mimoriadnu výzvu pre spoločenské vedy. Tie reagovali mnohými teoretickými koncepciami a interpretáciami. Z hľadiska rozpracovania Vízie je dôležitá predovšetkým teória modernizácie, ktorá je považovaná za najvplyvnejší nástroj analýzy vývoja súčasných spoločností (Frič – Potůček, 2004). Prístupy, ktoré modernizáciu sploštene spájali s technickým pokrokom, automaticky mu pripisovali pozitívne účinky a nevníjali si jeho negatívne dopady v podobe deštrukcie inštitúcií, spôsobu života atď., vyvolali sociálny konflikt o humanistické poňatie modernizácie. Koncept modernizácie ako predovšetkým technického a ekonomického vývoja sa začal dopĺňať o koncept spoločenskej modernizácie.¹⁰ Kľúčový význam má kvalitatívny posun vo vymedzení kritérií modernizácie ku kvalite a udržateľnosti života ako rozhodujúceho meradla pri hodnotení možných budúcností. Presvedčivosť kritériálneho zakotvenia kvality a udržateľnosti života pri zmysluplných úvahách o budúcnosti sa opiera o množstvo prác, ktoré upozorňujú na hranice živelného vývoja civilizácie, na nemožnosť pokračovať donekonečna vo vyčerpávaní neobnoviteľných zásob surovín a energie, na neudržateľnosť nekontrolovaného rastu rozdielov a prístupov k zdrojom bohatstva a blahobytu. Ekonomický rast nevedie automaticky k zvyšovaniu kvality života a ani automaticky nedochádza k žiaducej adaptácii sveta sociálnych vzťahov a hodnôt na podmienky diktované technologickým a ekonomickým

¹⁰ Vzhľadom na úroveň teoretickej rozpracovanosti, ako aj na množstvo spoločných či podobných čít Česka a Slovenska považujeme koncept kvality a udržateľnosti života rozvíjaný tímom M. Potůčka za inšpiráciu pre rozpracovanie Vízie rozvoja slovenskej spoločnosti (Potůček a kol., 2005, 2007; Potůček – Musil – Mašková, 2008).

rozvojom. Potrebujeme vyvážený prístup k regulačným funkciám trhu, štátu a občianskeho sektora, ktoré sa vzájomne dopĺňajú, no nemôžu byť raz navždy vymedzené a mali by sa optimalizovať s prihliadnutím na historické tradície a konkrétne podmienky danej krajiny. Doterajší priebeh modernizačného procesu prioritne orientovaný na ekonomicky „supervýkonnú turbo spoločnosť“, v našich podmienkach v kombinácii s transformáciou poznačenou trhovým redukcionizmom, vyvoláva nielen eróziu sociálnej súdržnosti, ale spôsobil aj celkové zanedbanie spoločenskej stránky modernizácie. Aj v úvahách a sporoch o vývojovej orientácii slovenskej spoločnosti sa budeme musieť tiež rozhodovať o miere vyváženosti medzi smerovaním k ekonomickej výkonnosti a smerovaním ku kvalite a udržateľnosti života.

Kvalitu života chápeme ako jednotu objektívnych životných situácií ľudí a ich subjektívneho vnímania. Udržateľnosť života sa vzťahuje na životné podmienky budúcich generácií a budúci život celej ľudskej spoločnosti. Kvalita a udržateľnosť života sa vzájomne podmieňujú. Súčasná kvalita života by nemala byť na úkor kvality života budúcich generácií.

V relevantných koncepciách vyspelých krajín sa presadzuje široký multidimenzionálny prístup k poňatiu kvality života. Chápe sa tak, že má ľudom umožniť dosahovať ich vlastné ciele a rozširovať priestor možností, ktoré majú na výber vlastného ideálneho života. Kvalita života je výslednicou objektívnych podmienok, teda individuálnych a verejných zdrojov, najmä v oblasti vzdelania, zdravotnej starostlivosti, bývania, sociálnych služieb a pod. a subjektívneho vnímania vlastnej situácie, miery spokojnosti a šťastia.

Zaostrovanie pohľadu do budúcnosti z hľadiska kvality života prirodzene, nastoľuje otázku jeho prijateľnej udržateľnosti¹¹ a naliehavej potreby ich chápania vo vzájomnej podmienenosti a jednote. V rámci tohto kritéria je účelné rozlišovať ekonomickú, sociálnu, environmentálnu a bezpečnostnú dimenziu (Potůček – Musil – Mašková, 2008). Z hľadiska komplexného pohľadu na kvalitu a udržateľnosť života sú veľmi dôležité vzájomné vzťahy a pôsobenie uvedených dimenzií. Je zrejmé, že v jednotlivých dimenziách kvality a udržateľnosti života môže existovať, a prax to potvrdzuje, rozpor medzi bezprostredným úžitkom a dlhodobým efektom. Jednotlivé dimenzie sa môžu dopĺňovať, posilňovať, ale aj vzájomne si konkurovať v konkrétnom synergickom pôsobení. Váha, význam a konkrétny obsah uvedených

¹¹ Od prijatia AGENDY 21 v roku 1992 v Rio de Janeiro sa problematika udržateľnosti rozvoja dostáva nielen do záverov medzinárodných konferencií o životnom prostredí, ale aj do programových dokumentov medzinárodných organizácií a vlád štátov. Európska únia sa vo *Vyhlásení o hlavných zásadách trvalo udržateľného rozvoja* zdôraznila, že je kľúčovým faktorom všetkých jej politík a že hlavnými cieľmi sú ochrana životného prostredia, sociálna rovnosť a súdržnosť, hospodárska prosperita a plnenie medzinárodných povinností. Vláda SR schválila *Národnú stratégiu trvalo udržateľného rozvoja* v roku 2001 a charakterizuje ho ako cielený, dlhodobý, komplexný a synergický proces, ovplyvňujúci všetky oblasti života, odohrávajúci sa na viacerých úrovniach, ktorý prostredníctvom nástrojov a inštitúcií smeruje ku kvalitnému uspokojovaniu materiálnych, duchovných a sociálnych potrieb a záujmov ľudí, pričom rešpektuje hodnoty prírody a neprekračuje únosnú kapacitu krajiny a zdrojov.

štyroch dimenzií budú vzhľadom na veľké rozdiely v úrovni rozvoja a osobitosti jednotlivých krajín, ich regiónov a rôznych sociálnych skupín značne odlišné. V tomto zmysle sa z hľadiska Slovenska v jednotlivých kapitolách predloženej Vízie skúmajú príslušné aspekty základných dimenzií kvality a udržateľnosti života.

Ekonomická dimenzia odzrkadľuje tie aspekty kvality a udržateľnosti života, ktoré sú podmienené výkonnosťou hospodárstva, materiálnym bohatstvom, materiálnymi potrebami, príjmami, základnými tovarmi a službami. Z prieskumov vyplýva, že vo všetkých krajinách je uspokojivá životná úroveň najdôležitejšou podmienkou pre spokojný život. Hoci spravidla existuje pozitívna korelácia medzi pocitom šťastia a výškou príjmov, môžu sa vyskytnúť aj prípady, keď v určitom čase napriek rastu bohatstva v krajine dochádza k poklesu subjektívne pocíťovaného šťastia. Adekvátne pochopenie ekonomickej dimenzie sťažujú najmä dva problémy. Prvým sú externality: trhy ich spravidla nie sú schopné ani v pozitívnej, ani v negatívnej podobe oceňovať, čo je spojené s rizikom, že racionalita vzťahov medzi vstupmi a výstupmi ekonomiky bude len zdanlivá. Druhý problém sa týka indikátora HDP, ktorý napriek veľkej vypovedacej hodnote nezahrnuje tovary a služby vyrábané a poskytované mimo trhov, dostatočne nezahrnuje kvalitatívne zmeny a pod. Preto je potrebné empirické prieskumy zameriavať aj na subjektívne hodnotenie materiálnej situácie jednotlivých obyvateľov, ich spokojnosť so životnou úrovňou, schopnosť vyjsť s príjmom a pod.

Úroveň a kvalita *sociálnej dimenzie* je neodmysliteľným atribútom kvality a udržateľnosti života. V centre pozornosti pri jej skúmaní je predovšetkým problematika sociálnej súdržnosti nazeraná v užšom poňatí ako usporiadané, nekonfliktné vzťahy medzi ľuďmi, menšími či väčšími sociálnymi skupinami, alebo v širšom poňatí ako systémovo chápaná sociálna integrácia, v ktorej sa celok vytvára zosúladovaním a harmonizovaním jednotlivých subsystémov spoločnosti. Zásadný význam nadobúda kvalitatívny posun v chápaní sociálnej súdržnosti od jej vymedzovania ako ekonomickej záťaže a neracionálneho prerozdelenia k prístupu, ktorý v nej odhaľuje jeden zo zdrojov rastu. Zdôrazňuje pozitívnu súvislosť medzi mierou súdržnosti a výkonnosťou podporovanou tvorivosťou, ktorú v členoch spoločnosti generuje sociálne súdržné prostredie. Zároveň sa v novšom chápaní sociálnej súdržnosti ako jej základný zmysel zdôrazňuje sociálna inklúzia. Pri udržiavaní a rozvíjaní sociálnej súdržnosti zohráva neoddiskutovateľnú úlohu štát. Popri nezastupiteľných sociálne ochranných funkciách (v detstve, chorobe a starobe) sa zvyšuje význam jeho sociálne investičných funkcií, ktorými vytvára podmienky na rozvoj a kultiváciu ľudského potenciálu formou dlhodobých sociálnych investícií do vzdelania, zdravia a sociálnej pohody.

Environmentálna dimenzia tvorí podstatnú súčasť kvality a udržateľnosti života. Predstavuje komplex prírodných podmienok umožňujúcich vznik a vývoj života. Prostredníctvom fungujúcich globálnych ekosystémov poskytuje človeku existenčne dôležitú pitnú vodu, čistý vzduch, úrodnú pôdu či vhodnú klímu. Enormne narastajúca záťaž civilizačného rozvoja na prírodné zdroje a ekosystémy spôsobila, že ľudstvo od polovice 80. rokov prekračuje globálnu kapacitu Zeme a odvtedy prehľbuje ekologický deficit. Najnovšie výskumy ukazujú, že doterajší model rastu síce vedie k niektorým aspektom zvyšovania kvality života, najmä z hmotnej stránky, no pokiaľ sa čo najskôr nezačnú ozdravné environmentálne opatrenia, náprava škôd bude násobne nákladnejšia (Sternova správa), s negatívnymi dopadmi na ekonomickú, sociálnu, environmentálnu a bezpečnostnú dimenziu kvality a udržateľnosti života.

V *bezpečnostnej dimenzii* kvality a udržateľnosti života došlo v posledných desaťročiach tiež k výrazným zmenám. Chápanie bezpečnosti predovšetkým v jej vojenskom a politickomocenskom význame z čias studenej vojny už dnes zďaleka nestačí. Rozpory civilizačného vývoja vygenerovali široké spektrum vážnych ohrození, ktoré si vynútili výrazné rozšírenie konceptu bezpečnosti. Predovšetkým sa rozšírili sektory či oblasti, v ktorých vznikajú bezpečnostné problémy. Tradičná vojenská a politická sféra sa dopĺňa o ekonomickú, environmentálnu, spoločenskú, ale aj technologickú, energetickú, potravinovú, informačnú či kultúrnu a pod. Z hľadiska subjektov, resp. aktérov nadobudla bezpečnosť viacúrovňový charakter, keď k národnému štátu pribudli na jednej strane medzinárodní, nadnárodní a globálni aktéri a na druhej strane súkromné a verejné organizácie, komunity a jednotlivci. Vzrástla dôležitosť posudzovania intenzity, resp. prahu bezpečnosti, čiže hodnotenia, či a kedy nadobúda určitý problém bezpečnostný charakter.

Z hľadiska vízie rozvoja slovenskej spoločnosti je základnou otázkou, ako by sa mohol a mal formovať konkrétny obsah týchto dimenzií, resp. pilierov tak, aby ich celostné pôsobenie generovalo dlhodobú udržateľnosť, výkonnosť a konkurencieschopnosť ekonomiky v ľudsky dôstojných podmienkach. Pri hľadaní odpovede na túto mimoriadne zložitú otázku nám môžu pomôcť poznatky a skúsenosti z vývinových metamorfóz európskeho sociálneho modelu a jeho adaptačných zmien v prechode k znalostnej ekonomike a spoločnosti. Pôvodne úspešný sociálny model, ktorý sa sformoval po druhej svetovej vojne, sa dostal zhruba od polovice 90. rokov do krízy, ktorá vyústila do jeho rozštiepenia na viaceré nástupnícke modely. Komparatívna analýza (Pick, 2006) odhalila nielen príčiny krízy európskeho sociálneho modelu, ale hlavne presvedčivo ukázala, ktorý z nástupníckych modelov je najperspektívnejší, a to aj v relácii k neoliberalnému modelu USA.

Zlyhávanie európskeho sociálneho modelu malo vonkajšiu príčinu v tom, že v USA sa podarilo rýchlejšie začať využívať komparatívne výhody znalostného vedecko-technického pokroku, ktorý umožňuje nielen rýchlejší rast produktivity práce, ale aj kapitálu a tým rast integrálnej produktivity. Uplatnenie znalostných faktorov rastu produktivity a konkurencieschopnosti prinieslo kvalitatívnu konkurenciu.

Väčšina krajín EÚ tento nástup nezachytila, znalostné faktory využíva v značne menšej miere a viac sa opiera o tradičný technický pokrok.¹² Vnútoraná príčina bola spojená s rastúcimi nákladmi sociálneho štátu. To bolo spôsobené predovšetkým dlhodobými objektívnymi zmenami v štruktúre ekonomiky, jej výdavkov a celkovým dopytom spojeným s prechodom od konzumnej k znalostne-sociálnej spoločnosti. Výdavky na vzdelávaciu a sociálnu sféru, najmä predlžovanie vzdelávania, ľudského života, jeho kvalitu a zdravie, ako aj zdravé životné prostredie, dlhodobo rastú, budú rásť a ich podiel na celkových výdavkoch sa bude zvyšovať bez ohľadu na to, či sa budú vynakladať solidárne, alebo súkromne. Solidárne financovanie týchto potrieb vyžaduje dlhodobé zvyšovanie miery prerozdelenia HDP cez verejné rozpočty. Proti tomu sa vytvoril obraz zveličeného vplyvu nehospodárnosti, plytvania a demotivačných faktorov solidárneho systému, ktorým sa zdôvodňuje nevyhnutnosť tvrdých sociálnych reštrikcií. Analýzy však ukazujú (Pick, 2006; Aiginger, 2005), že plytvavosti solidárneho systému je možné pripísať len malú časť, zhruba desatinu zvyšovania výdavkov, že znížovanie zdanenia o 1 % v pomere k HDP môže prispieť k zvýšeniu produktivity len o menej ako 0,1 %, čo je mnohonásobne menej ako prínos znalostných faktorov. O čo menej prispieva znížovanie miery zdanenia k ekonomickému rastu, o to viac – takmer päťnásobne – prispieva k zvyšovaniu miery chudoby. Dlhodobý tlak na znížovanie daňovej kvóty sťažuje prechod ku kvalitatívnej konkurencii, smeruje k privatizácii nového dynamického a lukratívneho segmentu ekonomiky a k zvyšovaniu miery chudoby.

Najpresvedčivejšie argumenty však vyplynuli z komparatívnej analýzy výkonnosti jednotlivých nástupníckych modelov a neoliberalne znalostného modelu USA. Tá presvedčivo ukázala, že ekonomicky a sociálne najúspešnejším je od polovice 90. rokov znalostne-sociálny model, vyvinutý v Dánsku, vo Fínsku a Švédsku, založený na solidárnom rozvíjaní znalostnej modernizácie ekonomiky a spoločnosti. Krízu sociálneho modelu vplývajúcu z predbiehania výdavkov pred výkonnosťou prekonal aktívne zvyšovaním výkonnosti znalostnou cestou. Jadro úspechu spočívalo v politike drahejšej práce a reštrukturalizácii výdavkov

¹² Každé percento zvýšenia intelektuálnej výkonnosti (kvality) je na náročných trhoch oceňované vysokými cenami a môže prinášať o 1,5 % vyššiu produktivitu. USA od polovice 90. rokov zrýchlili rast integrálnej produktivity z 0,1 % na 0,4 %, zatiaľ čo v EÚ sa naopak spomalil z 0,5 % na 0,2 %. (Pick, 2006, s. 696 – 697).

verejných rozpočtov výrazným zvýšením výdavkov na znalosti (výskum a vzdelanie), ktoré v roku 2001 dosiahli 11 % HDP a boli o 4 – 5 percentuálnych bodov vyššie ako v ostatných modeloch. Zároveň sa vzdal svojho sociálneho nadštandardu. Najvýraznejšiu reštrikciu medzi porovnávanými modelmi však nepoužil len na pasívne prekonávanie deficitu, ale hlavne na modernizačnú reštrukturalizáciu ekonomiky. Zachoval silný sociálny štát s vysokou mierou prerozdelenia HDP, ktoré je však vysoko funkčné. Znalostne-sociálny model je tak založený v značnej miere na solidarite, bez sociálnych bariér a ku komparatívnym výhodám sociálneho modelu, k motivačnej účinnosti trhu a sociálnej súdržnosti pridal ešte komparatívnu výhodu založenú na intelektualizovanej relatívne drahej práci. Predstihuje ostatné nástupnícke modely, ako aj neoliberálne znalostný model USA nielen v produktivite práce, ale aj v integrálnnej produktivite výrobných faktorov, čo je rozhodujúce pre dlhodobu udržateľnú výkonnosť a konkurencieschopnosť. Novšie analýzy ukázali, že tento vývoj pokračuje aj po roku 2000 a že znalostne-sociálny model úspešne obstál už v desaťročnom teste reálnym životom.¹³ Je úspešnejší aj vo vzťahu k prevažne trhovou cestou rozvíjanej modernizácii neoliberálne znalostného modelu USA napriek tomu, že ten podporuje výkonnosť výrazným oslabovaním domácej meny, tlakom na znižovanie daní a sociálnej ochrany práce, ako aj podporou domáceho dopytu schodkovými rozpočtami.

Výsledky súperenia uvedených modelov ekonomickej a sociálnej výkonnosti a konkurencieschopnosti považujeme v úvahách o vízii rozvoja Slovenska za mimoriadne inšpiratívne a smerovanie v intenciách znalostne-sociálneho modelu za existenčne dôležité. Pravda, nemôže ísť o jednoduché napodobovanie. Adaptácia Slovenska, ak má byť reálna a účinná, musí na jednej strane brať do úvahy zásadné rozdiely vo východiskových podmienkach, v akých sa nachádzali škandinávске krajiny v polovici 90. rokov, a v dnešných podmienkach Slovenska, ktorého ekonomika a celá spoločnosť prešli transformačnými zmenami, a zároveň vychádzať z jeho reálnych vnútorných potenciálov. Na druhej strane musí adekvátne reagovať na závažné posuny, ktoré medzitým nastali v charaktere globálnej konkurencie a jej dôsledkoch.

1.4. Utváranie globálnej konkurencie a konkurencieschopnosti

Medzinárodné porovnávacie analýzy a prieskumy ukazujú, že v komplexe faktorov spolupôsobiacich na kvalitu a udržateľnosť života zohráva primárnu úlohu životaschopnosť

¹³ Aj po roku 2000 škandinávске krajiny pokračovali v uplatňovaní znalostne-sociálneho modelu. Podľa údajov Eurostatu v roku 2004 mali naďalej výrazne o 3 – 4 percentuálne body vyšší podiel výdavkov na znalostné faktory (vzdelanie, výskum a vývoj a IKT) ako priemer EÚ 15 a dlhodobo si udržiavajú pozície na popredných miestach globálnej konkurencieschopnosti. Potvrďuje to aj najnovší IMD World Competitiveness Yearbook 2008.

hospodárskeho a sociálneho modelu, jeho dlhodobá komparatívna výkonnosť, ktorá je v rastúcej miere testovaná v globálnej konkurencii.

Inovačná revolúcia, najmä širokospektrálny prienik informačných a komunikačných technológií v spojení s liberalizačnými a deregulačnými opatreniami na jednej strane otvorili priestor na celoplanetárne rozvíjanie ekonomických aktivít. Na druhej strane sa vytvára a stupňuje čoraz náročnejšia globálna konkurencia a nebývalým spôsobom sa zväčšuje vzájomná závislosť – interdependencia všetkých aktérov hospodárskeho diania, v ktorej sa stierajú rozdiely jeho národných a medzinárodných, resp. nadnárodných súradníc. S tým spojená kvalita, intenzita a komplexnosť zmien, ktorými prechádzajú národné ekonomiky a svetová ekonomika ako celok, majú charakter zásadnej *globálnej reštrukturalizácie*, ktorá síce nadväzuje na proces internacionalizácie, no predstavuje úplne nový fenomén, a preto má pre víziu zásadný význam.

Pod vplyvom globalizácie sa utvára kvalitatívne nová štruktúra konkurenčných vzťahov tak z hľadiska subjektov, inovačného obsahu, kvality, nákladov a charakteru trhov, ako aj z hľadiska času, presnejšie, predstihu, resp. zaostávania príslušných adaptačných procesov. Na jednej strane sa sformovala zložitá viacúrovňová sieť globálnej konkurencie.¹⁴ Zároveň sa rozvinuli aj špecifické, resp. kvázikonkurenčné vzťahy („súperiace napätia“) medzi subjektmi rôznych úrovní.¹⁵ Prelínanie viacúrovňových horizontálnych konkurenčných vzťahov s vertikálnymi kvázikonkurenčnými vzťahmi predstavuje podstatne zložitejší a odlišnejší spôsob fungovania ekonomických procesov a nimi podmienených záujmov v porovnaní s modelovými predpokladmi dokonalej konkurencie.

Teória i prax presvedčivo ukazujú, že v globalizovanej sieti konkurenčných i kvázikonkurenčných vzťahov hrajú dominantnú úlohu TNK. Sú to ich relatívne nezávisle formulované stratégie, ktoré predstavujú určujúce faktory pretvárania vnútroštátnej a medzinárodnej deľby práce na globálnu deľbu práce a hlbokoj reštrukturalizácie economickej architektúry našej planéty. Sila ich pôsobenia je daná veľkosťou zdrojov, ktorými disponujú, dĺžkou časo-

¹⁴ Ide o konkurenciu medzi nasledovnými typmi subjektov: firmami z vyspelých ekonomík pri využívaní globalizačných aktivít; firmami z vyspelých ekonomík a firmami z „mladých ekonomík“ pri určovaní podielu na realizácii komparatívnej výhody; firmami z „mladých ekonomík“ usilujúcimi sa o napojenie na siete transnacionálnych korporácií; štátmi s „mladými ekonomikami“ súperiacimi prostredníctvom investičných podmienok o priame zahraničné investície; štátmi s vyspelými ekonomikami podporujúcimi globálnu expanziu domácich firiem; regiónmi a lokalitami v rámci štátov i medzi štátmi; centrami, resp. integračnými zoskupeniami svetovej ekonomiky súperiacimi o posilňovanie svojej pozície na základe účinnosti využívania globalizačných procesov.

¹⁵ K najvýznamnejším patria najmä vzťahy medzi: štátom a TNK; TNK a vnútrokorporátnymi článkami; TNK a externými subdodávateľmi; TNK a regiónmi a lokalitami; štátom a regiónmi – lokalitami; EÚ a členskými štátmi; EÚ a TNK.

vého horizontu, v ktorom môžu zakladať svoje rozhodnutia, a principiálne novým spôsobom využívania komparatívnych výhod. Transnacionálne korporácie ako kľúčoví hráči globalizácie cielene k vlastným komparatívnym výhodám vyhľadávajú pre jednotlivé stránky svojej činnosti parciálne komparatívne výhody v rôznych častiach sveta s cieľom maximalizovať ich synergický efekt. Usilujú sa o vyhľadávanie a fruktifikáciu optimálnej geografickej konfigurácie svojho globálneho hodnotového reťazca. Analýzy ukázali tri základné línie adaptačných procesov TNK, ktoré budú zásadne ovplyvňovať charakter globálnej konkurencie a konkurencieschopnosti.

V prvej línii je v centre pozornosti racionalizačná reštrukturalizácia vnútornej štruktúry TNK ako komplexu. Pri nej sa centrum TNK koncentruje na najdôležitejšie tzv. jadrové aktivity a riadenie a kontrolu celého komplexu s osobitným zreteľom na optimalizačné stváranie a alokáciu čoraz fragmentovnejších produkčných a odbytových reťazcov tak, aby mali charakter flexibilného, hierarchicky štruktúrovaného satelitného systému. Jeho jednotlivé články sa hlbšie špecializujú, čím sa vytvárajú nové komparatívne výhody, ktoré umožňujú maximalizovať synergický ziskový efekt TNK z globálne rozvíjanej deľby práce. Prakticky sa to začalo od 80. rokov výrazne prejavovať vo forme *outsourcingu* a *offshoringu*.

Výsledkom prvej línie adaptačných procesov neboli len úspory nákladov z nových komparatívnych výhod, ale najmä to, že umožnili prekonať nevýhody a obmedzenia veľkých firiem a ich ťažkopádnej pyramídovej štruktúry. Transnacionálne korporácie sa podľa potrieb a vývoja trhovej i konjunktúrnej situácie môžu buď zbavovať už nevhodných, nedostatočne funkčných a p. článkov svojho satelitného systému, alebo priberať nové, prípadne kombinovať oba postupy. Flexibilný satelitný systém ako výkonnú súčasť komplexu TNK tvoria hierarchicky zosieťované články, počnúc vlastnými pobočkami, cez prvostupňových domácich a zahraničných dodávateľov, ďalej cez druho- a viacstupňových dodávateľov až po periférnych subdodávateľov.

Na základe pružne účelového kreovania a flexibilizácie štruktúry satelitného systému nadobúdajú TNK aj napriek čoraz gigantickým rozmerom nebývalú flexibilitu na udržiavanie a posilňovanie ich konkurencieschopnosti v čoraz dynamickejších vonkajších podmienkach. Zásadná flexibilizácia TNK výrazne posilňuje asymetriu medzi centrom a článkami satelitného systému. Na jednej strane prenáša hlavný podiel a váhu trhovej neistoty a konkurencie na články satelitného systému a na druhej strane jeho synergický efekt koncentruje predovšetkým do centra TNK. Analogicky sa zväzňuje asymetria medzi priestorovou zakotvenosťou a nepohyblivosťou konkrétnych dodávateľov a subdodávateľov a geografickou pohyblivosťou TNK ako komplexu.

Čím je TNK pohyblivejšia a flexibilnejšia, tým väčší tlak môže vyvíjať aj na štáty, aby prebrali čo najväčšiu časť jej sociálnych, environmentálnych a ďalších nákladov (Keller, 2007).

Druhú dôležitú líniu adaptačných procesov TNK tvoria rôzne formy utvárania tesných a voľnejších strategických partnerstiev, ktoré prekračujú bežné trhové transakcie, ktorými účastníci ovplyvňujú konkurenčné prostredie a ktorými sa usilujú upevňovať svoju konkurencieschopnosť. Strategické partnerstvá je účelné chápať ako súhrn troch základných foriem. *Fúzie a akvizície* predstavujú tesné formy spájania či splynutia firiem, pri ktorých dochádza k ich majetkovému prepojeniu. *Joint ventures* možno vymedziť ako polotesnú formu partnerstva, pri ktorej dvaja alebo viacerí partneri vytvoria spoločný podnik. *Strategické aliancie* sú charakteristické ako voľné, tiché a zmluvné formy partnerstiev, pri ktorých nedochádza k majetkovému prepojeniu.

Hoci vývoj rôznych foriem strategických partnerstiev možno pozorovať viac než storočie, enormný záujem o ich uplatňovanie sa začal prejavovať od 80. rokov a smerom k súčasnosti sa stupňuje. Možno povedať, že fúzie a akvizície zásadne ovplyvňovali samotný vznik a existenciu TNK, a často odštartovali ich transformáciu do súčasnej podoby. Na široké využívanie fúzií, akvizícií a ďalších foriem strategických partnerstiev vytvorili priestor procesy liberalizácie a deregulácie, ako aj postoje väčšiny štátov, ktoré uprednostňujú PZI pred dovozom. V poslednom období sa cezhraničné transakcie fúzií a akvizícií široko rozvrhli tak po regiónoch, ako aj odvetviach, a to aj za účasti firiem z rozvojových a transformujúcich sa krajín. V súvislosti s prognózami vzostupného trendu PZI sa očakáva aj rastúci objem a početnosť fúzií a akvizícií.

Globalizácia tým, že zásadne zmenila podmienky podnikania i samotné podnikanie, bezprecedentne zvýšila dynamiku zmien, otvorila široký priestor nových príležitostí, v dôsledku čoho sa nebývalým spôsobom zvýšil ekonomický význam faktora času v zmysle dôsledkov konkurenčného predstihu a zaostávania. To mobilizuje firmy, aby v záujme dosiahnutia kritického množstva a kvality zdrojov a adaptačnej rýchlosti medzi sebou účelne vytvárali a kreovali rôzne formy vzájomnej súčinnosti v podobe formálnych i neformálnych dohôd s majetkovým alebo nemajetkovým prepojením. Cieľom je synergické splnutie ich potenciálov v podobe úspor z rozsahu, zlepšenia trhovej pozície, získanie inovačného predstihu, racionalizačné sfunkčnenie organizačných a riadiacich štruktúr a pod. Od majetkového spojenia sa ďalej očakávajú možnosti ovplyvňovať globálne konkurenčné prostredie, zabezpečiť vyššiu návratnosť investícií, získať takú konkurenčnú výhodu, ktorú by si firmy nedokázali samostatne vytvoriť, alebo využiť, zabezpečiť interný rast budúcej firmy požadovaným spôsobom a formulovať odvážnejšie strategické ciele. Analýzy však ukazujú, že tieto zámery sa

vždy nepodarí dosiahnuť, že akvizície nie sú ani zďaleka len priateľské a že napriek „mimotrhovým riešeniam“ sa globálna konkurencia nezoslabuje.

Ak prvé dve línie adaptačných procesov TNK boli orientované najmä na organizačno-inštitucionálnu stránku ich fungovania, ťažiskom *tretej línie* je predovšetkým vytváranie a využívanie predpokladov a faktorov znalostnej ekonomiky ako najúčinnnejšej metódy budovania a posilňovania konkurencieschopnosti. Najnázornejšie sa to prejavuje v skupine najväčších TNK, označovaných aj ako *megainštitúcie (MI)*, ktoré ročne zarábajú desiatky miliárd USD a spôsob, ako rozvíjajú mimoriadnu škálu a rozsah svojich aktivít, sa považuje za bázickú zmenu vo sfére biznisu (Bryan – Zanini, 2005).

Elitná skupina 150 megainštitúcií (v rámci súboru 2 000 najväčších spoločností) za obdobie 1984 – 2004 v priemere zdvojnásobila svoje príjmy, no strojnásobila svoje čisté príjmy a zošesťnásobila svoju trhovú kapitalizáciu. Umožnilo im to pochopenie a využitie súvislostí medzi profitabilitou a talentmi ich personálu a znalostných pracovníkov. Sú pioniermi nového modelu konkurenčných výhod na základe využitia ich ohromného rozsahu a invenčného rozvíjania a využívania nehmotných aktív.¹⁶ Ich stratégie vyvinuli úplne nové metriky výkonnosti a modely biznisu, a našli aj spôsoby prekonávania organizačných prekážok (bariér), ktoré vytvára ich veľkosť. Význam a vplyv tejto línie adaptačných procesov sa bude zrejme ďalej zvyšovať, ak si uvedomíme, že TNK už dnes vynakladajú polovicu celkových celosvetových výdavkov na výskum a vývoj, že na ne pripadajú 2/3 týchto výdavkov v podnikateľskej sfére a že výhľadové projekcie založené na skúsenostiach posledných 20 rokov indikujú, že v roku 2012 bude 350 spoločností väčších ako najmenšie zo súčasných najväčších 150 korporácií. Pričom najväčšie z nich budú dosahovať 700 mld USD trhovej kapitalizácie a zarábať 40 mld USD a viac ročne.

V minulosti TNK využívali výhodu svojej veľkosti a rozsahu, aby získali privilegovaný prístup k hmotným faktorom výroby (práca a kapitál), osnovaný na hodnotovom reťazci produkcie prekonávajúcom geografické a trhové bariéry. Dnes úspešné veľké firmy majú detailnejšiu formulu úspechu. Využívajú tak svoju veľkosť a rozsah, no zamestnávajú aj veľký počet talentovaných profesionálov, aby kombinovali hmotné a nehmotné aktíva naprieč podnikom. Tak vytvárajú unikátnu schopnosť a hodnotové proporcie, ktoré im umožňujú dosahovať pozoruhodnú a trvajúcu konkurenčnú silu.

¹⁶ Markantne sa to prejavuje v zmenách pomeru účtovnej hodnoty a trhovej kapitalizácie. V elitnej skupine 150 MI sa v období 1984 – 2004 markantne znížil podiel účtovnej hodnoty na celkovej hodnote spoločnosti zo 75 % na 36 %. Vďaka novej stratégii mohlo 150 top MI zvýšiť svoj podiel na celkovom čistom príjme celého súboru 2 000 spoločností z 39 % na 46 % pri prakticky nezmenenom podiele na zamestnanosti (Bryan – Zanini, 2005).

Vo vývoji MI možno pozorovať veľký kvalitatívny posun v štruktúre a charaktere ich pracovných síl. Výrazne zvýšili podiel profesionálov a manažérov, ktorí vytvárajú hodnotu primárne generovaním a uplatňovaním znalostí.

V najvýkonnejších MI má jednu z najvyšších priorít vyhľadávanie a získavanie talentovaných znalostných pracovníkov, lebo pochopili ich nesmiernu konkurenčnú hodnotu. Formuje sa špecifický mimoriadne dynamický trh talentov. Zároveň sa začína zdôrazňovať, že v 21. storočí by mali spoločnosti venovať viac pozornosti rozvíjaniu svojich talentovaných pracovníkov, a nielen bojovať o nových zvonku.

Z hľadiska Vízie majú zásadný význam zistenia, že:

- v podmienkach znalostnej ekonomiky sa v porovnaní s industriálnou etapou vývoja v znásobenej miere prejavujú diferenciačné účinky už medzi tými aktérmi hospodárskych procesov, ktorí najlepšie a ktorí horšie využívajú znalostné faktory, nehovoriac o tých, čo ich využívajú nedostatočne, resp. ich nevyužívajú vôbec;
- TNK budú kľúčovými aktérmi v novej štruktúre konkurenčných vzťahov;
- budú v mnohom najvýznamnejšími priekopníkmi v hľadaní a uplatňovaní metód zvyšovania konkurencieschopnosti, smerodajných v podmienkach znalostnej ekonomiky;
- pôsobeniu TNK bude môcť byť efektívnou vyvažujúcou silou len dobre fungujúca globálna súčinnosť a koordinácia štátov a globálnych inštitúcií, schopných nahradiť tie kontrolné a regulačné funkcie, ktoré štáty stratili v dôsledku globalizácie.

1.5. Vyhliadky Európskej únie v globalizujúcej sa svetovej ekonomike

Od vstupu do EÚ nie je Slovenská republika vystavená tlakom globalizačných procesov osamotene, ale je zaštitená a podporovaná postavením EÚ ako jedného z centier svetovej ekonomiky. Viacúrovňovosť globálnej konkurencie pociťujeme jednak priamo, jednak v modifikovanej podobe prostredníctvom podmienok a faktorov, ktoré na nás ako členský štát pôsobia v rámci EÚ. To môže posilňovať i limitovať účinnosť našej adaptácie. V tomto zmysle bude v časovom horizonte Vízie a stratégie pozícia Slovenska ovplyvňovaná aj vývojom konkurencieschopnosti EÚ v globálnej súťaži doterajších a formujúcich sa nových centier svetovej ekonomiky.

Komparatívne analýzy ekonomík triády ukázali, že príčiny dlhodobu nižších temp rastu EÚ nespočívajú len v menšom podiele ekonomicky aktívnych osôb v domácej populácii a nižšom počte každoročne odpracovaných hodín, ale aj vo zvyšovaní jednotkových pracovných

nákladov a v poklese prírastkov produktivity práce.¹⁷ Spôsobil to hlavne fakt, že v priemyselnej výrobe EÚ prevláda produkcia s relatívne nižšou pridanou hodnotou a stredne technologickou náročnosťou, ktorú trhy honorujú nižšími cenami ako vysokosofistikované produkty. Na nižšie ceny vplýva čoraz viac aj to, že v stredne technologickej produkcii EÚ naráža na konkurenciu výrobcov z rozvojových krajín. Zásadný vplyv na oslabovanie pozície EÚ má oneskorené a menej účinné využívanie nových príležitostí spojených s globalizáciou, ktorá vytvára nový priestor na rozvoj výdatnejších foriem vnútrofirmej a medzifirmej deľby práce, a teda aj na vytváranie a kombináciu nových komparatívnych výhod s vyššou produktivitou práce. Kľúčovú úlohu zohráva najmä rozsah, kvalita a rýchlosť uplatňovania metód *outsourcingu* a *offshoringu* v čoraz diverzifikovanejších procesoch relokácie produkcie, ktoré TNK globálne optimalizujú.

Predstih USA bol podmienený predovšetkým vyššou účinnosťou adaptačných procesov založených na väčšej hĺbke a frekvencii technologických inovácií, generovaných výdatne podporovaným vedecko-technickým rozvojom, stimulujúcim podnikateľským prostredím a vysokoúčinným systémom preťahovania mozgov z celého sveta. Spojené štáty vynakladajú relatívne i absolútne väčší objem zdrojov na vedu a výskum ako EÚ a v priebehu 90. rokov získali značný náskok v niektorých aspektoch utvárania znalostnej ekonomiky.¹⁸ Spojené štáty nielenže viac vydávajú na výskum, vývoj a inovácie, ale zdroje v tejto oblasti vynakladajú omnoho účelnejšie v zmysle kritickej miery ich koncentrácie na dôležité projekty, čo umožňuje dosahovať skôr a kvalitnejšie výsledky, ktoré navyše dokážu rýchlejšie v praxi fruktifikovať. V súperení s EÚ majú USA veľkú strategickú výhodu¹⁹ v tom, že predstavujú politicky a ekonomicky kompaktný komplex s vnútorne zharmonizovaným podnikateľským prostredím a jednotnou cieľavedomou hospodárskou politikou.

Na tieto výzvy EÚ zatiaľ nedokázala dostatočne účinne reagovať. Lisabonská stratégia nemala potrebnú implementačnú silu a presadzovanie reforiem zameraných na harmonizáciu podnikateľského prostredia často naráža na rozpornosť jednostranných, protekcionistických alebo ochranárskych záujmov jednotlivých členských štátov a potrieb rozvíjania konkurencieschopnosti EÚ ako celku.

¹⁷ V rokoch 1985 – 1994 a 1995 – 2004 rástla produktivita práce v USA ročne v priemere o 2,8 % a 4,1 %, zatiaľ čo v eurozóne boli tempá rastu produktivity v prvej dekáde ešte vyššie o 3,5 %, no v druhej už výrazne nižšie o 2,5 %. Ešte väčšie rozdiely sa prejavili v jednotkových pracovných nákladoch, ktoré v USA v prvej dekáde v priemere rástli o 1,2 %, no v EÚ až o 2,9 %. V druhej dekáde Spojené štáty dosahovali priemerné ročné znižovanie jednotkových pracovných nákladov o -0,3 %, v eurozóne sa ročne zvyšovali o 1 % (Sereghyová, 2004).

¹⁸ Snáď najmarkantnejšie sa to prejavilo v kvalitatívnom posune inovácií v zbrojárskom priemysle.

¹⁹ K strategickým výhodám USA nesporne patria aj značné zásoby ropy, zámerne neťažené a držané ako rezerva, veľký potenciál produkcie potravín a samotný americký dolár ako svetová rezervná mena.

V nasledujúcich dekádach nazreté problémy môžu ešte ostrejšie vystúpiť do popredia vzhľadom na to, že podmienky globálnej konkurencie a parametre konkurencieschopnosti už nebudú určovať len tradičné, ale aj formujúce sa nové centrá svetovej ekonomiky ako Čína, India, Rusko a Brazília, ktoré razantne vstupujú do globalizačných procesov, a to nielen v medzinárodnom obchode, ale aj v oblasti PZI a v globálnom podnikaní tak vo výrobe a službách, ako aj na svetových finančných trhoch. Čína nebude len veľkovýrobnou dielňou sveta, lebo už v súčasnosti sa mení na technologickú veľmoc, v ktorej už dnes *high-tech* produkcia tvorí významnú súčasť jej exportu.²⁰ India sa stáva čoraz významnejším globálnym poskytovateľom služieb, najprv v oblasti informačných technológií a finančníctva, s výraznou tendenciou prenikania do všetkých odvetví, ktoré nevyžadujú priamy kontakt s klientom. Ide o rastúci *outsourcing* služieb a tzv. virtuálnu migráciu pracovných síl.

Kvantitatívne a kvalitatívne zmeny v štruktúre centier globalizovanej svetovej ekonomiky vytvárajú do budúcnosti nové náročnejšie požiadavky na adaptačné procesy EÚ. Nimi bude musieť reagovať nielen na výzvy z doterajšej súťaže s USA a Japonskom, ale aj na dynamickú konkurenciu nových centier, ktoré budú v nasledujúcich dekádach disponovať čoraz výkonnejšími sektormi znalostnej ekonomiky, schopnými tiež produkovať *high-tech* výrobky a služby, no s podstatne lacnejšou kvalifikovanou pracovnou silou.

Z množstva analýz priamo či nepriamo vyplýva, že konkurencieschopnosť na globálnej úrovni sa stala základnou prioritou EÚ a že za určitých predpokladov má aj potenciál na jej rozvíjanie. Na báze súčasných politík by pravdepodobne nebola schopná využívať stredno- a dlhodobé prínosy globalizácie, podmienené hlboko fragmentovanou špecializáciou produkčných sietí a hodnotových reťazcov TNK. Simulačné prepočty naznačujú, že ak by EÚ dokázala plne využívať efekty globalizácie, mohla by v tomto polstoročí získať dodatočný prínos 8 % HDP na obyvateľa, resp. ročne 2 000 eur na obyvateľa (European Economy, 2005, č. 6, s. 199). Aktivácia tohto potenciálu vyžaduje predovšetkým zásadne zmeniť postoj k relokácii a začať ju chápať ako účinný katalyzátor modernizačnej reštrukturalizácie jednotlivých ekonomík i ekonomického komplexu EÚ ako celku. To kladie zvýšené nároky na prispôsobovanie sa všetkých partnerov dynamickým podmienkam utvárania znalostnej ekonomiky, rešpektujúcim diferencovaný profil ich komparatívnych výhod, ako aj ich diferencovanú schopnosť smerovať do nových sfér špecializácie. Členské štáty budú musieť prekonávať prejavy krátkozrakého ochranárstva a sústrediť pozornosť na systematickú podporu faktorov rozvíjajúcich a kultivujúcich komparatívne výhody EÚ v *high-tech* sektoroch, na investície do funkčného zvyšovania

²⁰ Výdavky na výskum a vývoj Čína v poslednom období zvyšuje ročne o takmer 19 % a ich podiel na HDP zvýšila z 0,6 % v roku 1995 na 1,34 % v roku 2005.

kvalifikácie a do infraštruktúry podporujúcej inovačné aktivity. Efekty relokácie budú dostatočne účinné len vtedy, ak umožnia štruktúrnu adaptáciu, ktorou sa plne presadia presuny faktorov z málo výkonných upadajúcich sektorov do sektorov s perspektívnymi komparatívnymi výhodami a efektívnejším využitím faktorov. Vzhľadom na čoraz náročnejšie podmienky globálnej konkurencieschopnosti je pre EÚ mimoriadne dôležité, aby cielene podporovala hlbšiu špecializáciu v ťažko napodobiteľných aktivitách spojených s kultiváciou a využívaním „hlbokých“ komparatívnych výhod.

Smerovanie štruktúrnej adaptácie EÚ ako ekonomického komplexu na výzvy globalizácie bude v najbližších dekádach vyžadovať zásadnú modernizáciu ekonomického a sociálneho modelu jej fungovania. Jej jadrom by mal byť dôsledný ťah na proinovačne orientovanú harmonizáciu podnikateľského prostredia, zodpovedajúcu nárokom znalostnej ekonomiky a spoločnosti. To znamená nielen bez prietahov dokončovať liberalizáciu trhov, najmä trhov práce a služieb, uskutočňovať konzistentné reformy v oblasti trhu práce, sociálnej politiky a dôchodkového zabezpečenia, nevyhnutného minima zlad'ovania odvodových a daňových systémov²¹ atď., ale zároveň do celého inštrumentária hospodárskej politiky organicky zakomponovať prvky účinne stimulujúce tvorbu, difúziu a podnikateľské zhodnocovanie znalostí v inováciách. Len tak bude možné reálne motivovať firmy, aby investovali do výskumu a vývoja toľko, aby sa opakovane stali nositeľmi inovácií vo výskumne vysokonáročných odboroch.²²

V tomto kontexte sa v Európskej únii možno reálne usilovať o prekonanie nepriaznivého trendu globálnej konkurencieschopnosti v šírke, hĺbke a rytme inovačných procesov, najmä v *high-tech* produkcii a službách, o rýchlu reakciu na dynamické zmeny podmienok vo svetovej ekonomike a o kultivovanie atraktívnosti EÚ ako cieľového regiónu pre PZI, hľadajúce miesto pre výskumne náročnú výrobu, ako aj pre samotné výskumné aktivity ako predpokladov zvyšovania úrovne zhodnocovacích procesov a tým aj vyššej dynamiky produktivity práce. Zároveň bude možné a nutné hľadať a presadzovať modernizáciu sociálneho štátu, ktorý sa už nebude chápať len ako ochranca najslabších a záťaž pre ekonomiku, ale určujúcim sa stane jeho vnímanie ako inštitúcie, ktorá efektívne investuje do rozvoja a kultivácie ľudských zdrojov a do ochrany životného prostredia a stáva sa tak akcelerátorom ekonomického rastu a sociálneho blahobytu občanov. V týchto intenciách by sa mal modernizovať aj európsky sociálny model.²³

²¹ Rôznorodosť samostatných odvodových a daňových systémov sťažuje podnikanie a ročne pohlcuje 1,5 – 3 % obratu firiem pôsobiacich na území celej EÚ.

²² To je aj reálny predpoklad dosahovania 2 % podielu výdavkov firiem na výskum a vývoj na HDP v zmysle Lisabonskej stratégie.

Špecifická náročnosť uvažovaných zmien spočíva v tom, že pre nosnú ideu EÚ „zjednotenie v rozmanitosti“ musia členské štáty v ďalšej etape inovovať nástroje a metódy optimalizácie vzťahu medzi zjednoteným (unifikovaným) a rozmanitým (individuálnym), ktoré umožnia pretransformovať rozmanitý sociálno-ekonomický, kultúrny a pod. potenciál členských štátov do rovnovážneho napredovania zjednotenej Európy v kvalitatívne novom globálnom prostredí. Doterajšie smerovanie EÚ k politickej únii sa dlhodobo realizovalo prehlbovaním integrácie v hospodárskej a menovej oblasti. Dosiahnutá úroveň integračného procesu EÚ v spojení s dynamickým vplyvom globalizácie dnes už vyžaduje nový prístup, založený na primárnom riešení v politickej sfére ako nevyhnutnom systémovom základe pre budúce ekonomické a sociálne napredovanie. Bude preto potrebné konkrétne vymedzenie cieľového politického vývoja EÚ ako supervelmoci so všetkými tomu zodpovedajúcimi politickými, ekonomickými, vojenskými, kultúrnymi a pod. inštitútmi, ale najmä hodnotovým rámcem v troch základných oblastiach politiky EÚ: vo vnútornej a vonkajšej bezpečnosti, v ekonomickom raste a solidarite.

1.6. Globalizácia a nároky na perspektívnu adaptáciu malej krajiny s vysoko otvorenou ekonomikou

Z poznatkov o vývojových megatrendoch vyplýva, že procesy utvárania ZES a globalizácie ako jeho integrálnej súčasti budú v časovom horizonte vízie klásť nové a podstatne náročnejšie požiadavky na konkurencieschopnú adaptáciu malých krajín, ktorých ekonomiky sú z povahy veci vysoko otvorené. Hoci z hľadiska konkurencieschopnosti majú bázický vplyv ekonomické a sociálne parametre, do vývoja výslednej pozície sa priamo či sprostredkované premietajú rozporuplné politické, ekologické, kultúrne, náboženské, vojensko-strategické a ďalšie podmienky a faktory. Z analýz vyplýva, že už dnes vývoj Slovenska prebieha pod zásadným určujúcim pôsobením globalizačných a integračných procesov a perspektívne sa tento trend ešte zvýrazní. To však neznamená, že by sme mali len pasívne prijímať ich dôsledky. Zmysel Vízie vidíme práve v načrtnutí koridoru možného smerovania vývoja, v ktorom sa Slovensko bude usilovať aktívne využívať rozvojové šance a príležitosti globalizácie a integračnej účasti v EÚ a prezieravo čeliť rizikám a ohrozeniam spojenými s týmito procesmi. V tomto kontexte chápeme víziu ako veľký, dlhodobý a spoločnosť mobilizujúci cieľ, vymedzený komplexom kvalitatívnych zmien, ktorými bude Slovensko

²³ Európski socialisti sformulovali o ňom svoju predstavu v programovej štúdii P. N. Rasmusena a J. Delorsa (2007), ktorú chápú ako alternatívu neoliberalnej perspektívy. Nová sociálna Európa má smerovať k plnej zamestnanosti, navyšovaniu verejných a súkromných investícií do výskumu a vývoja, zabezpečeniu celoživotného vzdelávania, rovným právam muža a ženy, aktívnemu prístupu k starostlivosti, zabezpečeniu sociálnej inklúzie a súdržnosti a k uskutočneniu reformy integračnej politiky.

participovať na veľkej postindustriálnej transformácii v prvej tretine 21. storočia. Ich základom bude civilizačný posun Slovenska vo vytváraní predpokladov prechodu k znalostnej ekonomike a spoločnosti, ktorý umožní rozvíjať a kultivovať jeho konkurencieschopnosť, vytvárať a reprodukovat' podmienky kvality a udržateľnosti života smerujúce k vyrovnaníu, resp. podstatnému priblíženiu výkonnosti ekonomiky a postupne aj životnej úrovne a kvality života obyvateľov a regiónov k úrovni krajín EÚ 15. Utváraním znalostnej ekonomiky a spoločnosti sa bude ťažisko spoločenských aktivít presúvať do celoživotného vzdelávania, do vedy a výskumu a do znalosťami živeného inovačného podnikania. Vzhľadom na tvorivý charakter týchto aktivít vykonávaných človekom sa budú zásadne meniť nielen technické, technologické a organizačné podmienky a charakter práce, ale aj celý komplex sociálnych podmienok materiálnej, zdravotnej, dôchodkovej starostlivosti, kultúry, občianskej angažovanosti, využitia voľného času a pod., ako sfér kultivácie tvorivých síl človeka. V dôsledku toho bude silnieť tlak, aby vzťah ekonomiky a sociálneho modelu postupne nadobudol vzájomne sa podporujúci a obohacujúci charakter. Prirodzenou neodmysliteľnou súčasťou utvárania znalostnej ekonomiky a spoločnosti bude aj formovanie kvalitatívne nového prístupu k ochrane a zveľaďovaniu životného prostredia.

Pravda, Vízia musí popri súhrnných cieľoch ukázať aj najdôležitejšie faktory a podmienky, ktoré budú napomáhať ich dosahovanie, ako i problémy a prekážky, ktoré pri tom bude potrebné prekonávať. Tieto aspekty Vízie sa budú v jej jednotlivých častiach postupne konkretizovať. Začneme tým, že posúdime, ako by Slovensko malo v rámci svojich možností reagovať na určujúce trendy globalizácie svetovej ekonomiky. Tieto úvahy musia vychádzať predovšetkým z toho, že kľúčovými subjektmi globalizácie sa stali TNK a tento trend sa bude ešte zväčšovať, pri súčasne prebiehajúcich zásadných zmenách v úlohách národných štátov. V predglobalizačných etapách boli funkcie štátu zamerané jednak na podporu využívania vlastných komparatívnych výhod domácimi podnikateľmi i na podporu ich prenikania do zahraničia, jednak na rôzne ochranárske a protekcionistické praktiky zamerané proti hospodárskej expanzii zo zahraničia. V podmienkach globalizácie, naopak, štát sa otváraním ekonomiky a liberalizáciou zahraničného obchodu a pohybu kapitálu na jednej strane vzdáva hlavných nástrojov, ktoré mu umožňovali ovplyvňovať orientáciu a materiálny obsah vonkajších ekonomických vzťahov, a na druhej strane sa ústretovou adaptáciou zameranou na príťahovanie zahraničných investorov usiluje vytvárať podmienky na čo najlepšiu participáciu na efektoch globálneho využívania komparatívnych výhod. Ide predovšetkým o investovanie do *vytvárania nových a kultivácie existujúcich komparatívnych výhod* atraktívnych pre zahraničných investorov (všetky druhy infraštruktúry, moderný systém vzdelávania, veda a výskum, kvalitné

podnikateľské prostredie a pod.), ako aj o „zápas“ so zahraničnými investormi a *primeraný „spravodlivý“ podiel na efektoch*, ktoré oni dosahujú na základe komparatívnych výhod daného štátu. Z toho vyplýva potreba nového a v porovnaní s predglobalizačnými časmi omnoho náročnejšieho prístupu k chápaniu a identifikovaniu národno-štátnych záujmov a k mechanizmom ich presadzovania. Východiskovou otázkou teda je, aký charakter majú základné trendy adaptačných procesov TNK, prostredníctvom ktorých exploatujú výhody globalizácie a na ktoré je možné a účelné aktívne ústretovo reagovať z hľadiska národno-štátnych záujmov malých krajín. Je to vzájomná, no z hľadiska reálneho vplyvu prevažne asymetrická adaptácia, v ktorej prvé husle hrajú TNK. Jednotlivé krajiny, najmä malé, pod vplyvom globalizácie postupne strácajú schopnosť samostatne využívať svoje komparatívne výhody, lebo TNK sa opierajú o vysokosofistikovanú kombináciu vlastných komparatívnych výhod s komparatívnymi výhodami všetkých potenciálnych hostiteľských krajín. Umenie úspešnej adaptácie malých krajín sa všeobecne koncentruje do úlohy rozvíjať a kultivovať tie vlastné komparatívne výhody, ktoré v kombinácii s komparatívnymi výhodami zahraničných TNK a z hľadiska domácich firiem vytvárajú predpoklady rastu národohospodárskych efektov. To znamená, že adaptácia malej otvorenej ekonomiky by mala aktívne reagovať na logiku fungovania TNK a ich globálnej stratégie. Transnacionálne korporácie cielene vyhľadávajú pre jednotlivé stránky svojej činnosti parciálne komparatívne výhody v rôznych častiach sveta s cieľom maximalizovať ich synergický efekt. Usilujú sa o vyhľadávanie a fruktifikáciu optimálnej geografickej konfigurácie svojho globálneho hodnotového reťazca, teda všetkých článkov ich aktivít, počnúc výskumom a vývojom, inováciami výrobkov a technológií, cez marketing, špecializačné a kooperačné väzby vo výrobe, až po distribúciu a popredajné služby. V dôsledku toho globálna stratégia TNK vyžaduje identifikáciu a vytvorenie cieľových regiónov a lokalít, aby sa tak pripravila pôda na jej praktickú realizáciu. Na regionálnej a lokálnej úrovni so znalosťou a s využitím konkrétnych podmienok je možné citlivejšie a efektívnejšie formovať a riadiť procesy nevyhnutné na realizáciu strategických globálnych cieľov. Potom výslednicou týchto adaptačných procesov je zložito štruktúrovaný pohyb celoplanetárnej relokácie, ktorou sa vytvára kvalitatívne nový – globálny priestor pre vyššie a výdatnejšie formy vnútrofiremnej a medzifiremnej deľby práce. Prakticky sa prejavuje v rastúcom trende využívania *outsourcingu* a *offshoringu*²⁴ v sieťach TNK.

²⁴ Pri *outsourcingu* TNK fragmentuje a optimalizuje svoj produkčný reťazec tak, že na zlacňovanie inputov popri domácich subdodávateľoch široko využíva aj subdodávateľské zahraničné firmy. Ak si chce TNK udržať vlastníctvo celého produkčného reťazca, volí stratégiu *offshoringu* a vytvára si vlastné pobočky v najvhodnejších lokalitách v zahraničí.

Relokácia je podmienená predovšetkým tromi motivačnými faktormi: *Zvýšením efektívnosti*, založenom na využití komparatívnych výhod nižších nákladov vertikálne fragmentovaného produkčného reťazca. Ďalej to môže byť *akvizícia a rozvoj strategických aktív*, založené na tom, že do zahraničnej lokality sa relokujú časti reťazca s vysokou pridanou hodnotou a technologickou náročnosťou, ktoré je tam možné ďalej významne skvalitniť a rozvíjať vďaka prítomnosti iných významných firiem, výskumných inštitúcií vytvárajúcich pozitívne externality, aglomeračné efekty, zhluky ap. Dôležitým motívom je, prirodzene, aj *lepší prístup na zahraničné trhy*.

Logika relokačných procesov a ich charakter predstavujú pre malú krajinu zásadnú orientáciu, v intenciách ktorej môže reálnejšie zhodnotiť svoje disponibilné zdroje, cielenejšie ústretovo rozvíjať, reštrukturalizovať a kultivovať faktory a podmienky atraktívne pre TNK a umožňujúce čo najkvalitnejšie začlenenie domácich firiem do korporátnych sietí, resp. aby niektoré z nich samy nadobudli charakter TNK.

Vzhľadom na to, že súbežne s globalizáciou prebieha technologická a inovačná revolúcia, TNK čoraz viac presúvajú ťažisko adaptačných procesov na rozvíjanie a široké využívanie podmienok a faktorov znalostnej ekonomiky. Prejavuje sa to v bezprecedentnom zvyšovaní podielu nehmotných aktív, v mimoriadnej pozornosti, ktorú venujú znalostným pracovníkom a získavaniu talentov, a vo vysokých výdavkoch na výskum a vývoj. Vytvárajú si tak unikátne komparatívne výhody, umožňujúce dlhodobo udržiavať mimoriadnu konkurenčnú pozíciu, ktorá im prináša násobne vyššie zisky. Tento trend a z neho vyplývajúce výzvy na adaptáciu malých ekonomík, predovšetkým rozvíjanie ich výkonného národného inovačného systému, sa stávajú kategorickým imperatívom ich perspektívnej konkurencieschopnosti.

Pre Slovensko je z toho nevyhnutné pre dlhodobú víziu jeho rozvoja odvodiť základný strategický cieľ – urýchlene vytvárať potrebné predpoklady a zvládnuť prechod k znalostnej ekonomike a spoločnosti. Východiskovú situáciu komplikuje jednak to, že naša ekonomika je silne poznamenaná špecifikami transformácie, jednak dlhodobým zanedbávaním rozvoja v oblasti školstva, vedy a výskumu a inovačnej infraštruktúry. Súhrnne sa to odzrkadlilo vo výsledkoch komparatívnych analýz inovačnej výkonnosti, kde sa Slovensko zaradilo do skupiny krajín s najhoršou a ďalej sa znižujúcou inovačnou výkonnosťou.

Zotrvávanie Slovenska v skupine „vlečúcich“ sa predstavuje mimoriadne vážne ohrozenie dlhodobejšie udržateľného rozvoja a reálnej konvergencie. Vízia Slovenska musí vychádzať z meniacich sa a čoraz náročnejších súradníc globálnej konkurencieschopnosti, teda nielen zo situácie v rámci EÚ, nielen z toho že súčasné vyspelé krajiny majú obrovský

náskok vo vedeckých poznatkoch a v ich aplikáciách, ale aj z toho, že viaceré industrializujúce sa krajiny, ako Rusko, Čína, India, Brazília, Singapur, veľmi rýchlo vytvárajú podmienky a predpoklady prechodu k znalostnej ekonomike. Z hľadiska globálnej konkurencieschopnosti Slovenska je potrebné pri formulácii cieľov vízie dôsledne zvažovať a zlad'ovať dva kľúčové aspekty. Prvý spočíva v zásadnej rozdielnosti efektov tradičných komparatívnych výhod a komparatívnych výhod založených na znalostiach, ktoré majú dynamický charakter, sú podstatne väčšie a spôsobujú výrazne silnejšiu diferenciaciu v porovnaní s tradičnými komparatívnymi výhodami. Prechod z jedných komparatívnych výhod k druhým sa, pravda, nedá urobiť jednorazovým „skokom“. Zložitost' problému je v postupnom dávkovaní reštrukturalizačných presunov tak, aby sa vzhľadom na konkrétne vnútorné a vonkajšie podmienky účelne zužoval rozsah a priestor, v ktorom je ešte efektívne využívať tradičné komparatívne výhody, a zároveň aby sa koncepcne a čo najrýchlejšie vytvárali podmienky a predpoklady stále širšieho využívania znalostné orientovaných komparatívnych výhod.

Druhým kľúčovým aspektom je faktor času, resp. rýchlosti reštrukturalizačných manévrov, ktorá z hľadiska konkrétnych zámerov a cieľov v oblasti globálnej konkurencieschopnosti nemôže byť ľubovoľná. Musí brať do úvahy úroveň vonkajšieho prostredia (relevantných konkurentov) a rýchlost' jeho zmien a z toho odvodzovať čas potrebný na účinnú adaptáciu.

Z analýzy megatrendov a nárokov na globálnu konkurencieschopnosť malej krajiny vyplýva, že kategorickým imperatívom smerovania Slovenska ku kvalite a udržateľnosti života je urýchlené prerušenie dlhodobého trendu znižovania a zanedbávania investícií do vytvárania predpokladov znalostnej ekonomiky a spoločnosti. Preto je nevyhnutné do centra národnostátnych záujmov definovať, ale hlavne bezodkladne reálne ako najvyššiu strategickú prioritu presadzovať dôsledné smerovanie k znalostne sociálnemu modelu spoločnosti. To vyžaduje súbežne s výrazným zvyšovaním investícií do sféry vzdelania, výskumu a vývoja a inovačného prostredia a infraštruktúry kvalitatívne zefektívňovať a zdokonaľovať systémy ich fungovania. Pritom, s ohľadom na špecifiká konkrétnych podmienok Slovenska, účelne využívať skúsenosti krajín úspešne rozvíjajúcich znalostne-sociálny model spoločnosti. Riešenie tejto úlohy bude určite veľmi zložitá a náročná vzhľadom na stupeň a charakter globalizácie našej ekonomiky a tým podmienených určujúcich záujmov, na stav politickej scény, vplyv lobizmu, miery korupcie a klientelizmu a pod. Prekonávanie s tým spojených ťažkostí a problémov je však nanajvýš potrebné, aby súčasné a budúce generácie chceli a mohli na Slovensku dôstojne žiť a aktívne sa podieľať na jeho modernizácii.

2. SMEROVANIE SLOVENSKA K SÚDRŽNEJ A DOBRE SPRAVOVANEJ SPOLOČNOSTI

V tejto časti uvažujeme o stave, vývoji a možnostiach zmien spoločnosti, ktoré nepatria do oblasti ekonomiky, politiky, ani správy štátu. Predmetom jej záujmu je spoločenský život a aktivity ľudí spoločne tvoriacich spoločnosť štátu. Súčasná spoločnosť je iná ako spoločnosť pred pár desiatkami rokov, na rozdiel od minulosti ju nevytvárajú ľahko postrehnuteľné kolektivity, ako je ľud, národ, spoločenské triedy alebo profesiové skupiny. Je skôr spoločenstvom jednotlivcov spojených viacnásobnými a navrstvenými sieťami vzťahov, v ktorých výrazné etnické a tradičné sociálne kolektivity pôsobia skôr cudzoročno, ako relikty minulosti.

Riešime otázku, ako môže do života a aktivít takejto „rozmazanej“ spoločnosti zasahovať výkonná štátna moc, ktorá v spoločnosti viditeľne stratila skupinovo zorganizovaných stúpcov a je odkázaná na získavanie legitimity od masy individuálnych voličov. Po roku 1989 sa na Slovensku rozšírila mienka, že štátna moc má zasahovať do fungovania spoločnosti čo najmenej a len vo veľmi jasne vymedzených oblastiach, kde má zabezpečovať fungovanie špecializovaných systémov (výchovy a vzdelávania, zdravotníctva a sociálneho zabezpečenia, prípadne kultúry ako predmetu verejnej spotreby). Všetky ostatné roviny má ponechať na spoločenskú samorganizáciu a občianske iniciatívy. Tento názor nie je udržateľný, lebo súčasné civilizačné výzvy vyžadujú, aby spoločnosť mala spoločnú, na konsenze založenú víziu a na jej realizácii spolupracovala v miere, ktorá sa nedá dosiahnuť spontánnou kooperáciou. Okrem toho, na Slovensku je spontánná kooperácia skôr zriedkavou výnimkou.

Hlavná civilizačná výzva pre Slovenskú republiku vyplýva z jej začleňovania do EÚ, ktoré nám ponúka možnosť priblížiť sa k civilizačnej a kultúrnej úrovni západnej Európy, presunúť sa zo (semi)periférie k centru európskej modernizácie. Z toho vyplýva rozsiahly komplex spoločenských problémov, ktoré sú rozšírenou podobou tých, ktoré v minulých desaťročiach prežívali ľudia v prudko a násilne industrializovaných regiónoch. V súčasnosti sa tieto zmeny netýkajú iba regiónov a lokálnych spoločenstiev, ale celého Slovenska. Vieme, že takéto rozsiahle zmeny môžu vyvolať neistotu a intenzívne obranné reakcie (nárast kriminality, spoločenskej a individuálnej anómie, nedôvery atď.).

Jedným zo základných a na najbližšie desaťročia určujúcim znakom spoločnosti je nárast individualizácie. Vyplýva z toho otázka, či sa Slovensko bude roztápať v európskom „taviacom kotli“, alebo si uchová jedinečnosť a život „po slovensky“ zostane jedným z plnohodnotných variantov európskeho spôsobu života. Pre mladých ľudí je doširoka otvorená možnosť vybrať si cestu „úniku dopredu“ – individuálne sa vyhnúť nevyhnutným problémom vyplývajúcim z rýchlej modernizácie Slovenska a nájsť si miesto v iných štátnych spoločenstvách. Rovnako

často sa očakáva, že pre život v našej spoločnosti sa rozhodnú ľudia z krajín ležiacich na východ od nás. Otázka dôvodov na udržanie našej kolektívnej identity a príslušnosti k Slovenskej republike, s ktorým sa ľudia budú chcieť stotožniť, je preto veľmi aktuálna. Absenciu takýchto dôvodov nemožno nahradiť vlastenectvom založeným iba na emóciách, ktoré je pre súčasných ľudí stále vzdialenejšie.

Vízia budúceho vývoja spoločnosti teda musí presahovať rámec Slovenska a jeho vývoj a zmeny chápať v kontexte EÚ. V tomto vývoji sa musia uplatniť dve hľadiská – lokálne slovenské a európske, alebo aj globálne. Vízia musí v plnej miere rešpektovať i transnacionalizáciu politického a spoločenského života.

V tejto časti Vízie vychádzame zo zdôvodnenia dôležitosti sociálnej súdržnosti pre dosiahnutie dobre spravovanej spoločnosti. Formulujeme ju ideologicky neutrálne, aby mohla slúžiť na širokú odbornú diskusiu. Z tejto východiskovej predstavy súdržnej spoločnosti vychádza analýza kvality života a budúcich modernizačných zmien v jeho obsahu. Pokračujeme analýzou a posúdením očakávaných dôsledkov demografického vývoja spoločnosti. Predkladáme aj návrhy troch druhov verejných politík: reformy dôchodkového zabezpečenia, zdravotníctva a sociálnej inklúzie rómskeho obyvateľstva.

2.1. Súčasný stav slovenskej spoločnosti

V perspektíve dlhšieho časového obdobia patrí slovenská spoločnosť – aj v európskom meradle – k tým úspešnejším. Napokon, stačí si porovnať status a stav slovenskej spoločnosti v polovici 19. storočia, okolo roku 1900, v polovici 20. storočia a v roku 2008. V každej rozhodujúcej dejinnej chvíli sa našlo v slovenskej spoločnosti dosť iniciatívnych zoskupení, ktoré boli schopné – často v poslednom okamihu – využiť naskytajúce sa možnosti rozvoja. Slovenská spoločnosť tak bola od polovice 19. storočia schopná, – napriek všetkým obmedzeniam – aktívne zachytiť rozhodujúce dejinné trendy a využiť vo svoj prospech – tak alebo onak – príležitosti, ktoré zmeny dejinných konfigurácií ponúkali. Po dejinnom zlome roku 1989 a roku 2004 sa slovenská spoločnosť ocitla v historicky mimoriadne priaznivej historickej konfigurácii (vlastná štátnosť, integrácia do EÚ a NATO). Bolo by nepochopiteľné, keby z tejto konfigurácie nedokázala vytážiť optimum. Podľa všetkého, v dohladnom čase sa neudeje nijaká dejinná ruptúra, aké v dvadsiatom storočí prichádzali približne každých 20 rokov a obyčajne boli sprevádzané značnými stratami sociálneho a kultúrneho kapitálu. Slovenskej spoločnosti sa tak odkrýva dejinne nebývalá možnosť kontinuálneho vývoja, v ktorom môže ukázať svoje kvality.

V konfrontácii s možnosťou dlhodobého kontinuálneho vývoja sa odkrývajú a odkrývajú všetky doteraz ukryvané slabiny slovenskej spoločnosti. Preto nevyhnutnou podmienkou optimálneho využitia možností kontinuálneho a kumulatívneho vývoja je realistické zhodnotenie súčasnej situácie, možností a obmedzení, s ktorými je slovenská spoločnosť v súčasnosti konfrontovaná. Slovenská spoločnosť nikdy nebude miestom, z ktorého vychádzajú zásadné dejinné iniciatívy, hoci sa tu narodili aj novátori svetového významu. Vždy budeme viac spoločnosťou reagujúcou, využívajúcou dané možnosti, než spoločnosťou aktívne určujúcou vonkajšie podmienky a smer svojho vývoja. Pritom však platí, že využiť príležitosť dokáže len ten, kto je dobre pripravený, kto koná na pozadí istej dlhobovej stratégie.

Základným problémom sa stáva vzťah slovenskej spoločnosti (v jej vnútornej kultúrnej, sociálnej a náboženskej diferencovanosti) k sebe samej. V slovenskej spoločnosti je vedomie „starosti o celok“ zreteľne slabšie ako v susedných spoločnostiach: českej, maďarskej alebo poľskej. Máme k sebe oveľa laxnejší vzťah, sme oveľa tolerantnejší k vlastným nedostatkom. Musíme si priznať, že ani v jednej sfére spoločenského života nie je samozrejmosťou „kritická masa“, ktorá by svojou spontaneitou išla za inováciami a vytvárala kolektívnu vôľu k zvyšovaniu kvality vzťahu k sebe samým.

Pri pokusoch o odhad budúceho vývoja a našich možností ovplyvniť ho musíme rozlíšiť prinajmenšom dva aspekty vývoja. Odhadnúť môžeme objektívne faktory, ktoré určujú a budú určovať podmienky vývoja v nasledujúcich rokoch a prejavujú sa v megatrendoch alebo v objektívne určených trendoch sociálneho a ekonomického vývoja. Oveľa ťažšie sa však odhaduje vývoj sociálnej mentality, teda schopnosti jednotlivých spoločností zachytiť vývoj, držať sa na úrovni doby, aktívne predvídať a „zariadiť“ sa pre budúcnosť. A o to práve ide: o vzťah slovenskej spoločnosti k sebe samej, o kvalitu tohto vzťahu, mieru náročnosti voči sebe samým, vôľu presadiť sa ako autonómny subjekt dejinného vývoja.

Menia sa aj podoby toho, čo nazývame „spoločnosť“. Spoločnosť sme si tradične predstavovali ako celok, „organický celok“, ku ktorému sú jednotlivci viazaní predovšetkým istým vedomím lojality, a práve toto vedomie príslušnosti je základom dostredivých síl. V tomto celku sa vždy dalo rozlíšiť centrum a periféria, dokázali sme získať prehľad o tom, ako sa konštituuju väzby medzi jednotlivými zložkami celku, ako prebiehajú reprodukčné procesy, kde sú ohniská inovácií a ako sa vytvárajú politické a kultúrne hierarchie. Politika bola o záujme jednotlivých skupín a o raste celku, o zvyšovaní jeho kohézie, o solidarite a zodpovednosti elít voči „svojim“ skupinám a voči „celku“. V pozadí bola predstava, že „nás“ spájajú nielen pragmatické väzby, nielen to, že sme si vzájomne užitoční, ale aj spoločné hodnoty, spoločná minulosť a spoločná budúcnosť. Národ bol „osudovým spoločenstvom“. Spoločenské vedy, od sociológie po ekonómiu,

boli zasa o tom, ako tento celok, „spoločnosť“, funguje, je vnútorne štruktúrovaný, ako sa vyvíja, mení, prípadne prečo zaniká.

Dnes sa tento celok začína „rozmazávať“, strácajú sa „hranice“ medzi spoločnosťami, idea príslušnosti k národu postupne stráca silu. Keď niekto dnes povie „my“, nevieme presne, o čom je vlastne reč. A aj tam, kde sa nacionálna rétorika používa ako mobilizačná stratégia, každá nová vlna nacionalizmu je slabšia ako predchádzajúca. Rastie diferenciácia takto „rozmazanej“ spoločnosti a stále ťažšie sa identifikujú záujmy jednotlivých skupín.

Spoločnosť sa mení na priestor kooperácií a konfliktov jednotlivcov alebo na sieť, komplex prekrývajúcich sa sietí, oslabuje sa úloha centra, vedomie príslušnosti k „triedam“ alebo „národu“ sa oslabuje a tým sa oslabuje, resp. fragmentarizuje aj vedomie spolupatričnosti k istému celku. Celok spoločnosti, ak o ňom môžeme vôbec hovoriť, je udržiavaný viac politicky, inštitucionálne, nie „zvnútra“ na základe spontánne prejavovaných lojalít.

Ani jeden z týchto procesov nie je fatálny: možno sa dať nimi vlietť, možno im vzdorovať. Vždy k nim zaujíname nejaký postoj, konáme na základe nejakej ideológie. Každá z týchto tendencií súčasne obmedzuje i umožňuje, prináša nové možnosti rozvoja spoločnosti, a zároveň kladie limity aktivitám vlád a politických strán.

2.2. Súdržná spoločnosť

Sociálnou kohéziou sa rozumie vnútorná súdržnosť, väzba, zomknutosť sociálnych skupín a celej spoločnosti. Sociálna kohézia v spoločnosti vzniká ako výsledok pôsobenia subjektov uznávajúcich spoločné ciele, hodnoty a normy pri rešpektovaní ich ekonomických, národných a etnických odlišností. Kohézia vzniká a rozvíja sa predovšetkým v každodenných interakciách a kooperácii ľudí, najmä v malých sociálnych skupinách, sieťach, ale i vo veľkých skupinách – v sídelných, etnických, profesiových, cirkevných a pod. Sociálnu kohéziu spoluvytvárajú a jej súčasťou sú spoločne uznávané hodnoty a normy, demokratická občianska kultúra, sociálny konsenzus v zásadných spoločenských otázkach, identifikácia s vlastnou sociálnou skupinou i so spoločnosťou, spolupráca, solidarita a vzájomná pomoc, začlenenosť a participácia, tolerancia k inakosti i neformálna sociálna kontrola, dôvera v ľudí a verejné inštitúcie, v sociálne siete a sociálny kapitál.

Na vytváranie, prehlbovanie a šírenie kohézie v spoločnosti je potrebné, aby ju *podporoval štát*, najmä systémom legislatívy, exekutívy a verejnej správy. Na základe spolupôsobenia štátu a sociálnych skupín vznikajú prvky sociálnej súdržnosti, ktoré sú spojené so skupinovými či kolektívnymi identitami. Na to, aby táto súdržnosť mohla z úrovne skupín prenikať a šíriť sa

do celej spoločnosti, musí mať podporu reprezentantov štátu – iba tak sa môže stať súčasťou či základom súdržnosti na celospoločenskej úrovni života spoločnosti, a nie jej prekážkou či protikladom. Na celospoločenskej úrovni možno sociálnu kohéziu chápať i ako osobitný druh spoločenského kapitálu, do ktorého treba investovať – formou investícií do verejných služieb. Investíciami štátu do verejných služieb a kvality ich vykonávania sa znižujú sociálne nerovnosti, sociálna exklúzia a štát vytvára prostredie, ktoré stimuluje nárast dôvery, rozvoj spolupatričnosti, solidarity, kooperácie a vzájomnej pomoci, občianskej participácie a celkovej kultivácie medziludských vzťahov (Gough – Olofsson, 1999).

Sociálnu kohéziu treba budovať preto, lebo *je podmienkou stability politického systému, zdrojom ekonomickej výkonnosti i základom pocitu bezpečnosti a spokojnosti občanov*. Aby bola spoločnosť vhodne usporiadaná pre život a ľudia sa v nej dobre cítili a chceli v nej žiť, musí byť vnútorne súdržná, dávať možnosť identifikácie, musí pre svojich členov vytvárať vhodné prostredie, zvyšovať mieru sociálnej inklúzie, posilňovať stredné vrstvy spoločnosti, upevňovať dôveru v štátne inštitúcie i spoluobčanov, posilňovať v nich pocit spolupatričnosti a ochotu spolupracovať s inými. Na základe takýchto sociálnych charakteristík vznikajú hodnoty, normy a vzory konania, ktoré sú typické pre fungujúcu občiansku spoločnosť. Odborné poznatky dokazujú, že kvalita sociálnych vzťahov, súdržnosť a sociálny kapitál sú podmienkami dosahovania vysokej ekonomickej úrovne a efektívnej demokratickej vlády. Komparácie rôznych spoločností alebo ich častí ukazujú, že takéto sociálne vzťahy umožňujú úspešnejšie a efektívnejšie dosahovať celospoločenský rozvoj i zosúladenie spoločenských, skupinových a individuálnych cieľov ako vzťahy založené na tradičných formách pripútanosti. (Friedkin, 2004; Halpern, 2005; Putnam, 2000).

Po roku 1989 u nás nastali významné zmeny aj v pôsobení štátu na sociálnu kohéziu. Po opustení socialistického chápania a presadzovania spoločenskej súdržnosti sa štát prestal zaujímať o túto stránku života spoločnosti, lebo ju mylne stotožnil s komunistickým kolektivismom. Namiesto starej sociálnej súdržnosti štát nezačal budovať novú, ale inicioval, presadzoval a podporoval politické, ekonomické a iné procesy, ktoré *prehlbovali všetky druhy sociálnej diferenciácie*. Za najvýznamnejšie z nich možno považovať: sociálno-ekonomickú diferenciáciu, politicko-ideologickú diferenciáciu, národno-etnickú, vekovú a regionálnu diferenciáciu, ktorá je prierezom či kombináciou predchádzajúcich.

Tieto diferenciačné procesy vytvorili, vyvolali, alebo spôsobili vznik nových spoločenských rozdielov a nerovností v príjmoch, majetku, moci a prestíži: rozdiely a nerovnosti medzi majetnými a nemajetnými, podnikateľmi, živnostníkmi a zamestnancami, ekonomicky aktívnymi a neaktívnymi (nezamestnanými, dôchodcami), medzi zamestnancami rôznych sektorov ekonomiky, medzi riadiacimi a riadenými, medzi profesiami i ďalšími kategóriami ľudí. V Slovenskej republike

sa v súčasnosti vytvoril stratifikačný systém, v ktorom politicky i ekonomicky dominuje málopočetná vyššia vrstva; oslabilo sa postavenie i početnosť strednej vrstvy, časť ktorej dokonca zostúpila do nižšej vrstvy, a zároveň poklesla životná úroveň, prestíž a spoločenský význam nižšej vrstvy (robotníckej triedy), veľká časť ktorej sa dokonca prepadla do „podtriedy“ chudobných a sociálne vylúčených. Grafický model nášho systému sociálneho rozvrstvenia teda v súčasnosti nepripomína rugbyovú loptu, ako v západoeurópskych spoločnostiach, ale má skôr podobu nízkeho kužeľa či pyramídy s mohutnou dolnou časťou, nevýraznou strednou časťou a vrcholom, ktorý tvorí minimálnu časť celkového objemu tohto telesa (Sopóci – Džambazovič, 2003).

Tieto diferenciačné procesy zároveň vytvorili alebo prehĺbili množstvo politicko-ideologických, národno-etnických, regionálnych, rodových, vekových a ďalších rozdielov a rozštiepení obyvateľstva, na základe čoho vzniklo množstvo často i *protikladných identít*. Najvýznamnejšie z nich sú politické (politicko-ideologické, stranícke), národné a národnostné, etnické, regionálne, sídelné, konfesiové, pracovno-profesiové, rodové a vekové, klientelisticko-korupčné a iné identity.

V záujme udržania stability a rozvoja sa cieľom musí stať aktívna podpora sociálnej kohézie ako zdroja vedomia občianskej príslušnosti k Slovenskej republike a národno-štátnej identity. Diferenciačné procesy, prehlbovanie sociálnych nerovností, vznik a prehlbovanie rôznych spoločenských štiepení a dôsledky týchto javov, ako je sociálne vylúčenie pomerne veľkej časti obyvateľstva, nedostatočná miera sociálnej inklúzie časti rómskeho obyvateľstva, národnostné a etnické napätia a konflikty, treba považovať za *hlavné riziká*, ohrozenia či prekážky vytvárania a prehlbovania sociálnej kohézie v spoločnosti. Úlohou štátu v budúcich rokoch je aktívne odstraňovať či minimalizovať tieto prekážky. Podľa poznatkov sociologických výskumov a analýz je sociálna kohézia na Slovensku, dôvera ľudí v sociálne inštitúcie, spoluobčanov a veľkosť sociálneho kapitálu slabou stránkou a komparatívnou nevýhodou v porovnaní s inými štátmi (Fahey, 2004).

Vstup do EÚ a otvorenie hraníc prehĺbili potrebu spoločenskej kohézie, lebo v jej individuálnom pociťovaní vystúpila do popredia otázka subjektívnej hodnoty štátneho občianstva. V tejto oblasti prebieha medzi európskymi krajinami prirodzená súťaž, ktorá sa bude zostrovať pod tlakom demografického vývoja a migračných pohybov obyvateľstva. Slovenská republika musí vynaložiť všetky dostupné prostriedky, aby *zvýšila hodnotu svojho občianstva*.

Sociálna súdržnosť v spoločnosti vzniká a prehľbuje sa len pomaly a postupne. Štát môže napomáhať jej vytváranie, rozširovanie a prehlbovanie len nepriamo – tým, že pre ňu vytvorí priestor a podmienky, resp. bude stimulovať, pomáhať, podporovať všetko, čo môže prispieť k jej vytváraniu a prehlbovaniu vrátane podpory tých občanov a sociálnych skupín, ktoré ju môžu generovať.

Vytvárať priestor a podmienky na rozširovanie a prehlbovanie sociálnej súdržnosti (a odstraňovať jej prekážky) štát môže predovšetkým:

- tvorbou a implementáciou verejných politík (hospodárskej, sociálnej, zdravotnej, kultúrnej, národnostnej atď.), ktoré zabezpečia znižovanie sociálnych nerovností a sociálnu inklúziu vylúčených, zamedzia vytváraniu a prehlbovaniu negatívnych politických, národnostných, etnických a iných štiepení i z nich vyplývajúcich napätí a konfliktov rôznych skupín a kategórií obyvateľstva;
- podporovaním miestnych, resp. sídelných spoločenstiev (komunit) a svojpomocných sietí tak, aby dokázali riešiť lokálne ekonomické, sociálne a iné problémy v spolupráci s miestnymi ekonomickými a kultúrnymi elitami a občianskymi organizáciami;
- presadzovaním politickej kultúry, ktorá vychádza z chápania politického života a politického súperenia ako korektnej politickej súťaže, ktorej hlavným zmyslom je získavanie a využívanie politickej moci najmä na dosahovanie verejných (celospoločenských) cieľov, nie však na úkor miestnych, regionálnych alebo iných skupinových cieľov a záujmov (cieľov etnických, národnostných a iných skupín a kategórií obyvateľstva);
- vytváraním národno-štátnej identity, založenej na presadzovaní spoločne akceptovaného obrazu národov a etník, ktoré žili na území SR, na lojalite občanov k štátu, hrdosti na históriu, krajinu, kultúru, výsledky vedy a techniky, umenia a športu;
- spôsobmi vykonávania funkcií štátnej správy ako občanmi platených služieb podporovaných marketingom verejných služieb štátu;
- využívaním možností spolupráce s partnermi (najmä s ekonomickými, kultúrnymi a vedeckými elitami, orgánmi miestnej a územnej samosprávy, mimovládnyimi organizáciami a občianskymi združeniami, organizáciami zamestnávateľov a zamestnancov).

Bez dosiahnutia konsenzu vplyvných spoločenských partnerov je realizácia akýchkoľvek predstáv o budúcnosti ohrozená. Víziu a stratégiu rozvoja spoločnosti nemožno realizovať len z vôle politickej elity. Väčšina jej rozhodnutí si vyžaduje súhlas širšieho okruhu vplyvných aktérov. Pri získavaní podpory na realizáciu závažných spoločenských rozhodnutí musí politická elita zohrať rolu *mediátora* smerom k ekonomickej i kultúrnej elite a iným vplyvným partnerom. Treba konštatovať, že slovenské politické elity zatiaľ túto rolu nezvládli a orientovali sa len na kooperáciu s vybranou časťou ekonomickej elity. Pestovanie takejto kooperácie je podmienkou rozvoja kultúry podporujúcej inovácie a zmeny, ktorá je prirodzenou súčasťou prechodu k znalostnej spoločnosti. Modely iniciovania a manažmentu modernizačných zmien sa v našich podmienkach zatiaľ neuplatňujú.

Nedará sa to aj preto, lebo naše politické elity zatiaľ nedostatočne využívajú potenciál vedeckej a akademickej sféry. Z hľadiska iniciovania a manažmentu modernizačných zmien je úlohou *vedeckej a akademickej sféry* predovšetkým reflektovať dôležité vývinové trendy, upozorňovať na aktuálne sociálne problémy, ukazovať možnosti ich riešenia a s nimi spojené dôsledky a zabezpečovať aj spätnú väzbu pri implementácii verejných politík. Túto úlohu naša akademická a vedecká sféra zatiaľ plní len vo veľmi obmedzenej miere.

Stále vplyvnejšími aktérmi spoločenského života sú *mimovládne organizácie a občianske združenia*. Aj v tejto oblasti však pozorujeme nedostatok zručnosti politických elít pri vzájomnej kooperácii. Expanzia občianskych organizácií, ktoré sa vytvárajú na základe presadzovania pre ne dôležitých hodnôt, a nie na základe mocenských aspirácií, bude aj na Slovensku pokračovať – ako prirodzená súčasť formovania občianskej spoločnosti. Politické elity by ich preto mali považovať za osobitného partnera, nie za politického konkurenta. Význam občianskych združení a mimovládnych organizácií je v tom, že preberajú na seba rolu zástupcov verejnosti v diskusiách so štátnou mocou. Ich význam sa postupne približuje významu médií a v podmienkach internetizácie verejnej komunikácie v znalostnej spoločnosti môžu v určitých oblastiach túto funkciu úspešne prevziať. To znamená, že ide o takého partnera politickej elity, ktorého spoločenský vplyv bude rásť.

2.3. Modernizácia kvality života

Kvalita života je viacdimeziálny jav, ktorý zahŕňa objektívne vyjadrenú mieru a kvalitu uspokojovania životných potrieb, a súčasne i subjektívne vnímanie spokojnosti a šťastia. Kvalita života je jednou z dôležitých stránok sociálnej súdržnosti. Rozdiely v dosiahnutej kvalite života v rôznych štátoch sa porovnávajú prostredníctvom viacerých súborov indikátorov, ako sú napríklad Index ľudského rozvoja, systém sociálnych indikátorov OECD a laekenské indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia.

Vo Vízii rozvoja slovenskej spoločnosti používame na vyjadrenie kvality života ukazovatele Európskej nadácie na zlepšenie životných a pracovných podmienok v Dubline. Sú to dve skupiny ukazovateľov: 1. *Ukazovatele objektívnych podmienok kvality života jednotlivcov* – ekonomická situácia; bývanie a lokálne prostredie; zamestnanie, vzdelanie a kvalifikácia; veľkosť domácnosti a rodinné vzťahy; pracovné zaťaženie; zdravie a zdravotná starostlivosť. 2. *Ukazovatele subjektívnych podmienok kvality života* – spokojnosť so životom a spokojnosť s kvalitou spoločnosti, ktoré vyjadrujú nemateriálne kvality, ako sú možnosti sebarealizácie, život v harmónii s prírodou, kultivovanie tradícií, osobná dôstojnosť, solidarita a dôvera k iným a duchovné aspekty života.

Výsledky medzinárodných porovnaní ukazujú, že subjektívne hodnotenie kvality života je v štátoch Európskej únie výrazne podmienené objektívnymi faktami, predovšetkým výškou príjmu a dosahovanou úrovňou HDP. Nižšia úroveň HDP teda znamená nižšiu úroveň subjektívneho pocitu spokojnosti so životom v krajine, a zároveň vyššiu úroveň odcudzenia (Fahey et al., 2004).

Súčasnú situáciu v oblasti kvality života na Slovensku determinuje vysoká úroveň príjmovej nerovnosti. Do roku 1989 bolo Slovensko jedným z príjmovovo najegalitárnejších štátov v Európe, v súčasnosti sme spoločnosťou s vysokou mierou príjmových nerovností. Táto zmena vysvetľuje existujúcu diferenciaciu v úrovni a kvalite uspokojovania životných potrieb i v subjektívnom hodnotení spokojnosti so životom.

V kvalite života na mikroúrovni sa vyprofilovali *tri základné spôsoby hospodárenia domácností – záchovný, úsporný a luxusný*. Časť domácností hospodári podľa záchovného modelu, pre ktorý je charakteristické saturovanie iba základných potrieb. Sú to domácnosti žijúce pod hranicou alebo v blízkosti hranice chudoby, pričom dôležitú časť ich príjmu tvoria sociálne dávky. Väčšina domácností disponujúcich priemernými príjmami prijala úsporný model hospodárenia. Je charakteristický zameraním na dosiahnutie a udržanie si štandardnej kvality života, prípadne na jej zvýšenie. Široké zastúpenie záchovného a úsporného modelu hospodárenia je nežiaduce. Vyvoláva stagnačné reflexy v podobe obmedzovania ľudských zdrojov, dlhodobého znižovania kvality života a obmedzovania snahy o lepší spôsob života. Luxusný model charakterizuje slobodné hospodárenie s príjmami bez zásadných obmedzení, prípadne i okázalú spotrebu (Laluha – Ošková – Stanek, 2005).

Možno predpokladať, že po období uspokojenia odkladaných spotrebných aspirácií úsporný model nahradí konzumný (luxusný) model hospodárenia. Ako ukazujú príklady vo vývoji vyspelých štátov Európy, prvky *rozvojového modelu hospodárenia* (pre ktorý je charakteristický vysoký podiel výdavkov na osobný rozvoj – vzdelanie, kultúru a voľnočasové aktivity) sa môžu rozširovať až potom, keď je úroveň konzumného (luxusného) modelu dostupná pre väčšinu obyvateľstva. Kvalita života sa vtedy stáva jedným z hnacích motorov spoločenskej modernizácie. Takýto obrat znamená obrovský kultúrno-civilizačný pokrok a radikálnu modernizáciu života vyvolanú prechodom od úsporno-materialistických k rozvojovo-postmaterialistickým hodnotovým orientáciám a aktivitám. Rozširovanie postmaterialistických životných orientácií vyžaduje vznik vhodnej spoločenskej klímy a štátnu podporu prostredníctvom výchovy, vzdelávania a obsahov kultúry.

V súčasnosti sú na Slovensku nadmerne vysoké výdavky domácností na uspokojovanie základných potrieb (výdavky na potraviny, nápoje a tabak, odievanie a obuv, bývanie, vodu, plyn, elektrinu, nábytok a bytové vybavenie). Poddimenzované sú výdavky na vzdelanie, kultúru

a voľný čas, ktoré indikujú mimomateriálne stránky kvality života. V budúcnosti treba očakávať zvyšovanie podielu *výdavkov domácností na bývanie, komunikáciu, zdravie, vzdelanie a kultúru*.

Trvalý dlhodobý rast výdavkov na bývanie výrazne obmedzuje možnosť vymanenia sa z úsporného modelu hospodárenia. Odčerpávajú hlavne veľkú časť rozpočtu domácností nízko-príjmových kategórií obyvateľstva a v prípade mladých ľudí dokonca obmedzujú zakladanie rodín. Veľmi naliehavou sa preto stáva otázka aktívnej štátnej politiky bývania. Obsah bytovej politiky by mali tvoriť nástroje štátnych intervencií na trhu s bytmi zvolené tak, aby podporili udržiavanie reálnych a nákladovo zdôvodnených cien bytov a nájomného v štandardných kategóriách bytov.

Dlhodobo bude narastať migrácia obyvateľstva – z vidieka do miest, ale aj počet prisťahovalcov, čo znamená dlhodobý rast dopytu po bytoch najmä v mestách. Slovensko má dlhodobý nedostatok bytov v mestách, a zároveň zjavnú tendenciu k ďalšej urbanizácii. To znamená, že bytová politika, ktorá sa svojím obsahom týka uspokojovania základných a reprodukčných potrieb, bude predstavovať jeden z rozhodujúcich prostriedkov ovplyvňovania vývoja kvality života.

V meniacej sa štruktúre osídlenia sa stáva nevyhnutnosťou osobná doprava, mobilný telefón a internetové pripojenie. Rast významu a nevyhnutnosti dopravy a komunikácie vedie k tomu, že výdavky na tieto účely sa stávajú životnou nevyhnutnosťou pre stále väčšiu časť obyvateľstva. Budú sa zvyšovať v dôsledku rastúceho počtu vlastníkov áut a ich častejším používaním. Aj v tejto oblasti bude potrebné spresňovať politiku štátnych intervencií, najmä do hromadnej verejnej dopravy osôb, lebo v tejto oblasti existuje veľa súvislostí a prepojení s otázkami rozvoja sídelnej štruktúry, urbanizácie a ekológie.

Výdavky na zdravie zaznamenajú v celkovom štruktúrnom podiele pravdepodobne len malé zvýšenie. Ich nárast bude aj v budúcnosti limitovať štandardný európsky prístup k financovaniu zdravotníctva z verejných prostriedkov. Úlohou štátnej zdravotníckej politiky bude nachádzať zdroje na financovanie zdravotníctva a spôsoby dosahovania vysokej efektívnosti systému zdravotníctva. Výdavky domácností na prevenciu zdravia zjavne súvisia s možnosťou prekročenia hranice úsporného modelu hospodárenia k zdravému životnému štýlu.

Výdavky domácností na vzdelanie nadobudnú iný obsah, ako majú v súčasnosti (výdavky na školské pomôcky, cestovné a ubytovanie). Ich rozhodujúcou súčasťou sa stanú individuálne vzdelávacie projekty a programy a výdavky na zabezpečenie celoživotného vzdelávania. Pre politiku štátu v tejto oblasti vzniká otázka, do akej miery považuje za potrebné vytvárať rámce, podporovať a garantovať úroveň kvality vzdelávacích aktivít prístupných pre všetky sociálne kategórie obyvateľstva. Nástrojom regulácie v tejto oblasti je inštitucionalizácia výchovných a vzdelávacích programov na základe akreditácie.

S nástupom rozvojového modelu hospodárenia domácností očakávame posilňovanie záujmu o formy kultúry vyžadujúce aktívny prístup ľudí. Aktívny prístup nahradí v súčasnosti prevládajúcu pasívnu formu participácie, ktorá je charakteristická pre úsporný model hospodárenia. V tejto oblasti existuje priestor na uplatnenie štátnej politiky zameranej na podporu inštitúcií a organizácií, ktoré tvoria infraštruktúru verejnej kultúry.

Zasahovanie štátu do oblasti kvality života je mimoriadne citlivou, ale aj nevyhnutnou otázkou. To je dôvod, prečo odporúčame len nepriame zasahovanie formou odstraňovania existujúcich znevýhodnení a na druhej strane podporou rovnosti príležitostí.

2.4. Demografický vývoj, rodina a zdravie obyvateľstva

Slovenská spoločnosť patrila charakterom svojej demografickej reprodukcie a demografického správania k tzv. východoeurópskemu modelu s vysokou mierou pôrodnosti, sobášnosti a vysokým podielom detskej zložky obyvateľstva. V 90. rokoch dvadsiateho storočia sa charakter demografickej reprodukcie zmenil. Na prelome storočí v rýchлом tempe prebehli zmeny, ktoré sa v západnej Európe uskutočnili už dávnejšie, alebo boli rozložené v dlhšom čase. Súčasná miera fertility na Slovensku je teraz nižšia ako priemerná úroveň v krajinách EÚ. Menší počet narodených detí neznamená len zastavenie prirodzeného prírastku, ale aj budúce zmeny vo vekovej štruktúre obyvateľstva a domácností. Nízka pôrodnosť a nižší počet detí v rodinách spôsobujú ich zmenšovanie, čo vedie k poklesu budúcich možností rodinnej starostlivosti. Na Slovensku rastie aj miera rozvodovosti a podiel detí narodených mimo manželstva. Napriek všetkým zmenám si však rodina, manželstvo a deti stále udržiavajú vysokú spoločenskú hodnotu v celej populácii.

V dlhodobých prognózach vývoja obyvateľstva (Vaňo, 2005; Bleha – Vaňo, 2007) sa štandardne očakáva postupný *prirodzený úbytok obyvateľstva* v dôsledku nízkeho počtu živonarodených detí a ešte stále vysokej miere úmrtnosti (pozri tab. 2.1).

T a b u ľ k a 2.1

Vybrané charakteristiky vývoja obyvateľstva SR do roku 2030

	2005	2010	2020	2030
Prirodzený prírastok	955	1 385	-5 562	-19 407
Migračné saldo	3 403	2 439	4 154	5 000
Celkový prírastok	4 358	3 824	-1 408	-14 408
Počet obyvateľov	5 389 180	5 400 780	5 416 888	5 340 250
Priemerný vek	37,4	39,1	42,8	44,7

Prameň: ŠÚ SR; prognózy INFOSTAT VDC.

Dôsledkom uvedeného vývoja bude znižovanie počtu obyvateľov, ktoré sa začne okolo roku 2015 a môže trvať niekoľko desaťročí. Najzávažnejším dôsledkom znižovania podielu detskej zložky obyvateľstva a zvyšovania stareckej zložky je *trend intenzívneho demografického starnutia slovenskej populácie*. O úrovni populačného starnutia dobre vypovedá priemerný vek obyvateľstva a index starnutia populácie (pomer počtu obyvateľov vo veku 65 a viac rokov k počtu obyvateľov vo veku menej ako 14 rokov). Priemerný vek obyvateľstva sa v období 2005 až 2030 zvýši o viac ako 7 rokov. Predpokladá sa, že hodnota indexu starnutia slovenskej populácie bude dlhodobo narastať. Populačné starnutie na Slovensku teda bude jedno z najintenzívnejších v rámci celej Európskej únie. Stredná dĺžka života pri narodení sa postupne zvyšuje, ale aj napriek tomu stále patrí medzi najnižšie v rámci členských štátov EÚ. S opísaným vývojom úzko súvisí *index ekonomického zaťaženia obyvateľstva* (pomer produktívneho obyvateľstva k neproduktívnemu), ktorý sa až do súčasnosti znižoval, no v dôsledku zrýchlenia procesu populačného starnutia sa ekonomické zaťaženie obyvateľstva začne zvyšovať. Predpokladá sa, že ekonomické zaťaženie obyvateľstva sa do roku 2030 zvýši zhruba na dvojnásobok súčasného zaťaženia.

Významne sa mení aj *štruktúra rodín a domácností*, klesá podiel úplných (dvojrodičovských) rodín a narastá podiel neúplných (jednorodičovských) rodín a domácností jednotlivcov. Priemerný počet členov domácností je však aj napriek opísaným trendom jeden z najvyšších v EÚ, a to predovšetkým vďaka vyššiemu počtu domácností, v ktorých žijú traja a viacerí dospelí spolu s deťmi, alebo traja a viacerí dospelí bez detí. Poukazuje to na pretrvávanie spoločného bývania a hospodárenia viacerých generácií a nepriamo na nedostatok bytov, resp. ťažkosti pri osamostatňovaní mladých ľudí a rodín v dôsledku nedostatku financií. Dlhodobé prognózy ďalších demografických procesov rátajú s miernym rastom sobášnosti, zvyšovaním sobášneho veku, miernym rastom rozvodovosti, zvýšením plodnosti, poklesom úmrtnosti a miernym zvýšením migračného salda.

Z analýzy súčasného a očakávaného vývoja vyplýva znižovanie prirodzeného prírastku obyvateľstva, ktoré bude mať za následok znižovanie počtu obyvateľov a zrýchľujúci sa proces starnutia populácie. Aj keď sa zmeny vo vekovom zložení obyvateľstva a ich spoločenské dôsledky zatiaľ nezdajú byť na Slovensku kritické, v najbližších desaťročiach sú nezvratné. *Starnutie populácie prináša zásadné výzvy pre spoločnosť, lebo z neho vyplýva rastúca záťaž pre zdravotnícky, sociálny a ekonomický systém.*

Výrazným znakom zmeny v štruktúre obyvateľstva a demografickom správaní na Slovensku je zvýšenie sociálneho statusu žien. Dôsledkom dlhodobej orientácie dievčat na získanie úplného stredoškolského vzdelania a chlapcov na nižšie stredoškolské odborné vzdelanie je

všeobecne vyššia priemerná úroveň vzdelania žien ako mužov. O zakladaní rodín, ako aj o počte detí dnes rozhodujú v oveľa väčšej miere ženy. S týmito kultúrnymi zmenami nemáme historické skúsenosti a nevieme predvídať ich dlhodobé dôsledky.

Ďalším dôležitým znakom zmien v demografickej štruktúre je vyšší vek dožitia žien ako vek dožitia mužov (*feminizácia staroby*), ktorý súvisí aj s úrovňou dosiahnutého vzdelania a namáhavosťou práce. Vyplýva z neho ďalšie posilnenie významu ženskej zložky obyvateľstva. Rodová črta vývoja obyvateľstva bude mať priamy vplyv na občiansku kultúru, bude sa cítiť ako ďalšia vlna feminizácie a vyžiada si zmeny v populačnej politike. Rodová súvislosť starnutia je dôležitá aj v súvislosti s poklesom prírastku a starnutím pracovnej sily. Úvahy o možnosti vyššej pracovnej aktivity starších ľudí musia brať do úvahy, že to budú z väčšej časti ženy.

Na opísané trendy demografického vývoja štát bude musieť reagovať viacerými opatreniami v rámci verejných politík:

Reformou dôchodkového zabezpečenia, najmä starobného dôchodkového zabezpečenia. Starnutie obyvateľstva si vyžaduje zmeny dôchodkového systému, najmä zmenu priebežného systému financovania na príspevkový. Súčasťou reformy systému dôchodkového zabezpečenia bude musieť byť aj zvýšenie veku odchodu do dôchodku (postupne až na 67 rokov u oboch pohlaví). Vyžiada si to rastúce ekonomické zaťaženie obyvateľstva v produktívnom veku, spomalenie prírastkov pracovnej sily a jej starnutie. Zvýšenie veku odchodu do dôchodku bude možné vďaka zlepšeniu zdravotného stavu obyvateľstva, poklesu podielu fyzicky namáhavej práce a celkového zvýšenia strednej dĺžky života obyvateľstva.

Znamená to, že treba nájsť odpoveď na otázku, akým spôsobom spoločnosť v budúcnosti zabezpečí vyplácanie dostatočne vysokých dôchodkov. Kapitalizačný systém (druhý pilier dôchodkového zabezpečenia) tiež nie je trvalým riešením. Tretí, doplnkový pilier závisí od úrovne príjmov poistencov, ochoty zamestnávateľov prispievať na sporenie a daňovej stimulácie poistencov k sporeniu.

Osobitnou otázkou je zabezpečenie ďalšieho fungovania prvého (priebežného) piliera v budúcich pätnástich až dvadsiatich rokoch – vyplácanie dôchodkov súčasným dôchodcom i tým, ktorí odídu do dôchodku v budúcich rokoch. Udržiavaním jeho fungovania vznikne generálny dlh, ktorý bude treba uhradiť. Navyše, vždy budú existovať ľudia, ktorí si v sporivých pilieroch nenasporia na dostatočný dôchodok a budú odkázaní na priebežný pilier. Vo fungovaní systému dôchodkového zabezpečenia preto treba stimulovať dlhodobé sporenie.

V prípade, že na pracovnom trhu sa zvýši podiel čiastkových pracovných pomerov, pomerov na dobu určitú a pod., príjmy z dôchodkového zabezpečenia sa budú čoraz častejšie kombinovať s pracovnými príjmami. Výrazne vzrastie i flexibilita pracovných foriem, i zamestnávania rôznych kategórií pracovníkov vrátane dôchodcov.

Medzi základné predpoklady, ktoré umožňujú reformu dôchodkového zabezpečenia s takýmto zameraním, patrí vyriešenie problému generačného dlhu, určenie miery profesiovej zásluhovosti (to znamená pomeru medzi prvým a druhým pilierom) a výber mechanizmov na stimuláciu pracovnej aktivity dôchodcov. Cieľom je využiť pracovný potenciál, vedomosti a skúsenosti dôchodcov, a zároveň znížiť tlak na verejné zdroje.

Reformou verejného zdravotníctva, v ktorom starnutie obyvateľstva spôsobí rast priemerých výdavkov na poistenca, pretože starostlivosť o väčší počet starších ľudí bude nákladnejšia. Príjmy systému zdravotníctva negatívne ovplyvní výpadok prispievateľov spôsobený menším počtom ekonomicky aktívnych osôb. Deficit v zdravotnom poistení môže pri súčasnom systéme financovania neúmerne zaťažiť platiteľov poistného. Takéto riešenie nie je ekonomicky, sociálne, ani politicky únosné.

Verejné zdravotníctvo je súčasťou základnej spoločenskej infraštruktúry. Jeho úlohou je zabezpečiť medzinárodne uznávaný štandard zdravia obyvateľstva prostredníctvom prevencie, efektívnej diagnostiky, liečenia a udržiavacej medicíny.

Pri výkone zdravotníckych činností pozorujeme veľmi dôležitú tendenciu vo vývoji nákladov v pomere k dosahovaným efektom: rastie účinnosť prevencie, ktorá je vďaka súčasnej zdravotníckej technike podstatne vyššia ako v minulosti; použitie nových zdravotníckych techník podstatne znižuje potrebnú dobu pobytu v nemocnici i dobu rekonvalescencie; použitie nových stabilizačných metód zmiernuje priebeh i následky ochorenia starších ľudí. V nadväznosti na tento vývoj sa menia dôležité sociálne a ekonomické súvislosti výkonu zdravotníckych služieb i možnosti vytvárania zdrojov na jeho financovanie.

Jednou z možností reformy zdravotníctva v oblasti príjmov je vytvorenie osobitného zdravotného pripoistenia pre prípad chorôb typických pre vyšší vek. Špecifikou ochorení vo vyššom veku je zvýšená potreba osobnej starostlivosti a opatery. Ceny týchto výkonov budú nevyhnutne rásť, pretože sa bude zvyšovať cena práce. Pripoistenie proti chorobám vyššieho veku by umožnilo poskytovať zvýšenú mieru a kvalitnejšiu opateru, a zároveň by prispievalo k pokrytiu rastúcej potreby zdrojov vyvolanej starnutím populácie.

Medzi základné predpoklady, ktoré umožňujú reformu verejného zdravotníctva, patria jasne definované ceny a modelové postupy pre diagnostiku, liečebné procedúry, prevenciu a udržiavanie uspokojivého zdravotného stavu pacientov. Druhým predpokladom je jasné rozlíšenie štandardných služieb hradených z verejných prostriedkov a nadštandardných služieb vyžadujúcich finančnú spoluúčasť pacientov. Ďalším predpokladom je vymedzenie racionálne zdôvodnenej štruktúry siete regionálnych i špecializovaných zdravotníckych zariadení. Vyjasnením týchto otázok by verejné zdravotníctvo získalo jasné kritériá efektívnosti, ktoré doteraz chýbajú.

Zásahmi do populačného vývoja. V prvom rade treba koncipovať a realizovať *národnú populačnú politiku*, ktorá bude reagovať na nové demografické, ekonomické a spoločenské podmienky. Bude potrebné vytvárať priaznivé prostredie na utváranie a existenciu rodín s deťmi, t. j. pomáhať rodinám priamymi i nepriamymi prostriedkami pri starostlivosti o deti a ich výchovu. Prioritné by malo byť vytváranie podmienok na koordináciu nárokov rodinného a pracovného života, na zladžovanie rodičovských, rodinných a pracovných rol a na čiastočnú kompenzáciu ušlých príležitostí tým členom rodiny, ktorí sa starajú o deti alebo iných členov domácnosti. Súčasťou takto chápanej populačnej politiky je aj *štátna politika podpory bývania*. Demografické starnutie populácie Slovenska je možné ovplyvniť saldom zahraničnej migrácie, preto je potrebné politické rozhodnutie o rozsahu a štruktúre žiaducej imigrácie vyjadrenej v koncepcii *migračnej politiky* a vytváranie podmienok na prisťahovanie. V oblasti podpory rodina je dôležité dosiahnuť spoločenský konsenzus významných sociálnych aktérov v koncipovaní rodinnej politiky. *Rodinná politika* by mala byť spoločne realizovaná všetkými zainteresovanými rezortmi, charakteristická prierezovosťou a previazanosťou stratégií.

Starostlivosťou o starších ľudí. Aktívne starnutie ráta so štyrmi hlavnými skupinami aktív seniorov: platenou prácou, prácou v domácnosti, starostlivosťou o iných (najčastejšie rodinných príslušníkov) a voľnočasovými aktivitami. Ochrana starších ľudí v rámci sociálnej politiky je zameraná na dosiahnutie sebestačnosti, sociálnej participácie a integrácie do spoločnosti, čo sú nevyhnutné predpoklady sociálnej inklúzie seniorov do spoločnosti. Takéto zameranie je aj v súlade s výsledkami výskumov, ktoré potvrdzujú, že pracovná aktivita predlžuje obdobie plnohodnotného aktívneho života. Úlohou sociálnej politiky by preto malo byť najmä zabezpečenie prístupu starších ľudí na trh práce, ich dostatočného príjmu, vhodného bývania, uspokojivého zdravotného stavu, prístupu k zdravotnej starostlivosti a sociálnym službám.

Rozšírením možností celoživotného vzdelávania pre starších obyvateľov. Rozšírenie kapacít a zvýšenie dostupnosti univerzít tretieho veku, rekvalifikačných a iných vzdelávacích kurzov a tréningov pre seniorov umožní zvyšovať ľudský potenciál a schopnosť staršej generácie aktívne sa podieľať na živote spoločnosti.

Ovplyvňovaním spoločenskej klímy v prospech vytvárania medzigeneračnej solidarity. Stále väčší význam budú nadobúdať záujmy a potreby seniorov v spoločnosti. Vzťahy medzi generáciami boli vždy poznačené rôznymi záujmami a z nich plynúcimi napätiami. Demografické populačné starnutie prinesie aj nový rozmer do medzigeneračných vzťahov, ktorý spoločnosť doteraz nepoznala. Konfrontovať sa budú záujmy početnejšej, ale menej dynamickej staršej populácie so záujmami dynamickej, ale menej početnej mladej generácie. Na oslabenie vznikajúcich medzigeneračných konfliktov a vytváranie medzigeneračnej solidarity je dôležitá výchova mladých ľudí k tolerancii, schopnosti komunikovať a spolupracovať so stále početnejšou staršou generáciou.

2.5. Inklúzia sociálne vylúčených a marginalizovaných skupín – Rómovia

Sociálna exklúzia (vylúčenie) sa najčastejšie vníma ako dôsledok nerovného prístupu jednotlivcov alebo celých skupín obyvateľstva k piatim základným (hmotným i nehmotným) zdrojom spoločnosti: zamestnaniu, bývaniu, sociálnej ochrane, zdravotnej starostlivosti a vzdelaniu. Sociálne vylúčenie vo všeobecnosti je nechcený proces, pretože okrem nerovnosti možností uplatňovať všetky občianske, politické a sociálne práva vedie aj k sociálnemu napätiu a z neho vyplývajúcim sociálnym rizikám (Džambazovič – Gerbery, 2005; Džambazovič, 2007). Je ohrozením sociálnej solidarity a sociálnej súdržnosti tým, že prehĺbuje sociálne rozdiely, vytláča jednotlivcov a celé skupiny na okraj spoločnosti, spôsobuje stratu dôvery v spoločnosť, v seba i v budúcnosť, obmedzuje vytváranie spoločných noriem správania a zdieľania spoločných hodnôt.

Sociálne vylúčenie prechádza naprieč generáciami, pretože sa netýka len samotných vylúčených, ale aj ich detí. Snaha o integrovanie a začlenenie vylúčených jednotlivcov či skupín je vzhľadom na uvedené dôvody nevyhnutná.

Sociálna inklúzia (začleňovanie) označuje proces odstraňovania prekážok začleňovania vylúčených jednotlivcov a skupín. Inklúzia zároveň znamená posilňovanie prvkov solidarity, reciprocity, spoluzodpovednosti a je predpokladom a súčasťou sociálnej súdržnosti.

Doteraz uskutočnené analýzy upozorňujú na fakt, že rómska populácia na Slovensku patrí medzi najzraniteľnejšie sociálne skupiny, teda medzi marginalizované skupiny najviac ohrozené chudobou a sociálnym vylúčením (Vašečka, 2002; Filadelfiová – Gerbery – Škobla, 2006). Sociálne vylúčenie v prípade veľkej časti rómskej populácie zahŕňa niekoľko oblastí života. Možno preto rozlíšiť rôzne podoby vylúčenia: *ekonomické, kultúrne, symbolické, priestorové, politické vylúčenie a vylúčenie z prístupu k službám* (Džambazovič – Jurásková, 2002).

Ekonomické vylúčenie v uvedenom kontexte znamená vylúčenie zo životných šancí a v spoločnosti bežného životného štandardu. Je definované vylúčením z alebo na trhu práce, nízkym príjmom, majetkom, nízkou mierou spotreby, nedostatočnou vybavenosťou domácnosti či nedostatočným štandardom bývania.

Kultúrne vylúčenie je odopretie práva jedinca či skupiny participovať na kultúre spoločnosti a zdieľať jej vzdelanosť a kultúru. Charakterizuje sa napríklad na základe nedostatočnej úrovne dosiahnutého vzdelania alebo nedostatočného prístupu k vzdelaniu.

Symbolické vylúčenie je spojené so stigmatizáciou jedincov i sociálnych skupín vnímaných ako odlišné, deviantné či cudzie. Možno ho identifikovať napríklad na základe miery sociálnej dištancie, existencie predsudkov či stereotypov.

Priestorové vylúčenie znamená koncentráciu vylúčených jednotlivcov a sociálnych skupín v určitých geografických priestoroch. Táto podoba vylúčenia zahŕňa aj viacnásobnú marginalizáciu, ktorá okrem sídelnej segregácie obsahuje i sociálnu izoláciu.

Politické vylúčenie znamená odopretie občianskych, politických, ale i základných ľudských práv.

Uvedené podoby a mechanizmy sociálneho vylúčenia sa v konečnom dôsledku často prejavujú aj vo vylúčení z prístupu k sociálnym službám, k zdravotnej starostlivosti a vo vylúčení zo sietí sociálneho zabezpečenia.

Podoby sociálneho vylúčenia sú aj psychologické, pretože môže ísť o narušenie integrity vylučovaných jednotlivcov. Sprievodným javom narušenia integrity je pocit hanby, ostychu a individuálneho zlyhania, ako i celková neistota a zraniteľnosť.

Jednotlivé mechanizmy a podoby vylúčenia spolu úzko súvisia, vzájomne sa posilňujú a pôsobia synergicky.

Pre veľkú časť rómskej populácie na Slovensku je charakteristická *kombinácia viacerých znevýhodnení*: vyskytuje sa u nich chudoba previazaná s demografickými podmienkami (ako napríklad veľkosť rodiny, veľký počet závislých členov domácnosti – nezaopatrených detí), chudoba vytváraná nezamestnanosťou (hlavne dlhodobou), chudoba zapríčinená nevýhodným postavením na trhu práce či nedostatkom vzdelania, ale aj diskrimináciou v rôznych oblastiach života. Rómska populácia, ako i rómske osídlenia a komunity sa pritom vyznačujú *veľkou mierou vnútornej diferenciácie*. Najhoršia situácia je v tej časti rómskeho obyvateľstva, ktorá žije v *segregovaných vidieckych alebo mestských osídleniach*. Tieto rómske osídlenia sú najčastejšie úplne etnicky homogénne a nachádzajú sa mimo obce alebo mesta. Segregované sú nielen priestorovo, ale i sociálne, čo ešte viacej znemožňuje ich obyvateľom vymanenie sa z existujúcej situácie vlastnými silami. Ďalšími charakteristickými znakmi segregovaných rómskych osídlení sú: vysoká miera (hlavne dlhodobej) nezamestnanosti, zo sociálnych transferov pochádzajúca veľká časť príjmov domácností, nízka miera dosiahnutého vzdelania ich obyvateľov, nevyhovujúce podmienky bývania, osobnej a komunálnej hygieny, nevyhovujúci prístup k základnej infraštruktúre (voda, kanalizácia, elektrina), nedostatočná výživa, nevyhovujúce životné (ekologicky kontaminované) prostredie, nadmerné užívanie alkoholu a tabaku, vysoká chorobnosť a úmrtnosť, vysoká dojčenská úmrtnosť, rozšírenosť infekčných chorôb atď. Problémom je i zväčšujúci sa počet nevyhovujúcich obydlí v osadách, pretože domy, ani pôda v osade veľmi často nie sú vlastníctvom jej obyvateľov, čo situáciu ešte viac komplikuje.

Pri riešení sociálneho vylúčenia Rómov je nevyhnutné zamerať sa predovšetkým na oblasti *vzdelávania, trhu práce (zamestnanosti), sociálnych služieb, bývania, zdravia a zvyšovania*

citlivosti verejnosti vo vzťahu k Rómom. Dôležitým sa práve preto stáva *komplexný prístup* všetkých zainteresovaných rezortov, vyšších územných celkov (VÚC), samospráv, úradov štátnej správy, zamestnávateľov, cirkví, mimovládnych organizácií a médií. Optimálny prístup k sociálnemu začleňovaniu Rómov by mal byť integrálnou súčasťou celkovej politiky sociálnej inklúzie marginalizovaných a vylúčených skupín. Nevyhnutnou podmienkou dosahovania sociálnej inklúzie Rómov je eliminovanie diskriminácie, predovšetkým zlepšením uplatňovania antidiskriminačnej legislatívy. Kľúčová je i participácia samotných Rómov na riešení jednotlivých problémov. V dôsledku spomínanej vnútornej diferenciacie Rómov a rómskych osídlení je nevyhnutné hľadanie riešení zohľadňujúcich miestne špecifiká.

K celkovému zlepšeniu životných podmienok Rómov je nevyhnutné usporiadanie majetkových pomerov a vyriešenie sporných otázok súvisiacich s vlastníctvom pôdy a budov, zlepšenie prístupu ku komunálnej vybavenosti a verejným službám, stimulovanie miestnych samospráv a komún na zlepšenie poskytovania služieb, vytvorenie príležitostí na zlepšenie základnej infraštruktúry.

V oblasti zamestnanosti sa treba v prvom rade zamerať na spájanie aktivít a zdrojov zainteresovaných subjektov pri vytváraní pracovných miest, na podporu vstupu alebo návratu Rómov do zamestnania a udržiavania pracovných návykov. Dôležité je aj systémové oživenie marginalizovaných regiónov prostredníctvom komplexných regionálnych programov rozvoja, obsahujúcich regionálne projekty hospodárskej politiky, zamestnanosti, trhu práce, bývania (s dôrazom na rozvoj komunálnych bytov pre rodiny s nízkymi príjmami a sociálneho bývania pre potreby sociálne vylúčených), vzdelávania a zdravotnej starostlivosti.

S budúcou úspešnosťou na trhu práce úzko súvisí vzdelávanie. Zlepšenie efektívnosti vzdelávania rómskych detí vyžaduje predovšetkým: odstránenie ekonomických bariér, ktoré bránia deťom začať školskú dochádzku, dosiahnutie vyššej miery zaškolenosti rómskych detí, zvýšenie dostupnosti predškolských služieb v segregovaných osídleniach, podporovanie vzdelávania rómskych žiakov na stredných a vysokých školách, angažovanie rodičov na vzdelávaní, podporovanie celoživotného vzdelávania Rómov, vzdelávanie rómskych učiteľov a asistentov, zavedenie inovatívnych vyučovacích metód a modelov alternatívneho vzdelania a odstránenie diskriminácie rómskych detí v rámci vzdelávacieho systému.

Skvalitnenie zdravotnej starostlivosti a zlepšenie zdravia Rómov možno dosiahnuť na základe uskutočnenia týchto opatrení: zvýšenie dostupnosti zdravotnej starostlivosti v izolovaných rómskych osadách (napríklad prostredníctvom mobilnej starostlivosti), zapojenie zdravotníckych pracovníkov do práce s obyvateľmi rómskych osídlení, propagovanie zdravotnej prevencie prostredníctvom škôl a sociálnych pracovníkov a zvyšovanie informovanosti Rómov o otázkach súvisiacich s reprodukčným správaním.

3. TENDENCIE VÝVOJA POLITICKÉHO A PRÁVNEHO SYSTÉMU

3.1. Premeny svetového politického systému a zahraničná politika Slovenskej republiky

Výhodné postavenie Slovenskej republiky je z medzinárodného hľadiska rozporuplné. *Budúcu podobu svetovej politiky Slovenská republika nemá možnosť zásadne ovplyvniť.* Tradičné globálne problémy, ako je chudoba, nedostatok potravín, možné pandémie či nebezpečenstvo svetovej vojny atď., neboli odstránené. Nové či novo významné globálne problémy, napríklad otázka klimatických zmien, menia svoj politický potenciál. Rola medzinárodného práva, ktoré je hlavným ochrancom malých štátov, je kolísavá. *Výhodou Slovenskej republiky je, že nemusí osamotene čeliť politickým hrozbám a rizikám i niektorým nešvárom plynúcim z globalizácie.* Naopak, je členom NATO, najsilnejšieho svetového vojenského zoskupenia, a Európskej únie, najbohatšieho ekonomického zoskupenia. Slovenská republika dnes nie je zvonku nikým bezprostredne ohrozovaná.

Na druhej strane, nikdy nemožno zabúdať, že i najbližší spojenc SR – štát s rovnakým demokratickým usporiadaním, kompatibilnými ekonomickými záujmami, člen rovnakých aliančných zoskupení – sa môže dopustiť chýb v rozhodovaní, ktoré môžu medzinárodné postavenie Slovenskej republiky skomplikovať. Navyše, mocní spojenci SR nie vždy dostatočne zohľadňujú pri svojom rozhodovaní slovenské štátne (národno-štátne) záujmy. V skúmanom období ale bude klesať špecifická váha euroamerickej civilizácie – istotne z demografického, pravdepodobne z ekonomického, a relatívne z vojenského hľadiska.

Hodnotovým rámcom zahraničnej politiky Slovenskej republiky dlhodobo zostávajú kategórie ako úcta k medzinárodnému právu, pomoc pri rozširovaní priestoru demokracie, slobody, stability a prosperity a taktiež pomoc pri presadzovaní základných ľudských práv a solidarity medzi národmi. Do roku 2030 sa tieto hodnoty nezmenia, a taktiež zostanú nezmenené ciele a záujmy slovenskej zahraničnej politiky – zachovať územnú celistvosť a bezpečnosť občanov Slovenskej republiky, podieľať sa na vytváraní vhodných podmienok na rozvoj trvalo udržateľného a sociálne prijateľného ekonomického, spoločenského, ekologického a spoločensko-kultúrneho rozvoja Slovenskej republiky.

Napĺňanie týchto hodnotových priorít slovenskej zahraničnej politiky bude závisieť aj od globálnych trendov vývoja. Ako najpravdepodobnejšie cesty vývoja sveta do roku 2030 sa javia tri alternatívne scenáre. Ich podoba a rozdiely vychádzajú z odlišnej štruktúry svetového politického systému, teda predovšetkým z rozličného rozloženia moci a vzťahu k medzinárodnému právu:

- Scenár č. 1: *Upevňovanie hegemonného postavenia Spojených štátov amerických*

Definícia takéhoto smerovania predpokladá, že súčasné výnimočné postavenie USA vo svetovom politickom systéme sa nielenže zachová, ale aj posilní. To umožní unilaterálne (od medzinárodných organizácií, spojencov a práva nezávislé) aktivity Spojených štátov, a to vrátane využívania nástrojov preventívnej vojny ešte predtým, než sa objavia skutočné hrozby. Úspešné naplnenie tohto scenára si vyžaduje nielen vytváranie vojenskej, predovšetkým nukleárnej nadradenosti Spojených štátov nad ostatnými štátmi, ale aj udržanie statusu USA ako základného ekonomického motora či inovačného ohniska sveta a zachovanie úlohy USA ako vierohodného zdroja ideového či ideologického zdôvodnenia oprávnenosti spomenutého usporiadania svetového politického systému.

- Scenár č. 2: *Vytváranie efektívneho multilateralizmu*

Definícia tohto smerovania predpokladá, že zásadné rozhodnutia vo svetovej politike sa budú vykonávať po dohode mocností. Takáto dohoda bude vyžadovať nachádzanie spoločných záujmov starých aj nových (predovšetkým Čína, India, Rusko, Brazília) mocností a ich ochotu ku kompromisom. Efektívny multilateralizmus, o ktorom hovorí i stratégia Európskej únie, je postavený na predpoklade, že vzrastie význam medzinárodného práva a medzinárodných organizácií, ktoré preberú zodpovednosť za globálny rozvoj. Medzi najvýznamnejšie faktory, ktoré by mohli stimulovať naplnenie tohto scenára, patria aj globálne problémy, ako sú klimatické zmeny, ekologické hrozby či nové pandémie, ale i katastrofické akty medzinárodného terorizmu. Týmto smerom môže pôsobiť rast vzájomnej hospodárskej závislosti, hrozba vyčerpania niektorých zdrojov ekonomického rozvoja či ohrozenie zachovania ľudského rodu – napríklad obmedzenie zásob fosílnych palív či nedostatok pitnej vody.

- Scenár č. 3: *Prehlbovanie konfrontácie a chaosu*

Definícia smerovania predpokladá, že zlyhá úsilie ovládnuť konfrontačné prvky súčasného usporiadania svetového politického systému či narastanie entropie. Prehlbovanie anarchie vo svetovom politickom systéme by bolo spojené s rozpadom štátov, masovou migráciou, so šírením zbraní hromadného ničenia a s posilňovaním medzinárodného terorizmu. Rizikovým faktorom zostáva snaha niektorých politikov a teoretikov vnímať fyzikálne problémy vývoja – napríklad potenciálny nedostatok zdrojov energie či vody – ako geopolitický problém. Teda ako otázku priamej globálnej konfrontácie, a nie kooperácie. Takýmto smerom môže viesť aj snaha vnútiť vlastné predstavy o liberálnej demokracii napríklad v moslimskom

svete či snaha kontrolovať zahraničnú politiku partnerov. Špecifickým faktorom je vplyv niektorých záujmových skupín – etnických skupín, vojensko-priemyselného komplexu atď. – na zahraničnú politiku veľmocí. *Zmenené problémy a rozdiely sa môžu koncentrovať v určitom tematickom a teritoriálnom bode, čo môže viesť k vyvolaniu krízy.*

Určiť pravdepodobnosť jednotlivých scenárov znamená predovšetkým analyzovať procesy globalizácie a integrácie. *Na presadzovanie a prehĺbovanie pozitívnych prvkov globalizácie sa z hľadiska štátnych záujmov Slovenskej republiky ukazuje ako rozhodujúce posilňovanie úlohy medzinárodného práva a jeho rozvoj. Základným vkladom Slovenska na podporu vývoja podľa scenárov č. 2 alebo č. 1 a na obranu štátnych záujmov musí byť všestranná obhajoba medzinárodného práva, podpora organizácií dbajúcich o jeho dodržiavanie, plnenie medzinárodných záväzkov a orientácia na ekonomickú spoluprácu.* Je dôležité, ako a či sa bude reformovať OSN, ale aj ďalšie medzinárodné organizácie, ktoré sa venujú globalizácii: predovšetkým WTO v podmienkach rastu významu ázijských ekonomík, Medzinárodný menový fond a Svetová banka vzhľadom na zlyhávajúce niektorých rozvojových programov. Osobitnú pozornosť si zaslúži smerovanie skupiny G 8, jej prípadné rozšírenie a zvýšenie zodpovednosti.

Pokračuje ekonomizácia medzinárodných vzťahov i politiky vrátane diplomacie. V najbližšom desaťročí sa ukáže, či táto skutočnosť bude mať stabilizačný, alebo destabilizačný účinok. Otázka je, či výrazný rast podielu ekonomík štátov BRIC – Brazília, Rusko, India a Čína – na svetovej ekonomike nepovedie k ochranným opatreniam Západu, k vytváraniu bariér globalizačným procesom a ku konfrontácii. Obmedzenie voľného pohybu tovaru, služieb a kapitálu môže nastať nielen z dôvodov ekonomických, ale aj politických.

Negatívnym javom v globalizácii a prípadnému prehĺbovaniu niektorých potenciálnych alebo v súčasnosti už existujúcich kríz môže Slovenská republika čeliť iba v rámci regionálnych organizácií, teda Európskej únie a NATO. To okrem iného znamená, že v najbližších desaťročiach sú najväčšie predvídateľné riziká spojené s oslabením aktuálnych výhod – teda so stratou postavenia, dynamiky či funkcie NATO a Európskej únie. Jednou z rozhodujúcich výziev zahraničnej politiky Slovenskej republiky tak zostáva *posilňovanie jej postavenia* v rozhodovacích procesoch v rámci Európskej únie a NATO. Udržateľný výsledok sa dosiahne len prostredníctvom určenia jasných priorít v rámci európskej agendy aj transatlantickej spolupráce.

Vízia vývoja Európskej únie

V aktivitách Európskej únie treba najviac oceniť nový spôsob riešenia problémov medzi štátmi. Je v záujme Slovenska, aby sa tento historicky nový politický štýl udržal a rozširoval nielen v Európe, ale aj mimo hraníc Európy. Súčasne ale každé rozšírenie Európskej

únie prináša ekonomické, sociálne, kultúrne a politické komplikácie. Navyše, k rozširovaniu dochádza v podmienkach, keď nie sú vyjasnené varianty smerovania integrácie Európskej únie – čo ju môže vážne ohroziť. Z hľadiska záujmov Slovenskej republiky je žiaduce ďalšie prehĺbenie integrácie, a to vrátane prijatia relatívne jednoduchej, kontrolovateľnej a verejnosti zrozumiteľnej ústrednej zmluvy, pravdaže, za predpokladu záruk ďalšieho rozvoja národnej svojbytnosti v oblasti kultúry, školstva atď.

Veľkou témou najbližších dvoch desaťročí bude začlenenie Turecka do Európskej únie, teda začlenenie časti moslimského civilizáčného okruhu do integrovanej Európy. Ak bude v priebehu dvoch dekád pokračovať doterajší vývoj v Rusku, tak možno predpokladať, že sa stane ekonomicky najsilnejším štátom Európy. V tomto kontexte sa už v priebehu desiatich rokov dá očakávať úsilie o vhodnú formu jeho integračnej spolupráce s EÚ.

Pre Slovenskú republiku bude mimoriadne významné to, akým smerom sa bude v Európskej únii vyvíjať regionalizmus. *V záujme Slovenskej republiky je, aby sa hranice stali čo možno najpriechodnejšie a boli otvorené integrácii, avšak aby sa nemenili.* Revolučná povaha Európskej únie, ale aj revanšizmus môžu vyvolať nálady spochybňujúce Trianonskú zmluvu. Rizikom zostáva aj *možný rozkol vnútri Európskej únie – na štáty, ktoré si želajú rýchlejší postup integrácie, a na skupinu štátov, ktoré si želajú jej pomalší priebeh.*

Ako mimoriadne dôležitá sa ukazuje analýza možností zlyhania Európskej únie. Nejde len o koncepcie možností kolapsu ekonomickej integrácie v dôsledku sporov o energetiku, alebo neefektívnosti jednotnej meny – eura, alebo nedostatočných impulzov k politike, ktorá by stimulovala konkurencieschopnosť vo vzťahu k takým novým mocenským centráram, ako je Čína alebo India. Veľmi aktuálna je aj téma nepriaznivých demografických procesov, ako aj nárast hedonistických prejavov v životnom štýle ako dôvod rozpadu moci a prestíže Európy vo svete.

Vízia vývoja NATO

V súčasnosti prebiehajúca transformácia NATO vo svojej verejnej časti zodpovedá záujmom Slovenskej republiky – kolektívna bezpečnosť a orientácia na operačnú špecializáciu prinášajú tak istotu, ako aj ekonomicky splniteľné ciele. S týmito krokmi súhlasí aj verejnosť. Nie je ale isté, či súhlas verejnosti získajú zámery organizovať misie NATO mimo Európy, resp. zvyšovanie jeho záväzkov.

V skúmanom časovom horizonte *možno očakávať snahu NATO o rozšírenie jeho pôsobenia v postsovietskych štátoch, na Blízkom a Strednom východe a v oblasti Tichého oceánu.* Táto prebiehajúca transformácia a prípadné ďalšie rozširovanie NATO môžu vyvolať napätie a konfrontáciu, ktoré sa môžu bezprostredne dotknúť i Slovenskej republiky. Na postavenie

NATO aj Slovenskej republiky vo svete bude mať vplyv aj *vývoj v ostatných mocenských centrách*, predovšetkým v USA, Číne, Rusku (v Šanghajskej organizácii spolupráce), v moslimskom svete, ale aj v Indii a Brazílii.

Zapojenie Slovenskej republiky do EÚ a NATO ju bude vťahovať do globálnej politiky za hranicu jej bezprostredných záujmov. *Európa však je a zostane primárnou oblasťou životného záujmu Slovenskej republiky*, s najbezprostrednejším vplyvom na medzinárodné postavenie a kvalitu života občanov SR. V oblasti stredoeurópskeho regiónu *možno očakávať špecifické problémy spojené s úbytkom obyvateľstva a následnou migráciou pracovných síl* z iných regiónov Európy a sveta. Tento faktor môže posilniť etnické napätie, pokiaľ politická elita zanedbá výchovu k občianskej tolerancii založenej na poznaní kultúrnych vzorov správania jednotlivých etnických skupín, vzájomnom obohacovaní prostredníctvom poznania rozdielov a zmierňovania ich prípadných protikladov. Nedoriešené politické spory v bezprostrednom susedstve Slovenska – na Ukrajine a na Balkáne – môžu významne ovplyvniť celkovú politickú klímu v stredoeurópskom priestore a vnímanie Slovenska v zahraničí. Špecifickým problémom sa môže stať *výraznejšie prenikanie moslimského radikalizmu do strednej Európy*, napríklad po oddelení Kosova od Srbska. Nemožno vylúčiť, že v dôsledku toho by sa mohli aktivizovať aj sily a hlasy volajúce po revízii Trianonskej zmluvy.

Z jednotlivých fenoménov, ktoré budú určovať povahu mocenskej rovnováhy a zásadne ovplyvňovať zahraničnú politiku Slovenska, možno v nadchádzajúcom období pokladať za najdôležitejšie tieto štyri faktory – *energetickú bezpečnosť, medzinárodné právo, terorizmus* (ale aj medzinárodné pôsobiacich kriminálnych skupín) *a zbrojenie*.

- *Energetická bezpečnosť Európy a SR* súvisí predovšetkým s možnosťou vyčerpania zdrojov fosílnych palív. Na túto skutočnosť nadväzuje hľadanie alternatív – vrátane rozvoja jadrovej energetiky v štátoch, v ktorých zahraničná politika môže byť voči Západu nepriateľská. *Druhý rozmer súvisí s priamym politizovaním problému, s možnosťou zápasu mocností či mocenských centier o zdroje palív. Do takýchto konfliktov môže byť SR zatiahnutá vzhľadom na svoju geografickú polohu* (výhodná geografická poloha v centre Európy by sa mohla zmeniť na nevýhodu), *nehovoriac o bezprostrednom dopade zmien cien energií*. Takáto situácia nastane, ak sa budú realizovať scenáre č. 1 alebo č. 3.
- *Rozvoj medzinárodného práva* sa musí chápať a skúmať ako predpoklad mierového rozvoja malých štátov, teda aj Slovenskej republiky. *Otázkou bude, či tzv. vojna proti terorizmu vytlačí zápas za ľudské práva, aký bude vývoj teórie tzv. humanitárnej intervencie, ako budú posilňované, alebo oslabované inštitúcie zodpovedné za rozvoj a presadzovanie medzinárodného práva*.

Súčasťou obhajoby štátnych záujmov Slovenskej republiky zostane aj aktívna politika v oblasti ľudských práv. V nej musí ísť aj o obhajobu princípu zachovania individuálneho charakteru práv osôb patriacich k národnostným menšinám, aktívne vystupovanie proti návrhom na presadenie princípu kolektívnych práv na medzinárodnej úrovni.

Naplnenie scenára *Vytváranie efektívneho multilateralizmu*, naopak, vyžaduje uznanie významu aj iných mocenských centier než USA. V takomto prípade možno očakávať nielen oslabenie úsilia o „zavádzanie“ medzinárodnoprávných úprav vychádzajúcich z jednoduchej univerzalizácie európskeho či euroamerického právneho myslenia. Nevyhnutne sa potom prejaví aj dôslednejšie poznávanie a rešpektovanie odlišností právnych a politických tradícií, ale aj plurality záujmov štátov, spoločností a spoločenských.

Pri tomto vývoji by v prvej tretine 21. storočia pokračovalo hľadanie ciest na stanovenie spoločných cieľov, prijatie *realizačných programov* i nadväzujúcich právnych úprav:

- a) *koexistenčných* (na udržanie mieru, prevenciu kríz a konfliktov vrátane humanitných i na manažment kríz, núdzových situácií a konfliktov v čase, keď vznikajú, alebo vznikli);
- b) *kooperačných* aktivít (vrátane nových foriem spolupráce, súčinnosti i partnerstva, so zreteľom na inovovanie použitých právnych prostriedkov).

V takom prípade by pokračovalo *využívanie už známych inovácií* vo formovaní a v pôsobení medzinárodných štruktúr, ako *delegovanie určitých oprávnení štátu* – aj takých, ktoré tradične tvorili obsah zvrchovanosti štátu – na orgány medzinárodných štruktúr, ktorých je členom; uplatňovanie nových foriem aplikovania medzinárodných záväzkov do vnútroštátneho právneho poriadku; priama platnosť právnych predpisov, prijatých na úrovni integračného zoskupenia, vo vzťahu k fyzickým osobám a právnickým osobám členských štátov; akceptovanie, zavádzanie a uplatňovanie zmien v ústavnej úprave vzťahu zákonodarnej moci a výkonnej moci pri prijímaní a implementovaní medzinárodných záväzkov; súčinnosť orgánov štátu s medzinárodnými kontrolnými mechanizmami na implementáciu medzinárodných záväzkov vrátane pôsobenia medzinárodných trestných tribunálov a podobne; nový prístup medzinárodného spoločenstva k vynútiteľnosti medzinárodných záväzkov týkajúcich sa rešpektovania a ochrany ľudských práv; medzinárodná intervencia z humanitných dôvodov (či dokonca preventívna intervencia z humanitných dôvodov) a prípadné spojenie takejto intervencie s následnou medzinárodnou správou na úrovni štátu.

Scenár *Upevňovanie hegemonného postavenia USA* je spojený s poklesom významu medzinárodného práva či s prenesením jeho úprav alebo tvorby do Washingtonu. Scenár *Prehlbovanie konfrontácie a chaosu* je spojený s devalváciou významu medzinárodného práva.

- *Boj proti medzinárodnému terorizmu zostane jednou z hlavných tém medzinárodného spoločenstva aj slovenskej zahraničnej politiky.* Okrem hrozby „klasických“ teroristických aktivít, rozvoj vedy a techniky zvýši špecifickú váhu nových foriem terorizmu, ako je kyberterorizmus, ale aj nebezpečné využitie zbraní hromadného ničenia na teroristické útoky. Požiadavky čeliť novým hrozbám ukážu zvýšenú potrebu posilňovania dôvery medzi štátmi, ale aj dopracovania noriem medzinárodného práva.
- *Rastú svetové výdavky na zbrojenie a niektoré analýzy (napríklad v súvislosti s výstavbou Národnej protiraketovej obrany USA či vojenských výdavkov Číny) poukazujú na možnosti riskantných zmien v rovnováhe vojenskej sily vo svete. Rozpadáva sa režim kontroly strategického zbrojenia a nie je jasné, či a kedy sa ho podarí obnoviť.* V tejto chvíli je ťažko možné rozlíšiť, ktoré podnety rastu vojenských výdavkov vyplývajú z nových reálnych rizík a hrozieb, a ktoré sú zapríčinené špecifickými záujmami vojensko-priemyselného komplexu. Táto situácia posilňuje pravdepodobnosť scenára č. 3.

V Slovenskej republike sa na tvorbe a realizácii zahraničnej politiky podieľa spoločne niekoľko aktérov. *Pri jej stanovovaní a realizácii však majú kľúčovú úlohu ústavné orgány.* Narastať bude ale aj význam *samosprávnych orgánov* a v rámci rozvoja reprezentatívno-participatívnej účasti občanov aj význam *mimovládnych organizácií a intelektuálnych komunit.* Efektivitu zahraničnej politiky Slovenskej republiky by zvýšilo, *keby sa s ňou vnútorne stotožnila väčšinová časť slovenskej spoločnosti, aby vznikol nadstranícky konsenzus* o hlavných cieľoch a prostriedkoch zahraničnej politiky.

3.2. Politický a stranický systém Slovenskej republiky

Ak nebudeme predpokladať priame zásahy zo strany iných štátov do diania v Slovenskej republike, možno v oblasti vnútornej politiky v najbližších desaťročiach očakávať vývoj, ktorý by mal mať podobu jedného z dvoch základných scenárov, príp. by bol ich kombináciou. Ich variačná pravdepodobnosť závisí tak od medzinárodných aspektov, ako aj od kvality vnútroštátnych politík – hospodárskej, bezpečnostnej, sociálnej, zdravotníckej, vednej a technickej, vzdelanostnej, environmentálnej, regionálnej a od ich vzájomného prepojenia.

- Scenár č. 1: *Kontinuálny vývoj v Slovenskej republike*

Definícia tohto smerovania nepredpokladá stagnáciu, ale zachovanie súčasných zákonitostí premien politickej scény. Dá sa očakávať, *že sa zachová posun volebného rozhodovania od otázok súvisiacich s minulosťou k hlasovaniu o budúcnosti, od ohniska týkajúceho sa*

ponímania slobody k ohnisku sociálnemu. Doterajšie skúsenosti aj z ostatných postsocialistických štátov ukazujú, že zatiaľ *najcitlivejšie v tejto súvislosti sú témy: korupcia a klientelizmus (aj prvky nepotizmu), ktoré ničia dôveryhodnosť, a zdravotníctvo, ktorého reformy* narážajú z jednej strany na oprávnené požiadavky, z druhej strany na ekonomické problémy. V týchto súvislostiach predstavuje istú „rezervu“ šedá a čierna ekonomika, s ktorou sa bude musieť štát vysporiadať. Iné pôsobenie – legálne a legitímne – s ktorým sa bude vedenie štátu pri svojich rozhodnutiach v budúcnosti stretávať, je silnejúca pozícia finančných skupín a ich možný vplyv na chod štátu.

Špecifikom, ktoré v porovnaní s ostatnými štátmi v 4 výraznejšie ovplyvňuje slovenskú politickú scénu, zostáva *národnostné ohnisko.* V určitých situáciách je pravdepodobné, že vzrastie význam medzinárodnej problematiky, pričom na takúto diskusiu nie je pripravená ani verejnosť, ani politická elita.

- Scenár č. 2: *Diskontinuita vo vývoji slovenskej politickej scény*

Definícia tohto smerovania predpokladá, že vývoj bude menej riadený, spojený so zlomami a kvalitatívnymi premenami. Takýto vývoj môže byť spôsobený predovšetkým neočakávanými udalosťami, ako napríklad prudký prepád ekonomiky, teroristický útok atď., ale aj vývojom na medzinárodnej scéne. *Najcitlivejší aj z hľadiska pravdepodobnosti, by mohol byť posun významu národnostného ohniska pred sociálne témy a pred témy týkajúce sa slobody.* Pocit ohrozenia národnej kultúrnej identity môže vzniknúť napríklad v dôsledku pokračujúceho rozpadu Srbska a následného rastu požiadaviek na revíziu Trianonskej zmluvy, alebo nárastom vplyvu extrémistických skupín na vedenie národne orientovaných strán na Slovensku, alebo aj pri necitlivom postupe Bruselu pri európskej integrácii. Nemenej významné by mohlo byť *posilňovanie extrémistických skupín v Európe,* ku ktorému môže dôjsť v súvislosti s rastom medzinárodného napätia, alebo v dôsledku sociálneho prepádu, alebo extrémnych reakcií na sociálnu či inú migráciu z mimoeurópskych chudobných regiónov a rozpadajúcich sa štátov. *Zlyhanie projektu Európskej únie by mohlo priniesť na domácej scéne dramatické zmeny.*

Pri naplnení scenára č. 1 *Kontinuálny vývoj na Slovensku sa úloha štátu a politiky bude presúvať z mocenskej do organizátorskej sféry.* Pritom politika bude predpokladom vytvárania inštitucionálnych foriem a rámcov na hľadanie kompromisov, ale fungovanie týchto mechanizmov bude súčasne zvyšovať úlohu samotného politického systému. Ako významné pre budúcnosť sa v tomto smere javí aj zlepšenie spolupráce štátu s cirkvami, napríklad vo sfére formovania všeludských duchovných hodnôt a v sociálnej oblasti. Vyvažujúca úloha

štátu bude mať ešte väčší význam, keďže siete rôznorodých spoločenských zložiek majú značné zdroje vo vzájomnom prepájaní sa, ale zároveň ich možnosti sú diferencované a obsahujú riziká vzájomných sporov.

Jeden zo závažných problémov reformy verejnej správy v ostatných rokoch spočíva v tom, že celá reforma verejnej správy sa „zvrhla“ najmä na radikálne zásahy v oblasti územného a správneho členenia republiky a v oblasti organizačnej štruktúry verejnej správy. Zdá sa, že len kreácia obecného zriadenia, utvorenie sústavy regionálnej samosprávy, decentralizácia kompetencií a fiškálna decentralizácia budú krokom vpred. Viac úsilia si vynúti modernizácia verejnej správy.

Na základe doterajších skúseností sa ukazuje, že zo sociálneho hľadiska pôjde o takú podobu regiónov, pri ktorej počet obyvateľov umožňuje vytvoriť „kompletnú“ sociálnu štruktúru, s možnosťou sociálnej migrácie. Z ekonomického hľadiska ide o teritórium, ktoré má dostatočný potenciál pracovných síl pre rôzne činnosti vo výrobe, v distribúcii, aj službách, a zároveň aj dostatok kúpnej sily. Z politologického hľadiska ide o teritórium, kde môžu byť úspešné politické strany, no existuje v ňom aj dostatok a rozmanitosť ambiciózných jednotlivcov, ktorí chcú vstúpiť do politiky, čo znamená humánne a organizačné podmienky na realizáciu politického pluralizmu a striedania pri moci, čiže spoľahlivého fungovania politickej demokracie.

Podobne bude potrebné v rámci politického systému zvážiť aj možnosti reformy štátnej správy, vrátane ústredných orgánov, ktoré nie vždy majú optimálnu podobu a kompetencie. *Aj keď súčasne usporiadanie politického systému je v zásade funkčné, v okamihu rastúceho napätia, či dokonca politickej krízy sa otvoria témy jeho nesytemovosti alebo asymetrií.* Prípadná diskontinuita vo vývoji stranického systému by mohla nastať v dôsledku zlyhania politických elít, výrazných zmien v geopolitickom usporiadaní sveta a Európy (čo by ovplyvnilo ponuku ideológií) a posilnenia či oslabenia niektorých stranických prúdov v EÚ.

V takýchto situáciách sa dá očakávať, že pre mnohé politické sily, záujmové skupiny i teoretikov by sa zvýšila atraktivita požiadaviek na zmenu volebného systému z anonymného (pomerného) na adresný (väčšinový), s možnosťou akceptovať zmiešaný systém (v pomere 1 : 1, čím sa zachová vplyv politických strán, a zároveň to umožní príchod výraznejších osobností do parlamentu). Práve tak tu môžeme pripomenúť, že priama voľba prezidenta mu dáva legitimitu, ktorá je väčšia než jeho ústavné právomoci.

Požiadavky zmeny volebného systému môžu vyplynúť tak z ustálenia volebných preferencií verejnosti, ako aj z ich premeny – stranické elity môžu hľadať práve v zmene systému, kvóra či volebnej formule riešenie svojich alebo spoločenských problémov. Analýzy

ukazujú, že zmena volebného systému, ktorá by mohla ovplyvniť volebné výsledky, je v Slovenskej republike možná. Je ale zrejme, že túto úpravu neumožňuje obyčajná zmena v oblasti volebnej aritmetiky. Na ovplyvnenie volebných výsledkov by bolo potrebné prejsť k zmenám v oblasti volebnej geometrie, t. j. k zvýšeniu počtu volebných krajov (obvodov).

Zvýšenie počtu volebných krajov by ale muselo byť výrazné, pretože zvýšenie len na tri volebné kraje neprinesie do volebného systému žiadny zásadný pohyb a volebné výsledky zostanú rovnaké. Aby bolo možné hovoriť o skutočnej zmene volebného systému, mal by sa počet volebných krajov nevyhnutne zvýšiť minimálne na osem. Pri tomto zvýšení je už prakticky jedno, aká prepočítavacia metóda (volebná aritmetika) sa použije.

Ďalšou možnou cestou k úprave výsledku volieb prostredníctvom zmeny volebného systému je zavedenie zmiešaného systému. Tento smer vývoja je však cestou do neistoty. Voľič by v tomto systéme musel disponovať dvoma hlasmi, a ako sme už uviedli, nie je celkom isté, či by nemal tendenciu k vyvažovaniu politických síl. Otázkou ale zostáva, ako by sa zmiešaný volebný systém podarilo presadiť.

Marginalizácia odborov, resp. tradičných štruktúr reprezentácie organizovaných záujmov námezdné pracujúcich a stredných vrstiev zatiaľ prebieha paralelne s upevňovaním neformálnych prepojení politickej a ekonomickej moci: reprezentácia zamestnávateľov môže vďaka svojmu finančnému zázemiu ovplyvňovať proces prijímania politických rozhodnutí v oblasti ekonomickej a sociálnej politiky omnoho efektívnejšie. Táto podpora presahuje hranice národného štátu vzhľadom na vysokú mieru závislosti ekonomiky Slovenska od vývoja na svetových trhoch, ako aj na rastúce prepojenie slovenských podnikateľských subjektov na subjekty pôsobiace na medzinárodnej úrovni. Je teda otázne, či v nasledujúcich desaťročiach bude postupne prevažovať organické spájanie záujmov rôznorodých skupín, alebo sa prehĺbi súčasný negatívny trend, ktorý v konečnom dôsledku môže viesť k delegitimizácii demokracie, obsahom ktorej sa stáva čo najširšia participácia občanov.

Veľkým problémom sa môže stať oslabovanie historického vedomia obyvateľstva, čo vzhľadom na masovú kultúru oslabí integračné väzby v spoločnosti a naruší jej spojenie s politickou elitou a s vlastným štátom. Mimoriadny význam táto tematika nadobúda v súvislosti s väčšími možnosťami mladej generácie pôsobiť v zahraničí za ekonomicky výhodnejších podmienok. Ukazuje sa ako nevyhnutné vytvoriť predovšetkým sociálne a ekonomické mechanizmy, ktoré by vytvárali podmienky na návrat mladých ľudí naspäť. V týchto súvislostiach bude žiaduce systematicky sa zamerať na historické tradície a ich inovácie s cieľom pozitívne formovať vlastenectvo celej spoločnosti a posilniť jej identitu so Slovenskom. Príkladom v tomto smere môžu byť predchádzajúce generácie amerických Slovákov, prípadne príslušníci

iných národov, ktorí si zachovávajú svoju identitu a vzťah k svojej vlasti bez ohľadu na svoje pôsobenie v iných častiach sveta. Cieľom v oblasti národnostných vzťahov, ktoré sa prelínajú so slovensko-maďarskými medzištátnymi vzťahmi, zostane eliminovanie prehnanej politizácie tejto otázky. Dôležité bude, či sa podarí sformulovať politiku, ktorá dokáže predchádzať vzniku napätia, resp. toto napätie, spočívajúce v neuralgických bodoch vzájomných vzťahov, je schopná zmierňovať. Môžu na to veľmi pozitívne vplyvať predovšetkým médiá, ako aj osobný príklad predstaviteľov politických, intelektuálnych a kultúrnych elít.

Dlhodobým zámerom na domácej scéne bude vytvorenie občiansky integrovanej spoločnosti. V rámci nej musí národnostná politika vychádzať z občianskeho princípu. Základným cieľom národnostnej politiky je integrácia príslušníkov národnostných menšín do občianskej spoločnosti. Realizácia národnostnej politiky dôsledne na občianskom princípe bude vyžadovať niektoré zmeny v právnom poriadku štátu, v prvom rade v Ústave Slovenskej republiky. Na posilňovanie a rozvoj občiansky integrovanej spoločnosti, vytváranie ovzdušia tolerancie, lojality k vlastnému štátu a pestovanie vlastenectva by bolo vhodné prijať na úrovni štátu stratégiu rozvoja občiansky integrovanej spoločnosti.

Vznikne aj otázka, ako bude vyzerat', alebo ako by mala vyzerat' národnostná politika štátov v podmienkach členstva v Únii. Po vstupe do Európskej únie pribudla každému občanovi Slovenskej republiky okrem etnickej a štátnej príslušnosti identita tretia – „európska“. Príslušníci národnostných menšín by mali byť v rámci Únie vnímaní v prvom rade ako občania členských štátov, a nie ako príslušníci národnostných menšín. Európska únia jednoznačne vyžaduje rovnaké zaobchádzanie s každým, bez ohľadu na jeho rasovú, etnickú alebo náboženskú príslušnosť.

Právo slobodného pohybu a právo na pobyt na území členských štátov, ktoré zaručuje Európska únia pre občanov svojich členských štátov, znamená, že by sa mali nanovo sformulovať zásady, ktoré by upravili práva a povinnosti tak štátov, ako aj príslušníkov národnostných menšín, ktoré obývajú členské štáty. Priam sa natíska otázka, aké práva, definované najmä dokumentmi Rady Európy, si bude môcť uplatniť občan EÚ, ktorý vo svojom materskom štáte je príslušníkom národnostnej menšiny, ak bude žiť a pracovať v inom členskom štáte, v ktorom príslušníci jeho menšiny nežijú.

Na rozdiel od maďarskej menšiny, ktorá sa zúčastňuje priamo (a nie sprostredkované) parlamentnej činnosti, dokonca aj vládnej činnosti, rómska politická reprezentácia chýba. Pritom riešenie rómskej otázky je jednou z priorít Európskej únie. Jedným zo spôsobov zlepšenia postavenia Rómov by mohlo byť prechodné vytvorenie určitých inštitúcií (či orgánov), čo by pomohlo stabilizovať situáciu a postupne znižovať daný problém. K zlepšeniu situácie by

prispelo aj vytvorenie siete na získavanie informácií o potrebách a možnostiach rozvoja jednotlivých menších komunít a regiónov. Takýto prístup by prispel k postupnému odstraňovaniu prekážok a začleňovaniu rómskej komunity do spoločnosti, a zároveň k zvýšeniu jej sociálnej súdržnosti.

Špecifické politické dôsledky bude mať pokles pôrodnosti na Slovensku. Doterajšia kultúrna, resp. etnická homogenita regiónov bude značne narušená, zvýši sa podiel imigrantov v slovenskej spoločnosti. Okrem etnickej, a pravdepodobne aj rasovej rôznorodosti sa zvýši aj jazyková a náboženská heterogenita slovenskej spoločnosti. *Integrácia skupín imigrantov sa stane dôležitou výzvou pre slovenskú spoločnosť.* Súčasná koncepcia fakticky nulovej otvorenosti štátu pri udeľovaní politického azylu a sprísňovanie podmienok na poskytovanie trvalého pobytu cudzincom z krajín mimo EÚ sú z dlhodobého hľadiska neudržateľné. Okrem integrácie zahraničných imigrantov bude potrebné z hľadiska prehodnotenia koncepcie občianstva uvažovať aj o spôsoboch, akými bude možné pritiahnúť späť na Slovensko tých jeho občanov, ktorí ho v minulosti opustili, resp. usilovať sa o to, aby nestratili so Slovenskom sociálny kontakt.

Prípadné nezvládnutie výzvy vypracovania koncepcnej imigračnej politiky prinesie spon-tánnny prílev imigrantov, ktorých Slovensko nebude schopné integrovať. Vytvorí sa tak nová kategória obyvateľstva, ohrozeného sociálnou exklúziou. Existencia tohto segmentu bude mať za následok sociálne konflikty, ktoré sa budú prelínať s konfliktmi kultúrneho charakteru a následne viesť k stupňovaniu nacionalistických a xenofóbnych prejavov v slovenskej spoločnosti.

Posilňovanie úlohy médií v politike môže viesť k oslabovaniu úlohy politických strán, odborov, ale i mimovládnych organizácií. V tejto situácii môže ako obranný reflex občianskej spoločnosti rásť význam ohnísk alternatívnej kultúry. Ak v takejto situácii dôjde k finančnej a ďalšej podpore niektorých nezávislých či priamo protivládnych organizácií, môže dôjsť k oslabeniu politického systému – najrôznejší oligarchovia, zahraničné mocenské skupiny alebo nadnárodné monopoly môžu viesť svoje spory i na území Slovenska.

Nemožno vylúčiť, že k rozšíreniu participácie občanov na politickom živote budú prispievať aj možné zmeny v oblasti pôsobenia médií, po vyčerpaní možností, ktoré im k rastu poskytuje komercializácia a bulvarizácia. Je otázne, do akej miery bude môcť narastať spoločenská prestíž tých médií, ktoré budú serióznym spôsobom oslovovať občanov opierajúcich sa o svoje vlastné úsudky.

Pri limitovaných možnostiach slovenského mediálneho trhu je v záujme garantovania informačnej bezpečnosti Slovenska stimulovať rozvoj netradičných médií prostredníctvom podpory informačných technológií. Zvýšenie dostupnosti internetu vytvorí priestor na prezentáciu alternatívnych názorov a zvýši sa aj ekonomická atraktívnosť, a tým aj informačný

potenciál internetových médií. Dôležité zmeny prinesie *digitalizácia televízneho vysielania*. Bude preto dôležité *prekonať pretrvávajúce takmer monopolné postavenie komerčných telekomunikačných operátorov*, poskytujúcich pripojenie k internetu, a zvýšiť podporu na celoštátnej, regionálnej a komunálnej úrovni.

K podobným iniciatívam už dochádza, ako napríklad v prípade mesta Martin, ktoré zabezpečilo bezplatné pripojenie na internet pre všetky domácnosti v meste.

V súvislosti s digitalizáciou bude nevyhnutné výrazne podporiť nastupujúci trend spracovania vedecko-technických poznatkov a kultúrneho dedičstva Slovenskej republiky na ich využívanie vo vede, vzdelávaní, ale aj v širšom kontexte.

Scenár č. 1 *Kontinuálny vývoj na Slovensku* predpokladá, že sa bude *zvyšovať úloha inštitúcií Európskej únie* vo vnútornej politike Slovenskej republiky. V kompetencii EÚ sa ocitne značná časť legislatívy nielen v oblasti ekonomiky, ale aj sociálnej politiky a ľudských práv. Rovnako však posilnenie úlohy medzinárodných aktérov vo vnútornej politike Slovenskej republiky prinesie *zvyšovanie zahraničných aktivít na úrovni regiónov, internacionalizáciu kapitálu a v neposlednom rade medzinárodné migrácie občanov*, jednak do zahraničia (študijné a pracovné migrácie), jednak migrácie smerom na Slovensko. Dôležitým faktorom v tejto súvislosti sa môže stať proces *vytvárania tzv. stredne veľkých ekonomických regiónov, ktoré presahujú nielen štátne, ale aj jazykové hranice*, avšak multietnické zloženie takýchto regiónov sa môže stať nielen integrujúcim faktorom, ale aj zdrojom konfliktov.

Úspešná integrácia Slovenskej republiky do Európskej únie prinesie konsenzus v základnom smerovaní vnútornej politiky. To však nebude automaticky znamenať oslabenie ostrosti vnútropolitických zápasov. Sústreďenie sa na detail a formu môže, naopak, priniesť dramatickosť oslabujúcu politickú kultúru, môže povyšovať konfrontáciu nad dialóg a kompromis. Zároveň sa ukazuje, že médiá v určitých situáciách hrajú v politických sporoch svoju vlastnú „apolitickú“ úlohu, keď súťaž o sledovanosť či predajnosť môže výrazne ovplyvniť nálady tak politickej elity, ako aj verejnosti. *Ďalší pokles politickej participácie by potom otvoril priestor pre populizmus*.

Paralelná existencia občianstva národného štátu a európskeho občianstva bude nielen prínosom pre obyvateľov Slovenskej republiky, ktorí by takto získali možnosť vyššej pracovnej mobility a medzinárodnej ochrany, ale môže byť aj zdrojom napätia a konfliktov. Týka sa to jednak *medzinárodných migrácií, jednak oslabovania autority inštitúcií národného štátu*. Preto politické elity, najmä na celoštátnej úrovni, budú v latentnej opozícii voči inštitúciám na úrovni Európskej únie. Zároveň sa však budú hľadať aj možné formy inštitucionálnej kooperácie a zlučiteľnosti, resp. komplementarity národnej a európskej identity. Prehľbovanie

európskej integrácie bude produkovať aj odstredivé tendencie tých segmentov spoločnosti, ktoré sa budú cítiť vplyvom Európskej únie ohrozené.

K naplneniu scenára č. 2 *Diskontinuita vo vývoji slovenskej politickej scény* by prispelo buď zotrúvanie Slovenska na periférii európskej politiky, alebo taká realizácia koncepcie „Európy národných štátov“, ktorá by viedla k narastaniu politickej rivality medzi členskými štátmi EÚ a k možnosti oživenia už utlmených medzištátnych sporov. V tomto prípade možno očakávať eskaláciu národnostného napätia, predovšetkým v regióne južného Slovenska. Upevnenie periférneho postavenia SR by viedlo aj k vnútropolitickému destabilizácii.

3.3. Tendencie vývoja právneho poriadku Slovenskej republiky

V Slovenskej republike pomaly *dozrieva viacnásobná premena právneho poriadku* a) z práva neskorého socializmu na právny poriadok hlásiaci sa k právnemu štátu, ľudským právam, demokracii, sociálnemu štátu, trhovému hospodárstvu; b) z práva subjektu federácie na právo samostatného štátu; c) z práva suverénneho štátu na právny poriadok členského štátu Európskej únie.

Na začiatku 21. storočia *v Slovenskej republike platí niekoľko právnych poriadkov*, ktorých adresátmi sú v zásade všetky fyzické osoby i právnické osoby súkromného práva nachádzajúce sa pod jeho jurisdikciou. Ide o formu právneho pluralizmu, ktorá v takmer rovnakej podobe existuje v celej Únii. Táto situácia znamená neprehľadnosť, nezrozumiteľnosť a neusporiadanosť platného práva, keď sa i profesionál orientuje len v jeho časti. A tak v SR platia prinajmenšom nasledovné právne poriadky: a) *právny systém Slovenskej republiky*, ktorého ohniskovou normou je Ústava SR; b) *právny poriadok Európskej únie*, ktorého vzťah s právnym systémom SR nie je založený na princípe právnej sily, ale aplikačnej prednosti, čiže na porovnávaní obsahu dotknutých právnych noriem; c) *podstatné časti medzinárodného práva verejného*, osobitne medzinárodného práva ľudských práv.

K rizikovým faktorom vývoja v nasledujúcom období patrí, že sa stále viac symbolizuje presadzovanie práva. Hrozba použitia brachiálnej verejnej moci sa obmedzuje na boj s časťou trestnej činnosti. Za presadzovanie práva sa považuje už vydanie súdneho rozhodnutia. Právo, osobitne právo Únie, sa rešpektuje v rastúcej miere z abstraktných dôvodov všeobecnej výhodnosti ním vytvoreného alebo/a garantovaného poriadku vecí a pre jeho legitimitu či autoritu. *Boj s organizovaným zločinom, ktorý je na Slovensku významnejší ako boj s terorizmom, nadobúda aj rozmer boja o moc v spoločnosti, lebo organizovaný zločin čiastočne úspešne ovláda niektoré okruhy spoločenských vzťahov.*

Platné právo sa stále viac odcudzuje človeku, a čiastočne i spoločnosti. Stáva sa zdánlivo vonkajšou a nepochopiteľnou sférou, s ktorou je lepšie nemať nič spoločné. Posilňuje sa bezhodnotový pragmatizmus v tvorbe i realizácii práva, ktoré sa chápe ako prostriedok dosiahnutia rôznych cieľov. Porozumieť niektorým súkromnoprávnym, hlavne obchodným zmluvám dokáže len špecializovaný právnik. Boj s odcudzením práva a právnym nihilizmom bude jednou z kľúčových úloh v budúcom období.

Hlavne prostredníctvom práva Európskej únie prenikajú do Slovenskej republiky prvky iných právnych kultúr, ako sú sudcovská (súdna) tvorba práva, „amerikanizácia“ spôsobu spracovania zmluvných dokumentov, chápanie zákona ako opatrenia na riešenie určitého problému, a až následne ako všeobecného pravidla správania. Na presadzovaní práva vrátane rozhodovania hlavne obchodných sporov sa v rastúcej miere podieľajú súkromné inštitúcie, čo bolo v prípade rozhodcovských súdov dosiaľ stredoeurópskej právnej tradícii cudzie. V dohľadnom čase pravdepodobne aj Slovenskú republiku očakáva stret s orgánmi Únie v otázke, či právo EÚ má prednosť pred celým právnym poriadkom SR vrátane Ústavy SR.

Ústava Slovenskej republiky bola vypracovaná ešte za existencie ČSFR, a napriek zložitým dobovým podmienkam splnila základné postuláty, ktoré umožnili vznik samostatného štátu, vybudovanie orgánov verejnej moci a zakotvenie parlamentnej formy vlády. Je teda prirodzené, že postupne sa začali objavovať problémy, ktoré bolo potrebné následne riešiť. Najviac diskutované budú úpravy ustanovení Ústavy vo veciach:

- úpravy vzťahov k Európskej únii po vstupe SR do EÚ (prednosť európskeho práva, základné ustanovenia o voľbách poslancov do EÚ, spôsob menovania členov do orgánov EÚ a pod.),
- kompatibility Ústavy (priame, nepriame novely),
- zákazu zmeny Ústavy v podstatných náležitostiach demokratického právneho štátu,
- generálnej klauzuly samostatnej pôsobnosti obce (stabilizácia pôsobnosti vo výkone verejnej správy),
- pôsobnosti prezidenta vzhľadom na jeho priamu voľbu (jeho zaradenie do osobitnej hlavy),
- obmedzenia poslaneckej imunity (rovnosť občanov),
- vo veci celoštátneho referenda (odstrániť jeho obsahové problémy a vzťah k parlamentu),
- rozsahu pôsobnosti Ústavného súdu SR (čo možno považovať za ochranu a kontrolu ústavnosti, prevenčná kontrola),
- precíznejšieho formulovania výkladu a uplatňovania ústavných zákonov z hľadiska ich generálnej platnosti (prechodné a záverečné ustanovenia Ústavy),

- zriadenia osobitnej sústavy správneho súdnictva (Najvyšší správny súd SR),
- zriadenie dvojkomorového parlamentu (legislatívna kontrola, zastúpenie samosprávy),
- vyhodnotenia nálezov Ústavného súdu vo veciach výkladu Ústavy (v záujme spresnenia uvážiť ich zakotvenie do znenia Ústavy).

Pri zdokonaľovaní ústavného poriadku sa núkajú dve alternatívy: buď novelizovať súčasný právny stav, alebo vypracovať novú Ústavu. Za prioritné úpravy sa považuje:

Kompatibilita ústavného systému

Ústava SR bola doteraz novelizovaná 8 priamymi novelami a 4 nepriamymi novelami, s ktorými sa ráta v zmocňovacích ustanoveniach. Ide o vstup do štátneho zväzku s inými štátmi, alebo výstup z tohto zväzku, podmienky a rozsah obmedzenia základných práv a slobôd v čase vojny, vojnového stavu, výnimočného stavu, podmienky vypovedania vojny a vyhlásenia výnimočného stavu, ako aj zrušenie výsledku celoštátneho referenda. Ide o opatrenia, ktoré možno charakterizovať ako jednorazové.

V podmienkach polylegálnej ústavy je toto riešenie v poriadku. *Iná situácia je však pri prijímaní ústavných zákonov, na vydanie ktorých Ústava neposkytuje zmocnenie.* Problém spočíva v tom, že ochrane Ústavného súdu SR podlieha tak Ústava SR, ako aj ústavné zákony (čl. 125 ods. 1 písm. a). Jednoznačné, resp. dôsledné riešenie neponúka ani ustanovenie čl. 152 ods. 4 Ústavy, podľa ktorého výklad a uplatňovanie ústavných zákonov musí byť v súlade s Ústavou.

Inkompatibilitu ústavného systému spôsobujú nepriame novelizácie Ústavy, na ktoré nie je zmocnenie a obsahovo patria priamo do Ústavy. Ide o ústavný zákon č. 397/2004 Z. z., ústavný zákon č. 357/2004 Z. z., ústavný zákon č. 254/2006 Z. z. Predmetom diskusie je i oprávnenosť Národnej rady Slovenskej republiky prijímať zákon o skrátení volebného obdobia parlamentu (ústavný zákon č. 70/1994 Z. z., ústavný zákon č. 82/2006 Z. z.)

Osobitne inkompatibilitu spôsobuje ústavný zákon č. 357/2004 Z. z. a ústavný zákon č. 397/2004 Z. z. Tieto ústavné zákony by mali byť priamou novelou vzhľadom na to, že ich obsah Ústava už čiastočne tematicky obsahuje. Ústavný zákon č. 357/2004 Z. z. o ochrane verejného záujmu pri výkone funkcií verejných funkcionárov (to isté platí i o jeho zrušenom predchodcovi – ústavný zákon č. 119/1995 Z. z.) obsahuje niektoré podrobnosti, ktoré možno upraviť zmocnením na obyčajný zákon vzhľadom na to, že Ústava má obsahovať zásadné princípy, ktoré ďalej môžu byť predmetom zákonnej úpravy. V opačnom prípade to môže spôsobiť i to, že prípadná potreba novelizácie podrobností bude podliehať následne schvalovaciemu procesu ústavného zákona.

Intenciam Ústavy nezodpovedá ani jej nepriama novela ústavným zákonom č. 397/2004 Z. z. o spolupráci Národnej rady Slovenskej republiky a vlády Slovenskej republiky v záležitostiach Európskej únie. Tento ústavný zákon patril bezpochyby priamo do Ústavy už i vzhľadom na to, že obsahovo nadväzoval na ústavný zákon č. 90/2001 Z. z., ktorý bol prvým krokom na bližšie upravenie vzťahov k Európskej únii, resp. európskemu právu, aj keď v situácii prístupového procesu.

Poslanecká imunita

Základnou otázkou je problematika obmedzenia procesnoprávnej imunity poslancov. Hoci poslanecká imunita podľa Ústavy SR nie je úpravou, ktorá by priamo vybočovala z európskeho priemeru, de lege constitutione možno považovať za vhodné priblížiť vyvážené riešenie poslaneckej imunity ústavnému princípu, podľa ktorého sú ľudia slobodní a rovní v dôstojnosti a právach. Riešenie poslaneckej imunity do značnej miery ovplyvňuje obsah demokratickej spoločnosti.

Skúsenosti z Európskej únie ponúkajú štyri koncepčné riešenia: a) úplné vylúčenie procesnoprávnej imunity (Holandsko); b) súhlas parlamentu na trestné stíhanie sa vyžaduje, len keď ide o stíhanie za konanie, ktoré má zrejmu súvislosť s politickou činnosťou dotknutého poslanca (Rakúsko); c) súhlas parlamentu na trestné stíhanie sa nevyžaduje, ak je poslanec pristihnutý pri trestnom čine (Belgicko, Fínsko, Francúzsko, Nemecko, Portugalsko, Švédsko); d) súhlas parlamentu sa vyžaduje na trestné stíhanie za všetky trestné činy (uplatňuje sa v Českej republike aj v Slovenskej republike). *Ako východisko riešenia problému imunity možno použiť modifikovanú ústavnú úpravu Holandska a Rakúska.* Imunitu na priestupky by bolo vhodné vypustiť; terajšie riešenie je neadekvátne. Z procesnej imunity uvážiť vypustenie ochrany poslanca v prípade, keď bol pristihnutý a zadržaný pri trestnom čine a pokiaľ je stíhaný na slobode.

Pri úprave indemnity by bolo vhodné rozšíriť túto indemnitu i na ministrov, štátnych tajomníkov a osoby, ktoré sa zúčastňujú na zasadnutiach parlamentu a jeho orgánov. Tým by sa umožnila sloboda slova, resp. písomného prejavu všetkým osobám, ktoré sa zúčastňujú diskusie na parlamentnej pôde. Občianskoprávna zodpovednosť sa nevylučuje.

Následne po prijatí riešení sa ukáže ako vhodné či nutné *riešiť i imunitu sudcov Ústavného súdu SR, sudcov všeobecného súdu a generálneho prokurátora.*

Referendum – ústavnoprávne problémy výkony štátnej moci občanmi

Ústava SR pri úprave referenda explicitne nerozlišuje medzi inštitútom ľudovej iniciatívy, všeľudovým hlasovaním a referendom. Upravuje fakultatívne a obligatórne referendum. Ústavný text nedáva priamu a jednoznačnú odpoveď na otázku, či sa referendum chápe ako legislatívny nástroj priamej demokracie, ktorého výsledky majú povahu normatívneho aktu.

Problémy nastávajú pri výklade, resp. aplikácii čl. 93 ods. 2, podľa ktorého sa referendum môže rozhodnúť aj o iných dôležitých otázkach verejného záujmu. Subjektom spôsobilým na vyvolanie referenda sa poskytuje značne široký priestor na jeho používanie, resp. výklad, napriek tomu, že podľa tohto ustanovenia sú upravené výluky z referenda vzťahujúce sa na základné práva a slobody, dane, odvody a štátny rozpočet, ktoré by bolo vhodné doplniť o zákaz zmien podstatných náležitostí právneho štátu (napr. republikánska forma štátu). Ústavodarca v čl. 93 ods. 2 klasifikoval referendum ako záväzné s tým, že použil dikciu, že v referende sa o danej otázke rozhoduje. To však v prípade zákonodarného či ústavodarného referenda závisí od uznesenia parlamentu v podmienkach zákazu imperatívneho mandátu.

Potreba upraviť *expressis verbis* konzultatívne referendum vyplýva aj z ustanovenia čl. 72 Ústavy, podľa ktorého je Národná rada SR jediným ústavodarným a zákonodarným orgánom. Možno poznamenať, že konzultatívne referendum, i keď nemá spomenuté priame normatívne účinky, môže mať pri jeho nezohľadnení vplyv najmä na budúce volebné výsledky. Dôležité bude i percento hlasov voličov, ktorí odpovedia na položenú otázku kladne.

Nedostatkom Ústavy SR je i absencia precíznejších podmienok na jej zmenu prostredníctvom referenda, ako to upravuje napríklad francúzska ústava, írsky ústava, alebo rakúska ústava; v týchto prípadoch ide o ratifikačné referendum.

Nejasnosť v závere ústavodarcu spôsobuje čl. 98 ods. 2 Ústavy, podľa ktorého návrhy prijaté v referende vyhlási Národná rada SR rovnako ako zákon. Problém spočíva v tom, že tie výsledky referenda, ktoré sa majú premietnuť do zákonnej podoby, sú odkázané na legislatívny proces v parlamente, ktorý jediný má oprávnenie prijímať zákony.

Výsledky referenda môže Národná rada SR zmeniť alebo zrušiť svojim ústavným zákonom po uplynutí troch rokov po jeho účinnosti. Ak si osvojíme názor, že ústavodarné referendum a zákonodarné referendum závisia od Ústavou určeného legislatívneho procesu, ale aj v prípade, ak sa upraví konzultatívne referendum, tak toto ustanovenie treba novelizovať.

Pri ďalšom *vývoji verejnej správy* bude potrebné skúmať vhodnú del'bu kompetencií medzi štátnou správou a územnou samosprávou. Analyticky preskúmať, ktoré kompetencie sú v prevažnom záujme územnej samosprávy, a súčasne, do akej miery je duálny systém verejnej správy schopný zabezpečovať jednotlivé úlohy. Najmä pri zvýšenej decentralizácii treba dbať o riešenie horizontálnej koordinácie. To treba rešpektovať i pri tvorbe organizačnej štruktúry verejnej správy, neopomínajúc oprávnený záujem občana na dostupnosť verejnej správy pri uplatňovaní svojich práv.

Princíp subsidiarity sa formuje dlhšie časové obdobie. Treba posúdiť súvzťažnosť princípu subsidiarity a princípu *ultra vires*.

Po dezintegrácii úsekov štátnej správy v pôsobnosti krajských úradov a okresných úradov do odvetvových orgánov špecializovanej štátnej správy v roku 2004 je vhodné preskúmať, do akej miery môže táto koncepcia znížiť spoľahlivosť, demokratickú zodpovednosť a kontrolu verejnej správy a zvýšiť nenáležitú variabilnosť verejných politík a v konečnom dôsledku zapríčiniť nevhodnú fragmentáciu verejného sektora.

Súčasná realizácia decentralizácie pôsobnosti na území samosprávy a jej pokračovanie zásadne mení postavenie a pôsobnosť miestnej štátnej správy. Rozloženie orgánov štátu viac závisí od povahy a frekvencie činností ako od územného členenia štátu. Orgány územnej štátnej správy na jednotlivých úsekoch územnej štátnej správy majú rozdielne územné obvody, značne sa líšiacie aj veľkosťou. De lege ferenda treba riešiť otázku vzájomnej spätosti územného členenia a jeho spravovanie. Za každých podmienok by bolo potrebné rešpektovať kritériá na odbornosť verejnej správy.

Vo vzťahu k územnej samospráve sa musí riešiť i kontrolný systém. Verejná správa ako duálny systém nemôže pôsobiť ako oddelené nezávislé podsystemy, ale ako podsystemy vzájomne kooperujúce a podmieňujúce sa. Treba skúmať funkčnosť jednotlivých kontrolných orgánov a ich vzájomnú previazanosť. Kontrolný mechanizmus nad výkonom právomoci územnej správy možno diferencovať, pokiaľ ide o samotnú a prenesenú pôsobnosť. Aplikácia princípu subsidiarity môže byť efektívna v prípade organického a komplexného prepojenia s kontrolnými systémami nad uplatňovaním jednotlivých právomocí. Pri kontrole verejnej správy treba uvážiť zriadenie Najvyššieho správneho súdu a vzťah dozoru prokuratúry a verejného ochrancu práv. Legislatívne sa žiada upriamiť pozornosť na priame formy výkonu územnej samosprávy (miestne referendum a regionálne referendum).

Núkajú sa i niektoré ústavnoprávne úpravy. Vzhľadom na uvedené je možné prijať generálnu klauzulu samostatnej pôsobnosti obce, do ktorej patria všetky záležitosti, pri ktorých sú súčasne splnené dve podmienky: sú vo výlučnom alebo v prevažnom záujme miestneho spoločenstva a sú spôsobilé na to, aby ich obecné spoločenstvo v rámci svojich hraníc vykonávalo. Ústava by mohla obsahovať povinnosť pre zákonodarcu, aby výslovne označil kompetencie patriace do samostatnej pôsobnosti obce. K stabilizácii by prispela i ústavná zásada, že vyšší územný celok možno zrušiť len ústavným zákonom.

V prípade zavedenia druhej komory parlamentu treba v nej garantovať primerané zastúpenie regionálnej samosprávy. Núka sa i upraviť možnosť rozpustenia zastupiteľstva územnej samosprávy, v prípade ak sa dopustí závažných protiprávných opatrení. Ústavná sťažnosť na Ústavný súd by zostala zachovaná.

Dlhotrvajúcim problémom je riešenie rozdelenia alebo zrušenia obcí. Fragmentácia osídlenia sťažuje výkon verejnej správy na prvom stupni. Pre Slovenskú republiku je vhodné rozpracovať modifikovaný model semiamalgačný, ktorý združuje malé obce do väčších jednotiek na účely spoločnej administratívy a poskytovania služieb, ale ponecháva niektoré formy zastupiteľstva v pôvodných obciach. Doriešenie problému výrazne pôsobí na princíp subsidiarity.

V rámci medziobecnej spolupráce treba pripisovať zvýšený význam inštitútu verejno-právneho charakteru, t. j. administratívnym zmluvám. De lege ferenda je potrebné rozlišovať medzi požiadavkami na detailnosť úpravy inštitútu tejto zmluvy a ingerenciou štátu do úpravy pomerov medzi občanmi.

Za účelné možno považovať uvedenie do života *Public Private Partnership* (PPP). Ide o dlhodobú spoluprácu pri financovaní projektov verejného a súkromného sektora, pri realizácii projektov vo verejnom záujme.

Problémy verejnej správy treba riešiť v dlhodobom horizonte s vyústením a rešpektovaním potreby stabilného systému s využitím analýzy reformy verejnej správy od roku 1990. Verejná správa popri právnom vyjadrení má svoj ekonomický, etický i sociologický rozmer, ktorý obsahuje i národné špecifiká. To ovplyvňuje riešenie problematiky verejnej správy, ktorá má interdisciplinárny charakter.

Veľký význam v prvej tretine 21. storočia bude mať *evolúcia vlastníckeho práva*. Pri koncipovaní vízie treba mať na zreteli aj európsky integračný proces, do ktorého v právnej sfére vstupujú aj prvky anglo-amerického právneho systému, v ktorom pojem „vlastníctvo“ (*ownership, propriety* s ich mnohorakými významami) vychádza z odlišných teoretických aj praktických východísk, ako sú v kontinentálnom európskom právnom systéme rímskoprávne základy chápania vlastníckeho podľa rímskeho práva.

Taktiež treba mať na zreteli, že zatiaľ čo u nás tradičné, t. j. rímskoprávne poňatie vlastníctva sa týka iba „hmotných vecí“, počínajúc druhou polovicou 20. storočia sa v globálnom meradle, ale aj v osobitných podmienkach európskeho integračného procesu, kladie stále väčší dôraz na tzv. *duševné vlastníctvo*. Jeho teória sa po roku 1989 na Slovensku značne rozvinula a reflektuje najnovšie európske i globálne trendy ďalšieho vývoja informačnej spoločnosti.

Odhladnuc od naznačených čiastkových aspektov spoločenskej funkčnosti a chápania pojmov *vlastníctvo* a *vlastnícke právo*, ktoré sú aj z hľadiska teórie občianskeho práva „v evolúcii“, a uvažujúc o „vízii“ v otázkach vlastníckeho práva, na najbližšie dve-tri desaťročia bolo by vhodné vychádzať na prvom mieste z uvádzajúcej vety k článku 20 Ústavy SR: „*Vlastníctvo zaväzuje.*“ V tejto vete sa totiž koncentruje silný potenciál na rozvinutie rôznych „evolučných“ aspektov vlastníckeho práva nie v „abstraktnej forme“, ale v jeho skutočnom spoločenskom pôsobení, v spoločenskej funkčnosti vlastníckeho práva. Vlastníctvo

teda zaväzuje, nemožno ho zneužiť na ujmu práv iných, alebo v rozpore so všeobecnými záujmami, chránenými zákonom. Ústava Slovenskej republiky nedáva jasnú odpoveď, k čomu vlastne vlastníctvo zaväzuje. Vlastníctvo ako právny inštitút sa prejavuje v práve jedného, ale na strane druhej v povinnosti nerušiť práva iných. Znamená to, že vlastnícke právo nemožno považovať za neobmedzené. Ustanovenie článku 20 odsek 3 určuje pravidlá správania vlastníka pri dispozícii s jeho majetkom, ako aj právny základ na uplatnenie zodpovednosti vlastníka za zneužitie vlastníctva na ujmu iných oprávnených osôb.

Rovnako pri analýze musíme brať do úvahy pomerne presný, štandardizovaný režim postupu Európskeho súdu pre ľudské práva pri posudzovaní stretu medzi vlastníckym právom jednotlivca alebo skupiny jednotlivcov a dôvodmi verejného záujmu smerujúcimi k jeho obmedzeniu či odňatiu.

Právny poriadok musí nielen operatívne, ale aj dlhodobo a perspektívne reagovať na požiadavky vyplývajúce z nášho členstva v Európskej únii, na ekonomické zmeny a aj na vývoj štruktúry obyvateľstva. Musí rešpektovať skutočnosť, že pre väčšinu obyvateľov Slovenskej republiky je práca, a zrejme aj v dlhodobejšej časovej perspektíve naďalej zostane hlavným zdrojom zabezpečovania ich životných potrieb. Dlhodobou snahou preto musí byť vytvorenie funkčného modelu fungovania trhu práce a adaptability zamestnancov na prebiehajúce zmeny na trhu práce. Program *flexibility* a s ňou neoddeliteľne dnes už spojenej *flexicurity* a *flexiistoty* sa ukazuje byť vhodným modelom na zabezpečenie týchto cieľov, nesmie mu však chýbať právna garancia jeho základných prvkov

Právna úprava flexibility trhu práce musí sledovať tak záujem na raste dynamiky ekonomického rozvoja, ako aj zabezpečenie sociálneho zmieru a politickej stability. Nástroje, ktorými možno zabezpečiť flexibilitu, ale najmä flexicurity, ostanú i naďalej: pracovné právo, aktívna politika zamestnanosti, celoživotné vzdelávanie a sociálne zabezpečenie.

V pracovnom práve je cestou k flexibilitu uplatnenie síce asymetrického modelu štandardných a neštandardných pracovných zmlúv, ale s poskytnutím rovnocennej ochrany zamestnanca, a to integrovaním neštandardných pracovných zmlúv do pracovného práva a zabezpečením ich rovnocenného postavenia so štandardnými pracovnými zmluvami; akcentovanie významu kolektívneho vyjednávania a riešenie sociálneho zabezpečenia zamestnancov v nadväznosti na situáciu na trhu práce, samozrejme, v dlhodobom výhľade a pri akceptovaní požiadavky na funkčnosť kľúčového podsystému sociálneho zabezpečenia, a to sociálneho poistenia; z hľadiska dlhodobej adaptability na trhu práce vytvorenie funkčného modelu celoživotného vzdelávania vrátane jeho materiálnych podmienok ako predpokladu posilnenia v prvom rade vnútornej mobility podniku, ale aj celkovej mobility na trhu práce s cieľom

prispieť k umiestniteľnosti či zamestnateľnosti alebo k adaptabilite zamestnancov na trhu práce. Neoddeliteľnou súčasťou adptability pracovného práva na program flexibility, *flexicurity* a flexiistoty musí byť vytvorenie priaznivých pracovných podmienok rešpektujúcich riešenie aktuálnych otázok týkajúcich sa flexibility: určiť prvky pracovného času, jeho variability, požiadavky na zručnosť, najmä pre starších zamestnancov a pod., s *využitím kolektívneho vyjednávania*. Úloha štátu musí spočívať vo vytváraní právneho rámca a presadzovania takej politiky, ktorá podporuje partnerstvo, v ktorom však partneri sú pripravení prevziať zodpovednosť za zmeny.

Aktívna politika trhu práce musí smerovať k zvýšeniu efektivity hľadania práce. To si vyžiada investície do vybudovania a zabezpečenia kooperácie medzi verejnými službami zamestnanosti, úradmi práce a orgánmi miestnej samosprávy. Taktiež bude potrebné rozvinúť kooperáciu medzi verejnými službami zamestnanosti a podnikmi; bude potrebné prizvať aj ďalšie subjekty, ktoré by mohli prispieť k tvorbe programov zohľadňujúcich potreby a predstavy zamestnancov a podporovať ich zotrvanie na trhu práce. K riešeniu problémov na trhu práce by mal viacej prispieť sociálny dialóg tak na regionálnej a odvetvovej úrovni, ako aj na centrálnej úrovni.

Sociálne zabezpečenie zostane systémom poskytujúcim zamestnancovi ochranu pri sociálnych udalostiach, ktoré ho stretnú počas jeho života vrátane nezamestnanosti. Sociálne zabezpečenie však musí poskytovať aj dostatočné podnety a stimuly v podobe podmienenosti dávok a možnosti vrátiť sa do práce. Účasť na sociálnom zabezpečení by sa mala umožniť všetkým zamestnancom, tak v štandardných, ako aj v neštandardných zmluvných vzťahoch. Aktuálnymi krokmi v sociálnom zabezpečení sa ukazujú v najbližšom období kroky spojené so zabezpečením funkčnosti systému sociálneho zabezpečenia so zreteľom na zmenu štruktúry obyvateľstva, najmä na starnutie populácie. Pokiaľ by sa postupovalo trendom zvyšovania priemerného veku odchodu do dôchodku, bude nevyhnutné pristúpiť k systematickému vytváraniu pracovných príležitosti pre starších občanov. Ako rizikové a problémové skupiny sa však v dlhodobom horizonte javia v zásade u každého zamestnávateľa nielen starší zamestnanci – *dôchodcovia*, ale aj *ženy* vzhľadom na ich materské povinnosti, mladí ľudia vzhľadom na ich pracovné skúsenosti a aj *zdravotne postihnuté osoby a migranti* vzhľadom na ich špeciálne potreby v zamestnaní, a preto by sa zamestnávaniu týchto osôb mala venovať systematicky osobitná pozornosť a vytvárať pre ne osobitné programy na zamestnávanie.

Úloha práva je vytvárať právny rámec – právne pravidlá pre flexibilitu, *flexicurity* a flexiistotu, a tým vytvárať právne garancie naplnenia ich reálneho obsahu.

4. DOBIEHANIE VYSPELÝCH KRAJÍN – CIEĽ HOSPODÁRSKEHO VÝVOJA SLOVENSKA DO ROKU 2030

4.1. Prečo je v centre pozornosti Vízie ekonomického rozvoja Slovenska dobiehanie úrovne vyspelých krajín

Integračný princíp Európskej únie spočívajúci v posilňovaní *jednoty v rozmanitosti* jej členských štátov má nielen historicko-kultúrnu a sociálno-politickú, ale aj ekonomickú dimenziu. Na prvý pohľad sa zdá, že v prípade Slovenska ju s istým zjednodušením a trochu neradostne možno redukovať na relatívne nízku úroveň hospodárskeho rozvoja. Lebo menej výkonné slovenské hospodárstvo nielenže disponuje obmedzenými zdrojmi na uspokojovanie individuálnych a kolektívnych potrieb obyvateľstva, ale je aj limitované pri slobodnej voľbe rozvojových cieľov a politik. Nerovnosť rozvojových možností slovenskej ekonomiky sa výrazne prejavuje v jej okrajovom, aktivitami TNK vymedzovanom začlenení do európskej a prevažne v rámci nej aj do globálnej ekonomiky.

Na rozdiel od mikroúrovne, kde sa slobodný prístup k výsledkom otvára pre jednotlivcov vytváraním rovnosti ich príležitostí, v meradle celej spoločnosti sa rovnosť príležitostí nedá oddeliť od rovnosti výsledkov. Fragmentácia výsledkov národného hospodárstva do výsledkov súkromno-podnikateľských aktivít napätie medzi pólmi tejto súvislosti síce pomáha riešiť, v zásade ho však neruší. Je evidentné, že *za osobitosť, resp. za atribút „rozmanitosti“ slovenskej ekonomiky treba v najbližších dekádach považovať nie zachovanie jej zaostávania, ale naopak, jeho prekonávanie*. A keďže cieľ každého systému založeného na ľudských aktivitách určuje jeho hlavné znaky a súvislosti, tak *aj národohospodárska časť Vízie, resp. jej pohľad na „model“ dlhodobého vývoja Slovenska založený na jeho hospodárskom raste treba spojiť s imperatívom jeho dobiehania vyspelých ekonomík*.

Ide tu, pravda, nie o začiatok hospodárskeho vyrovnávania, ale o jeho pokračovanie a či skôr o realizáciu tej jeho etapy, v ktorej sa rozhodne o konečnom výsledku konvergencie v hospodárskej oblasti. V jeho začiatočnom období sa Slovensko odpútalo od toho stupňa zaostávania za svetom, že mu už pomaly prestávalo rozumieť (Súhrnná prognóza, 1988). Bolestné zmeny ekonomických štruktúr v reformách transformačného procesu už vyniesli slovenské hospodárstvo na sľubnú rozvojovú trajektóriu. V nasledujúcich desaťročiach pôjde o jej udržanie a vyústenie do výsledkov, ktoré Slovensku umožnia zaradiť sa do prúdu európskych a svetových civilizačných trendov.

4.2. Zmysel a spôsob vypracovania

Aj na národohospodársku časť Vízie sa vzťahuje všetko, čo sa hovorí v úvode k celej Vízii. Najmä však to, že *jej výpovede majú len orientačný charakter*.

Potreba poznať strednodobé, niekedy aj dlhodobé dôsledky vykonaných rozhodnutí – tento hlavný argument v prospech predvídaní, akými je aj táto Vízia je všeobecným odôvodnením aj pre vypracovanie jej ekonomickej časti. Okrem toho však (najmä proti námietke, že v trhovej ekonomike sú akékoľvek výhľady do budúcnosti prvkom škodlivého sociálneho inžinierstva a preto nemiestne, alebo prinajmenej zbytočné) hovoria v prospech vízie vývoja hospodárstva ďalšie dôvody:

1. Spoločnosť, ako vieme, nie je len súhrn samostatne konajúcich podnikateľských subjektov a domácností. Je tiež osobitým komplexným subjektom sledujúcim a uskutočňujúcim vlastné záujmy, ciele, úlohy a priority, ktoré sú neraz spôsobom riešenia negatívnych trhových externalít. Vypracúvanie vízie, prognóz a rozvojových stratégií pomáha spoločnosti formulovať a vykonávať politiky zamerané na jej celkový harmonický rozvoj a v tomto rámci aj na podporu podnikania.

2. Vízia je užitočná pre podnikanie aj tým, že je istou *predstavou o budúcom trhu*, o jeho rozsahu, o faktoroch, ktoré ho budú utvárať, o dlhodobých trendoch vo formovaní štruktúry ponuky a dopytu a pod. Má prezentovať informácie, ktoré sa nedajú zistiť z aktuálneho fungovania trhu, ako sú napríklad odhady trendov európskej integrácie a globalizačných procesov, predpovede vývoja výskumu a jeho vplyvu na perspektívne oblasti podnikania, dôsledky sociálneho vývoja na ekonomiku, ale aj možné zmeny v inštitucionálnom a hospodársko-politickom prostredí, v rámci ktorého sa budú vykonávať budúce ekonomické aktivity.

Víziu hospodárskeho vývoja chápeme a robíme ako projekciu budúcich možných trendov na základe analýzy faktorov a podmienok, ktoré ich budú ovplyvňovať. Usilujeme sa pritom *overiť možnosti a predpoklady splnenia súhrnného cieľa hospodárskeho rozvoja Slovenska do roku 2030, teda dobiehania, resp. konvergenzie k úrovni vyspelých európskych krajín (EÚ 15)*.

V projekcii pôsobenia faktorov určujúcich budúci dlhodobý vývoj slovenského hospodárstva zameriavame pozornosť na faktory hospodárskeho rastu, ktoré bezprostredne vplyvajú na splnenie jeho konvergenčného cieľa. Osobitne si pritom všimame podmienenosť zvyšovania výkonnosti ekonomiky kapitálotvorným, resp. investičným procesom, najmä v jeho (pre Slovensko hlavnej) podobe priamych zahraničných investícií, možnosti využitia a rozširovania pracovného potenciálu, a napokon aj inovácie a zmeny produkčných štruktúr ako bázičné

predpoklady zvyšovania integrálnej produktivity práce. Súčasťou analýzy potenciálneho príspevku uvedených faktorov hospodárskeho rastu k rozvoju slovenského hospodárstva je aj posúdenie inštitucionálnych a hospodárskopolitických podmienok vhodných na vytváranie ich efektov. Osobitná pozornosť sa venuje mixu menovej a fiškálnej politiky, v ktorom sa bude realizovať hospodársky rast zameraný na dobiehanie.

4.3. Kritériá dobiehania a jeho varianty vo výkonnosti ekonomiky

Vďaka súhre priaznivých okolností, akými sú predovšetkým osamostatnenie Slovenska, ktoré mu umožňuje koncipovať a uskutočňovať vlastnú rozvojovú hospodársku politiku, ďalej vstup Slovenskej republiky do Európskej únie, výhodná geografická poloha SR, vcelku vyhovujúci inštitucionálny rámec a relatívne nízka cena práce v pomere k jej kvalite, Slovensko má dnes jedinečnú šancu *priblížiť sa k úrovni hospodárskeho rozvoja vyspelých krajín*. Vyriešenie tejto úlohy nie je samocieľ. Jeho význam presahuje ekonomické kritériá tým, že *vytvára zdrojovú bázu na udržanie a zlepšovanie kvality života na Slovensku, na sociálno-kultúrny rozvoj Slovenska rovnocenný s jeho kvalitou vo vyspelých národných spoločnostiach*.

Dobíhanie, resp. konvergencia Slovenska s rozvinutými ekonomikami je štruktúrovaný cieľ. Analýza procesov, ktorá je obsahom Vízie, všíma si podmienky na dosiahnutie jeho troch komponentov: výkonnosti ekonomiky meranej HDP/obyv., reálnych dôchodkov (miezd) obyvateľstva a miery zamestnanosti. Rozsah konvergenčnej úlohy meraný uvedenými charakteristikami stavu ekonomiky zisťujú údaje za rok 2006 uvedené v tabuľke 4.1.

Tabuľka 4.1¹

	EÚ 15		Slovensko	
	1997	2007	1997	2007
HDP/obyv. v PKS ²	100	100	45	62
Priemerná mzda v PKS ²	100	100	33	44
Miera zamestnanosti 15 – 64-ročných	60,7	66,9	60,6	60,7

¹ Podľa Eurostatu.

² PKS – parita kúpnej sily.

Je zrejmé, že Slovensko síce za posledných 10 rokov v dobiehaní hospodárskej úrovne EÚ 15 značne pokročilo, no väčšiu časť tejto cesty má ešte pred sebou. Vidno tiež, že pokrok dosiahnutý pri riešení konvergenčnej úlohy nie je v jej parciálnych cieľoch rovnomerný. Rast miezd (vo vzťahu k úrovniam EÚ 15) zaostáva za rastom výkonnosti hospodárstva meranej HDP/obyv. Disparita pomeru SR k EÚ 15 medzi úrovňou HDP/obyv. a priemernými mzdami

dokonca narástla z 12 na 18 perc. bodov. A miera zamestnanosti, ktorá sa v inovovanej Lisabonskej stratégii chápe ako východisko zlepšovania sociálnej situácie obyvateľstva, sa od rovnakej úrovne dosiahnutej v roku 1997 v EÚ 15 aj na Slovensku, v roku 2007 výrazne – v neprospech Slovenska – vzdialila (najmä preto, že v EÚ 15 rástla oveľa rýchlejšie než na Slovensku). To sú dôvody, prečo si Vízia musí všímať dobiehanie Slovenska z hľadiska troch uvedených kritérií.

Priblíženie úrovne výkonnosti hospodárstva SR k výkonnosti EÚ 15, prípadne aj vyrovnanie týchto úrovní je (lebo ustavične narastá aj výkonnosť EÚ 15) pohyblivý cieľ; je to cieľ ambiciózný, ale aj natoľko prítlačlivý, že ho môže prijať za svoj celá slovenská spoločnosť. Konkrétnejší – do temp hospodárskeho rastu premietnutý pohľad na uvažovanú konvergenčnú úlohu prináša tabuľka 4.2.

V programe zblížovania, resp. vyrovnávania úrovne výkonnosti hospodárstva SR k EÚ 15 sa ráta s objektívnym trendom poklesu tempa rastu HDP, ktorý je bežný v silnejúcich ekonomikách. Z tohto dôvodu sa v prvej etape realizácie Vízie ráta s relatívne vysokými tempami rastu HDP ako s možnosťou, ktorej potenciál sa postupne bude vyčerpávať. Je možné, že to bude aj výsledok celospoločenského konsenzu o užitočnosti zníženia miery akumulácie a zvýšenia podielu konečnej spotreby na použití HDP.

T a b u ľ k a 4.2

Pomer HDP/obyv. v SR a v EÚ 15 v roku 2030 (%)	Priemerné ročné tempo rastu HDP/obyv. ¹ potrebné na splnenie uvedeného cieľa		
	v rokoch 2008 – 2030	v rokoch 2008 – 2015	v rokoch 2016 – 2030
75	3,0	4,2	2,4
80	3,3	4,5	2,7
90	3,8	5,0	3,2
100	4,3	5,5	3,7

¹ HDP/obyv. v stálych cenách parity kúpnej sily za predpokladu, že priemerné ročné tempá rastu HDP/obyv. v EÚ 15 v rokoch 2007 – 2030 sa budú rovnať 2,1 %, čo bolo priemerné ročné tempo rastu dosiahnuté v EÚ 15 v rokoch 1981 – 2006.

K variantným tempám hospodárskeho rastu uvedeným v tabuľke 4.2 treba pristupovať s vedomím, že HDP SR síce (po istých úpravách) charakterizuje pridanú hodnotu vytvorenú na území Slovenska, nie však dôchodok, ktorý sa na Slovensku používa – ten je obsahom hrubého národného dôchodku (HND). Hrubý národný dôchodok síce vychádza z HDP, spoluurčuje ho však aj pohyb dôchodkov (firiem aj jednotlivcov) medzi SR a zahraničím.¹ Pri stanovení

¹ Rozdiel medzi HDP a HND bude v SR dlhodobo určovať najmä repatriácia zisku zahraničných firiem do ich materských krajín. V Írsku, ktoré je výrazným príkladom hospodárskeho rozvoja založeného na zahraničných investíciách, sa pomer HND k HDP v roku 2007 rovnal 85,4 %; v Grécku 97,6 %; v Španielsku 97,4 %;

konvergenčného cieľa vo výkonnosti slovenského hospodárstva do roku 2030 sa preto vezme do úvahy aj očakávanie trendov dlhodobého vývoja pomeru HND k HDP.

Zmyslom skúmania možných trendov vo faktoroch hospodárskeho rastu je vyznačiť priestor, v ktorom sa nachádzajú dosiahnuteľné ciele konvergenzie slovenského hospodárstva do roku 2030. Zameranie analýzy na získanie poznatkov o možnostiach budúceho hospodárskeho rastu je dané nielen objektívnym významom rastového procesu, ale tiež tým, že „hospodársky rast sa stal sekulárnym náboženstvom rozvíjajúcich sa priemyselných krajín – zdrojom individuálnej motivácie, základom politickej solidarity, platformou pre mobilizáciu spoločnosti ku kolektívnym cieľom“ (Bell, 1996).²

Ešte k otázke, prečo sa vo Vízii ako meradlo konvergenzie Slovenska k vyspelým krajinám zvolila úroveň EÚ 15, a nie napríklad úroveň USA, ktorá je ešte vyššia než priemer EÚ 15. Nuž z jednoduchého dôvodu. Slovensko je súčasťou zjednotenej Európy. Väčšina jeho občanov pozná život v krajinách EÚ 15 a dosiahnutie, resp. priblíženie sa k jeho materiálnym podmienkam je pre nich dostatočne prístupné.

4.4. Škála faktorov hospodárskeho rastu sa rozširuje, kapitál je v nej stále dôležitý

Vo výkonnosti hospodárstva meranej tvorbou HDP/obyv. (v PKS) sa Slovensko v súčasnosti nachádza približne na úrovni, ktorú priemer EÚ 15 dosiahol v prvej polovici 80. rokov. Pre odhad budúcich trendov hospodárskeho rastu v SR má preto značnú informačnú hodnotu zistenie významu, ktorý má v rozvoji vyspelých ekonomík rozširovanie kapitálového potenciálu (pozri tab. 4.3).

T a b u ľ k a 4.3

Vývoj kapitálovej náročnosti hospodárskeho rastu v EÚ 15¹

		1981 – 1990	1991 – 2000	2001 – 2006
Priemerné ročné prírastky reálnej zásoby kapitálu v perc. bodoch	na 1 % prírastku HDP	1,1	1,0	1,2
	na 1 % prírastku IPF	2,3	1,8	4,2
	na 1 % prírastku produktivity práce	1,4	1,2	1,9

¹ Vlastný prepočet podľa údajov Eurostatu.

v Portugalsku 95,7 %; v Maďarsku 93 %; v Poľsku 95,7 %; v Českej republike 93,0 %; v Slovinsku 97,6 %; v Slovenskej republike 96,6 %; v EÚ 15 99,7 %; v USA 99,9 %; v Japonsku 103,8 % (podľa Eurostatu).

² D. Bell ako občan ekonomicky najsilnejšej krajiny sveta si kvapku irónie voči fetišizácii hospodárskeho rastu (jeho charakteristikou ako sekulárneho náboženstva) mohol dovoliť. Pre Slovensko je však dosahovanie rýchlych temp hospodárskeho rastu doslova existenčnou záležitosťou.

Údaje uvedené v tabuľke 4.3 poukazujú na to, že kapitálová náročnosť hospodárskeho rastu v EÚ 15 vo všetkých smeroch narastá. Pre budúci vývoj slovenského hospodárstva z toho vyplýva, že v pásme hospodárskeho rozvoja, v ktorom sa v budúcich dvoch dekádach bude Slovensko pohybovať so snahou dosahovať nadpriemerné tempá rastu HDP, bude kapitálová náročnosť jeho vývojových trendov veľmi vysoká.

Popri základných faktoroch, akými sú práca a vecný kapitál, silnie v hospodárskom raste vplyv ľudského kapitálu. Na 6,1 % priemernom ročnom raste HDP dosiahnutom v rokoch 2005 a 2006 na Slovensku sa podieľali prírastky zamestnanosti (práce) 1,2 %; prírastky vecného kapitálu 3,5 %; prírastky ľudského kapitálu – zisteného ako súčet výdavkov na vzdelanie, výskum a vývoj a informačno-komunikačné technológie – 1,4 % a rast integrálnej produktivity faktorov 1,5 %. Podiel ľudského kapitálu zo súčtu všetkých kapitálových nákladov aj z celkových použitých zdrojov vzrastá v čase a so stupňom ekonomickej vyspelosti. V roku 2004 sa podiel ľudského kapitálu z celkového vynaloženého kapitálu rovnal v SR 23 %, v EÚ 15 (v priemere) 34 %, kým v krajinách stojacich na špici technologického pokroku (napr. v USA, vo Fínsku a Švédsku) dosahoval 41 – 46 %. Možno preto odôvodnene predpokladať, že *na riešenie konvergenčnej úlohy bude na Slovensku do roku 2030 treba zvýšiť podiel investícií do ľudského kapitálu z celkových kapitálových vkladov najmenej na jedenapolnásobok súčasnej úrovne*. Značný rast sa pritom zaznamená vo všetkých smeroch investovania do ľudského kapitálu (podrobnejšie v časti venovanej otázkam vytvárania znalostnej ekonomiky); obzvlášť výrazne (asi troj- až štvornásobne) bude musieť narásť podiel výdavkov na výskum a vývoj.

Z hľadiska údajov o podiele tvorby hrubého fixného kapitálu (THFK) z HDP, ktorý sa v rokoch 2001 – 2006 rovnal v SR 26,4 %, kým v priemere za EÚ 15 len 20,5 %, zdá sa byť akumulačná schopnosť SR dostatočná, ba až nadpriemerná. V skutočnosti, ak sa aj odhliadne od už spomenutej nižšej miery investovania do ľudského kapitálu v SR, intenzita investovania, resp. THFK v SR je nižšia než vo vyspelých krajinách napriek tomu, že sa v nich vykazuje nižší podiel THFK z HDP, než má Slovensko. Ozajstná veľkosť investičného potenciálu závisí totiž nielen od podielu THFK z HDP, ale aj od výkonnosti hospodárstva (od HDP/obyv.) i od pomeru cien investičných statkov podľa výmenných kurzov a ich cien v parite kúpnej sily. Pri reflektovaní uvedených skutočností sa v roku 2006 v prepočte na 1 obyvateľa investovalo do THFK na Slovensku len 56 % z objemu investícií v EÚ 15.

Vysoká kapitálová náročnosť hospodárskeho rastu v etape hospodárskeho rozvoja, v ktorej sa nachádza a v ktorej bude pokračovať rozvoj slovenskej ekonomiky, nemusí ani v kombinácii s vysokou cenou zaobstarávania investičných statkov v zahraničí pôsobiť ako

zásadná prekážka vysokých temp jej hospodárskeho rastu. Zahraničné firmy pôsobiace na Slovensku, ktoré sa podieľajú na väčšinovej časti všetkých investícií (napr. v roku 2006 na vyše 70 % z celkového objemu investícií v spracovateľskom priemysle), uvedené okolnosti neobmedzujú.

Budúce možnosti akumulácie a tvorby kapitálu sa preto v slovenskej ekonomike môžu v značnej miere chápať ako jej schopnosť získať a udržať zahraničných investorov.

Aj keď v menšom, nie však v zanedbateľnom rozsahu sa relatívne (v pomere k vyspelým ekonomikám) nižšia akumulačná schopnosť môže dotýkať domácich malých a stredných podnikov. Ide o stále otvorený problém aj preto, že štátna podpora podnikania (pozri zákon o investičnej pomoci platný od 1. januára 2008) sa určením dolnej hranice investičných limitov na pomerne vysokej úrovni orientuje na pomoc veľkým podnikom. Úlohou priemyselnej politiky zameranej na dobiehanie vyspelých krajín bude preto aj odstránenie doterajšieho znevýhodnenia malých a stredných podnikov v štátnej podpore podnikania.

4.5. Budú zahraničné investície aj v budúcich rokoch kľúčovým faktorom hospodárskeho rastu SR?

Priame zahraničné investície už teraz zohrávajú významnú úlohu v ekonomike SR a ovplyvňujú prakticky všetky stránky hospodárskeho rozvoja. Syntetickým ukazovateľom významu PZI pre ekonomiku SR môže byť *index transnacionálnosti*, ktorý pravidelne publikuje UNCTAD. Tento index zahŕňa štyri základné ukazovatele: pomer PZI na HDP, podiel zahraničných investícií na HTFK, podiel zahraničných investorov na celkovej zamestnanosti a na pridanej hodnote. Podľa posledných údajov je Slovensko s hodnotou indexu 35,4 % na 5. mieste medzi vyspelými štátmi, do ktorých sa v súčasnosti zaraďujú aj nové členské štáty EÚ (WIR 2007, s. 42). Dnes je vplyv PZI na ekonomiku v SR oveľa intenzívnejší ako vo väčšine malých členských štátov EÚ a z tranzitívnych ekonomík má tento index vyšší iba Estónsko.

Vzhľadom na túto skutočnosť prakticky neprichádza do úvahy scenár budúceho vývoja slovenskej ekonomiky bez prihliadania na kľúčovú úlohu PZI. Bolo by iste potrebné podporiť aj vznik a rozvoj domácich konkurencie schopných podnikov, no tiež nemáme záruku, že tieto podniky dlhodobo prežijú – a ak prežijú, že ich nekúpia zahraniční investori. Jednotlivé scenáre – pokiaľ ide o úlohu PZI – sa môžu líšiť len tým, aký bude stupeň, formy a národohospodársky efekt PZI a ich interakcia s domácim kapitálom a inštitúciami.

Slovensko – vzhľadom na nedostatok vlastného kapitálu a zaostávanie v inovačnej aktivite i modernom manažérskom *know-how* – zrejme potrebovalo PZI viac ako iné malé štáty EÚ. Do značnej miery vďaka zahraničným investíciám sme prekonali transformačnú recesiu, rozšírili sa manažérske techniky adekvátne pre trhovú ekonomiku, zlepšila sa pozícia

v exporte ap., no stále potrebujeme zahraničné investície ako dôležitý faktor hospodárskeho rozvoja. V tejto súvislosti nevyhnutne vzniká otázka: *Budú zahraniční investori aj naďalej investovať v SR a ak áno, v akých oblastiach a s akým efektom?*

Odpoveď na túto otázku závisí od dvoch hlavných faktorov: a) stratégie zahraničných investorov; a b) politiky štátu a iných subjektov v SR (regionálne orgány, vzdelávacie a výskumné inštitúcie ap.), ktoré budú vplývať na atraktivnosť Slovenska pre zahraničné investície a aj investície vôbec.

Stratégia zahraničných investorov v SR prešla určitým vývojom, ktorý odzrkadľoval jednak stupeň ich poznania slovenskej reality a skúsenosti s podnikaním v tranzitívnych ekonomikách, jednak vývoj komparatívnych výhod Slovenska ako lokality pre investície. Dnes si už uvedomujú, že pracovná sila na Slovensku je schopná zabezpečovať vysokú kvalitu produkcie a zvládnuť technologicky náročné procesy. Od jednoduchého transferu výrobkov a technológií, ktoré sa už predtým osvedčili v materských firmách, prechádzajú k zavádzaniu viac sofistikovaných a technologicky náročnejších výrob, niekedy aj nových z hľadiska medzinárodného koncernu.

Aj keď zahraniční investori neradi zverejňujú svoje strategické zámery, z analýzy kľúčových determinantov ich stratégie, z interview so špičkovými zahraničnými investormi v SR i v iných krajinách strednej Európy, a napokon aj z prieskumov niektorých renomovaných zahraničných inštitúcií (UNCTAD, Economist Intelligence Unit – EIU World Investment Prospects), možno formulovať určité očakávania o zameraní ich stratégie v budúcich rokoch. Pokiaľ ide o vývoj vo svete, po predpokladanom spomalení rastu PZI v roku 2008 (predovšetkým v dôsledku krízy na finančných trhoch) sa očakáva zvýšenie tokov PZI v nasledujúcich rokoch v časovom horizonte do roku 2012. Pre tranzitívne ekonomiky sa očakáva v priemere 4 %-ná ročná miera rastu prílevu PZI v tomto období. Ako v tomto kontexte obstojí Slovensko?

Stratégia zahraničných investorov v podstate vždy bola, a zrejme aj v budúcich rokoch bude určitou *kombináciou stratégie orientovanej na získavanie trhu* (aj keď nie primárne slovenského, ale skôr širšieho európskeho) *a stratégie zameranej na zvyšovanie efektívnosti transnacionálneho komplexu*. V posledných rokoch sa na Slovensku dostáva do popredia ďalší faktor dynamiky PZI – *dodávateľsko-odberateľské vzťahy*. Pôvodní zahraniční investori priťahujú na Slovensko svojich špičkových dodávateľov, prípadne zahraničné firmy samy prenikajú na Slovensko nielen za svojimi doterajšími zákazníkmi, ale aj preto, aby využili možnosti, ktoré poskytuje predovšetkým rozvoj automobilového priemyslu (ale aj iných odvetví, napríklad elektrotechnického priemyslu). Tieto tendencie vedú k zvýšeniu multiplikačného

efektu PZI. *Výhodná poloha Slovenska ako lokality, odkiaľ možno zásobovať rozsiahle európske trhy*, ostane aj v budúcnosti. Vstup SR do eurozóny môže túto výhodu ešte umocniť. Výhodu polohy Slovenska ako miesta pre zahraničné investície by štát mal cieľavedome rozvíjať napríklad budovaním dopravnej infraštruktúry, podporou vytvárania logistických centier ap.

Efekt dodávateľsko-odberateľských vzťahov sa zrejme ešte zďaleka nevyčerpal a bude pôsobiť aj v budúcich rokoch. Je veľmi dôležité, aby sme zvýšili aj zapojenie slovenských firiem do týchto dodávateľských sietí a vytvárali predpoklady na to, *aby sa slovenské firmy dostali aj medzi dodávateľov prvéhoťahu*, ktorých zahraniční investori zapájajú aj do vývojových aktivít. Zrejme by tu mohli pomôcť opatrenia v oblasti vzdelávacích a tréningových aktivít v sektore MSP, informačná pomoc štátu a pomoc pri nadväzovaní kontaktov, podpora vzniku a rozvoja menších inovatívnych firiem ap.

Z hľadiska celkového podnikateľského prostredia je Slovensko hodnotené väčšinou pozitívne, aj keď niektoré nedávne legislatívne kroky narazili na kritiku zo strany podnikateľskej sféry. V roku 2006 sa Slovensko umiestnilo na 31. mieste vo svete, pokiaľ ide o hodnotenie celkového podnikateľského prostredia (EIU, s. 39) a podľa odhadov sa má do roku 2011 posunúť na 29. miesto.

Z hľadiska týchto faktorov sa zdá, že v horizonte najbližších rokov Slovensko bude naďalej atraktívne pre zahraničných investorov. Vysoká miera rastu HDP v súčasnosti a perspektívy jej vývoja, ako aj vstup do eurozóny, atraktívnosť Slovenska ešte zvyšujú.

Čo bude v časovom horizonte do roku 2030, je zatiaľ ťažké predvídať, no niektoré z uvedených determinantov budú zrejme pôsobiť aj v ďalších rokoch. Navyše možno očakávať aj určitý pozitívny efekt globalizácie prejavujúci sa v tom, že investori, ktorí už majú značné skúsenosti s pôsobením v zahraničí, dosahujú zo svojich medzinárodných aktivít aj vyššie výnosy a snažia sa ďalej zhodnotiť svoje skúsenosti a už vytvorený vecný i ľudský kapitál.

Ako to bude na Slovensku s vývojom nákladových faktorov, ktoré ovplyvňujú rentabilitu zahraničných investícií? V tejto súvislosti sa najčastejšie spomína očakávaný rast priemerných miezd, ktorý by podľa prevládajúcej verejnej mienky mal viesť k dezinvestíciám, k relokácii podnikateľských aktivít do krajín s lacnejšou pracovnou silou. Tu treba predovšetkým povedať, že relatívne lacná, no pritom kvalifikovaná pracovná sila je dôležitým faktorom priťahujúcim zahraničné investície na Slovensko. No výška miezd je iba jedným z komplexu faktorov. Zahraničných investorov zaujíma predovšetkým *vzťah medzi vývojom miezd a vývojom produktivity*, ktorý je na Slovensku priaznivejší než v mnohých porovnateľných krajinách. Dôležitá pre zahraničných investorov je aj kvalifikácia, zručnosť a flexibilita slovenskej

pracovnej sily, jej schopnosť učiť sa, pracovná etika a kultúrna blízkosť s domácou krajinou zahraničného investora.

Navyše, mzdy na Slovensku nerastú až tak rýchlo, ako sa pôvodne očakávalo, a rast produktivity je intenzívnejší. V podnikoch s vysokou kapitálovou náročnosťou (a mnohí špičkoví zahraniční investori patria do tejto skupiny) je podiel mzdových nákladov na celkových nákladoch nízky. Preto sa zdá byť pravdepodobné, že investori, ktorí už dlhšie na Slovensku pôsobia, investovali tu veľa do vecného i ľudského kapitálu a oceňujú strategický význam polohy Slovenska, zotrávajú na Slovensku, aj keby sa zvýšila úroveň miezd. Špičkoví zahraniční investori, ktorí sú „motorom“ hospodárskeho rastu SR, patria väčšinou do tejto skupiny. Firmy v pracovne náročných odvetviach, ktoré sú v súčasnosti dôležité z hľadiska tvorby pracovných miest v určitých regiónoch, možno po zvýšení miezd odídu (predajú podnik alebo dôjde k jeho likvidácii). Títo investori však z národohospodárskeho hľadiska nie sú hlavnými hybnými silami ekonomického rastu.

Môžu však byť aj iné faktory, ktoré záporne ovplyvnia záujem zahraničných investorov zotrvať na Slovensku. Takýmto faktorom by mohlo byť výrazné zhoršenie podnikateľského prostredia na Slovensku alebo – a táto bariéra vystupuje už explicitne do popredia v ostatnom období – *nedostatočná ponuka pracovných síl potrebnej kvalifikácie*. Nejde len o vysokoškolsky vzdelaných odborníkov, ale aj o niektoré robotnícke profesie. Čiastočne sa tento problém dá vyriešiť zamestnávaním imigrantov, no je predovšetkým úlohou štátu, aby zabezpečil výchovu takých odborníkov, ktorých potrebuje podnikateľská prax.

4.6. Možný prínos zahraničných investorov k formovaniu znalostnej ekonomiky

Zahranční investori môžu a mali by zohrať významnú úlohu aj v perspektívnom *smerovaní Slovenska k znalostnej ekonomike a spoločnosti*. Je pravda, že pre zahraničných investorov je Slovensko lokalitou výhodnou predovšetkým pre *rozvoj priemyslu* (a s rozvojom moderného priemyslu spojených služieb) a práve v tejto oblasti je (a zrejme aj v budúcich rokoch bude) najvýraznejší ich prínos k *hrubej tvorbe fixného kapitálu*. Budovanie modernej priemyselnej výroby, založenej na súčasnej úrovni technologického rozvoja, umožní Slovensku využiť tie šance, ktoré prináša zrelá fáza industriálnej spoločnosti, a plynulejšie i efektívnejšie prejsť k budovaniu postindustriálnej spoločnosti. Bez zahraničných investícií by to nebolo možné. Tento prínos treba oceniť aj napriek faktu, že investície realizované na Slovensku sú menej kapitálovo náročné ako napríklad v štátoch EÚ 15.

Z hľadiska prechodu k znalostnej spoločnosti je veľmi dôležitá úloha, ktorú zahraniční investori zohrávajú v *rozvoji ľudského kapitálu*. Ak ľudský kapitál chápeme ako „vedomosti,

zručnosti, schopnosti a ďalšie vlastnosti ľudí, ktoré sú dôležité pre ekonomickú aktivitu“ (OECD, 1998), prínos PZI v tejto oblasti je nesporný. Zahraniční investori venujú značnú pozornosť vzdelávacím aktivitám, ktoré prispievajú k zvýšeniu *know-how* slovenských zamestnancov (a fakticky uskutočňujú celoživotné vzdelávanie), rozvoju informačných systémov v podnikoch a takým *soft* stránkam rozvoja podnikov, ako je zdokonalenie organizácie, štýlu riadenia, motivácie a iniciatívy zamestnancov, tímová práca, moderné marketingové techniky, rozvíjanie podnikateľských sietí ap. Všetky tieto aspekty sú veľmi dôležité pri prechode k znalostnej spoločnosti a aj keď ich zahraniční investori orientujú predovšetkým na dosiahnutie vlastných podnikateľských cieľov, tieto „implicitné znalosti“ sa prelievajú do celej ekonomiky a spoločnosti intenzívnejšie než znalosti stelesnené v technológiách.

Nový typ hospodárskeho rastu bude založený predovšetkým na *inováciách a kvalite*. Konkurencia v kvalite výrobkov a služieb je pre zahraničných investorov samozrejmosťou. Bez vysokých nárokov na kvalitu by neobstáli v globálnej konkurencii. Pokiaľ ide o inovácie, fakticky ich uskutočňujú – zavádzajú nové výrobky, technológie, organizačné inovácie ap., aj keď oficiálne vykazujú nulové alebo minimálne výdavky na výskum. Ak potrebujú zásadne nové výskumno-vývojové riešenia, objednávajú si ich väčšinou v zahraničí (pričom za to platia vysoké ceny). Potenciál slovenských výskumných pracovísk využívajú minimálne.

Prečo je tomu tak? Výskum doteraz patril k najviac centralizovaným aktivitám v rámci TNK a sústreďoval sa hlavne v materskej krajine zahraničného investora. V poslednom období však viaceré TNK umiestňujú vo väčšej miere v zahraničí aj výskumno-vývojové aktivity. Zrejme je tento postup výhodný z hľadiska ich strategických zámerov. Na Slovensku máme viac zahraničných investorov, ktorí patria medzi 50 najinovatívnejších firiem vo svete (Business Week, 2008). Medzi týchto špičkových inovátorov patria napríklad Samsung Electronics, Volkswagen, IBM, farmaceutická špička spoločnosť Pfizer, spoločnosť Dell v oblasti IT technológií (ktorá v SR otvorila podnikateľské centrum) ap. Prečo špičkové inovatívne koncerny neumiestňujú výskumno-vývojové aktivity aj na Slovensko? Alebo – ak k tomu niekedy dôjde – ide naozaj len o svetlé výnimky?

Praktické skúsenosti iných krajín ukazujú, že hlavnými motívmi na to, aby v nich zahraniční investori umiestnili aj výskumno-vývojové aktivity, boli (Balcet – Evangelista, 2005):

- a) rozsah a atraktivnosť lokálneho trhu, potreba adaptovať výrobky potrebám lokálnych zákazníkov;

- b) rozvinutosť lokálnej výskumno-vývojovej infraštruktúry a dostupnosť kvalitných výskumníkov – ochotných pracovať za nižšie mzdy v porovnaní s materskou krajinou investora;
- c) akvizícia firiem v zahraničí, ktoré sú zaujímavé z hľadiska inovácií.

Slovensko je malá krajina, s malým domácim trhom a nie je veľmi atraktívne pre tzv. adaptívne inovácie, ktoré by boli zamerané na adaptáciu výrobkov potrebám domácich zákazníkov. So zvyšovaním životnej úrovne v SR by sa to mohlo zmeniť. *Vzhľadom na svoju polohu by však Slovensko mohlo byť výhodné pre adaptívne inovácie zamerané na potreby zákazníkov na blízkych trhoch (napr. vo východnej Európe), kde by sa dali využiť aj niektoré stále ešte existujúce skúsenosti slovenských odborníkov.*

Kľúčovou bariérou však zrejme je *nedostatočná rozvinutosť národného inovačného systému v širokom zmysle*. Nie je to len otázka nedostatočného finančného vybavenia. Ide aj o to, že slovenský výskum je príliš roztrieštený, spolupráca s podnikovou sférou nefunguje a z hľadiska organizačného, technického i personálneho vybavenia nie je zatiaľ schopný pružne poskytnúť zahraničným investorom komplexné riešenia problémov.

Práve v rozvinutí národného inovačného systému musí zohrať nezastupiteľnú úlohu štát – a to tak z hľadiska vytvárania všeobecných predpokladov pre formovanie znalostnej spoločnosti, ako aj z hľadiska vplyvu na želateľnú orientáciu zahraničných investícií. Treba sa usilovať o väčšiu synergiu medzi jednotlivými pracoviskami výskumu a vývoja a o intenzívnejšiu spoluprácu výskumu a univerzít s podnikovou sférou. Štát by tiež mal podporovať vznik a rozvoj inštitúcií, ktoré by na komerčnej báze sprostredkovali transfer poznatkov z výskumu do praxe. Dôležitú úlohu by mohli zohrať aj daňové stimuly inovácií.

Najnovšia legislatíva SR v oblasti investičných stimulov je už do určitej miery orientovaná na podporu inovácií a zvyšovanie kvality ľudského kapitálu. No to zrejme nestačí. Možnosti štátnej pomoci sú ohraničené – aj vzhľadom na smernice EÚ, ktoré v snahe zabrániť vytvoreniu alebo zneužitíu monopolnej moci fakticky neumožňujú podporiť inovačné zámery veľkých podnikov, rozptyl technológií ap. Podpora malých inovačných firiem je v súlade so smernicami EÚ možná, no u nás zrejme nedostatočne rozpracovaná. Bude tiež treba posúdiť, prípadne doplniť kritériá uplatňované pri posudzovaní investičných zámerov – aj z hľadiska ich vplyvu na inovačnú aktivitu.

Formovanie znalostnej ekonomiky a spoločnosti je nesporne náročné na *finančné zdroje*. V tejto súvislosti logicky vzniká otázka, ako zahraniční investori prispievajú k financovaniu hospodárskeho rastu. Obavy často vzbudzuje vysoká suma remitovaného výnosu, ktorá sa odvádza materským spoločnostiam v zahraničí. Tu si treba uvedomiť dve skutočnosti:

- a) Suma remitovaných výnosov, ktorá sa uvádza v platobnej bilancii, zahŕňa aj úroky z (vnútrokoncernových i externých) úverov a ich splácanie. Táto suma je pomerne vysoká. Podľa údajov NBS (Hrubá zahraničná zadlženosť SR v r. 2007) tvorili ku koncu decembra 2007 medzipodnikové pôžičky v rámci PZI 10 714,7 mil. USD. Zhruba 2/3 z toho je krátkodobý dlh. Tieto záväzky a úroky s nimi spojené treba splácať.
- b) V určitej fáze životného cyklu PZI materské spoločnosti očakávajú, že zahraničné podniky sa dokážu v podstate financovať z vnútorných zdrojov (reinvestovaných ziskov) a že dôjde aj k repatriácii časti zisku do materskej krajiny. To je logické a prebieha to všade na svete. Na Slovensku sa PZI už dostali do tohto štádia. *Kľúčovou otázkou z hľadiska hospodárskeho rastu SR však nie je, ako priamo ovplyvniť delenie zisku na reinvestovaný zisk a dividendy, ale ako ovplyvniť celkovú investičnú klímu na Slovensku tak, aby zahraniční investori mali záujem využiť značnú časť vyprodukovaného zisku na investície.*

V zásade platí, že zahraniční investori budú financovať také projekty, ktoré sú efektívne z hľadiska ich strategických zámerov. Predvídať vývoj reinvestovaného zisku nie je prakticky možné – jednak preto, že strategické zábery zahraničných investorov sú dôverné, a predovšetkým preto, lebo dostupné *štatistické údaje o ziskoch sú nespoľahlivé*. Vykazované zisky sú značne skreslené transferovými cenami.

Napriek súčasnému a na najbližšie roky plánovanému rastu „investícií na zelenej lúke“, možno očakávať, že v časovom horizonte Vízie sa *ešte zvýši význam už etablovaných zahraničných investorov* a reinvestície zisku budú kľúčovou formou PZI. Pre štát bude veľmi dôležité nielen priťahovať nových investorov, ale predovšetkým rozpracovať systém opatrení tzv. *after-care*, t. j. opatrení, ktoré by viedli jednak k udržaniu existujúcich investorov, ale hlavne k stimulovaniu realizácie takých projektov, ktoré budú prínosom k dlhodobému rozvoju Slovenska.

4.7. Štruktúra, faktory a vývojové trendy finančného trhu

Vychádzajúc z analýzy trendov vývoja svetového finančného trhu a trhu SR sa dá predpokladať, že finančný trh SR bude možné v priebehu 15 až 20 rokov charakterizovať ako finančný trh s dozvukmi znakov *špecifického trhu typu „emerging market“ – s pomerne úzko rozvinutým, bankovo-centrickým finančným trhom*. Predpokladáme, že dominantné postavenie budú mať aj naďalej finanční sprostredkovatelia v zahraničnom vlastníctve, najmä banky. Financovanie domácich investícií bude pravdepodobne ďalej prebiehať formou úverových

zdrojov bánk, pričom forma obstarania zdrojov investícií cez domáci kapitálový trh bude zrejme minimálna. Rovnako aj emisia štátnych dlhopisov a ich obchodovanie bude v podmienkach globalizácie finančného trhu a v snahe o optimalizáciu nákladov štátneho dlhu zrejme teritoriálne diverzifikovaná, pričom len menšia časť bude obchodovaná na domácom kapitálovom trhu. V súvislosti s uskutočnenou reformou penzijného systému možno očakávať kontinuálny nárast objemu aktív v správe dôchodkových správcovských spoločností (DSS), ktoré budú pravdepodobne taktiež preferovať finančné investovanie skôr do zahraničných než domácich aktív. Okrem tradičných odvetví bankovníctva a poisťovníctva možno očakávať ďalší dynamický rozvoj odvetvia *leasingu* a ďalší rast objemu aktív spravovaných podielovými fondmi. *Možno očakávať, že vzostupný trend nákupov podielov v podielových fondoch pretrvá aj v nasledujúcich rokoch, keďže tento model investovania bude naďalej výhodnejší tak pre investora (vyšší očakávaný výnos v porovnaní s bankovým vkladom), ako aj pre sprostredkovateľa (prenos časti investičného rizika na domácnosti).* Prevažná časť prostriedkov akumulovaných v podielových fondoch bude alokovaná do zahraničných finančných aktív, t. j. investovaná na zahraničných finančných trhoch (najmä v Európe a USA).

Fungovanie ďalších dôležitých sektorov finančného trhu možno považovať v budúcnosti v podmienkach SR za problematické. Tým že trhovú kapitalizáciu Burzy cenných papierov Bratislava (BCPB) v posledných rokoch stagnuje okolo úrovne 10 % HDP, tým že podiel kurzotvorných obchodov (keď veľkosť anonymného kurzotvorného trhu je považovaná za indikátor kvality a funkčnosti kapitálového trhu) na celkovom objeme transakcií v rokoch 2005 a 2006 neprekročil 1 %, a tým že prevažnú časť nových emisií tvoria dlhopisy, prevažne hypotekárne zálohové listy, emisie cenných papierov na domácej burze ako prostriedok získania kapitálu na rozvoj podnikania budú domáce firmy využívať zrejme v minimálnej miere a v len ojedinelých prípadoch bude dochádzať aj k emisiám cenných papierov na zahraničných burzách.

V súčasných podmienkach SR možno konštatovať *mimoriadne nízky stupeň rozvoja sektora rizikového kapitálu.* Objem investícií tohto druhu je v SR v pomere k HDP minimálny tak v porovnaní s vyspelými, ako aj okolitými tranzitívnymi ekonomikami. Investície rizikového kapitálu pritom nemožno chápať len ako alternatívny zdroj kapitálu a podpory inovácií, keďže využitie tohto typu financovania je spojené s viacerými pozitívnymi synergickými efektmi na makro- aj mikroúrovni. *Dynamické zmeny v tejto oblasti sú nevyhnutným predpokladom rozvoja malých a stredných podnikov založeného na inováciách.*

Dominancia bankového sektora je na jednej strane istou zárukou stability finančného systému SR, na strane druhej však môže do istej miery pôsobiť aj ako prekážka ekonomického rozvoja. Banky preferujú investície s veľmi nízkym rizikom (spravidla ide o úvery zabezpečené nehnuteľnosťou alebo inou zárukou). Najmä začínajúce menšie firmy tak majú zúžený priestor na získanie prostriedkov na svoj rozvoj. Kombinácia dominancie bankového sektora a jeho vlastnickej štruktúry generuje ďalšie negatívum spočívajúce v tom, že značná časť zisku finančného sektora je prevádzaná do zahraničia.

Navyše, *nízke úrokové sadzby bánk, sofistikovaná poplatková politika bánk a inovované úverové produkty bánk* nestimulujú, a zrejme ani nebudú stimulovať domáce obyvateľstvo k tvorbe úspor. To môže vplyvať na pokles tvorby domáceho kapitálu, umiestňovanie úspor na zahraničných finančných trhoch, rast zadlžovania sektora domácností a ďalšie prehlbovanie závislosti hospodárskeho rastu od objemu a kvality PZI.

Dlhodobá závislosť sektora MSP od bankových úverov (najmä v situácii, keď je a bude drvivá väčšina úverových zdrojov v rukách zahraničných bánk, pre ktoré potreby slovenských MSP nie sú a nebudú prioritou) vyžaduje pomoc štátu malým a stredným podnikom. To môže mať podobu stimulov pri poskytovaní „rizikového“ kapitálu, garantovanie úverov, odpisovej politiky, daňových úľav a pod. Vstup do eurozóny by mal priniesť určité zlepšenie hlavne v oblasti harmonizácie reálnych úrokových sadzieb, s pozitívnymi účinkami tak na tvorbu kapitálu, ako aj na dostupnosť úverov.

4.8. Hospodársky rast môže byť v dlhodobom horizonte limitovaný deficitom pracovníkov

Pri úvahe o relácii medzi budúcimi potrebami pracovných síl a ich zdrojmi vychádzame zo štyroch variantov reálnej konvergenencie (pozri tab. 4.4). Z hľadiska krytia potreby pracovných síl sú všetky deficitné. Pri cieľovaní dobiehania na 80 % úrovne výkonnosti EÚ 15 sa deficit pracujúcich (definovaný ako rozdiel medzi budúcou potrebou a budúcimi zdrojmi) v prípade realizovania opatrení na posilnenie ponuky pracovných síl nejaví ako dramatický. Aj tu deficit na konci horizontu Vízie dosahuje viac než desatinu odhadnutej potreby stavu pracovníkov. Pri ambícií dosiahnuť 90 % alebo 100 % úrovne výkonnosti EÚ 15 by však už bolo potrebné prekonávať vážnu bariéru v podobe nedostatku pracovných síl.

T a b u ľ k a 4.4

Odhad potreby a deficitu pracovníkov (zaokrúhlene)

Úroveň výkonnosti EÚ 15 dosiahnutá v SR v roku 2030 (v %)	Potrebný stav pracovníkov v tisícoch	Deficit pracovníkov v tisícoch
75	2 400 – 2 450	320 – 420
80	2 500 – 2 600	450 – 550
90	2 550 – 2 650	500 – 600
100	2 650 – 2 800	580 – 720

Poznámky: Odhadnuté podľa CD produkčnej funkcie. Hodnoty, ktoré vymedzujú intervaly potrieb i deficitu pracovníkov, sú dané podielmi mzdových kvót z pridanej hodnoty uvažovanými na úrovni 50 %, resp. 60 %.

Pri odhade deficitu pracovníkov sa berie do úvahy ešte predpokladaný rast počtu pracovníkov do roku 2010 (z počiatočného stavu 2177 tis. r. 2007, podľa ESA 95), následná stagnácia ich počtu a v dlhodobom horizonte pokles počtu pracovných síl (asi o 120 tis. do r. 2030). Deficit vyjadruje rozdiel medzi odhadnutou potrebou a zdrojmi v prípade nerealizovania žiadnych opatrení na zvýšenie ponuky pracovných síl.

Prameň: Výpočty autorov.

Pravda, údaje z tabuľky treba vnímať ako orientačné. Vychádzajú z odhadu vývoja produktivity výrobných faktorov a takéto odhady v dlhodobom horizonte obsahujú značnú mieru neistoty a nepresností.

Prekonávanie bariéry nedostatku pracovnej sily sa môže v uvažovanom horizonte zvládnuť len súbehom viacerých opatrení. Ide o súbeh (1) populačnej a rodinnej politiky, (2) politiky mobilizácie vnútorných zdrojov pracovných síl a (3) migračnej politiky. Propopulačná a rodinná politika môže pri súčasnom náraste času prípravy na pracovnú činnosť (rast podielu tých, ktorí sa dlhšie vzdelávajú) priniesť významnejší efekt pre ponukovú stranu trhu práce až v posledných rokoch horizontu Vízie, resp. za týmto horizontom.³

Ďalšie zisky objemu pracovnej sily sú spojené s ústupom nezamestnanosti (tá sa zrejme bude na konci horizontu Vízie držať v blízkosti úrovne 5,5 %) či posunutím veku odchodu do dôchodku (otvorenie tejto témy vládu v budúcnosti nevyhnutne čaká). Nárast objemu pracovnej sily nastane aj z dôvodu postupného ústupu – nie však zániku – fenoménu nezamestnateľnosti niektorých skupín (vyššia miera využitia pracovnej sily Rómov a pod.). Naplnenie tohto očakávania vyžaduje aktívnejšiu realizáciu politiky inklúzie (k tomu bližšie v časti tohto

³ Dlhodobý pokles prirodzeného prírastku už vyvrcholil v období rokov 2001 – 2003, keď počet zomretých prevyšil počet živonarodených. Od roku 2004 je prirodzený prírastok znovu mierne kladný. Je pravdepodobné, že demografické trendy, ktoré sa naštartovali v posledných rokoch, sa udržia dlhšie obdobie. Určite sa neočakáva, že by sa zmenili do roku 2015. Možno očakávať, že krátko po roku 2010 sa prirodzený prírastok obyvateľstva zmení na prirodzený úbytok, ktorý sa bude postupne zvyšovať. Okolo roku 2025 by mal prirodzený úbytok obyvateľstva presiahnuť hodnotu 10 tisíc osôb ročne. Migračný prírastok sa bude postupne zvyšovať, nedokáže však vykompenzovať straty obyvateľstva spôsobené prirodzeným pohybom. Hlavnými trendmi vo vývoji pracovnej sily na Slovensku v najbližšom desaťročí bude zastavenie prírastku pracovnej sily a jej pokračujúce starnutie. Pracovná sila dosiahne najvyššie hodnoty pravdepodobne tesne po roku 2010 a následne sa začne jej početnosť znižovať. Je pravdepodobné, že do roku 2025 sa početnosť pracovnej sily na Slovensku zníži zhruba o 80 tisíc osôb (pozri Vaňo, 2007).

dokumentu venovanej sociálnemu rozvoju), reformované vzdelávanie, aj aktívnu politiku trhu práce. V tejto súvislosti je dobrým signálom, že od roku 2007 už dochádza k erózii tzv. tvrdého jadra nezamestnaných, prejavuje sa to poklesom počtu dlhodobo nezamestnaných (pred týmto momentom klesal celkový počet nezamestnaných, nie však počet dlhodobo nezamestnaných).

Aktivizáciou vnútorných zdrojov pracovných síl narastie ponuka na trhu práce asi o 250 000 osôb. K tomu možno pripočítať osoby, ktoré každoročne (v súčasnosti ide asi o 200 000 osôb) dočasne pribudnú k nezamestnaným (prítok do evidencie). Preto prítok nezamestnaných netreba vnímať iba ako problémový sociálny jav. Je to aj významný zdroj dočasne nevyužitej, a pritom využiteľnej pracovnej sily. Mobilizácia vnútorných zdrojov pracovných síl bude aj naďalej (hoci v klesajúcej miere) sťažená aj nízkou úrovňou vnútornej mobility. Podľa doterajších trendov až 76 % všetkých sťahovaní sa zrealizuje na krátku vzdialenosť (v rámci okresu, nanajvýš v rámci kraja).⁴

Migračná politika dokáže zmierniť deficit pracovných síl v relatívne kratšom horizonte (v kratšom horizonte v porovnaní s populačnou politikou, to neznamená rýchly efekt) a jej aplikácia sa ukazuje ako nevyhnutná. Slovensko má síce aj v súčasnosti kladné migračné saldo, ale s nevýznamným objemom.⁵ Možno očakávať vznik potreby vydávania kombinovaných povolení (na prácu a dlhodobý pobyt) so zámerom cielene prilákať pracovnú silu v objeme približne 150 000 osôb do záveru horizontu prognózy. Treba pritom rátať s nutnosťou tvorby inštitucionálnej podpory procesu migrácie aj s potrebou prekonávania problému negatívneho vnímania imigrantov verejnosťou,⁶ ktorá nie je zvyknutá na život v multietnickom a multikulturálnom prostredí. Integrácia migrantov do spoločnosti prijímajúcej krajiny je dlhodobý obojstranný proces, ktorý je zameraný jednak na migrantov legitímne sa zdržiavajúcich v krajine, jednak aj členov hostiteľskej spoločnosti. Integrácia migrantov sa skladá z ekonomickej, sociálno-zdravotnej, jazykovo-kultúrnej (vrátane vzdelania), rezidenčnej a politicko-občianskej zložky, ktoré sa vzájomne prelínajú. Takýto komplexne ponímaný prístup pri integrácii migrantov do majoritnej spoločnosti sa zatiaľ na Slovensku nerealizoval. Slovenská republika sa venovala otázkam integrácie cudzích štátnych príslušníkov len minimálne. Migračnú politiku tvoria viaceré parciálne politiky, je komplexnou a výrazne kontroverznou politikou. Zatiaľ absentuje koncepcia integračnej politiky ako nevyhnutný predpoklad

⁴ Podľa Vaňo (2007).

⁵ Vstup Slovenskej republiky do EÚ mal vplyv aj na zvýšenie počtu prisťahovaných do SR, ale migračné zisky zostali malé. Priemerný prílev pracovnej sily zo zahraničia by v budúcnosti by mohol dosahovať okolo 7 tisíc osôb ročne, čo si však žiada inštitucionálnu prípravu. Výrazný nárast kladného migračného salda v roku 2007 dáva signál o tom, že takýto vývoj je možný.

⁶ Vnímanie imigrantov verejnosťou je dokonca najnegatívnejšie zo všetkých štátov EÚ (Divinský, 2007).

úspešnej integrácie cudzincov. V praxi sa táto problematika riešila skôr improvizovane, neorganizovane a neefektívne. Dopĺňanie zdrojov pracovných síl z vonkajších zdrojov si tak vyžiada významné zdokonalenie migračného manažmentu (vrátane vytvorenia migračnej doktríny a koncepcie integračnej politiky) a formulovanie jednotlivých parciálnych politík: imigračnej, integračnej, azylovej, naturalizačnej, návratovej či vízovej.

Obmedzené šance na zvýšenie objemu ponuky pracovných síl vyplývajú z domáceho využitia tej pracovnej sily, ktorá sa v súčasnosti využíva v zahraničí. Ide približne o 200 000 osôb pracujúcich (v roku 2007) v zahraničí, otázna je však ochota a motivácia tejto pracovnej sily k uplatneniu v domácom prostredí. Miera výhodnosti jej pôsobenia vo vyspelejších ekonomikách sa zníži (zmiernia sa rozdiely v príjmoch či rozdiely v možnostiach uplatnenia), ale nezankne. Spätné získavanie tejto pracovnej sily je výhodné: táto pracovná sila nemá problém (na rozdiel od imigrantov) s uplatnením v slovenskej spoločnosti, môže so sebou prinášať cenné skúsenosti či návyky získané počas pôsobenia vo vyspelejších ekonomikách.

Pri sčítaní odhadovaného efektu vnútornej aktivizácie a efektu prílevu pracovnej sily zo zahraničia možno rátať s posilnením ponukovej strany trhu práce o približne 600 000 osôb. To znamená, že z hľadiska dostupnosti pracovných síl je oprávnená ambícia na dosiahnutie 80 % – 90 % úrovne výkonnosti EÚ 15.

S vysokou mierou pravdepodobnosti slovenská ekonomika v závere horizontu Vízie splní cieľ Lisabonskej stratégie dosiahnuť mieru zamestnanosti 70 %. Pri nezmenených (v porovnaní s dneškom) proporciách obyvateľstva a pracovnej sily by si splnenie tohto cieľa vyžadovalo zamestnať asi 135 tis. osôb navyše.

4.9. Konvergencia v ekonomickej výkonnosti bude výraznejšia ako konvergencia miezd

Vyrovňovanie úrovne výkonnosti hospodárstva SR a EÚ 15 sa pozitívne prejaví na zblížovaní životnej úrovne. Zblížovanie životnej úrovne však bude pomalšie ako zblížovanie výkonnosti ekonomík. Prvý dôvod je daný východiskovými rozdielmi: relácia SR k EÚ 15 pri tvorbe HDP/obyv. v roku 2007 sa rovnala 62 %, pritom relácia v úrovni reálnych miezd dosahovala len úroveň asi 44 %. Tento nepomer je daný rýchlym rastom produktivity práce v priebehu transformácie ekonomiky (technologické zmeny, reštrukturalizácia, pôsobenie zahraničných investorov) pri nerovnováhe na trhu práce (a teda ochote pracovať za nižšie mzdy). Druhý dôvod disproporcie medzi očakávanou ekonomicou výkonnosťou a očakávanou mzdovou úrovňou spočíva v tom, že stredno- a dlhodobé tempá rastu reálnych miezd budú pravdepodobne zaostávať za tempom rastu HDP (to je dlhodobo platný jav

v štandardných ekonomikách). Preto v horizonte Vízie pretrvá disproporcía medzi dosiahnutou úrovňou výkonnosti a dosiahnutou mzdovou úrovňou.⁷ V úrovni HDP na obyvateľa sa slovenská ekonomika podstatne viac priblíži k najvyspelejším ekonomikám ako v úrovni reálnych miezd.

Možno predpokladať, že reálne mzdy v SR sa v roku 2030 budú pohybovať medzi 65 – 70 % úrovne reálnych miezd, ktorú možno očakávať v EÚ 15 v roku 2030.⁸ Súčasná – postupne síce zmierňovaná, no predsa aj do vzdialenejšej budúcnosti zasahujúca disparita medzi úrovňou výkonnosti a úrovňou miezd je z hľadiska dôchodkov a životnej úrovne obyvateľstva negatívny jav, ktorý však bude mať aj pozitívny účinok. Pomôže totiž udržať komparatívnu výhodu relatívne lacnej práce, ktorú môžu využiť zahraniční i domáci investori v prospech udržania vysokých temp hospodárskeho rastu. Využitie tejto komparatívnej výhody a s ním spojený rýchlejší postup reálnej konvergenie SR k EÚ 15 bude vytvárať situáciu priaznivú na postupné a v čase akcelerujúce odstraňovanie uvažovanej disparity. Zmierňovanie tejto disparity bude súvisieť hlavne s nárastom vzácnosti pracovnej sily pri pretrvávajúcom ekonomickom raste a s posilnením prítomnosti necenových faktorov konkurencieschopnosti. Nová situácia na trhu práce, spojená s vyššou vzácnosťou hlavne kvalifikovanej pracovnej sily, už neumožní rapídne zvyšovať produktivitu práce bez adekvátneho rastu mzdovej úrovne.

Predpokladáme existenciu čiastočného substitučného vzťahu medzi mzdovou kvótou (podiel miezd na HDP) a kvótou verejných výdavkov (podiel verejných výdavkov na HDP). Pri financovaní časti potrieb z dôchodkov obyvateľstva totiž možno presúvať váhu medzi súkromnými a verejnými zdrojmi. V slovenskej ekonomike sa dosahuje (v porovnaní s najvyspelejšími ekonomikami) nízka mzdová kvóta⁹ pri klesajúcej kvóte verejných výdavkov. Je nepravdepodobné, aby sa táto tendencia dlhodobo udržiavala, znamená totiž vážne ohrozenie financovania niektorých skupín statkov (týka sa to napr. výdavkov na zdravotníctvo, vzdelávanie, kultúru a iné statky, ktoré môžu byť financované z verejných aj zo súkromných zdrojov). Možno očakávať mierne priblíženie sa smerom k mzdovej kvóte obvyklej v EÚ 15

⁷ Nejde však o nejaké špecifikum slovenskej ekonomiky. Aj v iných krajinách EÚ, ktoré v minulosti dobiehali ekonomickú úroveň najvyspelejších ekonomík, pretrvávala (a pretrváva) disproporcía medzi dosiahnutou ekonomickou výkonnosťou (ktorá sa priblížila k úrovni najvýkonnejších) a mzdovou úrovňou (ktorá stále zaostáva). Napríklad Grécko v roku 2006 dosiahlo výkonnosť už na úrovni takmer 97 % priemeru EÚ 15, ale mzdová úroveň dosiahla len asi 82 % priemeru EÚ 15. Španielsko v rovnakom roku dosiahlo úroveň výkonnosti približne 91 % úrovne EÚ 15, ale mzdová úroveň bola na úrovni necelých 78 %. Írsko už v roku 2002 výkonnosťou predbehlo priemer EÚ 15 (119 %), ale v mzdovej úrovni stále mierne zaostávalo (necelých 97 %). Bližšie k tejto téme Iša, J. – Okáli, I. (2008).

⁸ Za predpokladu, že v rokoch 2007 – 2030 sa v EÚ 15 budú zvyšovať každoročne o 1 %, teda rýchlosťou dosahovanou v priemere za rok v období 1980 – 2005. Priemerné tempo rastu reálnej mzdy v SR sme odhadli na cca 2,9 % ročne (čo je v súlade s minulými skúsenosťami vyspelých ekonomík, aj v súlade s rastovými očakávaniami pre slovenskú ekonomiku).

⁹ Mzdová kvóta v SR v roku 2007 dosiahla 46 %, v EÚ 15 – 65 %.

(očakávame postupný nárast smerom k 60 %), ale toto približovanie je pravdepodobné skôr v intervale rokov 2015 – 2030. Práve tento nárast mzdovej kvóty je aj odrazom rastu váhy faktora práce pri odhadoch potrebného počtu pracujúcich.

4.10. Znalostná ekonomika potrebuje flexibilitu aj na trhu práce

Budovanie znalostnej ekonomiky kladie nové požiadavky aj na inštitucionálnu stránku trhu práce. Vychádzame zo zistenia, že základný predpoklad smerovania k znalostnej ekonomike je posilňovanie autonómnej aktivity ekonomických subjektov a že vytváranie znalostnej ekonomiky vyžaduje viac stimulačný než prikazujúci a obmedzujúci regulačný rámec.

Atraktivita ekonomického prostredia je daná aj dostupnosťou dočasne nevyužitej, ale pritom využiteľnej pracovnej sily. Preto je potrebné, aby bol zachovaný cyklus relatívne ľahkého uvoľňovania z pracovného pomeru a prijímania do pracovného pomeru. Trh práce bude musieť asistovať v procese tvorivej deštrukcie v ekonomike aj tým, že bude ponúkať dočasne nevyužitú pracovnú silu a tým lákať investorov. Je to jeden z vážnych argumentov v prospech tvorby flexibilného trhu práce. Možnosť pružného uvoľňovania z pracovného pomeru je len jednou, nie však postačujúcou podmienkou flexibility trhu. Rovnako nevyhnutnou podmienkou je kvalitná príprava na (znovu-)zaradenie medzi pracujúcich.

Možno očakávať tvorbu značne vnútorne segmentovaného trhu práce:

Prítomný bude *segment trh práce pre znalostnú ekonomiku*. Stretne sa na ňom ponuka pracovných síl s dopytom po pracovných silách pre podniky, ktoré budú tvoriť podstatu znalostnej ekonomiky. Bude to trh určený prevažne pre vysokokvalifikované, tvorivé, inovatívne a mobilné pracovné sily. Účastníci tohto segmentu pravdepodobne privítajú vysokú mieru flexibility v organizácii práce aj v odmeňovaní za prácu. Typická bude preferencia individuálneho presadzovania záujmov pred kolektívnym.

Druhý segment bude *trh práce pre tradičnú ekonomiku*. Nie celá ekonomika nadobudne charakter znalostnej. Tak ako všetky podniky nebudú mať charakter znalostnej ekonomiky, tak ani celý trh práce nebude obsluhovať iba znalostnú ekonomiku. Pretrvá značný segment tradičnej (v zmysle nie znalostnej) ekonomiky a trhu práce pre takúto ekonomiku. Jeho účastníci budú naklonení vyššej miere štátnej regulácie, menej liberálnemu trhu práce a vyššej miere ochranárstva. Aj tento segment však potrebuje posilňovať prvky flexibility v záujme aktivizácie rezerv pracovnej sily.

Tieto dva segmenty (jedného trhu práce) budú paralelne existovať vedľa seba bez formálneho oddelenia. Budú znamenať jeden zo zdrojov napätia. Nebude medzi nimi jasná

deliaca čiara a bude medzi nimi prebiehať difúzia. Nie je možné jednotlivým segmentom priradiť ani odvetvia, ktorých sa týkajú (segmentácia bude mať prierezový charakter). Menované dva segmenty pritom potrebujú rozdielne stimuly z inštitucionálneho prostredia. Vzniká tak potreba vybudovania takého inštitucionálneho rámca, v ktorom je poskytnutá istá ochrana pri neblokovaní flexibility pre tých, ktorí ju potrebujú (je to požiadavka na kombináciu ochrany a flexibility, teda na hľadanie modelu *flexicurity*). Medzi týmito neformálnymi segmentmi trhu práce možno očakávať rozličnú dynamiku mzdového vývoja. Tým je daný predpoklad významnej mzdovej diferenciacie medzi týmito segmentmi.

V horizonte Vízie pretrvá aj problém nezamestnateľnosti určitých skupín obyvateľstva, aj požiadavka na špeciálne prístupy cez aktívnu politiku trhu práce. Od nej bude závisieť aj možnosť aktivizácie vnútorných zdrojov pracovných síl a tým prekonanie hroziaceho deficitu pracovných síl.

Trh práce si v prostredí EÚ zrejme zachová svoje prvky ochranárstva voči pracovnej sile, hoci potreba konkurencieschopnosti si vynúti posilnenie niektorých prvkov flexibility. Prejaví sa to pravdepodobne rozmachom foriem pracovnoprávných vzťahov (domáca práca, projektovo orientované zamestnávanie) aj foriem odmeňovania (so zainteresovaním na výsledku činnosti podniku). Preto je pravdepodobné aj rozšírenie typov príjmov obyvateľstva. Tieto zmeny sa však v prvom rade týkajú segmentu *trh práce pre znalostnú ekonomiku*, druhého segmentu sa budú dotýkať skôr okrajovo.

4.11. Na zvyšovanie produktivity a výkonnosti sú potrebné kvalitatívne štruktúrne zmeny spojené s inováciami

Cieľavedomé uskutočnenie zásadných, vzájomne sa podporujúcich kvalitatívnych zmien v štruktúre ekonomických aktivít Slovenska tvorí nevyhnutnú súčasť zvýšenia výkonnosti ekonomiky a životnej úrovne obyvateľstva. Pôjde najmä o intenzívny rozvoj výroby s vyšším obsahom výsledkov výskumu a práce vysokokvalifikovaných odborníkov vo všetkých sektoroch ekonomiky, ako aj o širokú integráciu poznatkovo náročných služieb do všetkých fáz výrobného procesu a komercializácie produktov. V sektore služieb bude výrazne narastať nielen podiel služieb, ktoré podporujú posilnenie konkurenčnej schopnosti všetkých odvetví ekonomiky, ale aj tých odvetví služieb, ktoré priamo prispievajú k celkovému skvalitneniu života obyvateľstva. Vo všetkých sektoroch ekonomiky nevyhnutne musí narastať využívanie moderných technológií, pričom postupne sa ťažisko získavania nových technológií presunie od preberania hotových technológií a ich prispôbovania aktuálnym potrebám k ich

vývoju na báze vlastného inovačného potenciálu. Ide o náročný a dlhodobý proces, ktorý bude musieť veľmi flexibilne reagovať na zmeny tak na domácom, ako aj na globálnom trhu. V tomto procese bude, prirodzene, dochádzať aj k nevyhnutným redukciám v tých častiach súčasnej výrobnjej štruktúry, ktoré sa stanú v meniacich sa podmienkach na trhoch komparatívne nevýhodnými.

Vysporiadať sa bude treba s niektorými štruktúrnymi charakteristikami, ktoré môžu budúci vývoj slovenskej ekonomiky komplikovať.

Problematický je najmä v porovnaní s EÚ 15 dvojnásobne¹⁰ vyšší podiel energeticky (aj surovinovo) náročných odvetví spracovateľského priemyslu. Napriek tomu, že ide o konkurencieschopné odvetvia (sčasti aj vďaka rôznym úľavám v cenách energií, na daniach a pod.), ktoré prešli výraznou modernizáciou, je otázne, či pri napätej situácii v dostupnosti energetických zdrojov bude môcť Slovensko udržiavať tento vysoký podiel energeticky náročných odvetví.¹¹ Podstatné zníženie vysokej energetickej intenzity Slovenska (869 kgoe/1 000 eur HDP oproti 208 kgoe/1 000 eur HDP v priemere EÚ 27 v roku 2005)¹² sa musí stať súčasťou tak dlhodobej Stratégie energetickej bezpečnosti SR (zatiaľ vládou neschválenej) ako aj hospodárskopolitickej stratégie najbližších rokov.

V porovnaní s EÚ 15 sú na Slovensku podstatne menej rozvinuté niektoré segmenty služieb, a to najmä služby pre podniky (podiel odvetvia nehnuteľnosti, prenajímanie a rôzne obchodné služby vrátane výskumu, počítačových služieb, poradenstva tvoril v roku 2005 v EÚ 15 – 22,4 % z celkovej pridanej hodnoty v ekonomike, na Slovensku len 14 %) a zdravotné a sociálne služby (ich podiel v EÚ 15 dosahoval 7,2 %, kým v SR len 3,3 %). Menej rozvinuté sú aj finančné služby.¹³

Závažnou prekážkou zvládnutia nevyhnutných kvalitatívnych štruktúrnych zmien v našej ekonomike zrejme bude absencia komplexného a vzájomne prepojeného inovačného systému a celkovo nedostatočné uvedomenie si významu inovácií pre budúci dlhodobý úspešný rozvoj Slovenska.

¹⁰ Výroba kovov a kovových konštrukcií, výroba koksu a ropných produktov a výroba ostatných nekovových výrobkov sa v roku 2005 podieľala na pridanej hodnote v SR 7,7 %, v EÚ 15 iba 3,5 % (podľa údajov Eurostatu).

¹¹ Podľa Eurostatu za rok 2005 v SR z finálnej energetickej spotreby pripadá až 42 % na priemysel, z toho takmer polovica na výrobu kovov, kým v EÚ 15 je to len 27,4 % a z toho len jedna pätina pripadá na výrobu kovov.

¹² Vyššiu energetickú intenzitu spomedzi 27 štátov EÚ má už len Bulharsko, Rumunsko, Estónsko a Litva.

¹³ Disproporcie medzi úrovňou rozvoja jednotlivých odvetví veľmi dobre charakterizujú ukazovatele pridanej hodnoty v eurách v prepočte na obyvateľa Slovenska v relácii k priemernej úrovni EÚ 27. Podľa tohto ukazovateľa priemysel v roku 2007 dosiahol 55 % priemeru EÚ, stavebníctvo 38 %, tradičné služby (obchod, hotely, reštaurácie, doprava, skladovanie, pošty a telekomunikácie) 44 %, v odvetvi finančné sprostredkovanie, nehnuteľnosti, prenájom, obchodné činnosti však len 21 % a v ostatných službách (verejná správa, obrana, školstvo, zdravotníctvo, sociálna pomoc, spoločenské služby) 24 %, z toho v zdravotníctve a sociálnych službách (podľa údajov za rok 2006) len jednu pätinu úrovne EÚ. (Prepočty z údajov v databáze Eurostatu.)

Pozícia Slovenska v inovačnej výkonnosti je v súčasnosti veľmi nepriaznivá. Podľa Európskej inovačnej tabuľky 2007 (EIS 2007)¹⁴ sa Slovensko v posledných rokoch umiestnilo medzi 27 členskými štátmi EÚ na 23. miestom a jeho celková inovačná výkonnosť sa zvýšila len veľmi mierne.¹⁵ Podľa analýzy k EIS 2007 patrí Slovensko do poslednej, najmenej výkonnej skupiny – do skupiny dobiehajúcich krajín, kým Estónsko, Česká republika a Slovinsko (umiestnenie na 12., 13. a 14. mieste) má stabilné miesto medzi miernymi inovátormi (predposledná skupina), a podľa najnovších výsledkov sa do nej presunula aj Litva. Vyhliadky Slovenska na konvergenciu s priemerom EÚ sa preto hodnotia pomerne pesimisticky. Pri lineárnom vývoji bude potrebné najmenej 20 rokov, aby sa dosiahol priemer EÚ v inovačnej výkonnosti. Rýchlejší pokrok bude možné dosiahnuť iba pri veľkom úsilí, a to na základe zásadných zmien v celom inovačnom systéme Slovenska a v skvalitnení celkového sociálno-ekonomického a regulačného prostredia tak, aby bol priaznivý pre inovačné aktivity.

Najslabšou stránkou inovačnej výkonnosti Slovenska je bezpochyby nízka úroveň financovania výskumu a vývoja (V a V) z verejných, ako aj z podnikových zdrojov a celkovo nedostatočná finančná podpora inovačného procesu. Podiel výdavkov na V a V z verejných zdrojov na HDP dosahuje iba 38 % a výdavky na V a V z podnikových zdrojov iba 21 % priemeru EÚ, vyrovnanie s priemerom EÚ teda bude vyžadovať zvýšenie podielu výdavkov z verejných zdrojov z HDP na 2,6-násobok a z podnikových zdrojov na 4,7-násobok jeho súčasnej úrovne (vo vzťahu k špičkovým výsledkom by bolo potrebné až 4-násobné, resp. 12-násobné zvýšenie). Veľmi slabá je aj verejná podpora inovatívnych firiem a rozvoj rizikového kapitálu. Za daných podmienok hrozí, že tvorba nových poznatkov, nápadov a ideí (aj vznik patentov a iných registrovaných foriem duševného vlastníctva) bude zaostávať za potrebami inovačného procesu a nebude schopná ho inšpirovať k novým riešeniam.

Pozícia Slovenska v úrovni vzdelania je o niečo priaznivejšia. Nadpriemerný je podiel stredoškolsky vzdelanej mládeže (3. miesto v rámci EÚ 27), otázna sa však javí zhoršujúca sa kvalitatívna úroveň a nie celkom vyhovujúca štruktúra stredoškolského vzdelania. Podiel obyvateľstva s terciárnym vzdelaním sa postupne zvyšuje, nedosahuje však priemer EÚ a je značne vzdialený od krajín, ktoré v tomto smere dosahujú najvyššie hodnoty.¹⁶ Veľmi slabá je

¹⁴ European Innovation Scoreboard 2007. Comparative Analysis of Innovation Performance a príslušné materiály sú dostupné na <http://www.proinno-europe.eu/index>.

¹⁵ Podľa EIS 2007 (vychádza podľa dostupnosti z údajov za roky 2004, 2005 a 2006) iba v 5 ukazovateľoch (z 25 sledovaných) dosahuje Slovensko vyššie hodnoty, ako je priemer EÚ, ale až v 13 ukazovateľoch nedosahuje ani polovicu priemeru EÚ.

¹⁶ Podiel obyvateľstva s terciárnym vzdelaním bol v roku 2006 na Slovensku 14,5 %, v priemere za EÚ 23 %, ale vo Fínsku 35 %, podiel absolventov prírodovedného a technického štúdia v roku 2005 dosahoval v SR 10,2 %, v priemere EÚ 12,9 % a v Írsko takmer 25 %.

pozícia Slovenska v celoživotnom vzdelávaní a menšie ako vo väčšine európskych štátov sú aj možnosti na neformálne vzdelávanie prostredníctvom širokopásmového pripojenia.

Nízka úroveň podpory inovačných aktivít v ekonomike sa odzrkadľuje aj v nízkej inovačnej aktivite malých a stredných podnikov (MSP), ktoré sa všeobecne považujú za ich primárnych iniciátorov. Podľa EIS 2007 podiel MSP, ktoré inovujú samostatne na celkovom počte MSP sa v EÚ pohybuje od 39 % po 9 % (v SR 11 %) a tých ktoré inovujú v kooperácii je 21 % až 3 % (v SR 6,8 %). Vo väčšine krajín EÚ veľká časť MSP využíva na zvýšenie svojej výkonnosti organizačné inovácie (od 58 % po 11 %, pričom len v piatich krajinách ich využíva menej ako 20 % MSP, medzi nimi SR s 13,4 %.)

Najlepšiu pozíciu má Slovensko pri uplatňovaní novosti a náročnejších technológií vo výrobe. Napríklad tržby z nových výrobkov na celkovom obrate podnikov dosiahli pri nových výrobkoch na trhu 174 % priemeru EÚ a pri nových výrobkoch v podniku 103 %; zamestnanosť v technologicky stredne vysoko a vysoko náročných odvetviach spracovateľského priemyslu na celkovej zamestnanosti dosiahla 147 % priemeru EÚ (3. miesto zo sledovaných krajín). Nepriaznivá pozícia Slovenska vo väčšine indikátorov, ktoré tvoria vstupy do inovačného procesu na jednej strane a relatívna silná pozícia v reálnych výsledkoch podnikov na strane druhej, navodzuje záver, že aj pri malom úsilí vo vytváraní predpokladov na inovačný proces sa dá dosiahnuť pokrok vo zvyšovaní technologickej úrovne v ekonomike. Treba však upozorniť, že ekonomika môže byť úspešná v technologickom dobíhaní bez vytvárania vlastných predpokladov na inovačný proces *len po určitý čas*, a to dovtedy, kým budú zahraniční investori ochotní presúvať do ekonomiky nové výroby na vyššej technologickej úrovni, t. j. pri vysokej závislosti od zahraničných investorov.

Istú pozitívnu zmenu v tomto smere očakávame od vládou schválenej *Inovačnej stratégie SR na roky 2007 až 2013*¹⁷ (dodajme: *vôbec prvej*), ktorá nadväzuje na plánované čerpanie zo štrukturálnych fondov a z ďalších zdrojov EÚ a podporuje ich efektívne využívanie ďalšími opatreniami. Pokiaľ sa podarí jednotlivé ciele a plánované opatrenia aj reálne naplniť, bude to znamenať významný posun v danej oblasti.

4.12. Silný spracovateľský priemysel spätý s výkonnými službami – základ konkurencieschopnej štruktúry ekonomiky

V prvej etape dlhodobého vývoja budú štruktúru slovenskej ekonomiky určovať prevažne tie faktory, ktoré ju najviac ovplyvňujú v súčasnosti. Sú to najmä etablované a nové priame zahraničné investície, ktoré obohacujú štruktúru ekonomiky Slovenska o nové technológie, nové

¹⁷ Návrh Inovačnej stratégie SR na roky 2007 až 2013, schválený uznesením vlády SR č. 265 zo 14. 3. 2007.

výrobky, nové formy organizácie firiem. Dynamicky rastie najmä spracovateľský priemysel, a to v technologicky náročnejších segmentoch. Hospodárska politika tento proces môže podporiť preferovaním investorov schopných výrazne zvýšiť kvalitu a technologickú úroveň produkcie a služieb a podporou kooperácie domácich firiem s týmito investormi.

V dlhodobom horizonte sa štruktúra slovenskej ekonomiky bude formovať ako integrálna súčasť európskeho trhu. Zmeny na tomto trhu budú v budúcich dvoch až troch dekádach veľmi výrazné, najviac sa dotknú spracovateľského priemyslu a s ním spätých služieb. Budúcemu vývoju spracovateľského priemyslu sa preto v Európe venuje viacero projektov a štúdií. Z ich záverov možno vychádzať aj v úvahách o rozvoji nášho priemyslu.¹⁸

Isté ohrozenie, ale aj nové príležitosti pre európsky spracovateľský priemysel predstavuje zvyšujúca sa medzinárodná konkurencia ako dôsledok objavovania sa nových konkurentov. Globálna konkurencia pritom nadobudne nové dimenzie – bude sa týkať tak tovarov a služieb, ako aj kapitálu a kvalifikovaných pracovníkov.

Európsky spracovateľský priemysel bezpochyby bude ovplyvnený procesom relokácie. Konkurencieschopným zostane zrejme v tých segmentoch, kde rozhodujúca bude nielen kvalita produkcie, ale aj subdodávok (ktorá sa nedá dosiahnuť iba na báze nízkych nákladov), v produkcii vyžadujúcej tesné vzťahy medzi zákazníkmi a producentmi, ako aj v tých, kde nižšia produktivita práce a vyššie riziko sú spojené so slabými inštitúciami v nových rastúcich ekonomikách.

Hlavnou výzvou pre budúci vývoj spracovateľského priemyslu je *zvyšujúce sa tempo technologických zmien* vedúce ku kratším životným cyklom produktov. Tempo technologických zmien a úsilie zostať konkurencieschopnými bude od európskych firiem vyžadovať sústavne inovovať a zavádzať nové organizačné formy a procesy. Manažovanie poznatkov bude rovnako, ak nie viac, významné ako manažovanie ostatných výrobných faktorov a úspešný bude taký podnikateľský model budúcnosti, ktorý bude výkonnejší práve z uvedeného hľadiska.

V posledných desaťročiach bol spracovateľský priemysel ovplyvnený najmä rozvojom IKT, ktoré zostanú aj v budúcnosti rozhodujúcou technológiou, ďalej to bude rozvoj elektromechanických mikrosystémov, zdokonalených a inteligentných materiálov a z dlhodobého hľadiska bio- a nanotechnológie. Veľmi dôležitý bude vývoj komplementárnych spracovateľských technológií, ktoré umožnia integráciu nových technológií do produktov a procesov.

Očakávaný prechod k spracovateľskému priemyslu založenému na znalostiach vedie k záveru, že *znalosti a kvalifikovaná pracovná sila sa stávajú absolútne kľúčovými faktormi* pre budúci rast a konkurencieschopnosť. Práve dostatok odborníkov a sústavné vzdelávanie

¹⁸ Vychádzame z dokumentu Raising Productivity Growth: Key Messages from the European Competitiveness Report 2007 (Com (2007) 666 final).

pracovných síl sa stane významným konkurenčným faktorom pre priemyselné firmy v post-industriálnej etape. Hroziaci nedostatok pracovných síl bude musieť spracovateľský priemysel kompenzovať rýchlejším rastom akumulácie kapitálu a produktivity práce, a navyše súťažiť o vysokokvalifikovaných odborníkov, po ktorých bude všeobecne zvýšený dopyt.

Pri rastúcej komplexnosti a prevahe technológií interdisciplinárneho charakteru nebudú môcť firmy vykonávať všetky kompetencie v rámci firmy. Potrebná bude vysoká miera spolupráce a sieťového prepojenia medzi dodávateľmi, zákazníkmi, konkurentmi, výskumnými ústavmi, univerzitami a inými zdrojmi externého poznania. Osobitne pre malé a stredné firmy bude mať pôsobenie v priemyselných sieťach a účasť na spolupráci kľúčový význam pri vytváraní nových trhových príležitostí.

Pod vplyvom rastúceho nedostatku obnoviteľných zdrojov a očakávaných klimatických zmien sa zrejme zásadne budú meniť spôsoby výroby. Budúci spracovateľský priemysel by mal spájať ľudské a spoločenské potreby s priemyselným a vzdelávacím systémom. Predpokladá sa *oslabenie orientácie na konkurenciu na báze nákladov a prechod ku konkurencii na báze kvality, poznatkov a inovácií s vyšším obsahom pridanej hodnoty*. To si však vyžaduje vysokú výkonnosť, výrobu na mieru, nové podnikateľské modely, nový ľudský kapitál a širšie využívanie služieb v spracovateľskom priemysle. Veľmi dôležité bude osvojenie si nových postojov ku kontinuálnemu získavaniu, využitiu, ochrane a financovaniu nových poznatkov ako zdroja konkurenčných výhod. V nadväznosti na starnutie populácie sa očakáva rast dopytu po produktoch na ochranu zdravia prispôbených špecifickým potrebám starších a zdravotne postihnutých ľudí.

Zvládnutie prezentovaných výziev bude na Slovensku nevyhnutné, ak má spracovateľský priemysel aj naďalej úspešne plniť svoju úlohu v exportom ťahanom hospodárskom raste, ktorý je pre malú slovenskú ekonomiku jedinou, aj budúcou stratégiou. Iba tak bude možné sústavne zväčšovať „koláč“ (na základe zmocnenia sa stále väčšej časti externého dopytu), ktorý je potrebný na zvýšenie reálnych miezd (dôchodkov domácností), investícií firiem a kvalitnejšie zabezpečenie celospoločenských (rozvojových, ekologických, sociálnych a pod.) potrieb.

V súčasnosti je spracovateľský priemysel SR pozitívne ovplyvnený efektom relokácie priemyselných aktivít z Európy, aj z tretích krajín na Slovensko. Ako dlho bude tento pozitívny efekt pôsobiť, je ťažké exaktne posúdiť, zrejme však je, že bez adaptácie na nové výzvy, ktoré bude musieť zvládnuť celý európsky priemysel v najbližších desaťročiach, sa môže veľmi rýchlo vytrácať. Nejde pritom len o postupné zníženie mzdovo-nákladovej výhody, ale najmä o (zatiaľ) nižšiu schopnosť vytvárať firmám pôsobiacim na Slovensku také podmienky (v oblasti vzdelávania, v schopnosti ponúkať firmám nové inovatívne a komplexné riešenia technologického i netechnologického charakteru, vo forme efektívnych inštitúcií, dobre

fungujúcej infraštruktúry a pod.), ktoré im umožnia *lepšie ako inde* vyrovnat' sa s celosvetovými trendmi v tomto odvetví.

Na procese prechodu spracovateľského priemyslu do postindustriálneho štádia rozvoja sa budú čím ďalej tým viac podieľať služby vstupujúce do všetkých fáz výroby a jej komercializácie. Osobitný význam budú mať najmä poznatkovo náročné služby pre podniky, ktoré sa na Slovensku budú musieť rozvíjať podstatne rýchlejšie a komplexnejšie ako doteraz. Ich rozvoj musí účinne podporiť aj štát. Je zrejmé, že bez týchto služieb nebudú môcť firmy, najmä domáce bez zahraničného kapitálu, zvládnuť inovačný proces.

Veľa úsilia, tak zo strany „domácich“ podnikov, ako aj štátu bude potrebné vynaložiť na to, aby formovanie kľúčových kompetencií potrebných na zvládnutie inovačného procesu prebiehalo *na domácej pôde*. Silné zahraničné firmy pôsobiace na Slovensku síce sústavne inovujú, v tomto procese však využívajú hlavne um vysokokvalifikovaných odborníkov, poznatky a postupy nachádzajúce sa v ich materských krajinách. Istú väčšiu otvorenosť k využívaniu inovačného potenciálu sústredeného v domácom výskume a ľudskom kapitále možno azda očakávať od subdodávateľov zahraničných firiem druhého a tretieho rangu. Za daných podmienok hrozí, že po oslabení efektu relokácie ekonomických aktivít *nebudeme schopní vlastnými inovačnými aktivitami* nadviazať na dosiahnuté výsledky v technologickom, aj hospodárskom rozvoji. Pôjde o pomerne zložitý adaptačný proces, na ktorý musíme byť s predstihom pripravení. Objektívne sa však tým vytvorí tlak na intenzívnejšiu orientáciu štruktúry ekonomiky aj na také výroby a služby, ktoré sú charakteristické pre postindustriálnu (znalostnú) ekonomiku.

V nadväznosti na zvyšujúcu sa životnú úroveň sa rozšíria a skvalitnia aj služby pre obyvateľstvo. Očakáva sa zvýšený dopyt po službách na efektívne a atraktívne využitie voľného času a regeneráciu pracovnej sily. Absolútne nevyhnutné je *dynamické rozšírenie a skvalitnenie zdravotníckych a sociálnych služieb* tak, aby prispeli k celkovému zvýšeniu kvality života obyvateľstva a zblížovaniu podmienok života medzi rôznymi skupinami obyvateľstva. Všetky tieto služby však bude potrebné rozvíjať na takej kvalitatívnej úrovni, aby boli schopné uspokojovať aj náročnú zahraničnú klientelu.

Zvládnutie procesu kvalitatívnych štruktúrnych zmien, ktorý umožní prechod od industriálneho k postindustriálnemu štádiu rozvoja, bude vyžadovať úsilie všetkých aktérov, ktorí sa na tomto procese svojimi rozhodnutiami budú podieľať, pričom podnikateľská aktivita je pre jeho úspešnosť rozhodujúca. Nevyhnutné je najmä posilnenie inovačnej schopnosti podnikov, ktorá je rozhodujúca pre aktívne utváranie štruktúrnych zmien v nadväznosti na celkové zmeny vo svetovej ekonomike. Dôležitú úlohu bude mať vznik nových inovatívnych podnikov s vysokým rastovým potenciálom, založených na nových podnikateľských koncepciách

a orientujúcich sa na nové výrobné procesy a nové produkty. (Skúsenosti zo sveta preukazujú, že nové priemyselné odbory vznikajú spravidla na báze nových podnikateľských subjektov, etablované podniky sú v tomto smere menej aktívne.)

Vládne aktivity môžu proces štruktúrnych zmien založených na inováciách a vysoko-kvalifikovanej pracovnej sile usmerniť a urýchliť predovšetkým politikou vytvárajúcou vhodné podmienky na ich uskutočnenie. Kľúčové sú najmä aktivity na podporu vzdelávania, výskumu, vývoja a inovácií, rozvoja širokej škály poradenských a sprostredkujúcich služieb pre podniky (osobitne MSP) v oblasti transferu a difúzie nových poznatkov a technológií, posilnenia flexibility a pružnosti na jednotlivých trhoch, ako aj opatrenia uľahčujúce zakladanie a fungovanie firiem. Veľmi dôležité tiež bude podnecovať chuť k podnikaniu a k podstúpeniu rizika spojeného s inovatívnym podnikaním. Vyžaduje si to morálne aj finančne podporovať a oceňovať úspešných, nadpriemerne schopných a podnikavých (v dobrom zmysle slova), ako to predpokladá aj inovačná stratégia vlády.

4.13. Perspektívne oblasti podnikania v znalostnej ekonomike sú od súčasnej štruktúry hospodárstva veľmi vzdialené

Jedným zo smerov rozpracovania Lisabonskej stratégie, ktorá má pri svojej realizácii priviesť Slovensko na úroveň technologicky vyspelých krajín, je založiť vývoj ekonomiky na aktivitách, ktoré majú v znalostnej ekonomike vysoký rastový potenciál. Za také sa považujú oblasti využívajúce výstupy z výskumu, ktoré majú inovačný charakter, posilňujú rastový potenciál národného hospodárstva a prostredníctvom *spillover* efektov šíria inovácie do ďalších oblastí národného hospodárstva.

Na základe input-output analýzy boli vytypované tieto perspektívne technologické oblasti:¹⁹

- inovatívna medicína
- nanoelektronika
- zabudované inteligentné systémy
- aeronautika a riadenie leteckej dopravy
- vodík a palivové články
- fotovoltika
- potravinové technológie (aj na báze biotechnológií)

¹⁹ Jednotlivé technologické polia sú bližšie popísané napríklad v Deepening the Lisbon Agenda – Studies on Productivity, Services and Technologies. Austrian Federal Ministry of Economic and Labour, 2006.

Predpokladá sa, že trhový podiel uvedených oblastí sa bude výrazne zvyšovať a ročný rast objemu ich tržieb sa bude pohybovať od 5 % do 15 %, pri vysokom raste produktivity práce a súbežnom vytváraní nových pracovných miest.

Výsledky dosiahnuté v uvedených technologických oblastiach využívajú odvetvia s vysokou a vyššou strednou technologickou úrovňou. Na základe analýzy technologických tokov boli v slovenskej ekonomike identifikované dva druhy zaostávania. Prvé spočíva v nízkych výdavkoch na výskum v odvetviach s vysokou technológiou. Druhý typ zaostávania sa prejavuje v nízkych výdavkoch na výskum a vývoj aj v odvetviach, ktoré tvoria prevažnú časť ekonomiky Slovenska.

Koeficienty výdavkov na výskum a vývoj v tabuľke 4.5 dokumentujú výrazné zaostávanie Slovenska v odvetviach spadajúcich do vytypovaných technologických polí, ako aj v odvetviach tvoriacich jadro rastu ekonomiky SR.

T a b u ľ k a 4.5

Koeficienty kumulatívnych výdavkov na výskum a vývoj v roku 2000*

	Rakúsko	Nemecko	Slovensko
RADTV ¹	23,12	16,37	7,21
MEDIC ²	8,41	7,98	1,60
ELSTR ³	5,21	1,71	0,73
GUMAPL ⁴	3,45	3,64	1,89
MOTOR ⁵	8,13	9,44	1,10
CHEMIK ⁶	4,04	6,45	1,32

* Kumulatívne výdavky obsahujú aj výdavky na výskum a vývoj v inputových odvetviach. Aby sme dostali hodnoty koeficientov, treba čísla v tabuľke vydeliť 100.

¹ Rádiové, televízne a spojové zariadenia a prístroje.

² Zdravotnícke prístroje, presné a optické prístroje.

³ Elektrické stroje a prístroje.

⁴ Guma a plasty.

⁵ Motorové vozidlá.

⁶ Produkcia chemického priemyslu.

V niektorých perspektívnych oblastiach (napr. v inovatívnej medicíne, nanotechnológiach a i.) je na Slovensku už dnes kvalitné výskumno-vývojové zázemie v oblasti základného výskumu. Analýza technologických tokov v ekonomike Slovenska však poukazuje na to, že výskum v týchto perspektívnych inovačných oblastiach nie je takmer vôbec prepojený s podnikateľskou sférou. Podnikateľské výdavky na výskum a vývoj na Slovensku v porovnaní s inými vyspelými ekonomikami stále smerujú do nižších stredných a nízkych technológií, čo neprispieva k výraznejšej zmene štruktúry ekonomiky SR.

Uvedené zistenia poskytujú informácie aj pre podnikateľskú sféru o oblastiach podnikania, ktoré budú mať v znalostnej ekonomike veľkú rozvojovú perspektívu. Zároveň umožňujú vláde selektívny výber a podporu tých priamych zahraničných investícií, ktoré smerujú do už uvedených technologických oblastí s vysokým potenciálom ďalšieho rozvoja. Poskytujú informácie o budúcom dopyte na trhu práce, ako aj o nárokoch na kvalifikačnú štruktúru pracovníkov.

4.14. Inovácie ako katalyzátor zmien v inštitucionálnom rámci ekonomiky

Vývoj v zahraničí naznačil, že podnikateľské prostredie musí mať komplexne rozvinuté inštitúcie a že jeho bežne využívané prvky – liberálne prostredie či regulatívne zásahy – nemôžu zabezpečiť proinovačnú klímu približujúcu nás k úrovni vyspelých krajín. Trhový systém efektívne koordinuje firmy v tradičných aktivitách a bude aj naďalej rozhodujúci. Pri vytváraní znalostnej ekonomiky však bude koordinácia trhmi a hierarchiami dopĺňaná najmä koordináciou založenou na sieťach. Hlavný dôvod vzniku a rozvíjania sieťovej koordinácie spočíva v tom, že náklady spojené s inováciami budú stále narastať, vyžadovať širšiu paletu znalostí, ktoré žiaden jednotlivý podnik nemá k dispozícii, a preto bude odkázaný na spoluprácu s inými podnikmi a ďalšími aktérmi aktivít spojených s inováciami (vysokými školami, výskumnými ústavmi, článkami inovačnej infraštruktúry). *Avšak pôsobenie sietí je kontextovo podmienené a ich efekty sú teda značne rozdielne.* Siete môžu vytvárať neistotu, ale vedia ju aj zmierniť. Asymetria získavania efektov v sieťach (teda schopnosť vytvárať zisk pre niektorých členov siete zo zdrojov iných členov) nemusí posilňovať solidaritu. Princíp členstva uplatňovaný v sieťach môže vytvárať bariéry medzi členmi a nečlenmi, čo môže negatívne pôsobiť na sociálnu súdržnosť.

Koordinácia firiem založená na vytváraní a využívaní sietí si vynúti zmeny v podnikateľskom prostredí nielen na strane jeho parametrov formovaných hospodárskou politikou, ale aj na strane kvality, schopností a klímy vnútri podnikateľských subjektov. Zmeny v druhej z uvedených stránok podnikateľského prostredia budú pre jeho celok veľmi dôležité. Ich obsahom bude zvyšovanie sklonu ľudí k podnikavosti, odstraňovanie ich neochoty riskovať, vytváranie spoločenského kapitálu, resp. siete spoločenských vzťahov založenej na dôvere, na kooperácii vyžadujúcej rešpektovanie dobrých mravov, korektnosť a reciprocitu. To všetko môže prieniesť ekonomické efekty buď v lepšej dostupnosti a spoločnom využívaní komplementárnych aktív (drahých unikátnych výrobných zariadení, poznatkov, patentov a pod.), alebo v znižovaní rôznych transakčných nákladov (napr. nákladov na súdne vymáhanie neplnených záväzkov).

Vnútorne prostredie zahraničných firiem pozitívne zmeny v utváraní podnikateľského prostredia podporuje. Zapájanie domácich aktérov do sietí formovaných s účasťou zahraničných firiem má preto okrem priamych ekonomických aj nepriame efekty v prospech kultivácie samotného podnikania.

Koordinácia ekonomických aktivít založená na využívaní sieťových vzťahov vnáša zmeny aj do regulatívnej stránky podnikateľského prostredia. Aktéri sieťových aktivít sú zvyčajne viazaní k spoločnej lokalite, a preto aj podpora vzniku sietí môže byť účinnejšia zo strany regionálnej než národnej vládnej úrovne.

Posilnenie kompetencií regionálnych inštitúcií na utváraní podnikateľského prostredia bude spojené tak s riešením konvergenčnej úlohy Slovenska, ako aj so spôsobom jej riešenia založeným na vytváraní znalostnej ekonomiky. Dobiehanie úrovne vyspelých krajín je na Slovensku spojené s odstraňovaním veľkých regionálnych rozdielov. Po odstránení najpriekrejších regionálnych disparít najmä v oblasti zamestnanosti bude zrejme účelné, aby investičné stimuly boli viac orientované na malé a stredné podniky a aby do rozhodovania o ich poskytovaní boli zapojené aj regionálne inštitúcie s lepšou znalosťou lokálnej situácie. Viac kompetencií dostanú regionálne inštitúcie poznajúce aktérov sieťovej koordinácie zrejme aj v národnom inovačnom systéme.

Funkcia štátu (centrálnej vlády) vo vytváraní podnikateľského prostredia zostane aj po vyprofilovaní sieťovej koordinácie a s ňou spojenom vzraste úlohy regionálnych článkov veľmi významná. *Štát bude musieť podporiť rozvoj koordinačných mechanizmov medzi rôznymi úrovňami a aktérmi zodpovednými za inovácie a zahrnúť ich do národného inovačného systému. Vyjde pritom z poznania, že konkurencia bude naďalej stimulovať podnikanie, ale absencia faktorov posilňujúcich spoluprácu a sociálnu súdržnosť môže ekonomiku výrazne brzdiť.*

4.15. Hospodárskopolitický rámec bude dlhodobo určovať členstvo v eurozóne

Členstvo Slovenskej republiky v európskej menovej únii (EMÚ) nevyhnutne zúži rozsah jeho základných hospodárskopolitických nástrojov, ktoré sa obmedzia hlavne na nástroje fiškálnej politiky, t. j. dane a rozpočtové výdavky. Hospodárskopolitický rámec slovenskej ekonomiky podstatne ovplyvní aj skutočnosť, že v doterajšej histórii EMÚ ani jedna krajina nevstupovala do eurozóny s takou nízkou ekonomickou výkonnosťou (HDP/obyv.), cenovou hladinou a úrovňou dôchodkov (vrátane miezd) ako Slovensko.

Slovensko v ostatných rokoch nesporne patrí k najdynamickejším dobiehajúcim (*catching-up*) členom EÚ, pričom toto dobiehanie prebieha (a dlhodobo bude prebiehať) nielen prostredníctvom rýchlejšieho (v porovnaní s EÚ 15) zvyšovania ekonomickej výkonnosti, ale aj rýchlejším rastom cenovej hladiny a reálnych miezd. Možno reálne rátať s tým, že dobiehanie v ekonomickej výkonnosti Slovenska bude dlhodobo rýchlejšie ako dobiehanie v dôchodkoch (vrátane reálnych miezd) a v cenovej hladine.²⁰ Aj keď sa tento nesúlad bude postupne zmierňovať, v horizonte Vízie bude zrejme pretrvávajúť, čo prispeje k udržaniu nákladovej (cenovej) konkurencieschopnosti Slovenska.²¹

Pokiaľ ide o samotné prijatie eura, tento historický krok bude znamenať, že dobiehanie (proces reálnej konvergencie) prostredníctvom apreciacie nominálneho menového kurzu, ktorá je menej „bolestnou“ formou dobiehania, sa zastaví a okrem rýchlejšieho rastu výkonnosti slovenskej ekonomiky bude prebiehať iba prostredníctvom vyššej inflácie (teda „bolestivejšou“ formou dobiehania) v porovnaní s eurozónou. Spolu s dobiehaním eurozóny by sa mali naše cenové relácie postupne približovať cenovým reláciám v eurozóne („zákon jednej ceny“).²²

K vyššej miere inflácie v porovnaní s eurozónou môže istý čas prispievať aj menová politika ECB, ktorá sa realizuje prostredníctvom jednotných nominálnych úrokových sadziieb. Tie sa však v dôsledku vyššej „slovenskej“ inflácie budú pre slovenskú ekonomiku transformovať do (v porovnaní s „priemerom“ eurozóny) nižších, alebo dokonca záporných reálnych úrokových sadziieb. V dlhšom časovom horizonte bude jednotná menová politika ECB posilňovať tendenciu k synchronizácii ekonomického cyklu Slovenska s ekonomickým cyklom eurozóny. V opačnom smere by však mohla pôsobiť nadmerná špecializácia slovenskej ekonomiky.

²⁰ Podrobnejšie pozri 4.9. Jedným z faktorov pôsobiacich v tomto smere bude odlev časti dôchodkov (najmä dividend) do zahraničia, ktorý sa pravdepodobne nebude kompenzovať protismerným pohybom miezd a iných dôchodkov zo zahraničia.

²¹ Slovensko má (merané v eurách) najnižšie nominálne mzdy i pracovné náklady na osobu v stredoeurópskych nových členských štátoch EÚ. Nižšie mzdy a celkové pracovné náklady na osobu než SR majú v EÚ 27 iba Litva, Lotyšsko, Rumunsko a Bulharsko (počítané v eurách nominálnym kurzom). V relácii k týmto štátom má však Slovensko vyššiu produktivitu práce, takže jednotkové pracovné náklady má (s výnimkou Bulharska) najnižšie v celej EÚ 27. Táto komparatívna výhoda sa – pri rozvážnej mzdovej politike – môže udržiavať v dlhšom horizonte.

²² Pravidlo „jeden trh, jedna cena“ sa prirodzene, najskôr presadzuje v tzv. obchodovateľnom sektore, ktorý je zapojený do zahraničného obchodu. Do neobchodovateľného sektora sa prenáša až s určitým oneskorením (tzv. Balassov-Samuelsonov efekt). Do obchodovateľného sektora sa spravidla zahŕňa spracovateľský priemysel, zatiaľ čo neobchodovateľný sektor tvoria trhové služby, stavebníctvo, maloobchod, doprava a telekomunikácie. Pravda, niektoré tradičné zložky tohto sektora budú čoraz viac vystavené globálnej konkurencii, v dôsledku čoho sa vzťahy obidvoch skupín môžu meniť. Niektoré analýzy (pozri napr. Szapáry, 2004) ukazujú, že v EÚ 5 (vrátane Slovenska) vplyv B-S efektu na infláciu meranú CPI vo vzťahu k Nemecku pred vstupom do EÚ neprekročil 2 %, čo je porovnateľné so Španielskom, Portugalskom a Írskom pred rokom 1999, teda pred vstupom do eurozóny.

Negatívne pôsobenie tohto faktora by sa malo paralyzovať politikou zameranou na väčšiu diverzifikáciu ekonomiky a na dynamickejší rozvoj odvetví s vyššou pridanou hodnotou.

Inflačné ciele a očakávania formované zatiaľ menovou politikou NBS prestanú byť pre ekonomické subjekty nominálnou kotvou – oporou pre cenové rozhodovanie a uzatváranie zmlúv. Nominálnou kotvou sa stane fixná parita a jednotná menová politika. Je otázne, do akej miery sa kotvou pre cenové rozhodovanie v období dobiehania môže stať inflačný cieľ a cenové očakávania eurozóny a aké by to malo dôsledky pre ekonomiku. Na jednej strane je to nevyhnutné, keďže významná časť ekonomickej aktivity na Slovensku je spojená so zahraničným obchodom s krajinami eurozóny. Na druhej strane je nesporné, že proces reálnej konvergencie nie je dokončený, a preto treba očakávať, že cenové dobiehanie bude prebiehať aj prostredníctvom zvýšenej inflácie, pričom v dlhšom horizonte treba rátať s odstránením cenovej medzery v rozsahu až 50 %.²³

Asymetria dopytových šokov môže vyplývať z nadmernej špecializácie ekonomiky Slovenska (automobilový priemysel) a z rozdielnej štruktúry ekonomiky vo všeobecnosti. Jej pôsobenie bude väčšie, ak budú príslušné výroby nadmerne uzavreté v ekonomike Slovenska aj subdodávkami, a teda nedôjde aspoň k čiastočnej synchronizácii účinkov dopytových a ponukových šokov na toto odvetvie na Slovensku a v eurozóne. Preto je z hľadiska stability bezpečnejšie rozvíjať tieto činnosti na báze vnútroodvetvového obchodu.

Pôsobenie menovej politiky ECB na ekonomiku Slovenska bude prevažne uvoľnené – reálne úrokové sadzby eurozóny budú – v dôsledku vyššej inflácie v niektorých segmentoch trhu na Slovensku – nízke, prípadne záporné. Tu treba zdôrazniť, že toto konštatovanie sa nevzťahuje na všetky trhy, ale predovšetkým na tie, na ktorých bude prebiehať rýchle dobiehanie(!). Dnes ho pozorujeme na trhu nehnuteľností, kde ceny, najmä v Bratislave, rýchlo konvergujú (aj pod vplyvom zahraničných investícií) k cenám v okolitých krajinách eurozóny. Uvoľnené pôsobenie jednotnej menovej politiky sa postupne vyčerpá – spravidla vtedy, keď na príslušnom segmente trhu dôjde k vyrovnaniu cenových hladín.

²³ Napríklad, pri predpokladanom dvadsaťročnom horizonte to predstavuje inflačný diferenciál až 3,5 %, alebo dlhodobú priemernú ročnú infláciu na úrovni okolo 5,5 %. Ako sme uviedli, jedna z možností spomalenia inflácie spočíva v tom, že nie vo všetkých segmentoch trhu a nie vo všetkých regiónoch prebehne dobiehanie rovnako rýchlo, pričom v niektorých segmentoch trhu a v niektorých regiónoch bude proces konvergencie trvať dlhšie ako uvažovaných 20 rokov. S cenovým dobiehaním menej rozvinutých krajín sa mimochodom rátalo už v rozsiahlej štúdii z roku 1990 určenej pre Európsku komisiu, nazvanej *Jeden trh, jedna mena*. „Skúsenosti menových únií naznačujú, že v EMÚ nemusí byť konvergencia inflácie dokonalá. Navyše, pretože pokračuje proces dobiehania menej rozvinutých členských štátov, ich reálny menový kurz by sa mal zhodnocovať prostredníctvom mierne vyššej miery inflácie v dôsledku dobiehania v relatívnych cenách neobchodovateľných produktov.“ Predpokladalo sa, že tieto inflačné diferenciály by mohli byť vyššie ako 1 %, alebo dokonca 2 % (European Commission, 1990). Možno očakávať, že určitý efekt duálnej inflácie vychádzajúcej z neobchodovateľného sektora sa prejaví aj v SR.

Pozitívne na slovenskú ekonomiku bude pôsobiť formovanie jednotného európskeho kapitálového trhu, ktoré uľahčí financovanie slovenských podnikov a umožní Slovensku – podobne ako iným krajinám so spoločnou menou – zmiernovať účinky asymetrických šokov diverzifikáciou finančných aktív (medzinárodné rozloženie rizika).

K veľmi dôležitým úlohám centrálnej banky patrí dohľad nad bankovým sektorom a zabezpečenie jeho stability. Európsky systém centrálnych bánk (ESCB) urobil síce určité kroky v tomto smere, súčasná situácia však ECB explicitne nedovoľuje zabezpečiť jednotlivým bankám podporu v podobe likvidity. Táto úloha však bude dlhodobo významná pri predchádzaní finančným krízam a ich riešení. Európska centrálna banka nemôže oficiálne hrať úlohu veriteľa poslednej inštancie, túto kompetenciu však nemajú ani národné centrálné banky. V prípade Slovenska nie je celkom doriešená ani otázka bankového dohľadu, ktorý nemá všetky informácie o operáciách pobočiek, obchodných miest a zastúpení zahraničných bánk.

Centrálna banka by mala zohrať významnú úlohu aj pri možnom raste zadlženosti obyvateľstva. Tá je síce zatiaľ na Slovensku v únosných medziach, no v horizonte Vízie jej výrazný rast nemožno vylúčiť (pozri prípad súčasnej hypotekárnej krízy). V takom prípade by mal bankový dohľad zavčas konať a využiť svoje regulačné nástroje.

V súčasnosti sa v dohľade uplatňuje princíp, že dohľad nadnárodnej spoločnosti robí na konsolidovanom základe inštitúcia v krajine, kde sídli centrála. „Národný“ dohľad preto nemá všetky informácie o operáciách pobočiek, obchodných miest a zastúpení zahraničných bánk, ktoré v krajine operujú, napríklad na základe nostrifikácie. Hoci národný dohľad má kompetencie a informácie o dcérskych spoločnostiach, ktoré majú štatút samostatnej banky, v skutočnosti má len čiastočnú možnosť predvídať výsledok ich hospodárenia a stabilitu, keďže významná časť ich transakcií je v skutočnosti určená zahraničnou centrálou, pričom len dohľad v sídle materskej spoločnosti má informácie na konsolidovanom základe, a teda aj lepšie možnosti posúdiť skutočnú situáciu nadnárodnej spoločnosti.

Dnes ťažko predvídať, akým smerom sa bude uberať vývoj dohľadu v eurozóne. Jeden smer predstavujú bilaterálne dohody medzi dohliadajúcimi inštitúciami, na základe ktorých si vymieňajú dohodnutý okruh informácií. Tie majú podobu memoranda, výmeny štatistických údajov a správ, spoločných odborných podujatí a pod. Keďže slovenský finančný sektor v značnej miere vlastní zahraničné subjekty, má na rozvoji tejto spolupráce a jej inštitucionalizovaní mimoriadny záujem. Iný možný smer predstavuje európsky dohľad – vytvorenie inštitúcie, ktorá by dohliadala na finančné subjekty v EÚ. Ďalší možný smer predstavuje ustanovenie „európskych“ finančných spoločností, napríklad európskych bánk, pričom len tie by podliehali európskemu dohľadu.

Paralelne s tým vzniká problém ochrany vkladov a veriteľa poslednej inštalácie (*lender of last resort*). Kým pri ochrane vkladov by mal byť uplatnený jednotný princíp minimálneho krytia strát na báze poistenia, nie je jasné, ako majú byť zdieľané náklady poslednej inštalácie – nad rámec zdrojov poistenia. V prípade existencie jednotného (decentralizovane vykonávaného) európskeho dohľadu sa zdá byť zrejmé, že náklady by sa mali rozdeliť medzi členské štáty EÚ, nie je však úplne zrejmé, podľa akého kľúča a ako v takomto prípade zapojiť centrály a materské krajiny zahraničných (neeurópskych) bánk.

4.16. Po vstupe do eurozóny vzrastie význam fiškálnej politiky

Fiškálna politika je síce hlavným hospodárskopolitickým nástrojom vlády, jej stabilizačné pôsobenie však obmedzuje Pakt stability a rastu. Aj reformovaný PSR totiž pod hrozbou finančných sankcií nekompromisne vyžaduje dodržiavať stanovenú hranicu rozpočtového deficitu a tým aj zdravé verejné financie. Komplikácie pri plnení stabilizačnej funkcie fiškálnej politiky pri cyklickom spomalení, resp. recesii môže spôsobiť najmä vysoký podiel mandatórnych výdavkov (rast výdavkov na sociálne poistenie), náklady na budovanie infraštruktúry, multiplikačný efekt transferov z EÚ a náklady na ochranu životného prostredia (ekologické dlhy). Stabilizačné pôsobenie fiškálnej politiky bude aj po vstupe do eurozóny oslabené tým, že slovenská daňová reforma, ktorá nepochybne prispela k zrýchleniu ekonomického rastu, do značnej miery znefunkčnila pôsobenie automatických stabilizátorov.²⁴ Daňová reforma bola zameraná hlavne na posilnenie ponukovej strany ekonomiky. Zlepšila síce podmienky na reálnu a nominálnu konvergenciu a konsolidáciu rozpočtu, v dlhodobom horizonte však bude potrebné upraviť jej nastavenie v súlade s podmienkami a požiadavkami stabilizačného pôsobenia fiškálnej politiky v eurozóne. Okrem iného bude nevyhnutné, aby sa posilnilo pôsobenie automatických stabilizátorov a/alebo aby fiškálna politika mala dostatočný priestor na včasné a účinné diskkrétne stabilizačné opatrenia, ktorý je v súčasnosti veľmi malý.

S približovaním sa k ekonomickej úrovni eurozóny sa spomalí aj tempo rastu slovenskej ekonomiky, pričom treba rátať s tým, že rast sa spomalí v čase, keď sa zmenší prílev zdrojov zo štrukturálnych fondov. Súčasná nízka a klesajúca miera prerozdelenia zdrojov cez verejné financie, najmä nízka daňová a odvodová kvóta, ktorá predstavuje európske minimum cca 29 % HDP (2007), sa tak môže dostať do konfliktu s príjmami verejných rozpočtov na riešenie environmentálnych problémov a energetickú bezpečnosť, s absolútne

²⁴ Daňová reforma minimalizovala progresivitu daňového systému, pričom podstatne zvýhodnila vysoké príjmy, najmä v dôsledku toho, že zrušila zdanenie dividend a ohraničila základ pre odvody, preto pôsobí regresívne. Nízke sú aj sociálne dávky a podpora v nezamestnanosti, čo znižuje anticyklický (stabilizačný) vplyv verejných výdavkov. Základným nedostatkom slovenskej daňovej reformy z roku 2003 bolo, že vôbec nebrala do úvahy budúci vstup SR do eurozóny, ktorý priniesie zásadnú zmenu celého hospodárskopolitického inštrumentária.

nedostatočnou úrovňou výdavkov na znalostnú ekonomiku, s nízkym percentom verejných zdrojov na zdravotníctvo v medzinárodnom meradle, s nízkou mierou náhrady v dôchodkovom systéme z verejných zdrojov (nízky a klesajúci podiel verejných zdrojov na dôchodky v pomere k HDP by neumožňoval dôstojnú životnú úroveň dôchodcov) a s nedostatočnými zdrojmi na zdravotnú starostlivosť o ľudí vo vysokom veku. Požiadavky na tieto zdroje budú v budúcnosti narastať v súvislosti so starnutím obyvateľstva (odhady viacerých inštitúcií predpokladajú rast týchto nákladov až o 3 % HDP).

T a b u ľ k a 4.6

Príjmy všeobecnej vlády a výdavky všeobecnej vlády podľa funkcie (COFOG) % HDP, r. 2003

	EÚ 15 (1)	SR 2003 (2)	(1) – (2)	SR 2007
Prijmy spolu	45,8	37,4	8,4	33,2
v tom:				
dane	27,1	18,2	8,9	17,3
sociálne príspevky	14,5	13,9	0,6	11,8
Daňová kvóta I + II	41,6	32,1	9,5	29,1
Výdavky spolu	48,4	40,9	7,5	35,7
v tom:				
ekonomika	3,9	5,2	-1,3	3,8
zdravotná starostlivosť	6,4	4,1	2,3	5,0
vzdelanie	5,4	4,4	1,0	4,0
sociálna ochrana	19,2	15,2	4,0	11,6

Prameň: Eurostat;^{25, 26} (EÚ 15); Konvergenčný program na roky 2005 – 2010; Konvergenčný program na roky 2007 – 2010.

Z tabuľky vyplýva najmä nízky podiel financovania zdravotnej starostlivosti, vzdelávania a sociálnej ochrany z verejných zdrojov na Slovensku v porovnaní s EÚ 15.²⁷ Zrejma je aj výrazne nižšia daňová kvóta I + II v porovnaní s EÚ 15, ako aj výrazný pokles daňovej kvóty medzi rokmi 2003 a 2007. Ide o dlhodobý trend.

V scenári *Dlhodobej udržateľnosti verejných financií* (KP 2007 – 2010) sa v období od roku 2004 do roku 2050 predpokladá rast výdavkov na starobné dôchodky zo 7,4 % na 9,0 % a rast výdavkov na zdravotnú starostlivosť zo 4,4 % na 6,3 % pri predpokladanom zvýšení podielu populácie vo veku 65+ na celkovej populácii z 11,5 % (2004) na 29,3 % (2010). Scenár fakticky predpokladá, že udržateľnosť verejných financií sa dosiahne za cenu ďalšieho posunu dôchodkového veku a zníženia miery náhrady a zníženia nákladov na zdravotnú starostlivosť z verejných zdrojov na osobu v poproduktívnom veku. Takéto riešenie je možné len

²⁵ Statistics in Focus 41/2004 (General Government Expenditure and Revenue in the EU in 2003).

²⁶ Statistics in Focus 11/2006 (Trends in Government Expenditure by Function, 2000 – 2004).

²⁷ Údaje sú za rok 2003. Odvtedy sa ďalej znížili podiely príjmov z daní a odvodov (daňová kvóta II).

v prípade, ak sa zabezpečí výrazne vyššia spoluúčasť občanov na zabezpečení v starobe a ak sa zvýši podiel súkromných zdrojov na krytí nákladov na zdravotnú starostlivosť.

Konflikt medzi zdrojmi verejných rozpočtov a potrebou týchto zdrojov možno riešiť v zásade dvomi spôsobmi:

1. Zvýšením zdrojov verejných rozpočtov, ktoré možno dosiahnuť predovšetkým rozšírením daňovej a odvodovej bázy a/alebo zvýšením daňových a odvodových sadzieb. Z hľadiska priechodnosti sa za lepšie riešenie obvykle považuje rozšírenie daňovej a odvodovej bázy. K takémuto riešeniu oprávňuje aj fakt, že rušenie výnimiek a nerovností má (ako sa ukázalo pri zavádzaní rovnej dane) väčšiu spoločenskú podporu, ale i fakt, že práve „úľavy“ z daňovej a odvodovej povinnosti, ktoré sa prijímali v minulosti, najmä s cieľom zlepšiť kapitálové vybavenie podnikania alebo sociálnu situáciu domácností, sa výraznou mierou podpísali na erózii príjmov kľúčových sociálnych systémov.

Verejné zdroje možno ďalej zvýšiť rozšírením okruhu a miery spoluúčasti (poplatkov, pokút a príspevkov) na úhrade nákladov služieb verejného sektora. Je zrejmé, že adresné poplatky za individuálne využívané služby (kataster, doklady a pod.) sú najľahšie priechodné.

Tretím zdrojom zvýšenia príjmov môže byť lepšie fungovanie a zjednodušenie systémov výberu daní a odvodov a zníženie daňových a odvodových únikov. Vyžaduje si to značné investície do informačného zabezpečenia príslušných systémov a dá sa očakávať značný odpor, keďže práve netransparentnosť a neúplnosť administratívnych systémov je dnes základom rozsiahlych daňových a odvodových únikov.

2. Znížením rozpočtových výdavkov buď uplatnením princípu spoluúčasti a individuálneho zhodnotenia potrebnosti (adresnosti), alebo presunom financovania príslušných tovarov a služieb na súkromné subjekty a zvýšením miery solidarity. Úlohu štátu garantovať minimálnu mieru zabezpečenia jednotlivcov (a firiem) možno s malými zdrojmi splniť len pri rovnostárskejšom rozdelení obmedzených zdrojov. Iné možné riešenie je zvýšiť objem odvodov (najmä na báze širšieho odvodového základu) a vyčleniť zdroje na zabezpečenie dôchodkového minima, čo predstavuje inú formu zvýšenia solidarity. V opačnom prípade sa vytvorí rastúca skupina dôchodcov pod hranicou životného minima a tlak na rozpočet (sociálna výpomoc) bude silnejší.

Výdavky na verejnú a štátnu správu možno znížiť aj zvýšením jej efektívnosti. Vyžaduje to však značné počiatkové investície, najmä do informačných systémov a aj v prípade ich úspešnej implementácie nie je možné rátať s veľkými priamymi úsporami, skôr so zvýšením kvality a s nepriamymi prínosmi (napr. zlepšením výberu daní a odvodov).

To všetko nastroľuje potrebu prehodnotiť východiská daňovej politiky, ktorá musí reagovať na uvedené problémy, a okrem toho uplatniť daňové stimuly podporujúce znalostnú ekonomiku a inovácie. Brzdou týchto snáh však môže byť trvajúca daňová konkurencia prostredníctvom znižovania daňových sadzieb.

Napriek uvedenému nie je vylúčené, že súčasná miera znovurozdeľovania nebude postačovať na zabezpečenie obvyklých úloh štátu (v priestore EÚ) a bude nutné, aby niektoré jeho činnosti a služby zabezpečili iné subjekty vo väčšom rozsahu ako dosiaľ (rodina, cirkvi, charita, tretí sektor). V opačnom prípade hrozí, že niektoré služby, najmä sociálne, zdravotná starostlivosť, starostlivosť o prestarnutých ľudí, nebude možné zabezpečiť na úrovni, ktorá je adekvátna vyspelej krajine uprostred Európy.

Slovensko by v príslušných orgánoch EÚ a európskej menovej únii malo rozhodne nastoliť potrebu vytvoriť mechanizmus fiškálnej solidarity, ktorá je (ako napokon ukazuje história menových únií) nevyhnutnou podmienkou efektívneho fungovania menovej únii. Na princíp solidarity by sa malo prihliadať aj pri prehlbovaní fiškálnej decentralizácie, ktorá by mala byť rozhodujúcim nástrojom reálneho uplatňovania ekonomickej suverenity miestnych a regionálnych vlád na Slovensku. Úspešné napredovanie slovenskej ekonomiky sa nezaobíde bez optimalizácie vzájomne vyváženého vzťahu decentralizácie verejných financií a fiškálnej politiky štátu tak, aby výraznejšie prispievali nielen k znižovaniu lokálnych a regionálnych diferencií, ale boli aj stimulom k zvyšovaniu výkonnosti miestnej a regionálnej ekonomiky.

4.17. Závery oscilujúce okolo poznatku, že realizácia kvalitatívnych štruktúrnych zmien vytvára predpoklady na úspešné dobiehanie

Prvý záver vychádza z pochopenia vedúcej roly zahraničných investorov v ekonomike Slovenska. Z nej vyplýva, že *súčasná konkurenčná schopnosť slovenského hospodárstva spočíva na dvoch pilieroch. Prvým sú nízke mzdové náklady. Druhým pilierom je vysoká kvalita produkcie zahraničných firiem pôsobiacich na území Slovenska vo väčšinouvej časti jeho ekonomiky.*²⁸ Príklad slovenského hospodárstva ukazuje, že takáto kombinácia faktorov konkurenčnej schopnosti má vo vhodnom inštitucionálnom rámci vysoký rastový potenciál. Možnosti jeho budúceho využitia závisia od toho, či a v akom rozsahu budú mať zahraniční investori na Slovensku k dispozícii pracovnú silu za cenu, ktorá zabezpečí dostačujúcu rentabilitu ich podnikania. V analýze fungovania zahraničných investícií v podmienkach SR sa zisťuje, že hospodárska politika rešpektujúca strategické ciele zahraničných firiem môže zabezpečiť relatívnu stabilitu ich pôsobenia v slovenskom hospodárstve.

²⁸ V prvej polovici roka 2007 sa zahraničné firmy podieľali 72 % na celkových tržbách slovenského priemyslu, resp. v roku 2006 sa na tržbách 200 najväčších nefinančných organizácií podieľali zahraničné firmy až 82 %.

Z analýzy faktorov hospodárskeho rastu a trendov rozvoja spracovateľského priemyslu vyplýva *druhý záver*, a to, že *zdrojová (kapitálová aj pracovná) náročnosť hospodárskeho rastu v SR bude do roku 2030 (podobne ako to bolo v tej fáze hospodárskeho rozvoja krajín EÚ 15, do ktorej vstupuje Slovensko) stále značne vysoká*. Meniť sa bude vnútorná štruktúra faktorov rastu so zameraním na lepšie využívanie hmotných i ľudských zdrojov. *Zvýšenie podielu investícií do ľudského kapitálu z celkových investičných vkladov na súčasnú úroveň EÚ 15 predpokladá jeho každoročné zvýšenie asi o 0,5 percentuálneho bodu*. Veľkú časť z plnenia tejto úlohy bude musieť vykonať štát, a to nielen zvýšením (a dobrým využitím) verejných výdavkov na skvalitnenie vzdelania, posilnenie základného výskumu a vytváranie inovačnej infraštruktúry, ale aj, a predovšetkým vytváraním prostredia, ktoré pomôže prekonať doterajší prevažne vlašný vzťah podnikateľského sektora k inovačným aktivitám.

Zistenia o problémoch a úlohách inovačného procesu (v časti 4.11), ale aj poznatky z častí *Vízie* skúmajúcich otázky sociálneho rozvoja, znalostnej ekonomiky a udržateľného rozvoja vedú *k tretiemu záveru*, podľa ktorého *pri včasnom (už v rokoch 2009 – 2015 vykonávanom) vytváraní podmienok na prechod k znalostnej ekonomike sa hospodárstvo Slovenska dostane do prúdu kvalitatívnych zmien*. Ich obsahom bude najmä: posilňovanie funkcie kvality a inovácií v konkurenčnej schopnosti; nárast podielu ľudského kapitálu v celkovej akumulácii kapitálu; zvyšovanie podielu vysokých a vyšších stredných technológií, resp. sofistikovaných služieb v produkčných, investičných a exportných štruktúrach; rast využívania moderných technológií (IKT, nano-, bio-) vo všetkých sektoroch (odvetviach); presun od inovácií technológie na báze získania hotových technológií najprv k ich využívaniu spojenému s ich vylepšovaním, a napokon k ich vývoju na báze vlastného inovačného potenciálu, resp. od imitácie cudzích vzorov k vlastným riešeniam; technologický rozvoj, vedúci k úspornému využívaniu zdrojov a šetrnejšiemu zaobchádzaniu so životným prostredím; prienik nových technológií do uspokojovania potrieb v mimopracovnom – voľnom čase obyvateľstva. *Uvedené kvalitatívne zmeny budú sčasti vytvárať predpoklady na prechod k postindustriálnej etape rozvoja, a sčasti, najmä pokiaľ bude ich obsahom uplatňovanie sofistikovaných služieb, budú už začiatkom prechodu ekonomiky do postindustriálneho štádia*.

Štvrtý záver konštatuje, že *realizácia uvedených kvalitatívnych zmien si vyžaduje udržiavanie pre ne vhodného hospodárskopolitického a inštitucionálneho rámca*. Jeho úlohou bude zabezpečiť efektívne fungujúce pružné trhy, dlhodobú makroekonomickú stabilitu, dobré podmienky na podnikanie a jeho vtiahnutie do inovačných aktivít a napokon spoluprácu všetkých aktérov pôsobiacich v hospodárstve vrátane funkčnej verejnej správy a výkonného verejného sektora.

Udržiavanie hospodárskopolitického rámca vhodného na realizáciu kvalitatívnych zmien sa bude musieť vysporiadať s tým, že *súčasná nízka a klesajúca miera znovurozdeľovania zdrojov cez verejné financie sa môže dostať do konfliktu s výdavkami verejných rozpočtov, a najmä s nedostatočnou úrovňou výdavkov na znalostnú ekonomiku a na spoločenské potreby*. Uvedený konflikt (tu formulujeme *piaty záver*) bude možné *riešiť buď zvýšením zdrojov verejných rozpočtov, alebo znížením rozpočtových výdavkov uplatnením princípu spoluúčasti (pri súbežnom zvýšení mzdovej kvóty z HDP), resp. presunom financovania príslušných služieb na súkromné subjekty*. To nastoľuje potrebu prehodnotiť východiská a princípy daňovej politiky, ktorá musí reagovať na uvedené problémy, uplatniť daňové stimuly podporujúce znalostnú ekonomiku a inovácie a po vstupe do EMÚ nahradiť absenciu národnej menovej politiky.

Za predpokladu splnenia uvedených požiadaviek sa (v *šiestom závere*) v *dobiehaní výkonnosti vyspelých ekonomík* môže vytýčiť náročná úloha. Pri výbere z variantov vyrovnávania (pozri tab. 4.1) sa vychádza z kvantifikácie parametrov CD produkčnej funkcie založenej na skúsenosti z analogických procesov dobiehania. Pri 3,0 – 3,5 % priemernom ročnom tempe rastu zásoby reálneho kapitálu a 1,5 – 2,0 % priemernom ročnom tempe rastu integrálnej produktivity faktorov dosahovanom EÚ 15 v rokoch 1960 – 1990 pri dobiehaní USA a pri tej zásobe pracovných síl, s ktorou pravdepodobne bude disponovať SR do roku 2030, *možno očakávať, že do roku 2030 sa HDP/obyv. (v PKS) zvýši na 80 – 90 % úrovne, ktorú v rovnakom čase dosiahne EÚ 15*. Uvedené varianty hospodárskeho rastu predpokladajú, že *priemerné ročné tempá rastu HDP sa v celom časovom horizonte Vízie budú nachádzať medzi 3,3 – 3,8 %*. Úplné – 100 % vyrovnanie úrovne SR a EÚ 15 v uvažovanom období je nereálne preto, lebo jeho predpokladom by muselo byť bezprecedentné tempo rastu zásoby kapitálu a integrálnej produktivity faktorov spolu s rastom zamestnanosti založeným na raste migrácie presahujúcom možnosti jeho využitia.

Podľa skúseností z doterajšieho priebehu dobiehania vyspelých ekonomík v kohéznych i nových členských štátoch EÚ možno očakávať, že dosiahnutie 90 % úrovne HDP/obyv. v EÚ 15 bude spojené so znížením podielu HND k HDP na úroveň približne 92 – 94 %.²⁹ Aj z tohto dôvodu bude konvergencia v úrovni dôchodkov (reálnych miezd) zaostávať za tempom konvergenzie vo výkonnosti. Možno očakávať, že aj vďaka hospodárskopolitickej podpore vývozu kapitálu sa podiel HND z HDP bude po roku 2015 postupne stabilizovať.

²⁹ Napríklad v Írsku aj v Španielsku bolo zníženie podielu HND z HDP o 1 % spojené so zvýšením pomeru HDP/obyv. k priemeru EÚ 15 o 8 – 9 percentuálnych bodov. V nových členských štátoch EÚ sa tento pomer rovná (s výnimkou jeho nízkej úrovne v ČR) 4 – 6 percentuálnym bodom.

Z hľadiska súčasných, v rokoch 2006 a 2007 dosahovaných temp hospodárskeho rastu v SR sa môže zdať konvergenčná úloha vytýčená na roky 2008 – 2030 ako málo ambiciózna. Opak je však pravdou. Na jednej strane by sa nemalo zabúdať, že reč tu je o dynamicky chápanom dobiehaní, teda o približovaní SR nie k súčasnej, ale k budúcej, v roku 2030 očakávanej výkonnosti EÚ 15. Pri dosahovaní uvažovaných temp hospodárskeho rastu by slovenské hospodárstvo dosiahlo súčasnú priemernú výkonnosť EÚ 15 (v parite kúpnej sily) už medzi rokmi 2020 a 2025 a terajšiu výkonnosť Rakúska medzi rokmi 2025 a 2030. Na druhej strane *treba zdôrazniť, že aj 4,5 – 5 % tempá rastu HDP do roku 2015 a priemerné približne 2,7 – 3,2 % tempá rastu HDP v rokoch 2016 – 2030, ktoré sú potrebné na to, aby Slovensko dosiahlo 80 – 90 % úrovne výkonnosti EÚ 15 prognózovanej na rok 2030, sú trendom, ktorý sa dlhodobo dosahoval nie v priemere EÚ 15, ale len v jej úspešnejších krajinách.*

Treba však zdôrazniť, že všetky predpovede vyslovené v tomto závere sú hypotézy, ktoré sa môžu realizovať len pri rozhodnom a koncepcionom vstupe Slovenska na cestu k znalostnej ekonomike. Práve v tomto predpoklade sa konkretizuje rigorózna požiadavka na podmienenosť všetkých predpovedí budúcnosti, to prislovečné AK – TAK, ktorého splnením, alebo nesplnením vytvára deliaca čiara medzi dvomi typmi potenciálneho vývoja slovenského hospodárstva. Medzi typom založeným na sústavnom a usilovnom vytváraní a už aj využívaní predpokladov znalostnej ekonomiky, ktoré nám umožní cieľavedome formovať vlastnú budúcnosť, a na druhej strane typom zanedbávajúcim kultiváciu našich znalostí a schopností, teda typom vývoja, pre ktorý by sa v konečnom dôsledku Slovensko pasívne uberalo tam, kam ho zatlačia vonkajšie vplyvy a náhodné okolnosti. Ak hospodársky rozvoj chápeme ako hospodársky rast založený na schopnosti aj vlastnými silami hľadať nové riešenia, vlastnou vynaliezavosťou sa adaptovať a využívať trendy svetovej ekonomiky, potom sa nám druhý z uvedených typov ekonomického vývoja javí ako hospodársky rast bez vnútornej rozvojovej dimenzie a tým aj bez trvalej udržateľnosti.

Vo vzťahu k predpovedanému zvýšeniu výkonnosti slovenského hospodárstva do roku 2030 sa očakáva výrazný pozitívny posun aj v hodnotách ďalších kritérií reálnej konvergenzie. Zvýšenie miery zamestnanosti na úroveň odporúčanú Lisabonskou stratégiou, zníženie miery nezamestnanosti do pásma jej prirodzenej miery spolu so značným znížením rozdielu medzi hladinou reálnych miezd v SR a EÚ 15 znamená, že sa rast výkonnosti hospodárstva Slovenska premietne aj do kvality života jeho občanov. Súčasťou tohto siedmeho záveru zameraného na trendy trhu práce je však aj dôrazné upozornenie, že *bez dostatočnej pozornosti hospodárskej politiky k vývoju relácie medzi dopytom a ponukou pracovných síl sa*

štruktúrny (v profesionálnom i regionálnom rozmere), *ale po istom čase aj absolútny nedostatok pracovných síl môže stať bariérou hospodárskeho rozvoja a plnenia konvergenčnej úlohy.*

Ôsmy záver nadväzuje na predchádzajúce tým, že *vyriešenie podstatnej časti konvergenčnej úlohy spočívajúce v zblížení ekonomickej úrovne Slovenska a vyspelých krajín má nielen kvantitatívny, ale aj kvalitatívny rozmer.* Prekonávanie diktátu obmedzených ekonomických zdrojov umožní slobodnejšiu voľbu rozvojových cieľov a politik v súlade s dosiahnutou úrovňou intelektuálneho potenciálu Slovenska. Možnými sa stanú pozitívne posuny vo všetkých stránkach kvality individuálneho i celospoločenského života.

Posledný – *deviaty záver* sa vzťahuje k tomu, čo viacerí čitatelia časti Vízie o ekonomickom vývoji môžu chápať ako jej vážnu medzeru v podobe nedostatočnej pozornosti voči domácejmu podnikateľskému sektoru. Vedúca rola zahraničného kapitálu v súčasnom, a zrejme aj v budúcom rozvoji slovenského hospodárstva je skutočnosťou, ktorej sa musela vo Vízii venovať osobitná pozornosť. Nepopierateľným faktom sú však aj *riziká spojené s pôsobením zahraničných investorov, o ktorých sa vo Vízii otvorene hovorí spolu s odporúčaniami* (pre hospodársku politiku) *na ich zmiernenie.* Pomôcť pri tom môže aj *vyváženie vplyvu zahraničných firiem fungovaním dostatočne silného domáceho kapitálu.* Ide o problém, na ktorý síce autori Vízie vo viacerých súvislostiach poukázali, no *komplexný pohľad naň, obrazne povedané vytýčili pred zátvorku s tým, že ho postavia do stredu pozornosti v ďalšej etape prác zameraných na vypracovanie Stratégie hospodárskeho rozvoja do roku 2015.* Pozornosť sa pritom venuje nielen situácii a možnostiam rozvoja slovenského podnikateľského sektora, ale aj hospodárskopolitickej podpore jeho aktivít doma i v zahraničí.

5. CESTY K ZNALOSTNEJ SPOLOČNOSTI

Slovenská ekonomika bude v nasledujúcom období vystavená rastúcim konkurenčným tlakom zo strany krajín s lacnejšou pracovnou silou a nižšími výrobnými nákladmi. Prípadný odchod doterajšej vlny investorov zakladajúcich konkurenčné výhody na lacnej pracovnej sile bude treba kompenzovať konkurenčnými výhodami založenými na progresívnejších faktoroch výroby. To bude vyžadovať vytvárať podmienky stimulujúce príchod novej vlny investorov zameraných na využívanie kvalifikovanej pracovnej sily a inovačného potenciálu ľudí. Na tieto zmeny podporujúce nástup znalostnej ekonomiky a spoločnosti bude nutné sa pripraviť. Krajina, ktorá nezabezpečí v predstihu dostatočný vzdelanostný a vedeckovýskumný potenciál, zaostane v konkurenčnej schopnosti a výkonnosti svojej ekonomiky. Výroba produktov znalostnej ekonomiky má totiž globálny rozmer. Neviaže sa len na určité geografické miesto s výhodnejšími prírodnými podmienkami, lacnejšou pracovnou silou atď., ale etabluje sa kdekoľvek na zemeguli, ak je tam k dispozícii potrebná intelektuálna kapacita.

Táto zmena v kvalite výrobných faktorov spôsobí aj posun od statických komparatívnych výhod k dynamickým. Ak v období statických komparatívnych výhod sa hospodárska politika orientovala hlavne na trhy výrobkov, tak v období dynamických komparatívnych výhod pribudnú opatrenia zamerané na trhy výrobných faktorov, najmä na zvyšovanie ich mobility, adaptability, na zvyšovanie efektívnosti alokácie zdrojov, atraktívnosti domáceho prostredia pre zahraničných investorov, na podporu inovačných aktivít, najmä malých a stredných podnikov, na komercializáciu výsledkov výskumu, na podporu vzdelania, medzinárodnej spolupráce, na vytváranie klímy sociálneho zmieru atď.

Ako skúsenosti vyspelých krajín ukazujú, účinky znalostnej ekonomiky sú prenikavejšie a intenzívnejšie, než boli účinky industriálnej etapy rozvoja. Menia celkové pracovné prostredie človeka, zvyšujú nároky na ľudskú infraštruktúru, zahrnujúcu systém vzdelávania, zdravotnú starostlivosť, využívanie voľného času atď. Zrýchlený technologický rozvoj prináša aj neistoty a riziká. Nerovnomerný vývoj v rôznych segmentoch ekonomiky a spoločnosti zvyšuje spoločenské napätie, ovplyvňuje vzťahy medzi ľuďmi, spôsob ich života a zneisťuje uznávané hodnoty. Narastajú aj rozdiely medzi rýchlosťou zmien spôsobených technologickým rozvojom a rýchlosťou zmien v usporiadaní spoločnosti a ľudskej reakcie na ne. Dôsledky týchto rozdielov sa premietajú do širších spoločenských súvislostí. Za takejto situácie nemožno riešiť otázky technologického rozvoja len v technologickej rovine, pretože zasahujú celú spoločnosť, život jednotlivca a dostávajú aj politický náboj.

Ak má Slovensko úspešne zvládnuť aj druhú fázu ekonomickej transformácie, bude musieť prejsť na novú trajektóriu rozvoja. *Takúto novú trajektóriu predstavuje v súčasnosti vývoj smerujúci k ekonomike založenej na znalostiach, umožňujúcej udržateľný rast, vyššie zhodnocovanie národnej práce a vyššiu konkurenčnú schopnosť. Hybnou silou takéhoto vývoja je rastúca úroveň vzdelania obyvateľstva, rozvinutá výskumno-vývojová základňa a inovačná činnosť ľudí, stimulovaná priaznivým proinovačným podnikateľským prostredím.*

Znalostná ekonomika predstavuje systém efektívnej tvorby, využívania a šírenia znalostí v najširšom možnom okruhu ekonomických aktivít zameraných na tvorbu národného bohatstva. Tradičná výmena tovarov sa rozširuje o výmenu znalostí. Popri konkurenčných vzťahoch vstupujú podniky aj do vzájomnej spolupráce a kontaktov s výskumnou sférou pri získavaní poznatkov, čím dochádza k vzájomnému učeniu sa a tvorí sa inovačná kultúra.

Pod vplyvom inovácií, najmä radikálnych, budú vznikať nové odvetvia náročné na vedu, výskum a odbornú kvalifikovanú prácu. Príkladom sú rýchlo sa rozvíjajúce oblasti informačných a komunikačných technológií, biotechnológie, nanotechnológie, nových materiálov, zdrojov energie atď. Inovačné aktivity ovplyvnia aj tradičné odvetvia priemyslu a služieb. Predovšetkým zvýšia ich výkonnosť a kvalitu. *Zmení sa aj povaha konkurenčnej schopnosti podnikov. Už nielen cena, ale hlavne technologická úroveň spracovania, t. j. kvalita a nové úžitkové parametre budú určovať úspech produktov na trhu.*

Formovanie konkrétnych ciest k znalostnej ekonomike bude ovplyvňované aj postupujúcou globalizáciou a zotrvačnosťou vývoja industriálnej spoločnosti. Prekonanie zaostávania vo vývoji faktorov znalostnej ekonomiky (vzdelanie, výskum, informatizácia, inovácie atď.), ku ktorému na Slovensku dochádza, predstavuje jeden zo základných rozvojových cieľov. Významný príspevok v tomto smere bude predstavovať realizácia schválených operačných programov pre vzdelávanie, výskum, inovácie a informatizáciu.

Doterajšie skúsenosti hospodársky vyspelých krajín však ukazujú, že trend vývoja k znalostnej ekonomike sám osebe nie je ešte zárukou odstraňovania sociálnych problémov v oblasti životnej úrovne, sociálnej súdržnosti a pod. Môže dokonca vytvárať nové nerovnosti vyplývajúce najmä z polarizácie vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva. Pri formovaní stratégie bude preto potrebné zvažovať nielen pozitívne, ale aj negatívne stránky, ktoré vývoj k znalostnej ekonomike bude prinášať.

V podmienkach znalostnej ekonomiky centrálnu pozíciu zaujíma človek, jeho kvalifikačná a odborná zdatnosť. Štátna politika v tejto oblasti musí byť preto poňatá aj ako program rozvoja človeka a rozvoja tvorivej spoločenskej klímy stimulujúcej uplatnenie intelektuálnych schopností a iniciatívy ľudí v prospech rozvoja spoločnosti. Musí vytvárať podmienky

efektívneho transferu a dostupnosti znalostí tak v rámci domácom, ako aj medzinárodnom. Základom úspechu je ústretový vzťah štátnej správy a samosprávy, občanov, podnikateľskej sféry, akademickej a výskumnej komunity.

5.1. Bez inovácií to nepôjde

V malých krajinách, ako je Slovensko, má domáca tvorba inovácií obvykle menší podiel než vo veľkých ekonomikách s väčšou koncentráciou výskumného potenciálu. Dovozy modernej technológie zo zahraničia znižuje potrebu domáceho výskumu. Podiel vnútropodnikových výdavkov na celkových výdavkoch výskumu a vývoja v priemysle SR klesol však príliš nízko, keďže predstavuje iba 7 %, zatiaľ čo výdavky na dovoz technológie zo zahraničia (stroje a zariadenia) dosahujú 89 % (ŠÚ SR, 2006a, s. 14). V Českej republike podiel obdobných výdavkov predstavuje 22 % a 47 % (ČSÚ 2005, s. 21) a v krajinách EÚ 15 to je 36 % a 21 % (Eurostat, 2008). Investície podnikovej sféry do výskumu a vývoja sú životne dôležité nielen na umožnenie absorpcie a efektívneho využitia importovanej technológie v domácom prostredí, ale aj na jej ďalšie inovovanie potrebné na udržanie konkurenčnej schopnosti. Znižovanie výdavkov na domáci výskum môže v budúcnosti spomaliť vyrovnávanie technologických úrovne produkcie v SR voči krajinám EÚ 15.¹

Zaostáva aj vývoj inovatívnych malých a stredných podnikov. Ich podiel na celkovej počte podnikov bol v roku 2001 v EÚ 15 39 %, pritom v spracovateľskom priemysle 42,1 % a v službách 35 %. V Slovenskej republike to v rokoch 2002 – 2004 bolo 23,2 %; 26,9 % a 17,9 %, (ŠÚ SR, 2006a, s. 13). Hlavnou príčinou tohto stavu je malé povedomie o úlohe inovácií pri zvyšovaní konkurenčných schopností, nedostatočná motivácia na rozvoji technológie založenej na domácom tvorivom potenciáli,² nerozvinutosť manažérskych schopností, ako aj pomalý a nedostatočný rozvoj spolupráce medzi inštitúciami verejne financovaného výskumu a podnikovou sférou.

Veľký vplyv na tvorivú výkonnosť má aj kritická masa inovátorov v rámci lokality alebo firmy. Na rozdiel od informácií, ktorých šírenie si nevyžaduje osobné kontakty, skryté

¹ Z európskej prehľadovej tabuľky o inováciách (EIS, 2006) vyplýva, že Slovensko dosahuje v skupine ukazovateľov „hnacie sily inovácií“ a „inovácie a podnikanie“ v porovnaní s najvyspelejšími malými krajinami EÚ zhruba 51 %-nú úroveň, v „tvorbe znalostí“ 31 %-nú úroveň a iba 6 %-nú úroveň v kategórii „duševné vlastníctvo“. V hodnote sumárneho inovačného indexu (SII), ktorý vyjadruje celkovú inovačnú kapacitu krajiny, dosahuje Slovensko iba 37 % hodnoty najvyspelejších krajín EÚ.

² Potvrďuje to aj prieskum vykonaný v roku 2004 za súbor 104 krajín roztriedených podľa zdrojov technologických znalostí. Slovensko sa podľa tohto prieskumu nachádza vo fáze závislosti od vonkajších zdrojov znalostí, a čiastočne vo fáze prispôsobovania dovážanej technológie domácim potrebám. Medzi uvedenými krajinami sa nachádza na 41. mieste a medzi krajinami V 4 na 3. mieste pred Poľskom. Podobné zaostávanie možno pozorovať aj v konkurenčných výhodách, ktoré získava Slovensko na základe nízkych nákladov a cien, a nachádza sa z uvedených 104 sledovaných krajín až na 81. mieste a spomedzi krajín V 4 na poslednom mieste.

(*tacit*) znalosti vtelené do kvalifikovaného personálu sa prenášajú na základe blízkych osobných kontaktov. Lokálne koncentrácie inovátorov s možnosťou využívať prítomnosť vysoko kvalifikovanej špecializovanej pracovnej sily, ako aj nadväzujúcich profesií, rôznych podporných finančných, poradenských a konzultačných inštitúcií, sofistikovaných zákazníkov a existencia lokálnej akademickej výskumnej základne predstavujú dôležité ohniská inovačného rozvoja.³ Pretože výhody takejto koncentrácie sa viažu na príslušnú lokálnu oblasť, majú aj menšiu mobilitu, a preto sú trvalejším zdrojom komparatívnych výhod.

Na Slovensku sa doteraz nerozvinuli významnejšie inovačné centrá, napríklad vo forme klastrov, či už v priemysle alebo v službách, ktoré by využívali a rozvíjali inovačný potenciál z domácich zdrojov a dokázali si v konkurenčnom prostredí nájsť svoj trhový priestor. Určitú príčinu tohto stavu možno vidieť v nízkej kvalite výskumnej infraštruktúry, v nedoťahovaní výsledkov výskumu do komplexnej, realizácie a v slabej motivácii podnikov na zavádzaní inovácií. Dôsledkom je nedostatočný dopyt po výsledkoch vedy a výskumu, slabé financovanie výskumných činností zo strany podnikateľského sektora a v neposlednom rade aj nedostatočne vytvorený trh s rizikovým kapitálom.

Koncentrácia inovačných aktivít, ktorá sa vytvára v Bratislavskom kraji, príliš odčerpáva kvalifikovanú pracovnú silu z celého Slovenska a tým vážne podvahuje možnosti rozvoja ostatných regiónov. Spoliehanie sa na prirodzený vývoj môže predlžovať obdobie ich zostávania. Tento problém bude potrebné riešiť aj vytváraním atraktívnejších podmienok jednak pre domácich podnikateľov, jednak pre nadnárodné korporácie, aby alokovali a rozvíjali svoje inovačné aktivity aj v menej rozvinutých regiónoch SR.

V dlhodobom horizonte po roku 2015 možno predpokladať, že podpora finančných prostriedkov zo štrukturálnych fondov EÚ prispeje k intenzívnejšiemu inovačnému rozvoju. Predpokladá to však ich účelné využitie na zvýšenie technologickej úrovne produkcie. Podľa klasifikácie OECD (vysoká technológia, stredne vysoká, stredne nízka a nízka technológia) sa v súčasnosti zaradili iba 4 % podnikov spracovateľského priemyslu do skupiny podnikov s vysokou technológiou, 19 % do skupiny so stredne vysokou technológiou, 29 % do skupiny so stredne nízkou technológiou a 47 % do skupiny s nízkou technológiou. Skutočnosť, že najvyšší podiel podnikov, ktoré zaviedli inováciu v rokoch 2002 – 2004, bol v skupine s vysokou technológiou (46 %) (ŠÚ SR, 2006b, s. 20), zreteľne naznačuje smer, ktorým sa má budúca reštrukturalizácia priemyslu uberať, ak sa má podiel inovačných aktivít zvýšiť.

³ Spomedzi 26 sledovaných regiónov v USA pripadá na prvých šesť s najväčšou hustotou inovátorov až 67 % patentov, zatiaľ čo na zvyšných 20 regiónov zostáva iba 33 % patentov (Earl, 2006, s. 123).

V znalostnej ekonomike preniknú inovačné aktivity do všetkých oblastí ekonomiky. V dôsledku toho aj opatrenia inovačnej politiky budú musieť byť súčasťou všetkých relevantných oblastí politiky a predmetom pozornosti vlády ako celku, čo predovšetkým znamená prekonať súčasnú rezortnú izoláciu. Prvá generácia inovačnej politiky vychádzajúca z lineárnej závislosti inovácií od realizácie výsledkov výskumu a vývoja sa ukázala ako neúčinná. Hlavnú pozornosť sústreďovala na vstupy, preto aj výdavky sa posudzovali nie ako investície, ale ako náklady. Až druhá generácia inovačnej politiky položila do popredia systémovú koncepciu komplexnej podpory inovácií a zdôraznila horizontálny charakter inovačnej politiky. Súčasný vývoj smeruje k inovačnej politike tretej generácie, v rámci ktorej každá čiastková politika musí vo svojich zámeroch venovať jedno z kľúčových miest inováciám a proinovačnému prostrediu zameranému na zvyšovanie konkurenčnej schopnosti. Aby sa získal synergický efekt, inovačná politika sa musí realizovať prostredníctvom všetkých relevantných politík a všetkých vládnych orgánov, a nie iba jednej politiky, prípadne viacerých, ale izolovane koncipovaných politík. Súčasná politika vlády SR v oblasti inovácií má charakter prechodu od prvej generácie k druhej. Stále pretrváva nesystémová koordinácia zodpovedných ministerstiev na najvyššej politickej úrovni a príslušné kompetencie vo sfére inovácií sú fragmentované. Príprava príslušných dokumentov prebieha izolovane a dosiahnuté výsledky sa prezentujú až následne bez dostatočného priebežného hodnotenia. Na tento problém poukázala aj Európska únia v súvislosti s čerpaním prostriedkov zo štrukturálnych fondov. Nedostatočne previazané sú aj základné smery dlhodobého rozvoja a vecných programových priorít.

V podmienkach znalostnej ekonomiky sa bude záber inovačnej politiky rozširovať. Zahrne nielen výskum, ale aj ďalšie faktory, ktoré ovplyvňujú vznik, modifikáciu a difúziu inovácií. Budúca inovačná politika položí väčší dôraz na prostredie, do ktorého podnik vstupuje a v ktorom dochádza k interaktívnemu učeniu a tvorí sa inovačná kultúra. Je to aj z toho dôvodu, že náklady spojené s inováciami budú stále narastať, budú si vyžadovať aj širšiu paletu znalostí, ktoré nemá žiaden jednotlivý podnik k dispozícii, a preto bude odkázaný na spoluprácu s inými podnikmi a inštitúciami. Z toho dôvodu zvýšený význam nadobudnú horizontálne založené siete vzťahov, umožňujúce aj prenos nekodifikovateľnej, t. j. skrytej znalosti (*tacit knowledge*), ktoré sa viažu na konkrétne osoby a lokality a možno ich získať len osobnými kontaktmi a spoluprácou. Bude to však vyžadovať vznik vyššej kultúry vzťahov, vyznačujúcich sa vzájomnou dôverou a korektnosťou (sociálny kapitál). Predmetom inovačnej politiky nebudú môcť byť iba výsledky inovačného procesu, ale celý jeho priebeh, ako aj prostredie, ktoré takýto proces podporuje a stimuluje. Takéto komplexné poňatie inovačného procesu

zahrnujúce všetky jeho národné zdroje bude tvoriť národný inovačný systém, ako hlavný obsah efektívnej inovačnej politiky.

Rozvoj inovačných aktivít si vyžiada zabezpečiť aj potrebné zdroje a vhodné formy financovania. Doterajšia analýza nedostatkov (GAP analýza)⁴ ukázala, že Slovensko zaostáva v implementácii motivačných nástrojov na podporu inovačného rozvoja. Zo skúseností vyspelých krajín EÚ vyplýva, že rozbeh inovačných aktivít je účelné podporovať priamou aj nepriamou formou. Okrem priamej podpory zo štrukturálnych fondov sa už v horizonte do roku 2015 predpokladá aj využívanie nepriamej podpory na základe Spoločných európskych zdrojov pre malé a stredné podniky (JEREMIE)⁵ s cieľom zabezpečiť financovanie inovačných aktivít podnikateľských subjektov. V snahe čo najefektívnejšie využiť vynaložené finančné prostriedky bude pre ziskovo orientované projekty malých a stredných podnikov účelné výraznejšie využívať overené nástroje vyspelých krajín EÚ, ako sú záručné fondy, úverové fondy, rizikové kapitálové fondy, sieť *business angels* (BANs), fond duševného vlastníctva a fondy rozvoja miest.

Kvôli úplnosti treba ešte uviesť, že technologický pokrok nemožno redukovať iba na tvorbu znalostí a objem inovácií. Určujú ho aj ekonomické pravidlá, normy a vlastnícke práva, ktoré podnecujú, alebo brzdia motiváciu ľudí pri využívaní a šírení výsledkov vedecko-technického pokroku a zabezpečujú inovátorom príslušné výnosy z inovácií. Iba takéto spojenie inštitucionálneho usporiadania s technologickým rozvojom zabezpečuje príslušný synergický efekt a je zárukou udržateľnej ekonomickej výkonnosti.

5.2. Nároky na vzdelanie budú rásť

Základnou podmienkou kultúrneho rozvoja spoločnosti a budovania ekonomiky založenej na znalostiach je vzdelanostný potenciál obyvateľstva. Je základom aj rozvoja schopností občanov obstať v zložitom globálnom svete a úspešne zvládnuť zmeny, ktorým budú po celý život vystavení. Zvyšovanie vzdelanosti obyvateľstva sa už dnes považuje vo všetkých vyspelých krajinách za rozhodujúci prostriedok udržateľného rastu a kvalifikovaná pracovná sila sa stáva limitujúcim faktorom technologického rozvoja. Spoločnosť, ktorá si nevytvorí dostatočný predstih v úrovni vzdelania a tvorivom potenciáli obyvateľstva, sa nevyhnutne

⁴ Uznesenie vlády SR č. 785 z 19. 9. 2007 k návrhu postupu implementácie iniciatívy JEREMIE v SR v programovom období 2007 – 2013, s. 7.

⁵ JEREMIE predstavuje spoločnú iniciatívu Európskej komisie, Európskej investičnej banky a Európskeho investičného fondu zameranú na podporu prístupu MSP ku kapitálu v regiónoch EÚ v programovom období 2007 až 2013, najmä v oblasti výskumu a vývoja, a na podporu naplnenia cieľov Lisabonskej stratégie prostredníctvom štrukturálnych fondov.

ocitne na horšej strane novopolarizujúceho sa sveta. Polarizácia na základe vlastníctva ľudského kapitálu, t. j. vzdelania a znalostí, prebieha oveľa rýchlejšie a s väčšou intenzitou, než prebiehala polarizácia na základe vlastníctva fyzického kapitálu.

Zrýchlený vývoj bude neustále vytvárať medzeru medzi nárokmi na novovznikajúce profesie a kvalifikačnou štruktúrou. Bude skracovať životnosť existujúcich profesií a viesť k rýchlejšiemu zastarávaniu nadobudnutých vedomostí a zručností.⁶ Bude narastať aj zaťaženie produktívnej časti obyvateľstva postproduktívnymi vekovými skupinami,⁷ ktoré bude treba kompenzovať kvalifikovanejšou prácou s vyššou ekonomickou výkonnosťou. Nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily bude mať preto trvalý charakter, v dôsledku čoho sa bude zvyšovať dopyt po nej nielen v rámci domácom, ale aj v medzinárodnom (*brain drain*).

Treba rátať s tým, že medzinárodná migrácia kvalifikovanej pracovnej sily bude mať rôzny vplyv na vyspelé a menej vyspelé krajiny. Pre krajinu, z ktorej kvalifikovaní pracovníci odchádzajú, znamená takýto proces nielen stratu kvalifikovaného personálu, ale aj investícií do ich vzdelania. Na druhej strane krajina, ktorá týchto pracovníkov prijíma, má viac výhod. Po prvé, získava kvalifikovanú pracovnú silu bez vynaloženia potrebných investícií do vzdelania. Po druhé, môže pružne vykrývať svojou imigračnou politikou medzeru v kvalifikačnej štruktúre podľa potrieb technologického rozvoja a štruktúry trhu a odstraňovať tak časové oneskorenie spojené často s niekoľkoročnou prípravou kvalifikovaného personálu. Pokiaľ Slovensko nedosiahne dostatočne vysokú výkonnosť ekonomiky spojenú s vyššou životnou úrovňou, bude viac priťahovať menej kvalifikovanú pracovnú silu než vysokokvalifikovanú, a preto nebude schopné využívať imigračnú politiku na vykrývanie vznikajúcich medzier medzi kvalifikačnou a technologickou štruktúrou. Okrem toho záporné saldo znalostnej bilancie môže ohrozovať technologický rozvoj slovenskej ekonomiky.

Čeliť týmto problémom bude možné iba zvyšovaním výkonnosti ekonomiky a rýchlejším rastom príjmov tých skupín obyvateľstva, ktoré sa svojou kvalifikáciou a odbornosťou o takýto vývoj zaslúžia. Možnosť zvyšovať si svoju kvalifikáciu musí byť však poskytnutá každému občanovi. Preto treba vytvárať podmienky, aby budúca spoločnosť mohla byť trvalo sa vzdelávajúcou a učiacou sa spoločnosťou, v ktorej každý jednotlivec bude spoluvytvárať svoju kvalifikáciu po celý život v súlade s meniacimi sa potrebami spoločnosti. Vzdelanie sa

⁶ Už v súčasnosti v krajinách EÚ zastaráva v priebehu 10 rokov približne 80 % technológií, v dôsledku čoho zaniká ročne zhruba 7 % pracovných miest a približne rovnaké percento vzniká nových. V priemere 17 % pracovníkov mení v priebehu roka zamestnanie a 12,5 % zmení aj odvetvie svojej práce. Celoživotné povolania typické pre industriálnu éru v podstate odumierajú.

⁷ Podľa Eurostatu podiel obyvateľov v postproduktívnom veku (65 rokov a viac) vzrastie od roku 2004 do roku 2050 v krajinách EU 25 zo 16,4 % na 29,9 % a index ekonomického zaťaženia⁷ zo 48,9 % na 76,5 %. Na Slovensku rovnaké ukazovatele vzrastú z 11,5 % na 29,3 % a index ekonomického zaťaženia zo 41 % na 72,9 %.

stane existenčnou potrebou človeka. Už dnes sa vníma ako základné ľudské právo a šanca na dôstojný život.

Základnou koncepciou vzdelávania sa za týchto podmienok stane koncepcia celoživotného učenia sa, združujúca predškolské, primárne, sekundárne, terciárne a ďalšie postformálne vzdelávanie do vzájomne prepojeného celku. Vzdelávanie bude potrebné postupne formovať do systému integrujúceho všetky stupne a druhy vzdelávania, t. j. školské, mimoškolské, profesijné, záujmové a občianske. Na tomto systéme by sa mali podieľať školy, podniky, orgány samosprávy a regiónov, odbory, komory, občianske združenia, cirkvi a ďalšie inštitúcie. Takýto rozšírený typ vzdelávania si bude vyžadovať vysokú mieru pružnosti a pestrosti na úrovni programov aj inštitúcií, ako aj systému financovania zabezpečujúceho adekvátnu motiváciu účasti všetkých aktérov vzdelávania.

Školskú výchovu bude potrebné usmerniť tak, aby poskytla nástroje na celoživotné učenie sa (*vedieť sa učiť*) a u žiakov pestovala *motiváciu* k celoživotnému vzdelávaniu. Predpokladá to zmenu tradičnej školy na školu ponúkajúcu dostatok príležitostí, ktorá má pre žiakov a študentov *osobný význam, vedie ich k aktivite, tvorivosti, zodpovednosti, a do centra pozornosti kladie potreby učiaceho sa jedinca s cieľom maximálne rozvinúť jeho duchovný a fyzický potenciál*. Predpokladá to aj legislatívnu úpravu formálneho, neformálneho a informálneho vzdelávania pri uznávaní dokladov v praxi o získanom vzdelaní a kvalifikácii.

Súčasná vzdelávacia sústava, ktorá hlavnú váhu kladie na memorovanie poznatkov, v podmienkach znalostnej spoločnosti nebude stačiť. Budú narastať požiadavky na tzv. funkčnú gramotnosť pracovníkov, t. j. schopnosť prispôbovať sa zmenám v meniacom sa prostredí, meniť svoju kvalifikáciu v súlade s požiadavkami trhu, udržať si zamestnanie či získať nové, komunikovať v materskom a vo svetovom jazyku, pracovať s digitálnymi technológiami, osvojiť si základy matematického myslenia, samostatne riešiť problémy, schopnosť učiť sa, získať sociálne a občianske schopnosti, zmysel pre iniciatívu, podnikavosť a kultúrne povedomie. Tradičné vzdelanie zamerané na jednu konkrétnu oblasť a na existujúce povolania bude v rýchlom meniacom svete nefunkčné. Budúca škola bude musieť preklenúť existujúcu strnulosť a vo väčšej miere rozvíjať schopnosti využiteľné vo väčšine aj zatiaľ neexistujúcich povolaní, ktoré umožnia jedincovi úspešne sa vyrovnávať so zmenami v práci, osobnom i spoločenskom živote. Sú to tzv. *klúčové kompetencie*⁸ ako multifunkčný súbor vedomostí, zručností, návykov a postojov využiteľný v rôznych oblastiach činnosti.

⁸ Pojem *klúčové kompetencie* prešiel vývojom od pojmu *základné zručnosti* (*basic skills*) zvyčajne späté iba s čítaním a počítaním, cez kompetencie viažuce sa spravidla na konkrétnu aktivitu, až po pojem *klúčové kompetencie* (*key competences*), ktoré predstavujú multifunkčný súbor vedomostí, zručností, motívov a postojov. Sú

Tento univerzálne použiteľný súbor znalostí bude potrebné zapracovať do obsahových zmien nášho školského systému (kurikulárna reforma). V súlade so závermi barcelonského summitu z roku 2002 a odporúčaniami (Úradný vestník EÚ, 2006) Európskeho parlamentu a Rady Európskej únie bude potrebné v budúcom vzdelávaní rešpektovať tieto hlavné ciele.

1. Zabezpečiť dostupnosť všetkých úrovní vzdelávania pre všetky vekové kategórie obyvateľstva, poskytovať príležitosť na maximálny rozvoj rôznorodých schopností všetkým jedincom v priebehu celého života, garantovať priechodnosť (priestupnosť) vzdelávacieho systému na všetkých úrovniach.
2. Vybudovať príslušnú infraštruktúru v celej školskej sústave a uviesť do praxe systém finančných a nefinančných stimulov na podporu vzdelávacích aktivít.
3. Zabezpečiť trvalé zvyšovanie kvality a funkčnosti vzdelávania tvorbou nových vzdelávacích a študijných programov zodpovedajúcich požiadavkám vývoja znalostnej spoločnosti, zamestnanosti, aktívnej účasti na živote demokratickej spoločnosti v integrovanej Európe a rozvíjať mobilitu pedagogických a akademických zamestnancov a študentov.
4. Dobudovať systém evaluácie vzdelávacích inštitúcií na všetkých úrovniach riadenia a správy, systém monitorovania (celoštátneho aj medzinárodného) výsledkov vzdelávania, systém auditov a systém hodnotenia úrovne osobnostného rozvoja pedagogického personálu a jeho profesijnej orientácie.
5. Vytvoriť systém diagnostického hodnotenia žiakov a rozšíriť jestvujúci systém poradenstva najmä v profesijnej oblasti a vybudovať stredné odborné školstvo pre kľúčové profesie súvisiace s rozvojom ekonomiky za účinnej podpory a spolupráce s podnikateľskou sférou.
6. Rozvíjať autonómiu, iniciačný a inovačný potenciál škôl, ich vybavenosť a otvorenosť voči spoločnosti, ako aj väzby na sociálne prostredie (napr. siete spolupracujúcich škôl ap.). V terciárnom vzdelávaní podporovať rozšírenie spolupráce s domácimi aj so zahraničnými vzdelávacími a výskumnými inštitúciami a podporovať zapojenie vysokých škôl do rozvoja regiónov.
7. Podporovať pozitívne vnímanie pedagogickej činnosti vo verejnosti, posilňovať sociálno-profesijné postavenie pedagogických a akademických zamestnancov, zvyšovať kvalitu

využiteľné v rôznych oblastiach činností, môžu sa aktivizovať a prejavovať v rôznych kontextoch prostredníctvom činnosti v reálnom živote, preto sa pre ne začína používať aj pomenovanie *prenositel'né vedomosti*. Predstavujú poznatky, ktorým jedinec porozumel, osvojil si ich a naučil sa ich v istej miere používať. Sú výsledkom formálneho, neformálneho a informálneho učenia sa v priebehu celého života. Patria sem komunikačné kompetencie, efektívne a celoživotne sa učiť, používať informačné technológie a vedieť spracovať informácie, spolupracovať, konštruktívne a kooperatívne riešiť problémy, ako aj interpersonálne, sociálne a občianske kompetencie.

ich prípravného a ďalšieho vzdelávania, vytvoriť podmienky na ich kariérny rast a vyššiu motiváciu k osobnostnému zdokonaľovaniu a k tímovej spolupráci.

8. Realizovať decentralizované riadenie vzdelávacej sféry prostredníctvom štátnych a samosprávnych orgánov s účinnou participáciou sociálnych partnerov a ďalších predstaviteľov občianskej spoločnosti v procese plánovania, organizovania a hodnotenia činnosti školy a vzdelávacieho procesu. Uviesť do súladu organizáciu Ministerstva školstva SR a ním priamo riadených organizácií s potrebami vývoja vzdelávacej sústavy, zefektívniť štruktúru komunikácie so sociálnymi partnermi na všetkých úrovniach riadenia a správy.

Zabezpečenie prístupu k vzdelávaniu čo najširšiemu okruhu záujemcov si vyžiada využiť aj nové formy výučby, ako *e-learning*, dištančné a korešpondenčné vzdelávanie, koopeatívne vzdelávanie kombinujúce teóriu s praktickým výcvikom atď., podporované úzkou spoluprácou podnikateľskej sféry, verejného sektora a občianskej spoločnosti. Neustále zmeny v kvalifikačnej štruktúre pracovníkov zvýšia aj potrebu spätnej väzby medzi vzdelávaním a trhom práce prostredníctvom poradenstva o povolaniach a zamestnaniach, a to na školách aj úradoch práce.

V oblasti predškolskej výchovy bude potrebné udržať vysoký podiel detí vychovávaných v materských školách, aby pomáhal rodičom pri výchovnej funkcii detí, podporil výchovu detí pochádzajúcich zo znevýhodneného prostredia, ako aj detí rôznym spôsobom hendikepovaných. Viac ako doteraz bude potrebné rozvíjať poznávacie a tvorivé schopnosti detí.

V oblasti základného školstva bude potrebné riešiť situáciu, ktorá vznikla prenosom kompetencií na obecné samosprávy, ktoré prevzali školské budovy a financovanie základného školstva s vnútornými dlhmi pri nedostatku vlastných finančných prostriedkov. Rovnako sa to týka aj riešenia zastaranosti učebných pomôcok a technických zariadení. Pretrváva aj nedostačujúce vybavenie základných škôl modernými informačnými a komunikačnými technológiami.

V oblasti stredného školstva chýba väčšia zainteresovanosť podnikateľského sektora na obsahovej orientácii výučby, zabezpečujúca lepšiu väzbu prípravy žiakov pre potreby pracovného trhu. Týka sa to najmä vytvorenia koncepcie budovania stredného odborného školstva. Treba vytvoriť aj legislatívne podmienky na finančnú zainteresovanosť podnikateľského sektora na spolupráci so strednými školami, napríklad prostredníctvom daňových úľav.

V oblasti vysokoškolského vzdelávania stále absentuje prepracovaný systém bakalárskeho štúdia. Študenti často namiesto uceleného štúdia zameraného na potreby praxe dostávajú zbytočne veľký rozsah teoretických predmetov, čo vedie k tomu, že väčšina z nich sa rozhodne dokončiť magisterský stupeň štúdia. Otvára sa aj problém neúmerneho nárastu študentov v oblasti spoločenských vied oproti počtu študentov študujúcich technické vedy. Od

roku 2002 do roku 2006 vzrástol celkový počet študentov v technických vedách z 36 215 na 42 567, t. j. 1,18-krát, zatiaľ čo počet študentov v spoločenských vedách vzrástol zo 73 601 na 115 461, t. j. 1,57-krát. Toto zaostávanie prípravy kvalifikovaných pracovníkov v oblasti technických disciplín môže v budúcnosti vytvoriť vážnu medzeru medzi ponukou a dopytom po týchto pracovníkoch.

Vysoké školy nebudú môcť byť iba vzdelávacími inštitúciami, ale musia byť centrami vedeckého výskumu. Súčasťou pedagogického procesu sa bude musieť stať aj výskumná činnosť tak prednášateľov, ako aj študentov. Príjmy z výsledkov výskumnej činnosti by sa mali stať súčasťou viaczdrojového financovania vysokých škôl. Bude potrebné zabezpečiť aj účinnejšie prepojenie vysokých škôl a praxe vytváraním špecializovaných pracovísk, napríklad centier excelentného výskumu, technologických inkubátorov a technologických centier. Pri výchove mladej generácie výskumníkov na vysokých školách, osobitne doktorandov, bude treba lepšie zladovať ich kariérny postup pri dosahovaní vedecko-pedagogických hodností s potrebami hospodárskej praxe. Výber školiteľov treba dôsledne viazať na odbornosť a dosiahnuté výsledky, a nie na inštitúcie, v ktorých pracujú.

Zvyšujúce nároky na kvalitu vzdelávania nebude možné zabezpečiť bez primeraného zvýšenia výdavkov na vzdelanie. Slovensko v tejto oblasti nielenže výrazne zaostáva za vyspelými európskymi krajinami, ale je aj na chvoste krajín V 4. Výdavky na vzdelávanie na jedného žiaka/študenta v SR dosahujú iba 40 % priemeru krajín EÚ 15. Pritom v absolútnom vyjadrení k najväčším rozdielom dochádza na stredných a vysokých školách. V podstatne väčšej miere než doteraz bude potrebné zabezpečiť väčšiu účasť podnikateľskej sféry na budovaní, financovaní a vytváraní programov stredného odborného školstva, aby lepšie slúžilo jej potrebám.

Bez primeraného zvýšenia plátov stredoškolských učiteľov nebude možné získať kvalifikovanejších pedagógov a odstrániť aj jednu z hlavných príčin klesajúcej úrovne znalostí študentov prichádzajúcich na vysokú školu. Rovnako sa to týka aj vysokoškolských učiteľov. Nedostatočná úroveň ich plátov bude aj naďalej príčinou nízkeho záujmu talentovaných ľudí o prácu na vysokých školách, ich odchodu na iné domáce, resp. zahraničné lukratívnejšie posty. Je tiež príčinou preberania úväzkov na viacerých vysokých školách a tým znižovania ich časového fondu potrebného na výskumnú činnosť, ako aj príčinou zhoršujúcej sa vekovej štruktúry učiteľov. Plošné zvýšenie plátov by za súčasných podmienok nebolo efektívne. Ako jedno z možných riešení prichádza do úvahy založenie tzv. výskumných univerzít. Od pedagogického personálu na týchto univerzitách by sa mala požadovať prednášateľská, výskumná a publikačná činnosť v zahraničí. Od takýchto učiteľov bude možné očakávať, že prispejú k rozvoju zahraničných kontaktov, získajú zahraničných prednášateľov a zahraničné granty.

Ich plat by mal byť dostatočne vysoký, aby založili svoju kariéru na domácej vysokej škole, príp. aby bol atraktívny aj pre návrat našich vysokokvalifikovaných odborníkov zo zahraničia.

Vyššia hmotná zainteresovanosť učiteľov na zvýšenie kvality výučby však nebude stačiť. Bude potrebné zvýšiť aj tlak konkurenčného prostredia podporovaním inštitucionálnej diverzifikácie a pôsobenia súkromných škôl domácich aj zahraničných. Prispieje k tomu aj trend globalizácie v oblasti vzdelávania. Treba rátať s nárastom počtu pobočiek zriaďovaných zahraničnými stredoškolskými a vysokoškolskými inštitúciami u nás ako konkurenčnými partnermi v oblasti výchovy. Platené formy vzdelávania ako vysokokvalifikovaná služba stanú sa jednou z vysoko lukratívnych činností. Pri zvyšovaní kvality vzdelávania a vytvárania kritického ovzdušia na vysokých školách bude zohrávať dôležitú úlohu aj mobilita študentov a učiteľov. V súčasnosti smeruje hlavne do zahraničia. Príchod zahraničných študentov a učiteľov na domáce vysoké školy je minimálny. Na pobyt ôsmich našich študentov v zahraničí pripadá jeden pobyt zahraničného študenta u nás.

5.3. Rozvoj vedy a výskumu si vyžiada zásadné zvýšenie podpory od spoločnosti

Dlhodobá finančná podpora rozvoja vedy a výskumu v hospodársky vyspelých krajinách tvorí v súčasnosti základ vysokej inovačne dynamiky priemyselných odvetví nielen v oblasti vysokých technológií, ale aj v odvetviach tradičnej priemyselnej výroby. Výrazná redukcia výskumných kapacít na Slovensku v prvej polovici 90. rokov spôsobila, že počet zamestnancov výskumu a vývoja na tisíc zamestnaných sa znížil na 68 % úrovne krajín EÚ 25. Ešte výraznejší prepád zaznamenali výdavky na výskum a vývoj, ktoré od roku 1989 do roku 2006 poklesli z 3,9 % HDP na 0,49 % HDP, čo je zhruba štvrtina priemeru krajín EÚ 25. V absolútnom vyjadrení poklesli výdavky na výskum a vývoj na obyvateľa na 36,1 EUR, čo je iba 8,5 % priemeru EÚ 25, a najmenej aj spomedzi krajín V 4. Najviac bol postihnutý výskum v podnikateľskom sektore, ktorého podiel na financovaní výskumu a vývoja predstavoval v rovnakom období iba 36,6 % (Eurostat New Cronos, 2005). Na zníženie tohto zaostávania sa síce predpokladá nárast výdavkov na výskum a vývoj do roku 2015 na úroveň 1,8 % z HDP a v podnikateľskom sektore na 1,2 %, no doterajší vývoj napriek vysokému dynamickému rastu výkonnosti ekonomiky takémuto smerovaniu nezodpovedá. Bez výrazného zvýšenia výdavkov na výskum a vývoj a podstatne väčšej zainteresovanosti podnikateľskej sféry podieľať sa na týchto výdavkoch nebude možné klesajúci trend zastaviť. Zvýšenie výdavkov na výskum a vývoj pre podnikovú sféru zo strany štátu môže stimulovať podnikateľskú sféru k väčšej ochote prispievať na výskum aj z vlastných zdrojov.

Výnimočnú príležitosť na zlepšenie situácie predstavujú prostriedky zo štrukturálnych fondov EÚ na roky 2007 – 2013, kde sa predpokladá priemerný ročný príspevok na výskum a vývoj zhruba 173 mil. EUR, čo predstavuje 80 % celkových ročných výdavkov na výskum a vývoj v roku 2006 (MŠ SR, 2007a). Tieto prostriedky by však mali predstavovať len doplnkový, a nie hlavný zdroj financovania, a sú určené hlavne na obnovu infraštruktúry vedeckých a výskumných pracovísk.

Redukcia výdavkov na výskum a vývoj postihla aj technickú infraštruktúru, ktorá už dávno nezodpovedá požiadavkám efektívneho zapojenia domácich výskumných pracovísk do spolupráce so zahraničnými a s medzinárodnými výskumnými inštitúciami. Pritom zastaranosť technického vybavenia sa neustále zväčšuje.⁹ Doterajšia reforma organizácií výskumu a vývoja, najmä v štátnom a vo vysokoškolskom sektore, nedostatočne riešila problém obnovy. Zastaraná výskumná infraštruktúra znevýhodňuje slovenský výskum. Treba za ňu platiť napríklad tým, že výsledky medzinárodného výskumu sa prednostne realizujú v krajinách s modernejšou infraštruktúrou. Vyspelé členské štáty EÚ získavajú v priemere na jeden projekt z rámcových programov EÚ štyrikrát vyšší objem prostriedkov než Slovensko (MŠ SR, 2007b, s. 33). Bude preto potrebné vytvárať v perspektívnych oblastiach osobitné podmienky na dosahovanie, resp. udržanie medzinárodne uznávanej kvality výskumu.

Kvalitu a výkonnosť domáceho výskumu znižuje aj nedostatočné personálne vybavenie. Priemerný počet vedecko-technických publikácií na výskumníka je v EÚ 15 štyrikrát vyšší než v SR a počet patentových prihlášok EPO na milión obyvateľov dosahuje iba 5 % úroveň krajín EÚ. Priemerný citačný index dosahuje hodnotu 0,97 oproti 3,98 v EÚ 15 (Statistics in Focus, 2006, s. 2). Hodnotenie kvality výsledkov výskumu nebude možné ponechať iba na domácich vedcov ako objektívnych hodnotiteľov výskumných projektov, ktorí sa obvykle s riešiteľmi aj osobne poznajú. Preto účasť špičkových zahraničných odborníkov na hodnotení výsledkov výskumu by sa mala stať pravidlom.

V súlade s dlhodobým cieľom Európskej únie, ktorá ráta s nárastom zamestnancov výskumu a vývoja do roku 2020 o ďalších 700 tisíc pracovníkov, bude potrebné, aby aj Slovensko v horizonte najbližších 10 – 15 rokov úmerne zvýšilo ich počet. Ak sa majú zvyšovať nielen počty zamestnancov, ale aj ich kvalita, treba získať pre výskum vysoko talentovaných pracovníkov. To predpokladá podstatné zvýšenie atraktívnosti výskumného povolania, jeho spoločenského uznania a dostatočného hmotného ocenenia.

⁹ Najvyšší podiel zastaraných zariadení má SAV (63 %). Najviac zastaraného zariadenia z celkového počtu zariadení vlastní sektor vysokých škôl (45 %).

Osobitný problém vyvstáva z narastajúceho vekového priemeru pracovníkov výskumu a vývoja, ktorý je potrebné riešiť komplexne. Záujem mládeže o výskum a o činnosť v tejto oblasti treba prebúdať a rozvíjať od ranného školského veku, treba riešiť aj nedostatočné hmotné zabezpečenie mladých pracovníkov výskumu, zlepšiť kariérne možnosti talentovaných študentov a mladých vedcov, podporovať ich vnútroštátnu aj medzinárodnú mobilitu, ako aj tvorbu tímov okolo špičkových vedcov s uznávanou medzinárodnou reputáciou.

Vynakladanie verejných prostriedkov na výskum predpokladá užšiu spoluprácu verejne financovaných výskumných inštitúcií s podnikateľskou sférou a zvýšenie mobility výskumných pracovníkov, vysokoškolských pedagógov a pracovníkov podnikateľskej sféry. V súčasnosti je tento typ mobility u nás veľmi obmedzený. Hlavnými prekážkami sú existujúca bytová situácia, nedoriešená legislatíva v oblasti odmeňovania, ochrana duševného vlastníctva a pretrvávajúce konzervatívne postoje. V rámci Európskeho výskumného priestoru už v súčasnosti pracuje viac ako 200 mobilityných centier na podporu rôznych foriem mobility výskumných pracovníkov. Na Slovensku však chýba rozpracovanie takýchto nových foriem medzisektorovej mobility. Nedostatkom súčasnej praxe je aj skutočnosť, že hlavná pozornosť sa sústreďuje na mobilitu výskumných pracovníkov so zahraničnými inštitúciami a menej na spoluprácu s domácou podnikateľskou sférou.

Dôležitý stimul transferu výsledkov výskumu do podnikateľskej sféry predstavujú inovačné podniky. Domáce podniky vynakladajú však neúmerne veľký podiel výdavkov na dovoz hotovej technológie zo zahraničia na úkor výdavkov na domáci výskum. Tento stav je dlhodobo neudržateľný. Do budúcnosti môže spomaliť vyrovnávanie technologickej úrovne produkcie SR, pretože aj dovážanú technológiu treba ďalej zdokonaľovať, ak sa má udržať krok s pokračujúcim pokrokom. Nízke kapacity domáceho výskumu tiež znižujú možnosť zvýšenia účasti domácich subdodávateľov na produkcii nadnárodných spoločností etablovaných na Slovensku, ktoré v takomto prípade dávajú prednosť inovatívnym subdodávateľom zo zahraničia. Znižuje sa aj atraktivnosť domáceho prostredia pre príchod investorov vyhľadávajúcich oblasti s vyšším výskumným a inovačným potenciálom.¹⁰ Investície do nehmotných aktív (výdavky na výskum a vývoj, softvér a informačné technológie) vzrástli v hospodársky vyspelých krajinách už v roku 1999 na úroveň investícií do fyzického kapitálu (OECD, 1999).¹¹

¹⁰ Zo sledovaných 500 najväčších podnikov USA, Japonska a EÚ, v roku 1989 umiestnilo 40 % z nich svojich výskumných pracovníkov v zahraničí. V roku 1982 to bolo iba 12 %. Za sedem rokov sa podiel zahraničného výskumu na celkovom výskume podnikov viac ako stonásobil. Znamená to, že záujem investorov nepriťahujú len komparatívne výhody výrobných fyzických podmienok, ale čím ďalej tým viac komparatívne výhody plynúce z intelektuálneho potenciálu tej-ktorej krajiny (Casson, 1992, s. 181).

Na podporu rozvoja inovačného podnikania založeného na domácom výskume bude potrebné využívať jednak priame finančné nástroje (rôzne granty, pôžičky, kapitálové vstupy verejného sektora do súkromných podnikov, programy verejného obstarávania a štátnej pomoci), jednak nepriame finančné nástroje (zvýšenie podielu účelového financovania výskumu na úkor inštitucionálnej formy, zavedenie odpočítateľnej položky zo základu dane z príjmov právnických osôb za výdavky vynaložené na výskum a vývoj, participácia na zisku dosiahnutom za využité služby výskumu a vývoja pre podnikateľský sektor), ako aj rôzne nefiškálne nástroje (legislatíva, ochrana duševného vlastníctva, racionalizácia administratívy, podpora transferu výsledkov výskumu do praxe prostredníctvom rôznych foriem partnerstva subjektov výskumu s podnikateľskou sférou, vrátane vzdelávacích programov, poradenských, konzultčných a informačných služieb a pod.).¹²

Podľa analýzy Európskej komisie väčšina európskych výskumných inštitúcií nemá dostatok potrebných finančných prostriedkov, pritom ani ich využitie nie je vždy efektívne. Treba preto očakávať tlaky na lepšie a spoločné využívanie jednak technickej infraštruktúry, jednak špecializácie výskumných kapacít jednotlivých krajín.

Podpora výskumu sa uskutočňuje vo vyspelých krajinách EÚ aj neštandardnými formami výskumu a vývoja. Tie sa v súčasnosti nachádzajú v SR v počiatocnom štádiu rozvoja. Ide najmä o budovanie centier excelentnosti, vytváranie pružných inovatívnych subjektov na princípe *spin-off* zakladajúcich podnikateľské aktivity prostredníctvom transferu výsledkov výskumu a vývoja do komerčnej sféry a tvorbu rôznych zoskupení typu klastrov podporujúcich zvyšovanie výkonnosti malých a stredných inovatívnych podnikov.¹³

Na vyrovnávanie ekonomickej výkonnosti zaostávajúcich regiónov bude potrebné vytvárať osobitné štruktúry podporujúce transfer poznatkov z výskumu a vývoja do komerčnej

¹¹ Vykonané empirické analýzy ukazujú, že jednopercentný nárast výskumno-vývojového potenciálu vedie k rastu HDP o 0,05 – 015 %. Ukazuje sa tiež, že sektory s vyššou náročnosťou na výskum vykazujú vyššiu návratnosť, pričom základný výskum má vyššiu návratnosť než aplikovaný výskum.

¹² Zo zahraničných príkladov motivácie inovačného podnikania založeného na spoločnom využití prostriedkov z verejných rozpočtov a zo súkromných zdrojov v prospech výskumu a inovácií možno uviesť maďarský *Fond na podporu výskumu, vývoja a inovácií* zriadený osobitným zákonom. Finančné prostriedky do tohto fondu prichádzajú z troch zdrojov: z povinného odvodu podnikov, z darov súkromných a právnických osôb a zo štátneho príspevku vo výške súčtu predchádzajúcich dvoch položiek. Výška povinného odvodu sa viaže na úroveň zdaniteľného základu a postupne rastie počas troch rokov až na 0,4 % zdaniteľného základu. Pritom malé a stredné podniky sú zvýhodnené znížením cieľovej sumy odvodu na polovicu. Odvádzaná čiastka sa znižuje o prostriedky, ktoré podnikateľ vynaložil na výskum a vývoj pre svoju potrebu.

¹³ V Rakúsku je vytváranie klastrov nástrojom zvyšovania výkonnosti tej časti ekonomiky, ktorá je reprezentovaná malými a strednými podnikmi. Jedno z najúspešnejších zoskupení (so 100 členmi) vytvoril automobilový priemysel. Uplatnenie zoskupení na spolkovej úrovni sa prejavuje v programe *K plus* pre podniky, univerzity a výskumné organizácie, ktoré sa chcú angažovať v dlhodobých predkonkurenčných výskumných kooperáciách. Ďalej sa prejavuje aj v systéme *A plus B*, ktorý umožňuje spojiť regionálnych partnerov (univerzity, výskumné centrá, agentúry pre regionálnu podporu, podniky a zariadenia na rekvalifikáciu), aby sa spoločne uchádzali o podporu rozvojových projektov.

praxe. Možno tu nadviazať na skúsenosti regionálnych výskumných a inovačných centier podporujúcich inovačné aktivity prostredníctvom spolupráce podnikateľskej sféry, najmä malých a stredných podnikov, s výskumnými organizáciami a vysokými školami. Vybudovanie centier vytvorí platformu pre interregionálnu, nadregionálnu a medzinárodnú spoluprácu.

Dlhodobým problémom tvorby slovenského výskumného priestoru je nevyjasnenosť vzájomných vzťahov kľúčových tvorcov a koordinátorov realizácie vednej, technickej a inovačnej politiky na Slovensku (MŠ SR, MH SR, SAV). Príprava vecných zámerov výskumu a vývoja prebieha izolovane. V dôsledku toho sú väzby vecnej orientácie, základného a aplikovaného výskumu na inovačný rozvoj pomerne voľné. Bude potrebné prekonať súčasnú rezortnú izoláciu a zaviesť systémovú koordináciu všetkých zodpovedných ministerstiev na najvyššej politickej úrovni. Na tento problém poukázala aj Európska komisia pri príprave dokumentov na čerpanie prostriedkov štrukturálnych fondov.

Zanedbávanie domácich priorít spôsobuje, že aj medzinárodný výskum, na ktorom participujeme, slúži viac potrebám iných krajín a znižuje prínos pre domáce potreby. Odstránenie týchto nedostatkov predpokladá účinnejšiu selekciu vecných priorít výskumu z hľadiska dlhodobých záujmov rozvoja slovenskej ekonomiky a spoločnosti. Tým by sa získal aj väčší objem prostriedkov na riešenie kľúčových úloh.

Pri určovaní priorít výskumu bude účelné rozlišovať priority systémové, zamerané na odstraňovanie prekážok a slabých miest jednotlivých oblastí výskumu, zvyšujúce pružnosť a výkonnosť výskumu ako celku, a priority vecné, vyjadrujúce preferované oblasti rozvoja.

Systémové priority by sa mali zamerať na oblasť základného výskumu, aplikovaného výskumu, vývoja a transferu poznatkov, ľudských zdrojov, medzisektorovej a medzinárodnej spolupráce a regionálnych aspektov. Jedným z hlavných cieľov základného výskumu by mal byť jeho príspevok k celosvetovej báze poznania. Dominantným zdrojom financovania by mali byť verejné prostriedky určené predovšetkým na špičkový a medzinárodne uznávaný výskum a na vytváranie poznatkovej základne pre domáci aplikovaný výskum a vývoj. Aplikovaný výskum by mal získavať prostriedky zo štátneho rozpočtu na tie aktivity, o ktoré prejaví záujem aj užívateľská sféra a preukáže svoj záujem aj podielovým spolufinancovaním. Verejné prostriedky by mali byť poskytované buď ako účelové, alebo inštitucionálne. Prostriedkami na financovanie transferu poznatkov by sa mal podporiť vznik a začatie činnosti subjektov pre transfer technológií, a to pri vysokých školách a väčších výskumných organizáciách podporovaných z inštitucionálnych prostriedkov.

Štátna podpora výskumu a vývoja by mala usilovať o vyvážený pomer rôznych typov financovania – od inštitucionálne podporovaných nosných výskumných zámerov organizácií,

cez účelovo financované granty pre jednotlivcov, malé tímy, až po ciele projekty výskumu a vývoja naplňajúce vyhlásené schválené programy. V súlade s postupmi v zahraničí bude účelne poskytovať štátnu podporu výskumu a vývoja hlavne na dlhodobé aktivity (prevažne základného výskumu) s väčším rizikom (v aplikovanom výskume) a na aktivity malých a stredných podnikov s nedostatočnými kapacitami výskumu a vývoja.¹⁴

Dôležitou podmienkou výskumu je vytváranie priaznivej klímy dosahovanej zdokonaľovaním metód manažmentu na všetkých úrovniach, počnúc štátnou správou cez organizácie až po úroveň projektov a tímov. Týka sa to najmä zníženia administratívneho a organizačného zaťaženia tvorivých pracovníkov výskumu. Pre tento cieľ bude účelne podporiť aj výskum orientovaný na zlepšenie manažmentu výskumu. Nezastupiteľný význam majú aj morálne a etické aspekty výskumu, ktoré by mali byť zapracované v etickom kódexe vedcov.

Vecné priority bude účelne podľa skúseností vyspelých krajín členiť na tematické a prierezové programy. Tematické programy by mali prispievať k uspokojovaniu jednotlivých základných potrieb (kvalita života, informatizácia, konkurenčná schopnosť, využitie domácich surovín a obnoviteľných zdrojov, znižovanie energetickej a materiálovej náročnosti atď.). Prierezové programy by mali zvyšovať úspešnosť a efektívnosť programov ako celku (ľudské zdroje pre výskum, infraštruktúra výskumu, regionálna a medzinárodná spolupráca atď.).

Možno očakávať, že aj na Slovensku sa presadia niektoré perspektívne oblasti vedy a výskumu. Ide o nové materiály a nanotechnológie, biotechnológie a informačné a komunikačné technológie.

Nové materiály a nanotechnológie sa presadzujú vo všetkých oblastiach života. Tento vývoj možno pozorovať aj v rámci SR. Nanotechnológie predstavujú technologickú výzvu súčasnosti. Ich využitie sa v SR dotýka nielen automobilového, strojárkeho, kozmického, elektrotechnického, ale aj chemického, celulózovo-papierenského či farmaceutického priemyslu. Materiálový výskum má na Slovensku dobrú tradíciu a má významných partnerov v oblasti aplikácií. Na Slovensku sú dve oblasti výskumu a vývoja nanotechnológií a nových materiálov, kde dosiahnutá úroveň je porovnateľná, alebo v blízkom období dosiahnuteľná, s úrovňou európskych krajín, a zároveň sú reálne možnosti aplikácie výsledkov v priemyselnej praxi, prípadne už aplikácie aj existujú. Ide o nové multifunkčné materiály a nanotechnológie pre aplikácie v automobilovom, strojárskom, chemickom a stavebnom priemysle, ale aj pre elektrotechniku, nanoelektroniku a biomedicínske aplikácie. Mimoriadny prínos z nanotechnológií je však spojený aj s istými rizikami. Molekulárna nanotechnológia umožňuje

¹⁴ V súlade s medzinárodnými postupmi výdavky základného výskumu by sa mali hradiť do 100 % nákladov, aplikovaného do 50 % a vývoja do 25 %.

rýchly vývoj prototypov a lacnej výroby produktov. Rýchly vývoj prototypov a lacná výroba produktov nanotechnológie v civilnom aj vo vojenskom sektore zvýši ich dostupnosť nielen pre spoločensky užitočné potreby, ale aj pre terorizmus a kriminálne ciele. Už dnes je ľahko zrealizovateľné monitorovanie človeka a správ. Možným rizikám vyplývajúcim zo zásahu do súkromia občanov bude nutné čeliť vhodnými legislatívnymi aj politickými opatreniami.

Vo výskume v oblasti biotechnológií je jedným zo závažných problémov dosiahnutie kritickej masy ľudských, finančných a inštrumentálnych zdrojov. Najlepšie výsledky dosahujú vyspelé krajiny v špecializovaných biotechnologických centrách, parkoch a ich spájaním do klastrov a bioregiónov. Vyžadujú si okrem podpory súkromného kapitálu aj podporu zo strany štátu, obvykle vo forme počiatočných nenávratných a zálohových pôžičiek, prípadne výhodných úverov. Na rozdiel od ostatných krajín, Slovensko dosiaľ nevytvorilo pre biotechnológie žiadnu z uvedených štruktúr a podpôr.

Neuralgickým bodom výskumu a vývoja v oblasti informačných a komunikačných technológií na Slovensku sú nedostatočne fungujúce inštitucionálne a organizačné väzby na uplatnenie výsledkov výskumu a vývoja v inováciách. Týka sa to predovšetkým transferu získaných výsledkov výskumu do podnikateľského prostredia, a to najmä v malých inovačných firmách. Výber priorít smerovania aplikovaného výskumu by sa mal prednostne orientovať na:

- využitie domácich surovín a obnoviteľných zdrojov;
- znižovanie energetickej a materiálnej náročnosti výroby;
- ochranu životného prostredia a zdravotného stavu obyvateľstva;
- rozvoj výskumu, v ktorom sa dosiahla špičková úroveň, ako aj na výskum, ktorý vytvára základňu na založenie produkcie s mimoriadnou konkurenčnou výhodou na zahraničných trhoch (biotechnológie, nanotechnológie, informačné a komunikačné technológie);
- rozvoj oblastí spätých s našou spoločnosťou (história, ekonomika, jazykoveda atď.).

5.4. Perspektívy informatizácie slovenskej spoločnosti

Jednou z rozhodujúcich otázok budúcnosti sa stáva využitie informácií na fungovanie celej spoločnosti. Hlavným problémom však nebude dostupnosť informácií, ale schopnosť ich zvládnutia, selekcie a vlastného využitia. Vzhľadom na rýchly rast objemu informácií sa zvýšia nároky na ich korektnosť a relevantnosť. Objem informácií sa každých 8 až 10 rokov zdvojnásobuje a rýchlosť ich spracovania počítačovými systémami sa každých päť rokov zvyšuje o jednu generačnú úroveň. Treba rátať s tým, že bude vzrastať aj objem zavádzajúcich, chybných a nekorektných informácií, pričom zodpovednosť autora za korektnosť informácií sa bude strácať.

Existencia celosvetového internetu vytvorila dojem dostupnosti pre každého. Využitie počítačových systémov na autonómne riadenie jednotlivých segmentov ekonomiky a spoločnosti oslobodzuje človeka, no zároveň vedie k dvom procesom, a to k vytvoreniu ďalších informačných úrovní (druhý internet) a k výraznému nárastu zraniteľnosti celej spoločnosti (kyberterorizmus). Na tieto hrozby bude potrebné reagovať rozvojom účinných bezpečnostných a ochranných technológií.

Pre spoločnosť sa rozvoj informatizácie mení z doterajšieho chápania počítačovej gramotnosti na gramotnosť informačnú (schopnosť pracovať a rozhodovať na základe informácií). Odráža sa to na výraznom zvýšení potreby už nie klasických informačných odborníkov, ale na potrebe systémových analytikov schopných práce s informáciami.

Rastúci tok informácií kladie stále nové požiadavky na spoločnosť a mení firemnú stratégiu, organizáciu a riadenie firiem, bezpečnostné štandardy, formy a obsah zamestnania, ako aj celkový charakter spoločnosti (kyberpriestor, internetové obchody, komunikáciu občana a štátu, štátnych a samosprávnych orgánov navzájom). To bude vyžadovať kontinuálny proces vzdelávania a adaptácie pracovníkov. Ak celoživotné vzdelávanie doteraz bolo skôr výsledkom tlaku zamestnávateľov a vlastného záujmu občanov (univerzity tretieho veku), dnes, a hlavne v budúcnosti sa celoživotné vzdelávanie stáva nutnosťou pre celú spoločnosť (trvalý a univerzálny fenomén). Na to bude potrebná zmena klímy v spoločnosti a v ekonomike, ale i zmena v samotnom vzdelávacom systéme, ktorý sa musí orientovať nielen na graduálne, ale aj na postgraduálne vzdelávanie a rozvinutie nových foriem, obsahu a financovania vzdelávania.

Orientácia znalostnej ekonomiky na systémy typu výrobca – dodávateľ, subdodávateľ – výrobca, *e-vzdelávanie*, *e-vláda* predstavujú síce riešenie parciálnych častí procesov, no kľúčovým problémom je fungovanie celého systému. To možno dosiahnuť iba rozvojom celého systému, nie iba jeho jednotlivých častí. Adaptácia celej spoločnosti na nové podmienky fungovania spoločnosti bude vyžadovať dlhšie obdobie 10 – 20 rokov, ako tomu nasvedčujú skúsenosti škandinávskych krajín alebo Japonska. Doteraz sa však sústreďuje pozornosť hlavne na technologickú stránku zmien a málo na systémovosť zmien. Dokonca aj architektúra adaptačných procesov je z 80 % orientovaná týmto smerom.

Napriek rýchlemu šíreniu informačných a komunikačných technológií viaceré prínosy informatizácie spoločnosti zostávajú len potenciálnymi. Na ilustráciu možno spomenúť, že ani dostupné informačné a komunikačné technológie nemôžu zabezpečiť riešenie problémov environmentálnej udržateľnosti. Na druhej strane, tieto technológie často poskytujú viacero účinných spôsobov výroby tovarov alebo poskytovania služieb. Substitučné využitie môže byť priame – pri použití zdrojov, napríklad pri zefektívnení produkcie znížením odpadu,

znížením miery opakovaného a zbytočného spracúvania materiálov alebo zlepšovaním logistického zabezpečenia. Uvedené priame efekty môžu vyvolať následné nepriame efekty, ktoré sú tiež významné. Už spomínané zníženie odpadov môže znamenať napríklad nižšie ceny tovarov a služieb, čím sa podnecuje rast dopytu a pod.

Aj pri veľkom význame informačných technológií pre rast produktivity práce existuje značná disparita medzi krajinami v ich implementácii. Týka sa to investícií do informačných technológií. Slovensko patrí medzi krajiny, ktoré v počiatočných štádiách rozvoja informačnej spoločnosti zaostali. Situácia sa zlepšila v poslednom období. V rokoch 1995 – 2000 dosiahli investície do informačných technológií 1,8 % HDP a v rokoch 2001 – 2006 už 2,7 % HDP.

Jeden z kľúčových determinantov informačných technológií spočíva v dostupnosti verejnosti k službám elektronickej vlády. V tejto oblasti Slovensko zaostáva v porovnaní s ostatnými krajinami zvlášť výrazne. Rovnako zaostáva v pripojení domácností na internet, keď iba 30 % domácností má prístup k internetu, oproti vyše 50 % v EÚ 15 a EÚ 25. Pokiaľ ide o podniky, ktoré sú pripojené na internet – bez ohľadu na ich veľkosť – Slovensko patrí medzi krajiny, ktoré sú najlepšie pripravené. Podiel podnikov pripojených na internet už dosiahol takmer 90 %.

V produkcii a efektívnom využití informačných a komunikačných technológií sú dva závažné problémy. Prvým je nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily vo výrobe a nedostatok pracovníkov výskumu. Druhým dôležitým problémom z hľadiska výroby a efektívneho využitia informačných technológií sú nedostatočné výdavky na výskum a vývoj. Investície do informačných technológií prinášajú výrazné efekty pre ekonomiku iba za predpokladu, že zasahujú čo najväčší počet obyvateľstva, podnikov a inštitúcií a využívajú sa s primeranou zručnosťou. Pokiaľ ide o vysokú počítačovú zručnosť, Slovensko zaostáva. V roku 2006 podiel obyvateľstva SR s vysokou počítačovou zručnosťou predstavoval 17 % oproti 28 % v EÚ 15 a 22 % v EÚ 25.

Z hľadiska budúceho vývoja je osobitne nepriaznivá úroveň informatizácie v oblasti regionálneho školstva. Predovšetkým to platí pre neúplné, nedostatočné pripojenie s nie optimálnymi parametrami (ISDN, 128 kbps – asi 37 % pripojených škôl), vysokorýchlostné širokopásmové (ADSL, 1536/256 kbps – asi 63 % pripojených škôl). Navyše, internetové pripojenie je pre školy pomerne dosť nákladné. Situácia v prenosovej rýchlosti pripojenia väčšiny škôl do dátových sietí nemá požadované parametre, ktoré sú potrebné pre budúcu modernú interaktívnu výučbu. Z celkového počtu viac ako 3 100 základných a stredných škôl všetkých typov takáto parametre spĺňa len asi 5 % škôl (MŠ SR, 2007c, s. 9).

Kľúčový význam pre dynamický postup informatizácie budú mať procesy učenia sa. Chýbajúce zručnosti v niektorých spoločenských skupinách spomaľujú jej postup, znižujú jej možné ekonomické a sociálne prínosy. Odstraňovanie týchto nedostatkov bude výzvou pre modernizáciu vzdelávacieho systému a výzvou na zníženie početnosti tzv. marginalizovaných skupín obyvateľstva z hľadiska informačných a komunikačných zručností.

Riešenie uvedených problémov nebude možné ponechať iba na pôsobenie trhu. Podporou rôznych foriem partnerstva medzi verejným a súkromným sektorom a občianskou spoločnosťou bude možné pozitívne ovplyvniť mieru a smery využívania informačných a komunikačných technológií a následne aj rozvoj schopností a zručností jednotlivcov pôsobiť v podmienkach globalizujúceho sa sveta.

Záver

Slovenská ekonomika sa dostáva do fázy, keď musí zvažovať svoj prechod na novú trajektóriu rozvoja smerujúcu k ekonomike založenej na znalostiach. Hybnú silu takéhoto prechodu predstavuje technologický rozvoj zabezpečený rastúcou úrovňou vzdelania obyvateľstva, výkonnou výskumno-vývojovou základňou a inovačnou aktivitou stimulovanou priaznivým podnikateľským prostredím. Formovanie konkrétnych ciest k znalostnej ekonomike bude ovplyvňované postupujúcou globalizáciou a zotrvačnosťou vývoja industriálnej spoločnosti. Prekonávanie zaostávania, ku ktorému na Slovensku dochádza vo vývoji celoživotného systému vzdelávania, v harmonizácii štruktúry vzdelania s potrebami trhu, v modernizácii vedeckovýskumnej základne a efektívnom transfere jej výsledkov do komerčnej praxe, ako aj v širokom uplatnení informatizácie vo výrobe a v službách, predstavuje jeden zo základných rozvojových cieľov. Treba očakávať, že prechod k znalostnej ekonomike prinesie celý rad vedľajších efektov. Ovplyvní pracovné prostredie človeka, zvýši nároky na ľudskú infraštruktúru zahrnujúcu trvalé životné vzdelávanie, zdravotnú starostlivosť a využívanie voľného času. Keďže centrálnu pozíciu v tomto vývoji zaujme človek, štátna politika bude musieť byť poňatá aj ako program rozvoja človeka a rozvoja tvorivej spoločenskej klímy stimujúcej uplatnenie intelektuálnych schopností a iniciatívy ľudí v prospech rozvoja spoločnosti a vytvárať klímu ústretového vzťahu štátnej správy, samosprávy, občanov, podnikateľskej sféry, akademickej a výskumnej komunity.

6. MULTIKRITERIÁLNE SEKTORY UDRŽATEĽNÉHO A BEZPEČNÉHO ROZVOJA

V prvej časti Vízie sa cieľová funkcia a tým aj určujúci megatrend ľudskej civilizácie charakterizuje ako kvalita a udržateľnosť rozvoja zahrnujúca bezpečnostnú, sociálnu, ekonomickú a environmentálnu dimenziu. Práve vzájomná previazanosť a podmienenosť uvedených štyroch rozmerov v aktivitách realizujúcich spoločenský rozvoj zabezpečuje jeho trvalú udržateľnosť.

Prítomnosť a spolupôsobenie viacerých stránok kvality a udržateľnosti rozvoja je charakteristickou črtou sektorov, ktorým sa venuje pozornosť v tejto časti Vízie. Zdravé a bezpečné životné prostredie, energetika, poľnohospodárstvo a vidiek, dopravná a informačno-komunikačná infraštruktúra, a napokon aj infraštruktúra starostlivosti o človeka zahrnujúca dôchodkové zabezpečenie a zdravotníctvo, to všetko sú systémy, v ktorých sa v rôznom poradí a pomere prelínajú ekonomické, sociálne, environmentálne a bezpečnostné aspekty. Prísne vzaté by sa medzi tieto multikriteriálne systémy malo zahrnúť aj vzdelávanie. Pre jeho kľúčový význam vo vytváraní znalostnej ekonomiky a učiacej sa spoločnosti sa však o ňom pojednáva v osobitnej (piatej) časti Vízie.

Obzvlášť dôležité sektory na zabezpečenie udržateľného rozvoja, ktoré si všíma táto časť Vízie, vyznačujú sa nielen prelínaním a uplatňovaním viacerých funkčných kritérií, ale aj významnými pozitívnymi aj negatívnymi externalitami svojich výsledkov. Ich fungovanie a rozvoj preto musia spočívať na aktivitách a spolupráci súkromného i verejného sektora (všetkých úrovní domácich vlád i orgánov EÚ). Potreba vládnej účasti na zabezpečovaní činnosti odvetví významných pre udržateľný rozvoj spôsobuje, že podkapitola 6.5. tejto časti Vízie sa zaoberá postavením verejného sektora.

6.1. Budú žiť občania Slovenskej republiky v zdravom a bezpečnom životnom prostredí?

Kvalita životného prostredia krajiny významne ovplyvňuje kvalitu života jej obyvateľov. Poloha v strede Európy a malá rozloha Slovenskej republiky spôsobujú, že nielen ekonomika, politika, spôsob života spoločnosti, ale aj jej životné prostredie je vo veľkej miere ovplyvňované globálne prebiehajúcimi zmenami a trendmi. Táto závislosť bude v globalizujúcom sa svete čoraz výraznejšia a bude vyžadovať adekvátne adaptačné a preventívne mechanizmy, ktoré zabezpečia želaný vývoj environmentálnej situácie na Slovensku.

Medzi najdôležitejšie otázky, ktoré zaujímali, zaujímajú a v budúcnosti budú zaujímať každého obyvateľa Slovenska, patria otázky týkajúce sa zabezpečenia jeho existencie a kvality jeho života. Okrem geopolitickej bezpečnosti sú to i také otázky, či budú mať zdravé potraviny, zdravú pitnú vodu, či budú žiť v zdravom životnom prostredí, či bude dost' energie na navyknutý spôsob života, či sa budú môcť podľa potreby presúvať v priestore a navzájom komunikovať. Všetky tieto otázky viažuce sa na zlepšovanie kvality života občanov Slovenska veľmi tesne súvisia s environmentálnou dimenziou budúceho udržateľného rozvoja Slovenska.

Najpálčivejšie problémy životného prostredia

V celosvetovom meradle pokračujúce znečisťovanie zložiek životného prostredia, prejavujúce sa okrem iného globálnou zmenou klímy, úbytkom a znečistením zdrojov pitnej vody, degradáciou pôdy a rozširovaním púští, znižovaním rôznorodosti rastlinných a živočíšnych druhov, ale aj nebezpečenstvo havárií rizikových zariadení, rastúci objem a škodlivosť produkovaných odpadov, zvyšujúce sa riziko čoraz dokonalejších technologických a technických možností a biologických poznatkov vrátane znalosti genetických manipulácií, predstavuje čoraz väčšie ohrozenie rozvoja ľudskej spoločnosti a vyvoláva jej oprávnené obavy z budúcnosti. Tie umocňuje aj pretrvávajúce nadradžovanie krátkodobých skupinových záujmov nad záujem o celkový rozvoj ľudstva, nedostatok vedomostí o globálnych environmentálnych zmenách a ich vplyvoch na ekonomický a sociálny rozvoj, ako aj nedostatok ochoty predstaviteľov krajín dohodnúť sa na spoločných opatreniach a prevziať adekvátnu časť zodpovednosti za environmentálne problémy a ich riešenie.

Vízia rozvoja SR reflektuje predovšetkým nasledovné tendencie, vnímané ako environmentálne problémy, zanedbanie ktorých môže znamenať riziká pre dlhodobý ekonomický a sociálny rozvoj, zároveň však ich včasné riešenie môže ponúkať nové rozvojové príležitosti:

- *klimatické zmeny*, vyvolané okrem prírodných faktorov i masívnym využívaním fosílnych energetických zdrojov a energeticky náročných výrobných technológií;
- *úbytok a znečisťovanie zdrojov pitnej vody*, ohrozovanie vodných zdrojov kontamináciou perzistentnými, bioakumulačnými a toxickými chemikáliami, umocnené prejavmi zmeny klímy, prejavujúce sa v negatívnych vplyvoch na poľnohospodárstvo, lesné hospodárstvo, ale i zdravie ľudí;
- *rastúci objem a škodlivosť produkovaných odpadov z výroby a zo spotreby*, zvyšujúce sa riziko škodlivosti nových technologických a technických možností vrátane nepreskúmaných dôsledkov biotechnologických manipulácií, ako aj nebezpečenstvo havárií rizikových zariadení;

- *znižovanie biodiverzity*, ako dôsledok znečisťovania a poškodzovania krajiny a silnejšieho znečisťovania zložiek životného prostredia, ktoré bude znamenať ďalšie oslabovanie celkovej ekologickej stability krajiny ako komplexnej podmienky zachovania genofondu, stálosti, rovnováhy, pružnosti a prirodzeného fungovania ekosystémov.

Hlavné hybné sily, ktoré budú priamo či nepriamo pôsobiť na udržateľný a bezpečný rozvoj Slovenska

- V prvom rade to bude *geopolitické rozloženie síl* vo svete a miera medzinárodnej spolupráce tak v oblasti životného prostredia, ako aj v ostatných pilieroch trvalo udržateľného rozvoja. Zatiaľ čo medzinárodná spolupráca v oblasti životného prostredia sa prinajmenšom v rámci Európy rozšírila a upevnila, budúcnosť v oblasti rozloženia síl vo svetovej politike je do značnej miery neistá, čo môže výrazne ovplyvniť budúcnosť životného prostredia Slovenska prostredníctvom podmienok jeho ekonomického rozvoja, bezpečného zásobovania energiou a surovinami, spoľahlivosti obchodných tokov a bezpečnosti dopravy, ktoré by mohli byť v prípade konfliktného či chaotického geopolitického vývoja ohrozené.
- *Globalizácia* ekonomiky ovplyvňuje mieru a územné rozloženie environmentálneho zaťaženia vyvolaného ekonomickými výrobnými a spotrebnými aktivitami. Rozvoj ekonomiky služieb a import surovín a výrobkov prenáša environmentálne náklady do iných krajín. Z pohľadu SR je nepriaznivým pretrvávanie stavu, že masívny tok nerastných a energetických surovín smeruje zväčša z neeurópskych krajín do SR, kde prebieha ich spracovanie zväčša na polotovary, resp. výrobky s nízkou pridanou hodnotou a vysokou materiálovou a energetickou náročnosťou, ktoré sú potom exportované do vyspelejších krajín EÚ, resp. OECD. Tento reťazec je pre životné prostredie SR dlhodobu neúnosný a neudržateľný. Rozvoj ekonomiky služieb a reštrukturalizácia priemyslu bude v budúcich rokoch pre zachovanie zdravého životného prostredia SR nevyhnutnou podmienkou. Je veľmi pravdepodobné, že globalizačný proces bude pokračovať aj v budúcich dvoch desaťročiach a bude procesom prechodu do sveta sietí: výživy, vody, energie, komunikácie, biológie a genómu, informatiky. Vzrastie záujem o ich vlastníctvo a snaha o ich ovládnutie, ktorá napriek narastaniu významu poznatkov a skúseností vyvoláva a v budúcnosti bude pravdepodobne upevňovať nebezpečný trend boja nadnárodných spoločností o prírodné zdroje, ktoré zabezpečujú ich surovinovú základňu. To môže vyvolať ostrý boj medzi vlastníckymi sietimi (korporáciami či národnými alebo regionálnymi vládami). Z tohto hľadiska bude Slovensko zaujímavé (a tým do istej miery aj ohrozené) pre svoje bohaté zásoby

podzemných vôd. To vyžaduje vypracovať efektívne regulačné mechanizmy a špecifické politické odpovede.

- *Populačný vývoj* priamo ovplyvňuje životné prostredie veľkosťou svojej spotreby – energie, vody, potravín, ale aj nepriamo prostredníctvom ekonomického a sociálneho rozvoja, osobitne výdavkami na sociálne zabezpečenie a zdravotnú starostlivosť. Na Slovensku je podľa demografických prognóz potrebné rátať jednak so starnutím obyvateľstva, ale aj s migračnou vlnou, ktorej rozsah a dôsledky je v súčasnosti ťažko možné konkrétnejšie predvídať.
- Životné prostredie bude veľmi silne ovplyvňovať ekonomický rozvoj, najmä prostredníctvom *veľkosti a štruktúry výrobných základne* (hlavne podielu jej environmentálne citlivých odvetví, ako je energetika, poľnohospodárstvo, doprava a pod.) a *vzorcov spotreby obyvateľstva* (spotrebiteľské návyky). Očakávaný rast dôchodkov obyvateľstva nielenže ovplyvní rast spotreby potravín, vody a energie, ale sekundárne aj rozsah tvorby odpadov. Možno očakávať, že v SR sa zvýši spotreba energie na obyvateľa, na konci obdobia však bude ešte vždy nižšia ako v starých členských štátoch EÚ. Súčasná štruktúra výroby, s veľkým podielom výroby železa a ocele, hliníka, cementu, papiera a celulózy a pod., má veľký podiel na vysokej spotrebe elektrickej energie, zaťažovaní ovzdušia, vody a na rozsahu tvorby odpadov v SR. V budúcnosti však nemožno vylúčiť, že ekonomický rozvoj ázijských krajín ovplyvní environmentálne pozitívnym spôsobom výrobnú základňu SR.
- Veľmi dôležitým determinantom environmentálneho vývoja, ako aj budúcej bezpečnosti je *rozsah a forma využívania krajiny a prírodných zdrojov* (predovšetkým pôdy, vody, nerastných surovín a pod.) na ekonomické aktivity. Ak vychádzame z faktu, že územie Slovenska oplýva vysokým potenciálom zdrojov podzemnej vody, ktorá bude strategickou surovinou už v najbližšej budúcnosti, je potrebné sa tomu prispôbiť a tento vzácny zdroj chrániť v každom zmysle slova. Slovensko má vysoký potenciál lesov, relatívne dobrý potenciál ornej pôdy, geotermálnych prameňov. Slabou stránkou sú však nedostatočné zdroje energetických surovín. Podľa odhadov EEA (Správa EEA, 2007, s. 29) hydroenergetický potenciál SR (do 50 TWh/rok) nie je vysoký. Podobne priemerná ročná slnečná insolácia odhadovaná na 250 – 300 kWh/m²/deň patrí k tým nižším v Európe. Vysoko hodnotená je biodiverzita územia Slovenska, čo je na jednej strane peňažne ťažko vyjadriteľné bohatstvo, no na strane druhej často prekážka v rozvoji mnohých ekonomických environmentálne viac či menej zaťažujúcich aktivít.

- V neposlednom rade budú dôležitým faktorom postupujúce *globálne environmentálne zmeny*: klimatická zmena, znižovanie biodiverzity, ohrozovanie vodných zdrojov a s tým spojené povodne a suchá. Tie budú vyžadovať globálnu akciu, zabezpečovanú koordinovaným postupom krajín celého sveta, ale aj účinné adaptačné opatrenia zo strany inštitúcií na národnej úrovni.

Perspektívy vývoja najpálčivejších environmentálnych problémov

Zmena klímy

Ďalší vývoj na Slovensku z hľadiska klimatických zmien budú ovplyvňovať najmä faktory antropogénne, hoci nemožno obísť ani niektoré prirodzené faktory, najmä geografické, astronomické a cirkulačné. Zmena klímy je problematika globálna, komplexná, jej efekty vo veľkej miere ovplyvňujú nielen prírodné životné prostredie, ale následne takmer všetky časti spoločnosti a odvetvia hospodárstva. Aj Zelená kniha Európskej Komisie (Zelená kniha EK, 2007) upozorňuje, že klimatické zmeny ovplyvnia fyzikálne a biologické systémy na celom svete, a preto je nevyhnutné sa na ne pripraviť. Medzi možnými dôsledkami týchto zmien okrem iného uvádza obmedzenie prístupu k zdravotne vyhovujúcej vode, zvýšenie výskytu sucha a záplav v určitých oblastiach, zvýšené ohrozenie pre niektoré rastlinné a živočíšne druhy, zvýšenie rizika nedostatku potravín, nárast výskytu nákazlivých ochorení, nárast masívnej migrácie obyvateľstva.

Z doterajších výsledkov merania a modelovania zmien klímy vychádza nasledujúci možný vývoj klimatických pomerov v SR pri rozdielnych globálnych emisných scenároch:

Rast priemernej teploty vzduchu

Treba rátať s postupným rastom kľzavých 30-ročných priemerov teploty vzduchu na celom území Slovenska približne o 2 – 4 °C do časového horizontu so stredom v roku 2085. Do roku 2030 sa predpokladá oteplenie iba asi o 0,6 – 1,3 °C (v období 1901 – 2006 sa zaznamenal rast teploty vzduchu na Slovensku asi o 1,2 °C). Väčší rast sa očakáva hlavne v scenároch s rýchlejšim rastom globálnej emisie fosílného uhlíka do atmosféry, menší za predpokladu prijatia účinných opatrení na jej redukciu. Zvyšovanie teploty vzduchu bude približne rovnaké v zime aj v lete. Premennivosť mesačných a denných priemerov teploty vzduchu sa príliš nezmení v porovnaní s nedávnou minulosťou (1951 – 2000), v teplom polroku sa predpokladá mierne zvýšenie premenlivosti teploty vzduchu. Vzhľadom na možné priemerné oteplenie o 1,3 °C v zime je do roku 2030 reálny predpoklad zvýšenia počtu dní s prechodom

cez 0 °C na väčšine územia Slovenska. Tiež sa predpokladá výrazne zvýšený počet dní s pocitom dusna a zvýšený počet epizód s vlnami horúčav už od mája do septembra, predovšetkým v polohách pod 300 m n. m. Zvýšenie priemerov teploty vzduchu o 0,6 °C vo vegetačnom období roka zodpovedá posunu vegetačných pásiem o 100 metrov vyššie v horách.

Očakávaný režim zrážok

Za najpravdepodobnejší pokladáme taký vývoj, že *ročné úhrny zrážok* sa príliš nemenia. Na juhu Slovenska sa očakáva malý pokles (do 10 %) a na severe Slovenska mierny rast (do 30 %). Dost' podstatne by sa však mal zmeniť *ročný režim* úhrnov a výskytu zrážok. V lete by mal mať juh Slovenska, hlavne nižšie polohy, podstatne nižšie úhrny zrážok ako doteraz, niektoré scenáre predpokladajú pokles aj o vyše 25 %. Na severe a v hornatých častiach Slovenska by nemal byť letný pokles zrážok taký dramatický (iba asi okolo 10 %). V zime zapríčiní vyššia teplota vzduchu dost' výrazné zvýšenie úhrnov zrážok, čo sa prejaví aj na severe Slovenska (rast asi o 20 – 30 %). Na juhu Slovenska boli aj doteraz zimné úhrny zrážok nízke a prípadné zvýšenie úhrnov o 10 – 20 %, pričom pôjde prevažne o tekuté zrážky, by nemalo spôsobiť závažné problémy. Očakáva sa, že sa zníži počet dní s trvalými zrážkami a zvýši sa početnosť a trvanie bezzrážkových epizód v celom vegetačnom období, hlavne na juhu Slovenska. Na druhej strane, vyššia teplota vzduchu, slnečnejšie počasie, a hlavne vyššia absolútna vlhkosť vzduchu zlepšia podmienky na vývoj kopovitej oblačnosti, prehánok a búrok, hlavne na severe a v hornatej časti Slovenska. Riziko lokálnych a veľkoplošných letných povodní tak určite vzrastie. Takýto vývoj predpokladajú takmer všetky scenáre, pričom pri emisných scenároch s nižším rastom emisie fosílného uhlíka je aj zmena úhrnov a režimu zrážok menšia.

Zmeny ostatných klimatických prvkov

So zmenou režimu teplotných a zrážkových pomerov, ako aj so zmenou v cirkulácii atmosféry súvisia aj zmeny iných klimatických prvkov. Za najzávažnejšie sa považujú tie zmeny, ktoré ovplyvnia hydrologický režim územia, sucho, riziko lesných požiarov a mimoriadnych poveternostných situácií. Do roku 2030 predpokladáme v lete oteplenie o 0,6 – 1,3 °C a na juhu Slovenska pokles úhrnov zrážok do 10 % a predĺženie bezzrážkových období. To bude jednoznačne viesť k výraznému zvýšeniu rizika sucha a v horských oblastiach k zvýšeniu rizika lesných požiarov, búrok a atmosférických vírov s vertikálnou osou (tornád). V zime sa očakáva rast úhrnu zrážok a vyššia teplota vzduchu. To bude viesť k nestabilite snehovej pokrývky do nadmorskej výšky 900 m n. m. okolo roku 2085 a okolo roku 2030asi do výšky

400 m n. m. Počas niektorých situácií však môže napadnúť oveľa viac snehu ako v minulosti. Prvým dôsledkom bude preťaženosť stavieb, komunikácií a lesných porastov vysokou snehovou pokrývkou a po niekoľkých dňoch veľké riziko zimných povodní. Je veľmi pravdepodobné, že vplyvom rastúcej teploty vzduchu dôjde k posunu začiatku vegetačného obdobia od apríla smerom k februáru. Do roku 2030 to bude síce iba asi o 10 dní, no aj takýto posun už znamená pre prebudenú vegetáciu veľké riziko. Dĺžka dňa a noci zostane totiž rovnaká ako v minulosti a po prípadnom vyjasnení a utíšení vetra v suchom vzduchu (čo na jar býva pomerne často) bude vegetácia 1. marca oveľa viac ohrozená ako 10. marca, pretože počas dlhšej noci klesne teplota do východu slnka výraznejšie. Ohrozenie prvými jesennými mrazmi nebude také závažné, no určite sa tiež zvýši pri plodinách s dlhším vegetačným obdobím, najmä v kotlinách na strednom Slovensku.

Scenáre klimatickej zmeny, alebo odhady budúceho vývoja klímy na Slovensku, majú stále ešte veľa neistôt, ktorých zdrojom sú nedostatočne známe vstupné hodnoty dôležitých parametrov v budúcich rokoch. Ide predovšetkým o parametre skleníkového efektu atmosféry, ktorý závisí od emisie skleníkových plynov a aerosólov do atmosféry, čiastočne aj od nepriamych efektov.

Účinky klimatických zmien na socioekonomickú sféru

Doteraz sa na Slovensku riešila zraniteľnosť a dôsledky vplyvom očakávanej klimatickej zmeny v nasledujúcich sektoroch: hydrologický cyklus, vodné hospodárstvo, poľnohospodárstvo, lesné hospodárstvo, poľné, vodné a lesné ekosystémy.

Podľa predbežných odhadov v Sternovej správe sa uvádza, že pri náraste priemernej celosvetovej teploty o 3 – 4°C by dodatočné náklady spojené s prispôbením infraštruktúry a budov mohli predstavovať 1 – 10 % celkových nákladov vynaložených na výstavbu v krajinách OECD. Dodatočné náklady na posilnenie infraštruktúry a budov proti zmene klímy v krajinách OECD by sa každoročne mohli pohybovať v rozmedzí 15 – 150 miliárd USD (0,05 – 0,5 % HDP). Ak dôjde k nárastu teploty o 5 – 6°C, náklady spojené s realizáciou opatrení na prispôbenie sa veľmi pravdepodobne prudko zvýšia a ich relatívna účinnosť sa následne zníži (Zelená kniha EK, 2007). Podľa posledných odhadov EK by opatrenia na obmedzenie vplyvu klimatickej zmeny mali EÚ ročne stáť 0,4 – 0,58 % HDP, čo je cca 110 eur/obyv. ročne.

O účinkoch klimatickej zmeny na socioekonomickú sféru je stále veľa neistôt. Reakcie obyvateľstva môžu závisieť od intenzity a rýchlosti postupujúcich zmien. V prípade mierne postupujúcej zmeny klímy bez (v rámci generácie) málo pozorovateľných ekonomických

a sociálnych dôsledkov je možné očakávať skôr rastúci individualizmus a negatívnu reakciu obyvateľstva na prípadné preventívne opatrenia environmentálnej politiky. V prípade výraznejších negatívnych socioekonomických dôsledkov postupujúcich klimatických zmien je možné očakávať skôr zmeny v postojoch v prospech životného prostredia i sociálnej solidarity. V prípade drastickej zmeny, keď prevážia problémy momentálneho ekonomického prežitia, bude hodnota medzidruhovej a medzigeneračnej solidarnosti vnímaná rozporuplne, dokonca možno očakávať, že po prvej fáze chaosu a vzájomného boja o zdroje vody a pôdy dôjde k vytváraniu nových sociálnych štruktúr na inej báze chápania ľudských práv a solidarity. Pri súčasnej miere neurčitosti budúceho vývoja klimatického systému žiadnu z možností nie je možné vylúčiť.

Vodné zdroje

Voda je základná životná potreba. Predovšetkým podzemná voda je neoceniteľný prírodný zdroj. V celosvetovom meradle v oblasti hospodárenia s vodou existujú dve výzvy:

- deficit vody a zabezpečenie prístupu k nezávadnej pitnej vode pre všetkých obyvateľov,
- pokračovanie znečisťovania vodných zdrojov, ktoré bude zrejme i v budúcnosti pokračovať s rastom dopytu po vode, pričom nízka kvalita vody má svoje negatívne dopady na zdravie populácie.

Odhady OECD predpokladajú, že do roku 2030 bude v Európe akútnym nedostatkom vody trpieť cca 26 % populácie, a to predovšetkým v južnej Európe (OECD, 2007, s. 7). V strednej Európe sa očakáva v letných mesiacoch zvýšené riziko sucha. Napriek poklesu v posledných rokoch, oproti 90. rokom, Slovensko disponuje dostatočným množstvom využiteľných podzemných vôd, nevýhodou je však ich nerovnomerné rozloženie v území. Najvýdatnejšie zdroje podzemných vôd sú evidované v Bratislavskom a Trnavskom kraji na Žitnom ostrove (46 %), značné zásoby sú i na Považí. Zo schválených zásob podzemných vôd sa odoberá cca 25 %. Slovenská republika dosahuje nízky index exploatacie vody. Taký je predpoklad i na rok 2030. Zároveň možno konštatovať mierne zlepšenie kvality vody. Z hľadiska energetického i rekreačného využitia môžu mať v budúcnosti význam geotermálne vody, ktorých najvýznamnejšie zdroje sú v oblasti Žitného ostrova, Liptovskej kotliny, Košickej kotliny, ako aj v oblasti stredného Slovenska.

Zraniteľnosť a dôsledky klimatickej zmeny v hydrologickom cykle sa dotýkajú predovšetkým zmeny veľkosti a režimu zrážkovo-odtokových pomerov v jednotlivých povodiach na Slovensku. Ďalej je to zmena hladiny podzemných vôd a výdatnosti prameňov. Nie menej závažnou skutočnosťou je aj zmena kvality povrchových a podzemných vôd vrátane vodných zdrojov využívaných na zásobovanie obyvateľov pitnou vodou. Klimatická zmena sa určite

dotkne aj podmienok v prirodzených a umelých vodných nádržiach, ako aj pôdnej vody. Doterajšie výsledky opakovane potvrdili, že najzraniteľnejšou časťou Slovenska bude z pohľadu negatívnych dôsledkov na hydrologický cyklus juh stredného Slovenska a priľahlá časť juhovýchodu západného a juhozápadu východného Slovenska. V týchto regiónoch sa očakáva najväčší pokles ročného odtoku a najväčšie zmeny ročného režimu prietokov riek, keďže v týchto častiach Slovenska sa predpokladá najväčší pokles úhrnov zrážok a najväčší rast potenciálnej evapotranspirácie. Je reálny predpoklad, že sezónne prietoky riek tu môžu poklesnúť aj o viac ako 50 % a na menších tokoch hrozí aj riziko občasného nulového prietoku v druhej polovici leta. Aj keď potenciálna evapotranspirácia vzrastie na celom území, dôsledky nebudú až také negatívne v tých oblastiach, kde sa predpokladá rast ročných úhrnov zrážok, teda najmä na krajnom severe Slovenska a v horských polohách na západe a východe Slovenska, prípadne tam, kde je ročný úhrn zrážok podstatne vyšší ako potenciálna evapotranspirácia. Dunaj priteká na Slovensko z oblastí, kde sa predpokladá rast úhrnov zrážok, preto bude táto rieka predstavovať v budúcnosti významný zdroj vody na juhozápade Slovenska.

Uvedený vývoj hydrologického cyklu zasiahne prevažne negatívne aj vodné hospodárstvo na Slovensku. Zmenené ročné prietoky a zmenený režim prietokov budú nepochybné znamenať zvýšenie nárokov na zabezpečovanie vody pre všetky odvetvia a takmer na celom Slovensku. Kritickým regiónom bude juh stredného Slovenska a najmenej negatívne ovplyvnenou časťou Slovenska zostane krajný sever a okolie Dunaja. Predovšetkým pre Šariš bude potrebné vybudovať veľkokapacitný a dostatočne spoľahlivý vodný zdroj. Vodné hospodárstvo bude musieť čeliť aj takým dôsledkom, ako je častejší výskyt veľmi nízkych prietokov (najmä v lete a v jeseni v súvislosti s častejším výskytom sucha) na strane jednej a častejším výskytom náhleho zvýšenia prietokov v zime (v súvislosti s častejšími náhlymi otepleniami) na strane druhej. Dynamika letných náhlych povodní sa pravdepodobne tiež zmení, vzhľadom na zvýšené úhrny zrážok počas veľmi silných búrok a sporadických letných cyklonálnych situácií. To bude vyžadovať určité náklady na protipovodňovú prevenciu, ktoré však budú vždy nižšie ako náklady na odstraňovanie škôd prírodných katastrof. Dôležité v tomto období budú opatrenia vodohospodárskej politiky, zabezpečujúce naplnenie uvedených výziev. Pôjde predovšetkým o uplatňovanie integrovaného manažmentu vodných zdrojov v území, a to tak na národnej úrovni, ako aj na úrovni jednotlivých povodí a lokálnej úrovni obcí. Integrovaný manažment vodných zdrojov predstavuje koordinovaný prístup pre optimálne zabezpečenie ochrany územia pred povodňami, zásobovanie obyvateľstva pitnou vodou, likvidáciu odpadových vôd a zlepšenie stavu životného prostredia. (Kováč, 2008, s. 23).

Z hľadiska *ochrany vodných zdrojov* bude potrebné zvyšovať efektivitu využívania vodných zdrojov všetkými možnými formami, predovšetkým znižovaním nadmernej spotreby vody (obmedzenie straty vody vo vodovodných sietach, stanovenie limitov spotreby vody), ako aj znižovaním znečisťovania vodných zdrojov (realizácia účinných technologických opatrení na čistenie odpadových vôd, zvyšovanie napojenosti objektov a budov na kanalizačnú sieť, eliminovanie nekontrolovateľných zdrojov znečisťovania vôd, ako sú priesaky z nevodotesných žump, poľných hnojísk, neorganizovaných skládok odpadu a pod.). Kvantitatívne aspekty ochrany vodných zdrojov bude potrebné ochraňovať najmä vhodnou reguláciou odtoku vody, predovšetkým zadržiavaním nadbytočnej prívalovej vody a jej využitím v období sucha a zabránením nekontrolovateľného odberu vody, najmä na súkromné účely. Výraznou mierou sa na regulácii vody môže prejavovať aj vhodné priestorové a funkčné využitie povodí a realizácia protipovodňových opatrení, čo požaduje aj Smernica EÚ o vode. Základným faktorom efektívneho využívania vôd zostane aj naďalej cenová regulácia. Pri zabezpečovaní strategickú bezpečnosti v zásobovaní obyvateľstva pitnou vodou existuje riziko straty kontroly nad vodnými zdrojmi v obciach, ktoré predali svoje podiely vo vodárňach, čím tiež zúžili možnosti financovania rozvoja vodovodnej a kanalizačnej siete z verejných zdrojov.

Rastúci objem a škodlivosť produkovaných odpadov z výroby a spotreby

Európska agentúra životného prostredia odhaduje, že v Európe môže v roku 2030 oproti roku 2005 vzrásť objem odpadov o cca 10 % v starých a o 25 % v nových členských štátoch EÚ, a to predovšetkým v závislosti od veľkosti výroby v sektoroch produkujúcich veľký objem odpadov, ako je napríklad ťažba a spracovanie surovín. Tvorba komunálneho odpadu vzhľadom na rast príjmov a zvyšovanie spotreby obyvateľstva môže podľa European Topic Centre on Resource and Waste Management (ETC/RWM, 2007) v nových členských štátoch EÚ do roku 2030 oproti roku 2005 vzrásť o 66 %. Z toho bude väčšina skládkovaná. Miera recyklácie je na Slovensku ešte stále veľmi nízka. Vzhľadom na čoraz zreteľnejšie nielen environmentálne, ale i ekonomické prínosy recyklácie môže priemerná miera recyklácie v celej EÚ (vrátane nových členských štátov) v roku 2030 dosahovať cca 40 % (OECD, 2007, s. 10).

Znižovanie environmentálneho zaťaženia ekonomickým rastom bude vyžadovať integrované úsilie smerujúce k spotrebným a výrobným zvyklostiam vrátane efektívnosti spotreby zdrojov. Rast produktivity zdrojov na úrovni sektorov musí byť sprevádzaný zmenami v štruktúre sektorov ekonomiky smerom k činnostiam založeným na vyššom využívaní znalostí a služieb.

Slovensko je veľmi malá krajina na to, aby dovolila zväčšovať negatívne dôsledky ťažobnej činnosti, ako aj vysokoodpadových technológií (najmä hutníckeho priemyslu) na územnú stabilitu, stabilitu vodných režimov, degradáciu pôdy, ako aj znečisťovanie okolitého životného prostredia. Za efektívne nástroje environmentálnej politiky pôsobiace v tomto smere možno považovať viaceré typy ekonomických nástrojov, informačných, ale i regulačných nástrojov. Za nevyhnutné sa považuje dôsledné implementovanie politiky životného cyklu výrobkov (t. j. integrovaná výrobková politika) a zavádzanie environmentálne neškodných, resp. málo škodlivých technológií. Okamžité opatrenia si vyžaduje najmä zníženie tvorby odpadov, čo by mohla napomôcť ekonomická stimulácia k recyklácii, máloodpadovým technológiám a rozvoju technológií recyklácie a likvidácie odpadu. Jedným z dôležitých cieľov je zabránenie dovozu nebezpečných odpadov a doriešenie problému obalov a odkalísk. Náročné na zdroje financií (predovšetkým verejných) ale nevyhnutné bude odstraňovanie starých environmentálnych záťaží, najmä divokých skládok odpadu. Riešenie problémov odpadu bude veľkou výzvou i šancou pre podnikateľskú sféru.

Znižovanie biodiverzity

Biodiverzita bude v nasledujúcich rokoch pod zvyšujúcim sa tlakom znečisťovania životného prostredia. Ak si Slovensko chce zachovať súčasné bohatstvo živočíšnych a rastlinných druhov, je nevyhnutné zabezpečenie integrity, súdržnosti a prepojitelnosti siete Natura 2000; tvorba účinných a funkčných ekologických sietí (územných systémov ekologickej stability), ochrana a obnova biodiverzity a ekosystémových služieb, zníženie neželaných dôsledkov súvisiacich s invazívnymi cudzokrajnými druhmi. Na ochranu biodiverzity je potrebné aj zabezpečenie vhodných ekologických podmienok, t. j. zabezpečenie určitej kvality zložiek životného prostredia, ktoré vytvárajú životný priestor bioty. V rámci lesných ekosystémov treba zabezpečiť integrovaný ekologický manažment hospodárenia s lesmi – preferovať prirodzené druhy, aplikovať podrastový spôsob obhospodarovania, zabezpečiť čo najväčšiu druhovú a vekovú diverzitu lesných ekosystémov a pod.

Tu však treba upozorniť, že začlenenie viac ako 25 % územia Slovenska do európskeho systému ochrany prírody, ktoré spadá pod osobitný režim hospodárenia, má svoje ekonomické dôsledky. Tie sa týkajú náhrad za obmedzenie bežného hospodárenia na poľnohospodárskej a lesnej pôde, čím do istej miery obmedzujú rozvojové možnosti daných území, no najmä zvyšujú tlak na verejné výdavky, ktoré sú na druhej strane limitované maastrichtskými kritériami. Riešenie stretu ekonomických a environmentálnych záujmov bude zrejme zdĺhavé. Zosúladenie sociálneho a ekonomického rozvoja Slovenska, jeho regiónov s prírodnými

podmienkami krajiny však tvorí základný predpoklad eliminácie vzniku nových environmentálnych, ale aj celkových rozvojových problémov jednotlivých regiónov Slovenska.

Pri zabezpečovaní ochrany zložiek životného prostredia a riešení environmentálnych problémov je potrebné využívať integrovaný prístup a interdisciplinárny výskum (integrovaný manažment krajiny), ktorý je založený na integrovanom výskume krajiny v jej troch základných dimenziách – environmentálnej, sociálnej a ekonomickej – a na skúmaní súvislostí a vzťahov medzi jednotlivými dimenziami, čo je založené na zladení ponuky, ktorú predstavujú jednotlivé zdroje daného regiónu, a dopytu, ktorý reprezentujú požiadavky daného spoločenstva na rozvoj. Nesúlad medzi ponukou a dopytom môže byť determinujúcim faktorom vzniku nielen environmentálnych, ale aj socioekonomických problémov.

6.2. Bude mať Slovensko dostatok energie na svoj rozvoj?

Kľúčovými problémami energetiky sa stávajú: energetická bezpečnosť, alternatívne zdroje, úsporné programy, ekologizácia, externé dlhy a cenová politika. Každý z týchto okruhov má svoj vecný, systémový a časový rozmer.

Energetická bezpečnosť nie je len otázka diverzifikácie zdrojov (v strednej Európe sú malé možnosti), ale i strategických rezerv (zásoby na 120 – 150 dní), rezervný energetický potenciál (15 % energetického výkonu krajiny), ale i prepojitelnosť prenosových systémov na okolité krajiny. Problémom je i kvalita prenosových systémov vnútri krajiny (priemerný vek dnes je 25 rokov) a miera lokálnej nezávislosti (lokalizácia a regionalizácia energetických zdrojov, napr. miestne využívanie biomasy). Kľúčovou otázkou je i odolnosť voči *blackout-om* (pohotovostná energetická rezerva a prepojenie systémov). Rozhodujúcim pilierom energetiky je elektrický prúd.

Úsporné programy sú kľúčové (znižujú potrebu energetických zdrojov), avšak bez stimulačných systémov sú neúčinné (nestačí tlak vysokých cien energií). Aspoň 25 % nákladov je nutné dotovať. Rozvinutie má ale značné multiplikačné dôsledky (podľa analýz 1 pracovné miesto v týchto programoch generuje ďalších 8 – 10 miest v nadväzujúcich oblastiach). Je možná široká paleta projektov i zdrojov (od zatepľovania po tepelné čerpadlá), ktoré by mohli radikálne ovplyvniť nielen podnikateľský sektor, ale i obyvateľstvo (uvoľnenie zdrojov v spotrebe). Bez stimulačných schém je však nereálne rátať s väčším nárastom. Zároveň ide o priamu väzbu na alternatívne zdroje. Najoptimálnejšou kombináciou sú úsporné programy (zníženie energetickej náročnosti) a alternatívne zdroje (ekologickejšie energetické zdroje) – možné úspory predstavujú až 60 % potreby energií.

Alternatívne zdroje. Tu je problémom celý rad nadväzujúcich problémov, čo ovplyvňuje návratnosť i efektívnosť. Vo väčšine ide o druhotné negatívne efekty (vyššia energetická náročnosť, nebezpečné emisie, vysoká potreba zavlažovania, stanovenie vysokých výkupných cien energií, potreba alternatívnych tradičných zdrojov). Toto všetko relativizuje viacero pozitív alternatívnych zdrojov. Tie v podstate hrajú úlohu pri znížení potreby dovozu energetických médií, a prípadne pri lokalizácii produkčných energetických zdrojov (biomasa). Problémom je vysoká nadobúdacía cena (napr. tepelné čerpadlá), čo bez podporných mechanizmov nie je možné preklenúť. Alternatívne zdroje pôsobia skôr v dlhodobom priereze (20 – 30 rokov). Z krátkodobého hľadiska je ich vplyv skôr obmedzený (niekoľko percent energetickej bilancie). Značná je viazanosť na geografické danosti krajiny, reálny dopad na životné prostredie a sústavy finančných nástrojov. Môžu viesť k rozvoju nových odvetví, tvorbe pracovných miest (v USA je to viac ako 3 mil. pracovných miest, v Nemecku 1,6 mil.), ale opätovne platí, že bez stimulačných systémov sú projekty nerealizovateľné. Nové technológie (napr. nanotechnológie) budú výraznejšie pôsobiť skôr v dlhodobom horizonte (15 – 20 rokov). Veterná energia naráža na dôsledky na životné prostredie, biopalivá na štruktúru rizikových emisií a pri biomase ide o nároky na vodu. Riešením by mohlo byť využitie geotermálneho potenciálu (dnes využívame 10 %) a kombinácia tepelných čerpadiel a zatepľovacích projektov. Treba vychádzať z regionálnej diverzifikácie nových zdrojov, rozdielnych technologických možností, ale univerzálneho stimulačného systému nástrojov. Nariadenia a pokuty (či už národné alebo na úrovni EÚ) problém neriešia. Kombinácia zameraná na úsporné programy, miestne podmienky, regionálne špecifiká a jasný stimulačný systém môže pomôcť. Rizikom je izolovanosť prístupov k jednotlivým problémom, sekvenčné riešenia a rozdrobovanie zdrojov. Skutočnosť, že samotná EÚ ráta do roku 2020 iba s 20 % podielom obnoviteľných zdrojov, pritom hovorí fakticky o veľmi pomalých zmenách.

Externé dlhy predstavujú špecifický problém. Najznámejší je dlh vo Fonde jadrového odpadu. Už dnes by tu malo byť sústredených viac ako 40 mld Sk (fakticky ide iba o 16 mld Sk). V horizonte 5 – 7 rokov by vo Fonde malo byť viac ako 70 mld Sk. Buď sa tieto zdroje doplnia zo ŠR, alebo ich výrobcovia premietnu do cien pre koncových užívateľov (trvalý rast cien elektrickej energie o 5 – 6 % ročne), čo spolu s vývojom cien energií pri nákupe na burzách povedie k trvalému rastu. Tento vývoj je udržateľný a akceptovateľný. Pritom ďalšie dlhy sú vo vysokom veku prenosových systémov (viac ako 25 rokov), v nedostatočne modernizovaných rozvodoch v sídliskách a obytných domoch, v zastaranej technickej úrovni meračích a kontrolných systémov a v problémoch vodných diel. Pritom ropovody a plynovody majú vek nad 30 rokov. Pozornosť sa zároveň sústreďuje na nové zdroje, však prenosové systémy sú mimo pozornosti (straty viac ako 25 %), a takisto i spôsoby akumulácie energie

(straty viac ako 30 %). Ak sa rozvíja lokálna energetika, odpadajú straty pri prenose a zväčšuje sa možnosť využitia alternatívnych zdrojov. Spolu s realizáciou úsporných programov to vytvára efektívny systém, ale orientovaný hlavne na výrobu tepla a druhej i elektrickej energie (externé dlhy sa znižujú). Pre priemyselný sektor však tento zdroj nie je kapacitne dostatočne. Problém je aj v štruktúre investícií; hutníctvo, oceliarstvo a niektoré druhy chémie sú energeticky vysoko náročné, spôsobujú značnú environmentálnu záťaž. Ak sa tieto druhy investícií budú podporovať, zostanú vysoké energetické náklady a značné externé dlhy. To vyžaduje selektívny prístup k investíciám. Staré členské štáty EÚ znížili energetickú náročnosť tak, že energeticky náročné výroby presunuli do nových členských štátov (až 60 % všetkých energeticky náročných výrob). Zachovanie tejto štruktúry fixuje dlhodobu energeticky vysoko náročnú produkciu, čo sa týka i rozvoja ťažby niektorých vzácnych kovov (zlato, urán), navrhovanej do budúcnosti.

Alternatívne zdroje v horizonte 20 rokov narazia predovšetkým na tieto limity:

- podmienky efektívnej návratnosti (vysoké nadobúdacie ceny, vysoké ceny vyrábanej energie);
- vedľajšie negatívne efekty (negatívne pôsobiace dôsledky emisie, hluku a ďalšie dôsledky);
- zvýšenie tlaku na faktory nepriamo spojené s alternatívnymi zdrojmi (nedostatok vody, vysoké regulačné náklady).

Vzhľadom na uvedené skutočnosti možno očakávať skôr národne špecifický spôsob splnenia cieľov EÚ do roku 2020. Osobitný problém bude predstavovať *energetická bezpečnosť krajiny*. Riešenie zdrojov diferzifikáciou bude značne problematické. Nové líniové projekty (South Stream, Gazela atď.) sú fakticky opäť budované tými istými spoločnosťami, ktoré ovládajú energetický trh dnes (Gazprom, Ruhrgas, E.ON, Électricité de France). Vzhľadom na koncentráciu v energosektore možno očakávať skôr určité „úhybné manévry“ (E.ON), ale nie v dôsledku rozhodnutí EÚ. Ide o ekonomické a strategické dôvody – náklady na zrekonštruovanie prenosových systémov (v celej EÚ náklady na úrovni 600 mld eur, v SR asi 11 mld Sk). Pozornosť energetických podnikov sa presunie od distribúcie na výrobu energie. Po roku 2012 bude v EÚ ročne chýbať 12 – 18 % energetickej bilancie (v SR 20 %). Pritom kľúčovou otázkou je vyrobiť energiu pri očakávanom zisku. Ceny energií nebudú môcť trvale rásť tak pre limity zdrojov podnikateľského sektora, ako aj obyvateľstva. Preto možno očakávať *regionalizáciu výroby* elektrickej energie (menšie, lokálne zdroje bez potreby veľkých prenosových systémov), tlak na *rovnomernosť odberu* (nepretržité prevádzky, napr. aj v oblasti logistiky), *bezpečnosť dodávok* (čo bude vyžadovať eliminovať riziká výpadkov, prenosové systémy), *viaczdrojová výroba* (tradičné a alternatívne zdroje). Možno teda očakávať koncentráciu

investícií do kombinácie tradičných a alternatívnych zdrojov, regionálne rozmiestnených. Súbežne s tým sa zvýši tlak na štát, hlavne v oblasti globálnych prenosových systémov a ich medzištátneho prepojenia (v SR v budúcich 10 rokoch potreba investícií viac ako 10 mld Sk). Zároveň sa zmení podoba líniových energetických sústav. Pre SR to bude znamenať *nutnosť* dobudovať energetické bezpečnostné rezervy na úroveň 150 dní (plyn, ropa), a zároveň vytvoriť aspoň 20 % bezpečnostné energetické rezervy (elektrická energia). Výrazne sa prejaví diferenciácia v energetických zdrojoch (zdroje elektrickej energie, zdroje tepla). Pritom už dnes možno konštatovať, že kým v EÚ sa rozsah investícií do energetického sektora v budúcich 20 rokoch bude pohybovať na úrovni do 1 bil. eur, pre SR to bude predstavovať investície v rozsahu 200 – 250 mld Sk (spodný variant). Dôjde aj k zmene štruktúry spotreby, v ktorej by mala stagnovať spotreba domácností, ale výrazne narastie energetická spotreba v doprave (logistika). Bezpečná a cenovo prijateľná energia bude jedným z kľúčových stimulov pre investorov. Dnešná štruktúra investícií je z energetického hľadiska neudržateľná.

Osobitný pohľad na energetiku predstavuje *faktor času*. Väčšina investícií a projektov má dlhodobý charakter (výstavba jadrovej elektrárne 8 – 12 rokov, tepelnej elektrárne 5 – 7 rokov), zároveň vyvoláva celý rad doplňujúcich projektov (zásobárne vody, úložiská odpadov atď.). V mnohých projektoch tvoria vyvolané náklady až 30 % z hodnoty investícií. Vo väčšine prípadov majú ekologické dôsledky (zvýšený tlak na vypracovanie projektov EIA, čo predlžuje dobu realizácie projektov aj ich náklady). Možno očakávať rozpoltenosť postoja EÚ, nové zdroje – potreba, ekologické limity – bariéry. No skôr sa dá predpokladať špecifický prístup k jednotlivým projektom. Hlavným problémom bude nevyhnutné vyradovanie dnes funkčných energetických zdrojov (dožitie) a doba výstavby nových zdrojov. Do roku 2030 by malo byť odstavených viac ako 40 % dnešných zdrojov. Po technickom prehodnotení sa pravdepodobne predĺži životnosť jadrových zdrojov (tepelných nie). Pre SR to ale znamená, že tepelné zdroje (Nováky, Vojany atď.) nedostanú možnosť dlhšej prevádzky a naše jadrové zdroje budú nové. Riešenie, ktoré EÚ chce uplatniť v niektorých krajinách, nebude riešením pre SR. Vzhľadom na štruktúru osídlenia, vek distribučných systémov, prechod na nové systémy s iným technickým riešením (iné napätie, trafostanice atď.) sa SR nevyhne nutným energetickým investíciám. Obdobie budúcich 20 rokov možno z hľadiska času rozdeliť na tri úseky:

- obdobie 2009 – 2015, keď bude v energetickej bilancii chýbať 18 – 22 % energetických zdrojov (nutný dovoz);
- obdobie 2015 – 2025, vyrovnaná energetická bilancia (možnosti dovozu z ČR už budú vyčerpané);
- obdobie po roku 2025, keď bude možné uvažovať aj o vývoze elektrickej energie.

Významnú otázku predstavuje aj vývoj podielu štátu v energosektore. Ak si štát bude chcieť dlhodobo zachovať vplyv v energosektore, bude to vyžadovať spoluúčasť na investíciách (investičný vstup v rozsahu aspoň 50 mld Sk). Alebo môžeme v horizonte 20 rokov uvažovať o vstupe podielu štátu, v takom prípade vzhľadom na nutný časový priebeh investícií možno uvažovať s výrazným poklesom podielu štátu v horizonte 5 – 8 rokov. Vývoj projektov v doprave, bytovej výstavbe a predpokladaných investíciách investorov bude klásť zvýšené nároky v horizonte budúcich 7 – 10 rokov pri odlišnom teritoriálnom vývoji. To prehľbuje rozpor medzi potrebou a zdrojmi v najbližších 7 – 10 rokoch.

Výstavba líniových energetických stavieb (plynovodov, ropovodov, elektrických systémov) potrvá minimálne najbližších 5 rokov. Z uvedeného je zrejmé, že v horizonte najbližších 5 – 7 rokov *nedôjde* k väčším zmenám. V horizonte 10 rokov stúpne význam faktorov tlačiacich na vypracovanie energetickej stratégie celej EÚ (nadštátna úroveň). Vzhľadom na dobu výstavby a ostatné faktory, v horizonte budúcich 20 rokov bude SR sama zodpovedať za vývoj energosektora na svojom území. Princiipiálne nové zdroje (studená fúzia, termojadrová alebo vodíková energetika) vývoj neovplyvnia ani vo väzbe na ostatné technológie. Výrazne ho však zasiahne globálne otepľovanie v priamej i nepriamej rovine už v horizonte prvej dekády.

6.3. Udržateľný rozvoj poľnohospodárstva a vidieka

Trendy vývoja vo vidieckom priestore

Vidiek Slovenska si aj v dlhodobejšom horizonte zachová svoju odlišnosť od urbanizovaného priestoru, danú prírodným charakterom prostredia, hustotou osídlenia, kvalitou života, ekonomickou štruktúrou a infraštruktúrnou vybavenosťou. Najvýraznejším formovateľom vidieckeho priestoru bude naďalej pôdohospodárstvo (poľnohospodárstvo a lesníctvo), humánna aktivita využívajúca prírodné zdroje na výrobu potravín a priemyselných surovín. S touto jeho primárnou funkciou je neoddeliteľne spojená funkcia tvorby a udržiavania krajiny a prírodného prostredia a ďalších verejných statkov (nekomoditných výstupov). Tvorba verejných statkov bude v horizonte vízie hlavným dôvodom legitimizujúcim podporu poľnohospodárskej aktivity z verejných zdrojov.

Vidiecka ekonomika sa bude rozvíjať so zapojením celého radu hospodárskych odvetví, ktoré budú profitovať z komplementarity a kombinácie vo využívaní disponibilných produkčných zdrojov a trhových i netrhových výstupov produkovaných jednotlivými odvetvami (poľnohospodárstvo, lesníctvo, spracovateľský priemysel, verejné a súkromné služby).

V charaktere vidieckeho priestoru treba rátať so značnou regionálnou diferenciaciou, a to podľa prevládajúcich ekonomických a spoločenských funkcií. Niektoré oblasti sa budú

rozvíjať vďaka iradiačným efektom centier priemyslu a služieb a využívaniu ich infraštruktúry, zdrojom prosperity iných bude prevládajúca rezidenčná funkcia. Oblasti s výraznými prírodnými hodnotami budú rozvíjať ekonomiku na základe turistických a rekreačných služieb. Avšak naďalej budú pretrvávať periférne oblasti, strácajúce ekonomické funkcie, ktoré budú ohrozené vyľudňovaním a úpadkom. Preto budú potrebné silné verejné politiky, najmä v oblasti budovania a udržiavania infraštruktúry územia, ktoré zabezpečia kontinuitu základných civilizačných predpokladov osídlenia a budúceho rozvoja.

Všeobecne pozorované migračné trendy, smerujúce z vidieka do miest (ale i naopak, z miest do vybraných rezidenčných vidieckych sídel) môžu byť na Slovensku modifikované, ak sa bude vytvárať dostatočná dopravná a komunikačná infraštruktúra popri existujúcej hustej sieti relatívne malých sídiel, ktorá umožní dennú dochádzku za prácou a vzdelaním (*commuting*) i na väčšie vzdialenosti.

Poľnohospodárske a lesnícke trendy

Záujmom Slovenska je zachovanie poľnohospodárskeho využívania pôdy vo všetkých výrobných podmienkach a regiónoch Slovenska, spolu s lesnými ekosystémami. V produktívnom segmente ide o konkurencieschopnú výrobu potravín a priemyselných surovín, v ostatných podmienkach o udržiavanie krajiny, prírodných zdrojov a biodiverzity.

Územné rozmiestenie poľnohospodárskej výrobnéj aktivity sa bude vyvíjať podľa kritérií ekonomickej efektívnosti (vzhľadom na prírodné podmienky výroby, disponibilitu práce a kapitálu, ako aj dostupnosť trhov). Bude to platiť najmä pre komerčné poľnohospodárstvo. Samozásobiteľské poľnohospodárstvo sa bude rozvíjať najmä podľa príjmovej situácie obyvateľstva a zmien vzorov životného štýlu. Podľa všeobecných paradigiem podiel samozásobiteľstva by s rastom blahobytu mal klesať, ale v SR, vzhľadom na silné tradície a doteraz málo výraznú urbanizáciu migráciou, môže sa situácia vyvíjať inak.

Rozhodujúca časť poľnohospodárskej produkcie zostane koncentrovaná v regiónoch južného a západného Slovenska. Intenzita produkcie a príjem z poľnohospodárskych aktivít budú rásť hlavne v týchto oblastiach. Stavby hovädzieho dobytku a dojníc budú, v súlade s poklesom dopytu, tlakom cien a rastom úžitkovosti, pravdepodobne klesať. To bude mať dosah na rozsah výmery krmných plodín a plôch intenzívnych a extenzívnych poľnohospodársky využívaných trvalých trávnych porastov, čo povedie k zmenám v štruktúre využívania poľnohospodárskej pôdy (Prognóza, 2004, s. 175 – 176).

Využitie poľnohospodárskej pôdy bude ovplyvnené v dlhodobejšom horizonte aj klimatickou zmenou, ktorá by mohla viesť k posunu hranice pestovania teplomilných rastlín viac

na sever, čo by pravdepodobne viedlo aj k rozšíreniu ornej pôdy na úkor lúk a pasienkov. Na druhej strane, odborné odhady predpokladajú rozširovanie trvalých trávnych porastov (TTP) predovšetkým na svahoch, ohrozených eróziou, ktorých je v súčasnosti okolo 500 000 hektárov. Zatravnovanie sa pokladá za jedno z najúčinnějších opatrení na zmiernenie vplyvu klimatickej zmeny, viazaním vzdušného oxidu uhličitého do pôdy (7 ton ročne oproti 4 – 6 t pri orných pôdach). Do roku 2050 by výmera TTP mohla dosiahnuť 1 mil. hektárov. Klimatické zmeny zvýšia potrebu zavlažovania v južných oblastiach a potreba závlahovej vody v nížinách sa zvýši o 27 – 30 %. Prudký rast spotreby závlahovej vody sa očakáva už v roku 2010. Do roku 2030 by sa rozsah zavlažovaných plôch v Podunajskej nížine mal zvýšiť z terajších 177 tisíc ha na 255 tisíc ha (Prognóza, 2004, s.102).

Naznačené trendy budú viesť k výraznej regionálnej diferenciacii výrobnjej štruktúry, ktorá, ak by bola spojená s výrazným rastom efektívnosti a špecializáciou v chove hovädzieho dobytká a oviec v podhorských a horských regiónoch Slovenska, by významne prispela k rastu konkurencieschopnosti trhovu orientovaného segmentu poľnohospodárstva.

Požiadavky na zohľadňovanie environmentálnych kritérií poľnohospodárstvom budú aj naďalej silné, avšak negatívne externality budú ustupovať. Predovšetkým pre technologický pokrok (presné poľnohospodárstvo), ako aj pre aplikáciu noriem spoločnosti, ktoré majú zabrániť poškodzovaniu životného prostredia.

Bude pokračovať rozvoj organického poľnohospodárstva v súlade s rastom spotrebiteľského dopytu a ingerencie podpornej politiky tak národnej, ako aj EÚ. Dá sa však očakávať, že možný dopyt môže byť obmedzený dosiahnutím stropu tohto dopytu v dlhodobom horizonte aj na Slovensku.

Vývoj podnikateľskej štruktúry bude pokračovať nastúpeným trendom. Zachová sa duálna štruktúra, typická na jednej strane existenciou veľkovýrobných komerčných fariem, prevádzkovaných kapitálovými spoločnosťami, resp. družstvami, a na druhej strane veľkým počtom malých fariem s prevažne samozásobiteľským zameraním. Táto štruktúra modifikuje štruktúrne zmeny, charakteristické pre model rodinnej farmy v EÚ 15, ktoré sa vyznačujú silným poklesom počtu fariem a rastom ich priemernej veľkosti. Na Slovensku priemerná veľkosť fariem právnických osôb mierne klesá (tento proces sa pravdepodobne skoro zastaví) a priemerná veľkosť komerčných samostatne hospodáriacich roľníkov rastie. Vytvára sa typ komerčnej farmy využívajúcej nájomnú prácu, ktorý bude pravdepodobne v horizonte vízie prevládajúci. Tento proces má výrazný vplyv na sociálnu štruktúru vidieka. Diverzifikácia poľnohospodárskych aktivít, ktorá sa prejavuje v krajinách s modelom rodinnej farmy, ako *part-time farming* alebo takzvaná pluriaktivita, a je hlavnou formou reakcie na pokles poľnohospodárskych príjmov v dôsledku liberalizácie politík, sa v podmienkach Slovenska

s prevládajúcim typom hospodárenia vo farmách právnických osôb, využívajúcich nájomnú prácu, prejavuje a bude prejavovať odlišnými formami.

Pokles pracovných síl v poľnohospodárstve bude s rastom produktivity podmienenej rozvojom technických a biologických technológií ďalej pokračovať. Tieto tendencie bude sprevádzať pokles poľnohospodárskeho využívania pôdy. Už teraz sa prejavuje a bude pokračovať konkurenčné využitie pôdy vyvolané novými formami využitia voľného času, ktoré vyústi do progresívnej urbanizácie vidieckych oblastí (rezidenčné bývanie a ekonomické aktivity, hobby farmy) a využívania prírodnej krajiny na rekreačné aktivity.

Poľnohospodárstvo, napriek uvedenému, zostane najvýznamnejším užívateľom pôdy, so stále sa zvyšujúcim dôrazom na jeho úlohu pri udržiavaní krajiny a biodiverzity. Pretože tieto výstupy nie sú trhom oceňované, ekonomická váha poľnohospodárstva, t. j. jeho podiel na tvorbe hodnoty vidieckej ekonomiky sa bude znižovať. Pridaná hodnota, ktorá sa tvorí v potravinovej vertikále, bude stále viac alokovaná do nadväzujúcich článkov reťazca, do spracovania a obchodu. Postupujúca vertikálna integrácia bude viesť k tomu, že veľká časť zisku vo vertikále sa presunie nielen z vidieka do mesta, ale aj mimo Slovenska. Tieto tendencie sa môžu eliminovať investovaním do miestnych a regionálnych spracovateľských a distribučných kapacít, vytváraním lokálnych trhov a podobne. Význam lokálnych trhov môže opäť vzrásť výraznejším artikulovaním záujmu spotrebiteľov o miestne výrobky, alebo rastom dopravných nákladov a iných (napr. environmentálnych) limitov.

Reformy poľnohospodárskych politík v súčasnosti smerujú k odstraňovaniu foriem podpory poľnohospodárstva, deformujúcich trh. Liberalizácia politík zrýchľuje štruktúrne zmeny, ktoré môžu viesť k vyššej konkurencieschopnosti produkcie na trhoch, avšak za cenu:

- zníženia rozsahu poľnohospodárskej produkcie,
- nevyužívania disponibilných výrobných faktorov, čo znamená zníženie poľnohospodárskej zamestnanosti a nevyužívanie disponibilnej poľnohospodárskej pôdy v celom rozsahu.

Liberalizácia otvára konkurencieschopným výrobcam nové trhové príležitosti. Predpokladá sa, že v dôsledku rastu príjmov obyvateľstva, najmä v rozvojových krajinách, bude rásť dopyt po potravinách, čo bude pôsobiť na rast cien potravín. Na druhej strane, rast produktivity v poľnohospodárstve by mal pôsobiť na pokles cien. Uvedené faktory, t. j. dopyt a produktivita v poľnohospodárstve budú určovať budúci cenový vývoj (OECD, 2007, s. 14). Podľa v ostatnom období publikovaných správ vypracovaných expertmi OSN a OECD sa do roku 2020 neočakáva spomaľovanie rastu cien potravín. Na svetových trhoch hromadných nespracovaných alebo nízko spracovaných výrobkov dominujú krajiny s absolútnymi konkurenčnými výhodami, pokiaľ ide o prírodné podmienky výroby, a s nízkymi pracovnými

nákladmi. Nemožno predpokladať, že slovenské poľnohospodárske výrobky tohto typu by sa perspektívne mohli uplatňovať na svetových trhoch. Je zrejma potreba orientácie na výrobky s vyššou pridanou hodnotou, výrobky s chráneným geografickým označením, značkové výrobky, výrobky vysokej kvality a pod. Vysoká kvalita výrobkov a ich jedinečné úžitkové vlastnosti, zviazané s geografickým pôvodom a tradičnými technológiami, budú zrejme hlavnými faktormi zachovania alebo i zvýšenia konkurencieschopnosti slovenských potravín.

Od využitia poľnohospodárskych surovín na výrobu energie možno očakávať rast cien poľnohospodárskych výrobkov, zníženie rozsahu ladom ležiacej pôdy a pod. Tento vývoj však vo veľkej miere závisí od zmien v cenách fosílnych palív, ktoré majú v sebe značnú mieru neurčitosti. Druhá generácia technológií, ktorá bude schopná využiť všetku biomasu a zvyšky, však bude viesť k zníženiu záujmu o energetické využitie pestovaných (kultivovaných) plodín na ornej pôde. Očakáva sa, že druhá generácia bioenergetických technológií by sa mohla začať prakticky aplikovať už okolo roku 2015. Farmárom orientovaným na rastlinnú výrobu to zoberie túto špecifickú trhovú príležitosť.

Záujmom Slovenska je, aby lesy boli aj naďalej najvýznamnejšou zložkou prírodného prostredia a nenahraditeľným stabilizátorom krajiny. V súlade s trendom vo vyspelých štátoch sa predpokladá ďalšie zvyšovanie lesnatosti, zo súčasných 41 % na 48 – 50 % územia. Na druhej strane budú lesy ohrozované dôsledkami klimatickej zmeny, keď pre dezertifikáciu krajiny a nerovnomerné rozloženie zrážok, ako aj rozšírenie škodcov môže dochádzať k hromadnému hynutiu lesných ekosystémov. Je tu nebezpečenstvo, že v krátkom časovom horizonte 20 – 50 rokov odumrú smrekové porasty na značnej ploche a ich výmera sa zníži z terajších 26 % na 5 %. Bude mu potrebné čeliť revitalizačnými, no značne finančne náročnými opatreniami. (Vláda SR, 2007).

V porovnaní so susednými štátmi zvláštnosťou a prednosťou slovenských lesov je, že na relatívne malej ploche sú veľmi pestré prírodné podmienky a rozličné typy lesov, od nížinných až po vysokohorské, a zachovala sa široká škála pôvodných drevín. Tieto prednosti sú devízou pre budúce posilňovanie významu verejnoprospešných funkcií lesa (pôdoochranné a vodohospodárske funkcie, nezastupiteľná funkcia z hľadiska ochrany prírody a krajiny, zdravotná a rekreačná funkcia). Snahou lesníkov je, aby sa tieto výstupy hospodárenia v lesoch postupom času internalizovali a aby sa uplatnili verejné politiky, ktoré zabezpečia ekonomickú kompenzáciu nákladov lesného hospodárstva na tieto verejné služby. Dôležitú úlohu pri tom zohrajú územné plány rozvoja lesov. (NLC, 2006).

Stúpne aj význam výrobných funkcií lesov, pretože drevo ako obnoviteľná surovina bude zohrávať stále väčšiu úlohu pri vyčerpávajúcich sa zásobách fosílnych energetických surovín.

Drevo s prirodzenou estetickou štruktúrou bude jedným z vyhľadávaných prírodných materiálov významne ovplyvňujúcich kvalitu života ľudí. Lesná biomasa bude tvoriť biologickú bázu výroby bionafty a bioetanolu, plastov, druhotných olejov, papiera a ďalších netradičných výrobkov, ako aj výroby tepla a elektrickej energie.

Vlastné obhospodarovanie lesov (manažment lesných ekosystémov) bude mať jednak výrobný charakter (produkcia hmotných statkov), jednak charakter verejnoprospešných služieb. Lesy vo vlastníctve štátu budú spravovať štátne lesnícke organizácie, prioritou ktorých bude zabezpečovať verejnoprospešné služby. Vzťahy medzi lesným hospodárstvom a drevo- spracujúcim priemyslom sa budú rozvíjať na profesionálnom prístupe k obchodu, partnerstvu a spolupráci. Ceny dreva bude určovať trhom.

Hlavné kvalitatívne zmeny a očakávané problémy sprevádzajúce naplnenie vízie

Vo vývoji výmery poľnohospodárskej pôdy na Slovensku je založený dlhodobý trend jej úbytku, a to zalesnením a využitím na iné účely. Zábery pôdy sa však po roku 1990 zmiernili, pričom zábery pôdy zalesňovaním rástli progresívnejšie ako zábery pôdy pod výstavbu. Pre bezprostrednú budúcnosť (2010) možno rátať s ročným záberom asi 3,5 tis. hektárov, po roku 2015 sa stabilizuje a v dlhodobejšom horizonte by mohol dosahovať 3 tisíc hektárov ročne. (Prognóza, 2004, s. 97).

V pokuse o etapizáciu budúceho vývoja v poľnohospodárstve a vo výrobe potravín možno rozdeliť časové rozpätie po horizont prognózy na obdobie do roku 2013 a obdobie po ňom. Do roku 2013 možno rátať s relatívnou stabilitou úrovne i foriem podpory poľnohospodárstva, čo by malo poskytnúť, za predpokladu stability trhov, dostatočné zdroje na modernizáciu a technologický rozvoj a tým aj konkurencieschopnosť domáceho poľnohospodárstva. Faktom neistoty zostáva výsledok kola WTO v Dohe, ktorý by mohol ovplyvniť celý európsky agropotravinársky trh, ktorého sme účastníkmi. Po roku 2013, pokiaľ ide o pôsobenie poľnohospodárskych politík, zatiaľ nie je možné reálne odhadnúť výsledky očakávanej reformy, ktorá môže mať viacero výstupov (renacionalizácia SPP, zníženie priamej podpory atď.).

Postupujúca ekonomická integrácia (i ukončenie prechodného obdobia obmedzeného predaja pôdy cudzincom r. 2010) prechodne bude pôsobiť na rast ceny s pôdou. V dlhodobom horizonte očakávané reformy poľnohospodárskej politiky (znižovanie miery podpory) a ďalšia liberalizácia obchodu pravdepodobne prispievajú k zníženiu ceny poľnohospodárskej pôdy. Tento pokles však bude z cien podstatne vyšších, ako sú teraz, pretože v strednodobom horizonte rátame s cenovým vyrovnávaním nielen tovarov, ale i výrobných faktorov. Bude

akcelerovať trh s pôdou a koncentrácia jej vlastníctva. Tvorba pridanej hodnoty poľnohospodárstva bude viac ako doteraz závisieť od faktorov spojených s demografickým vývojom a reštrukturalizáciou vidieckej ekonomiky (spracovateľský priemysel, turizmus, infraštruktúra sídel, služby) a so zmenami využitia pôdy v dôsledku klimatických zmien, a menej od špecifických poľnohospodárskych politík.

Dopyt po nepotravinárskej produkcii poľnohospodárstva bude konkurovať dopytu potravín. To môže viesť k rastu cien potravín a zvýšeniu závislosti Slovenska od ich dovozu. Významnou neistotou na trhu faktorov je vývoj dopytu po energii, ktorý zatiaľ nie je kvalifikovaný a kvantifikovaný ani vo vízii poľnohospodárstva EÚ. Predpokladáme, že približne od roku 2015 by existencia nových technológií energetickej transformácie biologických obnoviteľných zdrojov zmiernila nároky na spotrebu poľnohospodárskych plodín, ktoré majú priamne potravinové využitie.

V lesníctve existuje riziko nezvládnutia negatívnych vplyvov ohrozujúcich existenciu lesných ekosystémov. Pravdepodobne rovnako problematické bude uviesť do života systémy kompenzácie hospodáriacich subjektov v lesoch za výkon verejnoprospešných služieb. (MP SR, 2007).

6.4. Budúcnosť dopravnej a informačno-komunikačnej infraštruktúry v SR

Súčasnú ťažiskové problémy a otvorené otázky

Dopravná a informačno-komunikačná infraštruktúra predstavujú základ podpory prakticky všetkých odvetví a obidve infraštruktúry, budované relatívne nezávisle, sú nevyhnutným predpokladom zabezpečenia a podpory hospodárskych a spoločenských procesov. Rozvoj dopravnej infraštruktúry, dopravy a prepravy osôb a tovarov bude najmä v budúcnosti výrazne závisieť od rozvoja informačných a komunikačných technológií, pretože riadenie modernej dopravnej infraštruktúry sa stáva v celom vyspelom svete zreteľne závislé od elektronických služieb, ktoré vyžadujú najmodernejšiu informačno-komunikačnú infraštruktúru. Jej pomalé budovanie môže spôsobiť výrazné spomalenie celého hospodárskeho, spoločenského a sociálneho rozvoja štátu/krajiny.

Dôsledky rozvoja a uplatňovania informačno-komunikačnej infraštruktúry sa prejavujú v zmenách pohybu a pobytu jednotlivých subjektov v štáte a v sústredení sa na kľúčové kompetencie a podnikateľské aktivity. V znalostnej ekonomike sú katalyzátorom a akcelératorom rozvoja. Výrazne intenzifikujú procesy v hospodárstve. Následkom ich prudkého rozvoja sa mení hodnotový reťazec výroby aj poskytovania služieb, a zmeny nastávajú aj vo

vykonávaní práce. Práca viac cestuje za ľuďmi a nie ľudia za prácou, cestovanie sa však stále viac využíva na iné aktivity než napríklad v rámci využívania voľného času obyvateľov.

Tak dopravná, ako aj informačno-komunikačná infraštruktúra sú obrazom sily ekonomiky a jedným zo základných predpokladov rozvoja a prosperity.

Ťažiskové problémy rozvoja v oblasti dopravy je možné identifikovať nasledovne:

- *Výška priemerných nákladov na 1 km diaľnice v SR* – podľa zverejnených odhadov Európskej komisie je približne 12,5 mil. eur, zatiaľ čo v Českej republike je to len 8,4 mil. eur a v prípade Talianska len 2,7 mil. eur.
- *Časová kontinuálnosť výstavby diaľnic* – rast dopytu po cestnej nákladnej doprave, zvyšovanie intenzity a výkonov cestnej nákladnej dopravy, rast stupňa automobilizácie a celkového jazdného výkonu individuálnej automobilovej dopravy nie je „kopírovaný“ výstavbou kapacitnejšej cestnej infraštruktúry, čo zvyšuje negatívne účinky cestnej dopravy na životné prostredie.
- *Územná kontinuálnosť výstavby diaľničnej siete* – z plánovanej siete diaľnic SR sú dobudované a prevádzkované práve tie časti, ktoré sa nachádzajú v rovinnom alebo pahorkatom teréne, aj napriek tomu, že existujú kritické časti cestnej siete v kopcovitom alebo hornatom teréne (napr. úsek cesty I/18 Žilina – Martin) z hľadiska vysokej intenzity dopravy a dopravnej nehodovosti, ktoré sa dlhodobo neriešia. V súvislosti s územnou necelistvosťou výstavby sa zvyšujú finančné i priestorové nároky súvisiace s napojením dobudovaných krátkych úsekov diaľničnej siete, resp. siete rýchlostných komunikácií, na existujúcu cestnú sieť.
- *Nedostatočný legislatívny rámec* – príprava výstavby trvá neúmerne dlho.
- *Rast počtu vozidiel cestnej dopravy* – zvyšujú sa počty evidovaných nákladných vozidiel. Slovenská republika v stupni automobilizácie nedosahuje ani polovicu z priemernej hodnoty pre krajiny EÚ 15, resp. EÚ 25.
- Rast intenzity cestnej dopravy na cestnej sieti.
- *Úseky cestnej siete s vysokou nehodovosťou* – najnehodovejšie úseky cestnej siete korešpondujú s chýbajúcou, resp. len rozostavanou diaľničnou infraštruktúrou, prípadne so sieťou rýchlostných ciest v smere Transeurópskej cestnej siete.
- *Rozdielne vlastníctvo a správa cestnej infraštruktúry* – verejné pozemné komunikácie sú vo vlastníctve štátu, samosprávnych krajov a obcí. Rozvoj cestnej infraštruktúry by mal byť medzi dotknutými inštitúciami koordinovaný, vrátane eliminácie rizík presunu vozidiel z jedného typu infraštruktúry na iný typ infraštruktúry v dôsledku nekvality alebo nedostatočnej údržby niektorej z nich.

- *Pomalý a nedostatočný rozvoj železničnej dopravy, tratí, ale aj vozidlového a vlakového parku i celej podpornej infraštruktúry.*
- *Nedostatočný rozvoj intermodálnej dopravy.*
- *Nedostatočná integrácia dopravných a prepravných systémov vyjadrená v „bezbariérovom“ prepojení jednotlivých dopravných systémov a druhov dopravy.*
- *Nedostatočná informačná a komunikačná infraštruktúra, podporujúca vysokú kvalitu služby poskytovanej dopravnou infraštruktúrou vrátane zvyšovania bezpečnosti všetkých druhov dopravy.*
- *Nedostatočné využívanie hromadnej dopravy osôb a tovarov – to má okrem iného za následok vysoké enviromentálne zaťaženie.*
- *Nedostatočný rozvoj leteckej dopravy vrátane rozvoja letísk.*

Ťažiskové problémy rozvoja informačno-komunikačnej infraštruktúry možno identifikovať nasledovne:

- *Širokopásmové pripojenie zákazníkov – je nedostatočné, v rámci OECD sme na posledných miestach a vo väčšej miere sa začína realizovať až teraz, keď niektorí sieťoví operátori prepojení na transnacionálne korporácie začínajú budovať širokopásmové pripojenia pre zákazníkov v hustých zástavbách a pre „business“ zákazníkov. Nevyriešené naďalej zostáva aj sprístupnenie širokopásmových služieb vo vidieckych oblastiach.*
- *Penetrácia internetu do domácností – je potrebné akcelerovať internetizáciu najmä rurálnych oblastí na báze širokopásmového prístupu.*
- *e-Obsahy – sú základným predpokladom efektívneho využívania potenciálu a súčasných technických a programových možností IKT a zahŕňajú implementáciu IKT v štátnej a vo verejnej správe, v zdravotníctve, školstve, doprave a iných odvetviach poskytovaním elektronických služieb označovaných ako e-slужby. Tie sa musia rozvíjať ako prísne zákazníkovo orientované.*
- *Neochota určitých skupín zákazníkov meniť svoje dlho zaužívané zvyklosti.*
- *Regulačné postupy nedostatočne stimulujú rozvoj trhu a nemotivujú operátorov sietí a poskytovateľov služieb. Podnikateľské subjekty na IKT trhoch nie sú dostatočne pripravené hľadať uplatnenie v novom podnikateľskom prostredí a hľadať možnosti rozvoja trhu, nových trhov a obchodných modelov.*
- *Zavedení a kapitálovo silní operátori – sú často neochotní a nemotivovaní investovať a financovať do nových technológií väčšiu časť svojho zisku.*

- *Výrobcovia IKT – chcú predávať vo výrobe zabehnuté systémové riešenia*, ktoré nepredstavujú vždy dostatok inovácií v nových produktoch.
- *Informačná gramotnosť* – je potrebné zmeniť obsah aj formu výučby vzhľadom na potreby informatizácie. Informačné a komunikačné technológie sa musia postupne stávať nástrojom, ktorý žiaci aj pedagógovia používajú pri svojej každodennej práci.
- *Prerozdelenie výdavkov zo štátneho rozpočtu* tak, aby sa štátom podporovali všetky oblasti, potrebné pre rýchly rozvoj znalostnej ekonomiky. V porovnaní s inými krajinami EÚ je na Slovensku iná štruktúra výdavkov domácností a odlišuje sa od vyspelých štátov. Súvisí to s úrovňou priemernej mzdy, resp. príjmov domácností a úrovňou a štruktúrou cien v SR.
- *Vzdelanosť* – nevyhnutná zmena vzdelávania na všetkých stupňoch škôl spojená s pripravovanou kurikulárnou reformou, s dôrazom na vzdelávanie o IKT, a na strane druhej využívanie IKT na podporu vzdelávania.
- *Výskum, vývoj, inovácie v IKT* – je nutné akcelerovať výskum a vývoj vo všetkých aspektoch IKT s výrazným akcentom na harmonizáciu výskumu, vývoja a inovácií so štátmi EÚ, využitím najlepších poznatkov a skúseností s jednotlivých krajín.

Očakávané trendy

Žiaduci scenár vývoja dopravnej infraštruktúry do sledovaného časového horizontu predpokladá:

- Zrýchlenie tempa výstavby diaľničnej siete a siete rýchlostných komunikácií s dodržaním predpokladaného skráteného termínu ukončenia a dobudovanie komplexnej diaľničnej siete a siete rýchlostných komunikácií do roku 2017, zvýšením tempa modernizácie existujúcej cestnej siete, predovšetkým budovaním obchvatov miest pre tranzitnú dopravu.
- Zrýchlenie obmeny zastaraného prevádzkovaného parku cestných motorových vozidiel novými vozidlami, resp. vozidlami plniami nové emisné limity Euro 4 a vyššie.
- Udržanie minimálne súčasnej kvantitatívnej úrovne verejnej osobnej dopravy (cestnej, železničnej a MHD) za súčasného zvyšovania jej kvality, najmä obmenou vozidlového parku a kvalitnejšími službami, až po budovanie integrovaných dopravných systémov a zachovanie prijateľného pomeru k nárastu individuálneho motorizmu.
- Zrýchlenie tempa obnovy a modernizácie železničných tratí a železničných staníc v SR.
- Vytvorenie konkurenčného prostredia v železničnej nákladnej doprave a zlepšenie zákazníckeho prístupu spolu s rozvojom a uplatnením kombinovanej intermodálnej dopravy (najmä kontajnerovej) pri tranzitnej doprave cez územie SR.
- Rozvoj letísk a leteckej dopravy výrazne integrovanej do celého dopravného systému SR.

Dosiahnutie trendov v rozvoji informačno-komunikačnej infraštruktúry vyžaduje splnenie nasledovných skutočností:

- Orientovanie investícií na najnovšie a najprogressívnejšie riešenia.
- Orientácia na vysoko významovo orientované e-služby potrebné pre spoločnosť.
- Vytváranie nového hodnotového reťazca pri poskytovaní e-služieb.
- Zmeny paradigmy myslenia pri využívaní e-služieb.
- Nárast využívania IKT občanmi, podnikmi – hlavne malými a strednými podnikmi.
- Vybavenie každého, či už doma alebo na pracovisku, zručnosťami, nevyhnutnými využívať výhody a úžitky z používania IKT.
- Implementovanie skutočne jednoduchého regulačného prostredia, podporujúceho celkový rozvoj informačno-komunikačnej infraštruktúry.
- Zabezpečenie bilancovanej a efektívnej ochrany duševného vlastníctva, ktoré podporí investície do IKT, interoperabilitu, inovácie a patentovanie.
- Rozvoj európskych inovačných IKT produktov, služieb a výroby silnou *push-pull* inovačnou politikou spolupráce výskumného prostredia a prostredia výroby a služieb s investovaním finančných prostriedkov na základe najlepších skúseností v Európe a vo svete s výrazným akcentom na vytváranie inovačného prostredia. Tu možno identifikovať okrem infraštruktúry sietí a služieb najmä kognitívne a vnorené systémy, interakciu, robotiku, digitálne knižnice a multimedialne obsahy, udržateľnú a personifikovanú zdravotnú starostlivosť, mobilitu, udržateľnosť rozvoja, nezávislý život a inklúziu, založené na novovznikajúcich technológiách vrátane nanotechnológií.
- Zabezpečenie interoperability produktov, sietí a systémov v konvergovanom digitálnom prostredí.
- Podpora kreativity a produktivity práce založenej na znalostiach a vysokých zručnostiach.

Očakávané nároky a ekonomické, sociálne a environmentálne súvislosti

Rozvoj spoločnosti bude v budúcnosti ešte viac vnímaný cez poznatky než cez ukazovatele ekonomického rastu. *Tento rozvoj výrazne ovplyvňuje informačno-komunikačná infraštruktúra*. Kým problémy digitálneho rozdelenia sa v súčasnosti dotýkajú najmä technológií a možnosti pripojenia, v budúcnosti pôjde ešte viac o problém participácie, aplikácií a obsahu. Rozdiel je uvedený v tabuľke 6.1.

Informačno-komunikačná infraštruktúra by sa mala realizovať systémovo. Inak môžu vzniknúť negatívne vedľajšie účinky. Tí, ktorí sú náležite pripravení na tento nový životný

štýl, sa ľahko zamestnajú a prichádzajú ľahko k zdrojom, kým tí, ktorí sú bez zručností a vzdelania, zostanú s veľkou pravdepodobnosťou nezamestnaní. Riešenie sociálnej situácie by mohlo vážne ohroziť vytváranie spoločnosti založenej na vedomostiach, ktorá je základom poznatkovej ekonomiky. Aj z tohto vyplývajú rozsiahle požiadavky na vzdelávanie vo všetkých formách a stupňoch.

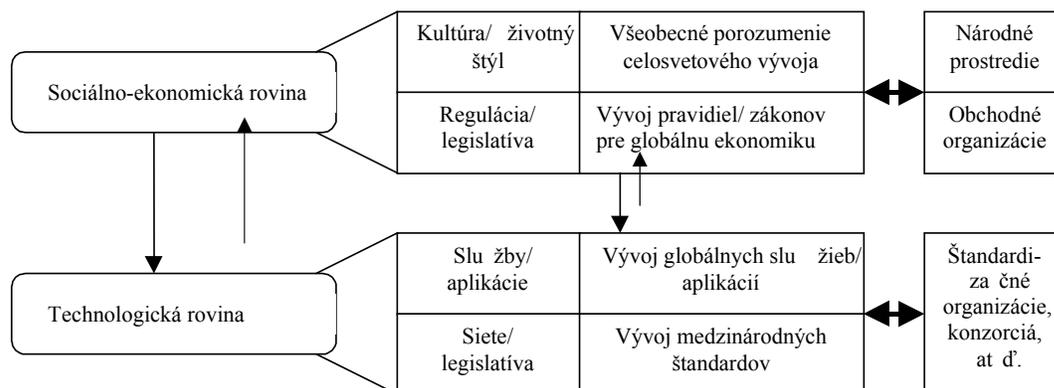
T a b u ľ k a 6.1

Súčasnosť IKT	Budúcnosť IKT
Rozvoj chápaný ako hospodársky rast.	Rozvoj znamená poznanie, inklúziu a účinnosť.
IKT sú sektorom hospodárstva.	IKT je spoločnou platformou pre všetky sektory (vzdelávanie, zdravotníctvo, verejná správa, doprava atď.).
Finančné zdroje sú alokované relatívne samostatne do jednotlivých odvetví (najmä tých naviazaných na štátny rozpočet, medzinárodnú pomoc a priame zahraničné investície) na ich rozvojové ciele (cesty, nemocnice, školy, zdravotnícke programy a redukciu chudoby) alebo do projektov <i>high-tech</i> (telekomunikácie, internet a pod.).	Nový symbiotický alebo celistvý (holistický) prístup predpokladá, že bez adekvátneho využitia IKT, finančné zdroje pre rozvoj nebudú využité účinne a životne dôležité sektory, ako je vzdelávanie a zdravotníctvo, nebudú môcť dostatočne poskytnúť svoje prínosy. Zásadný posun sa požaduje aj vzhľadom na marginalizované regióny, krajiny či skupiny obyvateľstva z hľadiska globálnej ekonomiky.
Digitalizácia sa týka technológie a spojenia.	Digitalizácia sa zásadne týka participácie, aplikácií a obsahu.

Preto je vytváranie informačno-komunikačnej infraštruktúry potrebné riešiť vo dvoch paralelných rovinách, ktoré sú zároveň aj rovinami budovania spoločnosti založenej na znalostiach. Jedna je rovina sociálno-ekonomická, druhá technologická. Budovanie oboch týchto rovín je základom úspešnosti budovania spoločnosti založenej na znalostiach. Úlohy oboch rovín sú (podľa ETSI, 1997) znázornené na obrázku 6.1.

O b r á z o k 6.1

Roviny riešenia pri vytváraní informačno-komunikačnej infraštruktúry

Sociálno-ekonomickú časť predstavujú nasledovné úlohy:

- vytváranie nového životného štýlu, zmena doterajších zvykov, napríklad elektronické nakupovanie, on line práca a iné;
- tvorba podmienok pre nové spôsoby života, vytváranie možností zmien na využívanie nových e-služieb, tvorba multimedialných obsahov a knižníc, schopnosti a zručnosti pre využívanie rozličných aplikácií a nástrojov na využívanie informačno-komunikačnej infraštruktúry...;
- vznik nových pravidiel a zákonov pre zmeny a nový spôsob života;

Technologická časť predstavuje vytváranie technických podmienok na budovanie informačno-komunikačnej infraštruktúry a má nasledovné základné úlohy:

- zabezpečenie požadovaných vlastností prvkov a zariadení informačno-komunikačnej infraštruktúry;
- budovanie najmodernejšej informačno-komunikačnej infraštruktúry založenej na širokopásmových prístupoch k nej;
- tvorba softvérových aplikácií a e-služieb typu *e-business*, *e-education*, *e-government*, *e-health* a pod.

Vytváranie informačno-komunikačnej infraštruktúry je v súčasnosti nevyhnutným predpokladom budovania spoločnosti založenej na znalostiach. Odborníci v oblasti informačno-komunikačných technológií sa spravidla zaoberajú len časťou technologickou, sociálno-ekonomická časť zostáva na odborníkoch z rôznych netechnických oblastí, ako je organizácia a riadenie, legislatíva, sociológia a pod. Vzťah vzájomnej spolupráce je potrebné riešiť prostredníctvom rôznych iniciatív a spoločných projektov s používateľmi. Ich aktivity je potrebné podporovať na všetkých úrovniach.

V podnikoch a organizáciách bude veľkú úlohu zohrávať transformácia podniku, ktorej základný cieľ je prosperita, čo predstavuje stály rast príjmov a ziskov prostredníctvom neustáleho prúdu nových myšlienok a produktových inovácií.

V ekonomickej oblasti umožňuje informačno-komunikačná infraštruktúra prepojenie podnikov do virtuálnych spoločností bez ohľadu na národné hranice. Dnes vznikajú v štátoch s lacnou pracovnou silou pracovné príležitosti hlavne pre softvérových odborníkov. Hoci pre malé štáty sa neotvorila všetky ekonomické možnosti, ktoré majú veľké štáty, informačno-komunikačná infraštruktúra im prináša nové možnosti. To je aj prípad Slovenska.

Možnosť poskytovať služby na diaľku, prípadne prenášať výrobky elektronicky znižuje náklady, ale zároveň prináša problém zdaňovania v prípade, že obchod sa uskutočňuje medzi národne. Daňové úniky sú spôsobené rôznymi okolnosťami. Napríklad nemožnosť identifikovať totožnosť osoby, možnosť elektronických finančných prevodov a iné. Rovnako obchádzanie colných predpisov je prostredníctvom elektronicky dodávaných produktov oveľa jednoduchšie.

Trh informácií mení radikálne svoju doterajšiu podobu tým, že elektronicky spracovaná informácia sa stáva produktom na obchodovanie. Aby sa dosiahol ekonomický pohyb elektronicky spracovaných informácií, potrebný je konkurenčný trh. Ten vyžaduje minimalizáciu regulácie, aby nedošlo k narušeniu prirodzeného vývoja trhu. Ďalej je potrebné zabezpečiť ochranu súkromia ľudí, obchodných informácií, autorského práva publikovaného materiálu a iných práv intelektuálneho vlastníctva. Rovnako je potrebné zabezpečenie informácie pred jej neoprávneným získaním a zneužitím.

Na druhej strane bude možný ľahší prístup k informáciám, ktoré štáty nemôžu zverejniť a ich získanie môže spôsobiť porušenie mierovej rovnováhy a dať šancu aktivitám rôznych nátlakových nedemokratických skupín.

Zmeny v spoločnosti sa prejavia vo viacerých smeroch. Celosvetovo využívaný trh informácií môže ovplyvniť *úlohu štátu*. Sprístupnenie informácií môže vytvoriť tesnejšiu väzbu medzi vládami a občanmi.

Využívaním informačno-komunikačnej infraštruktúry sa zmení *rozdiel medzi vzdelávaním a prácou*, rozdiel medzi prácou a odpočinkom. Pracovný život sa stane rozmanitejší, pravdepodobne viac prepletený s domácim životom, práca profesionála doma sa stane viac všednou vecou.

Okrem zmien v práci sa zmení aj úroveň vzdelania požadovaná od všetkých vekových kategórií obyvateľstva a zvýši sa časové obdobie *nadobudnutia potrebného vzdelania*. Potreby vzdelávania budú hrať kritickú úlohu vo vývoji spoločnosti založenej na znalostiach, pretože potreby na pružnejšie učenie sa a učenie sa presne na mieru, na okamžitú potrebu v pracovných činnostiach, vytvára pružnejší a efektívnejší pracovný život. V tom bude zohrávať čoraz významnejšiu úlohu elektronické vzdelávanie ako nástroj kontinuálneho celoživotného vzdelávania.

Nové elektronické služby umožnia *nové formy spoločenského života*. Hlavné zmeny sa budú týkať nakupovania, poskytovania zábavy a iných služieb.

Pre určité záujmy istých spoločenských skupín bude možné vytvárať virtuálne spoločenstvá, či už v rámci riešenia osobných alebo kultúrnych a etnických záujmov, hlavne pre *špeciálne potreby spoločenských segmentov, ako sú starší občania a invalidi*.

Informačno-komunikačná infraštruktúra *ovplyvňuje aj jazyk*. Mení ho v troch smeroch: mení spôsob, akým sa jazyk používa, vytvára potrebu globálneho jazyka a ovplyvňuje budúcnosť jazykov. Viac ako doteraz sa rozvinie kultúra bilingválnosti a multilingválnosti.

Rozdiel medzi ekonomickou, sociálnou a ekologickou prosperitou môže viesť *k rozdeleniu spoločnosti*. Preto je dôležité vytvárať rôzne vzdelávacie a osvetové programy, ktoré by

Ľudí naučili využívať dostupné elektronické služby a informácie. Tieto programy by mali byť zamerané hlavne pre starších občanov a občanov nevzdelaných v informačno-komunikačných technológiách. Je to však iba určité prechodné obdobie, pretože mladých ľudí bude postupne v tomto vývoji podporovať škola.

Dopravná infraštruktúra, plniaca dôležité celospoločenské potreby na premiestňovanie osôb a tovarov, zostáva záťažou pre životné prostredie a spotrebúva obmedzené prírodné zdroje. So zvyšujúcim sa dopytom po cestnej doprave dochádza k rastu výkonov a k zvyšovaniu celkovej spotreby pohonných látok a tým aj k zvyšovaniu celkovej produkcie emisií škodlivín. Je nevyhnutné zvýšiť podporu obnovy vozidlového parku ekologickými vozidlami a ich prevádzkou je možné dopady nárastu celkového počtu vozidiel cestnej dopravy zmieriť. Budovaním kapacitnej infraštruktúry dochádza k znižovaniu kongescií, k zvyšovaniu prevádzkovej rýchlosti vozidiel a tým znižovaniu účinkov dopravy na životné prostredie vplyvom infraštruktúry. Trasovanie dopravnej infraštruktúry mimo miest a obcí prispieva k znižovaniu negatívnych dopadov dopravy na životné prostredie.

Možno tiež konštatovať, že pri optimistickom scenári vývoja budú negatívne vplyvy narastajúcej cestnej dopravy, predovšetkým individuálnej osobnej a nákladnej, kompenzované pozitívnymi vplyvmi postupného zvyšovania technickej a technologickej úrovne prevádzkovaného parku vozidiel, zabezpečeného jednak zrýchlením obmeny zastaraného vozidlového parku generačne novými, energeticky a ekologicky výrazne priaznivejšími vozidlami, jednak zvyšovaním technických a prevádzkových parametrov cestnej siete, predovšetkým zásadným rozvojom diaľničnej siete a siete rýchlostných komunikácií, ale aj rekonštrukciami existujúcej cestnej siete.

Paralelne s rozvojom cestnej dopravy sa musí rovnaká pozornosť venovať rozvoju infraštruktúry všetkých ďalších druhov dopravy. Predovšetkým železničná doprava vzhľadom na nižší stupeň zaťažovania životného prostredia a odbremeňovania ciest v súvislosti s problémom kongescií v cestnej doprave má opäť perspektívu rozvoja.

Základnou otázkou, ktorú bude potrebné riešiť, bude integrácia jednotlivých druhov dopravy s cieľom poskytovať vysokú kvalitu prepravných služieb a minimálne zaťažovať životné prostredie ich vzájomným efektívnym prepojením tak pri preprave osôb, ako aj tovarov.

Už pri samotnom vytváraní investičných zámerov pri budovaní infraštruktúry jednotlivých druhov dopravy bude potrebné brať do úvahy budúcu výraznú previazanosť a bezbariérovosť tak fyzickú, ako aj z hľadiska komfortu poskytovania všetkých služieb spojených s prepravou osôb a tovarov. Informačné a komunikačné technológie a na nich založená infraštruktúra budú významným horizontálnym procesom meniacim tvár a správanie celej spoločnosti, a teda aj dopravy.

Záver

Perspektívy udržateľného a bezpečného rozvoja Slovenska budú závisieť okrem vplyvov globálnych procesov, ktoré Slovensko nemôže nijako citeľnejšie ovplyvniť, aj od meniaceho sa spôsobu života, zmien v štruktúre výroby a spotreby, ako aj od hodnotových postojov jeho obyvateľstva. Tieto zmeny by mali smerovať k zabezpečeniu mieru, demokracie, spravodlivosti, bezpečnosti, k potláčaniu chudoby, k starostlivosti o zdravie ľudí, i zachovanie ekosystémov. Keďže ide o veľmi zložitý proces, a jeho chápanie tiež nie je jednoduché, vyžaduje to cieľavedomú výchovu a vzdelávanie, rozširovanie vedomostí, formovanie životných postojov a hodnotového systému zahŕňajúceho celé spektrum etickej dimenzie vrátane princípov rovnosti, solidarity, vzájomnej medzigeneračnej závislosti a harmonických vzťahov medzi človekom a prírodou.

Udržateľný a bezpečný rozvoj krajiny je však výzvou a šancou pre všetkých relevantných aktérov spoločnosti. Ich aktivizácia v žiaducom smere, schopnosť využiť vývojom ponúkané príležitosti v celospoločenský prospech je predpokladom naplnenia cieľov vízie. Základnou otázkou v súvislosti s udržiavaním environmentálnej, potravinovej, energetickej, dopravnej a informačnej bezpečnosti obyvateľov SR je miera ingerencie štátu v týchto procesoch. Hľadať optimálnu mieru kontroly a formu zásahov do procesu zmien v daných sektoroch bude cieľom *Stratégie rozvoja SR do roku 2030*, ale predovšetkým úlohou permanentného procesu riadenia krajiny v budúcich dvoch desaťročiach.

6.5. Infraštruktúra starostlivosti o človeka

Verejný sektor Slovenskej republiky patrí k najrozsiahljším ekonomickým komplexom. Jeho finančné toky ročne prevyšujú sumu zhruba 400 mld Sk. Je teda väčší ako objem štátneho rozpočtu. Štruktúra samotného verejného sektora dnes predstavuje jeden z kľúčových teoretických, ale aj politických sporov. Skupiny neokonzervatívcov hlásajú tézu tvrdej redukcie verejného sektora s tým, že štát má v podstate ustúpiť zo všetkých svojich kľúčových pozícií. Na druhej strane, skúsenosti škandinávskych krajín ukazujú, že rozsiahly verejný sektor funguje ako kľúčový stabilizujúci faktor eliminujúci v mnohých prípadoch oscilácie vyplývajúce z hospodárskych cyklov a ich vývoja. Koniec koncov, aj súčasná finančná kríza ukazuje nezastupiteľnú úlohu verejného sektora. Keby nedošlo k sanovaniu mnohých finančných inštitúcií z prostriedkov verejného okruhu, dopad finančnej krízy by bol neporovnateľne väčší. Okrem toho verejný sektor nadobúda čoraz väčší význam. Dochádza k jeho transformácii a aj k zmene jeho pôsobenia z hľadiska cielenia. Kľúčové predpoklady transformácie do

budúcnosti možno charakterizovať vytvorením zmiešaného vlastníctva predovšetkým v oblasti sociálnej sféry a v oblasti zdravotníctva.

Verejný sektor zahŕňa štyri hlavné okruhy: 1. štátny rozpočet, 2. rozpočty miest a obcí, teda municipalít na miestnej a regionálnej úrovni, 3. systém zdravotného poistenia a 4. systém sociálnej poisťovne. Keď vezmeme len samotnú sociálnu poisťovňu, ročný výber predstavuje viac ako 90 mld Sk. Vzhľadom na celkový rozsah zdravotného poistenia ide o sumu viac ako 130 mld Sk. Rozpočty miest a obcí sa pohybujú na úrovni, ktorá sa dnes približuje hladine 90 mld Sk. Samozrejme, sú to aj špecializované inštitúcie, ako je rozpočet Fondu národného majetku, alebo niektoré ďalšie štátne fondy, avšak tie už nehrajú rozhodujúcu úlohu.

Dôchodkový systém a jeho transformácia

Rozvinutie 2. kapitalizačného piliera a 3. doplnkového penzijného piliera znamená vytvorenie priestoru nielen pre verejný sektor a verejné zdroje, ale aj pre rozsiahly blok súkromných investičných skupín. Na druhej strane, švédsky príklad ukazuje, že aj v prípade ponechania všetkých zdrojov vo verejnom sektore spravovanom štátnymi fondmi možno takisto dosahovať zaujímavé kapitalizačné výnosy, čo potvrdzuje švédsky model aplikujúci systém tzv. osobných virtuálnych účtov. Najrozsiahlejší vstup súkromného sektora sa zaznamenal v oblasti zdravotného poistenia, v dôsledku čoho celkový rozsah zdravotného poistenia začína byť vnútorne štruktúrovaný v závislosti od rozsahu prostriedkov vložených do systému. Tento istý princíp sa využíva aj v penzijnom systéme, kde zavedenie 2. kapitalizačného piliera a 3. dobrovoľného pripoisťovacieho piliera znamená zvýšenie zodpovednosti občana vo vzťahu medzi tým, čo občan a pracovník do systému vloží, a tým, čo z neho neskôr má dostať. Ukazuje sa však, že ani 2. kapitalizačný pilier nebude riešením problémov demografickej krízy a problémov prerozdelenia. Zavedenie spoluúčasti občanov pri platbách do systému zdravotných poistení a úhrady zdravotníckych výkonov takisto nebude riešením zadlžovania systému zdravotníctva. Napokon aj ultraliberálny zdravotnícky systém v Spojených štátoch je napriek systému Medicare stále v značnom deficite.

Z týchto hľadísk sa v štruktúre verejného sektora v budúcnosti môžu objaviť tieto hlavné problémy:

1. Narastá rozpor medzi prítokom prostriedkov do systému, napríklad výberom daní, výberom poisťného alebo platením miestnych daní a poplatkov a finančnou náročnosťou úloh, ktoré má systém zabezpečovať. Štátny rozpočet v súčasnosti rozhodujúci blok príjmov získava z dane z pridanej hodnoty a zo spotrebných daní, ktoré sú viazané jednak na predaj alkoholu a tabakových výrobkov, jednak na spotrebné dane z pohonných hmôt. Je jednoznačné, že

ponechanie plného výnosu z daní z pohonných hmôt by znamenalo nielen rozhodujúcu záťaž na cenu energetických médií, ale môže byť aj hlavným nástrojom štátu v procesoch šetrenia či podpory alternatívnych zdrojov. Ukazuje sa to veľmi výrazne napríklad v oblasti dane uhľovodíkových palív a mazív, kde vysoké zvýšenie daní tvorí obrovský príjem štátneho rozpočtu. Avšak využitie týchto prostriedkov napríklad na podporu alternatívnych zdrojov či úsporných programov by mohlo významným spôsobom zasiahnuť do celkovej energetickej bilancie jednotlivých krajín. Tieto prostriedky sa ale v skutočnosti používajú na krytie iných projektov – od infraštruktúrnych projektov až po sanovanie deficitov Sociálnej poisťovne. Prijatie tézy o proporčnosti rozdelenia a príjmov získaných z DPH a zo spotrebných daní na riešenie problémov ostatných blokov verejného sektora a na podporu infraštruktúrnej funkcie štátu je jedným z kľúčových politických rozhodnutí.

V tejto súvislosti sa zásadnou otázkou v sociálnom systéme stáva pomer medzi solidaritou a zásluhovosťou. To sa týka tak oblasti vyplácania sociálnych dávok, kde napríklad súčasných 71 sociálnych dávok vytvára veľmi zložitý a problematický systém, ktorý vyžaduje značné finančné prostriedky na vlastnú prevádzku, ako aj kontroly čerpania dávok zo systému a jeho samotné zabezpečenie. Napríklad v penzijnom systéme sa tento rozpor medzi solidaritou a zásluhovosťou stále zostruje práve vo väzbe na dôsledky demografickej krízy. Samozrejme, možno konštatovať, že výrazný nárast počtu ľudí v poproduktívnom veku – do roku 2020 až 2030 sa predpokladá zvýšenie tohto podielu až na úroveň 25 % z celkového rozsahu populácie – vytvára obrovský rozsah nárokov na zdroje sociálnej poisťovne, a osobitne penzijných fondov.

Tento obrovský nárast nárokov pri zmenšujúcom sa počte platiteľov vedie k vytvoreniu mýtu o dôsledkoch demografického vývoja na udržateľnosť prvého priebežného piliera. Pritom ako keby sme zabúdali na skutočnosť, že prevažná väčšina obyvateľov na Slovensku – vyše 70 % – zarába podstatne menej, ako je priemerná mzda. Viac ako milión ľudí zarába v podstate 13 – 15 tis. Sk, teda sa ani nepribližuje úrovni priemernej mzdy, ktorá je v súčasnosti 20 tis. Sk. To znamená, že ak títo ľudia budú dostávať alikvótne toľko, koľko do systému vložili, pri zvýšení miery zásluhovosti budú ich dôchodky nevyhnutne na úrovni životného minima alebo pod ním. Na druhej strane treba povedať, že nič negarantuje, že súkromné penzijné systémy zabezpečia dostatočnú výnosnosť v čase sporenia a dostatočnú výšku dôchodkov pri výplate zo systému. Možno teda povedať, že Sociálna poisťovňa na Slovensku je v rozpornej situácii. Na jednej strane dosiahla maximum možného výberu. Výška výberu poisťného je na úrovni 94 – 95 %, čo je európsky priemer, a v podstate je fyzicky nemožné dosiahnuť vyššiu úroveň výberu ako 96 %. Na strane druhej vybrané prostriedky nestačia na krytie nákladov týchto systémov.

Je tu však určitá možnosť, s ktorou treba v budúcnosti uvažovať, ktorá ale obsahuje dve asymetrie. Prvú predstavuje asymetria medzi tým, koľko sa vyberie od celkového počtu platiteľov, a tým, koľko treba vyplatiť na dôchodkoch vzhľadom na ich priebežnú valorizáciu, navyšovanie výšky dôchodkov, predlžovanie doby dožitia a dosahovanie celkovej úrovne vzťahu medzi dôchodkom a výškou príjmu pri odchode do dôchodku (Smernica Európskej únie hovorí o dosahovaní aspoň 50 % výšky príjmu pri odchode do dôchodku.) Táto asymetria je zároveň spojená aj s druhou asymetriou a tou je skutočnosť, že celkový rozsah penzijného systému je založený na množstve vyplácaných prostriedkov pri priebežnom pilieri, ale zároveň na asymetrii šiestich fondov, z ktorých päť je vysoko prebytkových, a šiesty fond – fond dôchodkového poistenia je vysoko deficitný. V tejto súvislosti vzniká diskusia o výške odvodových povinností do sociálneho systému. Najjednoduchším riešením, ktoré hlásajú niektoré ultraliberálne kruhy, ale aj časť podnikateľskej sféry, je výrazné zníženie výšky odvodov do poistného systému s tým, že každý si bude šetriť len v druhom, prípadne v treťom, dobrovoľnom pilieri. V skutočnosti sa neberie do úvahy, že každá reforma v sociálnom systéme je založená na zásadnom riešení tzv. medzigeneračného dlhu, ktorý vyplýva z toho, že súčasná generácia dôchodcov spolu s ľuďmi, ktorí odídu do dôchodku v najbližších 10 – 15 rokoch, nebude schopná našetriť si dostatok vnútorných zdrojov na to, aby prechodné obdobie nábehu na nový systém vyfinancovala z vlastných zdrojov. Nesmieme zabúdať na zásadnú tézu, že na jednej strane štát doteraz stále tvrdil svojim občanom, že im zachováva vysoké zdanenie príjmu práve preto, aby sa o nich postaral v starobe, v dôchodkovom veku, ale na druhej strane, ak chceme zaviesť nové systémy, okrem druhého piliera či odvodového bonusu a podobne, sa nevyhnutne dostávame do zásadného stretu s tým, čo spraviť s generáciou milióna dnešných dôchodcov a ďalších 750 tisíc dôchodcov, ktorí odídu do dôchodku v budúcnosti 15 – 20 rokoch. Preto autori všetkých reforiem v tejto oblasti – či už v oblasti zdravotného poistenia alebo sociálneho poistenia – cudne mlčia o vyriešení tohto vnútorného medzigeneračného dlhu. Pritom tento dlh je omnoho závažnejší ako celkové dôsledky tzv. demografickej krízy. Z tohto hľadiska riešenie penzijného systému, napokon, potvrdili to aj štúdie Svetovej banky, môže byť len zmiernené takými opatreniami, ako je zavedenie druhého kapitalizačného piliera či vytvorenie priestoru pre trojpilierový penzijný systém, prípadne zvýšenie veku odchodu do dôchodku. Koniec koncov, používanie týchto, nazvime to alternatív budúceho vývoja stále vychádza z lineárneho prolongovania doterajšieho stavu a proporcií systému, ale takisto aj z vnútornej zotrvačnosti systému. Samozrejme, jednou dôležitých oblastí vnútornej zotrvačnosti systému je riešenie už spomínaného medzigeneračného dlhu. Veď medzigeneračný dlh už dnes v podmienkach Európskej únie predstavuje miliardy eur ročne a jeho riešenie je

v podstate mimo dosahu a možností ktorejkoľvek národnej vlády. Preto riešenie tohto problému je skôr globálnou výzvou v rámci celej EÚ a výzvou civilizačnou, ako vyriešiť celkový nárast počtu ľudí v poproduktívnom veku.

2. Ďalší problém, ktorý je viazaný na systém fungovania Sociálnej poisťovne, je jej celková prevádzka. Dochádza tu opätovne, podobne ako v ostatných častiach sociálneho systému, k stretu medzi ekonomickou utilitárnosťou a plnením širších ľudských cieľov. Keby sa napríklad dôchodky vyplácali na účty dôchodcov, a nezasielali sa poštou, Sociálna poisťovňa by mohla ušetriť ročne viac ako 700 mil. Sk. Sociologický výskum však ukázali že komunikácia s poštárom je pre mnohých starých ľudí jedinou formou komunikácie, ktorú raz za mesiac zažijú. Z tohto hľadiska je teda použitie tvrdých utilitárnych a ekonomických kritérií značne problematické. Zložitosť 71 druhov sociálnych dávok, z ktorých každá musí byť overovaná osobitne (overovanie sa uskutoční každý rok a musí prebiehať zákonným spôsobom), však vytvára nielen mimoriadne zložitú spleť jednotlivých druhov sociálnych dávok, ale aj funkčnej infraštruktúry na získanie a vyplácanie týchto sociálnych dávok. To znamená, že kľúčovou otázkou v tejto súvislosti nie je redukcia sociálnych dávok, ale zefektívnenie systému napríklad tým, že dôchodcovia budú dostávať určitú garantovanú výšku dôchodku, ale zároveň odpadne výplata príspevkov na bývanie, ošatenie, kúrenie, cestovanie a pod. Tento systém vyššieho globálneho štandardu, ktorý je možné poskytovať ako základ, vytvára pomerne významné zníženie nákladov na infraštruktúru vlastného sociálneho systému.

Starostlivosť o zdravie občanov

V oblasti zdravotníctva sa zásadným problémom stáva rozpor medzi trvale rastúcimi výdavkami – nákladmi zdravotníckeho systému a celkovým rozsahom platenia doň. Treba povedať, že vnútorné dlhy, ktoré v rámci systému vznikli, boli mnohokrát odrazom toho, že štát neplatil za svojich poistencov takú sumu, akú platili podnikatelia. Dlhé roky, v podstate po celé 90. roky až do začiatku nového milénia, štát platil 30 %, 40 % alebo 60 % zo sumy, ktorá bola reálne stanovená vymeriavacím základom za vybrané kategórie občanov, za ktoré štát uskutočňuje platby. Štát tým v podstate ušetril ročne 11 – 15 mld Sk na výdavkoch, avšak systém bol trvale v deficite, a navyše dochádzalo k prehĺbovaniu jeho vnútorného deficitu. To je jedna z kľúčových príčin zadlžovania slovenského zdravotníctva. Samozrejme, Ministerstvo financií SR veľmi nerado uvažuje o tom, že štát by mal uhrádzať plnú výšku – 100 % platieb tak, ako sa to deje až posledné dva roky. Ale aj dnes možno konštatovať, že štát veľmi opatrne volí výšku platieb za vybrané kategórie občanov, pritom z celkového počtu 5 mil. obyvateľov

Slovenska štát platí za viac ako 3 mil. občanov. V tomto ohľade teda výška platieb štátu do systému zdravotného poistenia je rozhodujúci fenomén, ktorý zásadným spôsobom určuje deficitnosť alebo nedeficitnosť systému. Existuje však celý rad tendencií a procesov, ktoré vnútorné rozpory verejného sektora prehlbujú. V zdravotníctve je to trvalý nárast nákladov na lieky, na zdravotnícke zariadenia, operačné techniky, použité prístroje, špeciálny zdravotnícky materiál atď. Je to aj celkové zvýšenie nákladovosti vlastného systému uskutočňovaním mnohých opakovaných a zbytočných úkonov. Ide napríklad o opätovné laboratórne testy pred operáciami, ktoré sa mnohokrát robia nie jeden až dvakrát, ale päť až sedemkrát. Pritom z hľadiska štruktúry nákladov na jednotlivé diagnózy možno povedať, že náklady na laboratórne testy a predoperačné vyšetrenia predstavujú viac ako 20 % z nákladov na diagnózu. Infekčnosť prostredia, vzhľadom na zastaranosť a nízku technickú vybavenosť zdravotníckych zariadení na Slovensku, predstavuje zvýšenie nákladov o viac ako 35 % na jednotlivé diagnózy. Používanie menej kvalitných zdravotníckych materiálov v mnohých prípadoch nielenže predlžuje dobu rekonvalescencie a vylúčenie človeka z pracovného procesu, a značne predlžuje aj pobyt v nemocnici. To predstavuje ďalších viac ako 20 % zvýšenia výdavkov na jednotlivé diagnózy. Dlhé roky, a najmä od roku 1990 sa nielen na Slovensku, ale aj v iných krajinách zdravotníctvo stále borí s problémami stanovenia tzv. modelových diagnóz, ako aj s otázkou, či stanoviť ceny jednotlivých liečebných úkonov, alebo ceny jednotlivých diagnóz. Ukazuje sa totiž, že stanovenie ceny základných diagnóz znamená stanovenie základného štandardu záväzného tak pre zdravotnícke zariadenia, ako aj pre zdravotné poisťovne. Stanovenie všeobecne uznaných nákladov na diagnózu znamená na jednej strane garanciu, že zdravotnícke zariadenie dostane zaplatenú tú sumu, ktorú daná diagnóza naozaj vyžaduje, na strane druhej tie zariadenia, ktoré sa nebudú schopné zmestiť do stanovenej výšky, majú čas na adaptačné obdobie, a pokiaľ to nezvládnu, zdravotné poisťovne s nimi neuzavrú zmluvu o poskytovaní zdravotníckych výkonov. Dochádza teda ku korektnému a objektívnemu eliminovaniu a reštrukturalizácii siete zdravotníckych zariadení. Samozrejme, zdravotníctvo z hľadiska verejného sektora je oblasťou, ktorá je najviac spätá s tzv. systémom dostupnosti. Doterajšie rozmiestnenie nemocníc 1. a 2. typu a rozmiestnenie zdravotníckych zariadení lokálneho významu vytvorilo v spoločnosti ilúziu vysokej teritoriálnej dostupnosti zdravotníckych zariadení. Otázka kvality poskytovaných výkonov sa neriešila. Primárnou bola otázka dostupnosti do 10 – 15 minút. Ukazuje sa však, že práve kvalita poskytovaných liečebných výkonov, diagnostických metód, preventívnych programov je kľúčová na ustráženie reálneho vývoja nákladov v zdravotníctve. Znamená to teda, že by bolo žiaduce dosiahnuť maximálnu mieru efektívnosti poskytovania zdravotníckych výkonov zároveň s optimálnou mierou priestorovej dostupnosti.

Jedna z ciest, ktorú volia niektoré štáty EÚ, spočíva v tom, že zdravotnícke poisťovne uzatvárajú zmluvy o liečebných výkonoch s tými zariadeniami, ktoré dosahujú najnižšiu mieru nákladov, a to bez ohľadu na teritoriálne rozmiestnenie. Argumentuje sa úvahou, že preprava pacienta do takéhoto zariadenia i na veľkú vzdialenosť je nákladovo podstatne nižšia ako uskutočnenie operačného zákroku s nasledovnými pooperačnými komplikáciami v zariadení, ktoré je teritoriálne blízko. Ukazuje sa však, že vzhľadom na smernice EÚ o možnosti požiadať o uskutočnenie operačného zákroku vtedy, ak zdravotnícke zariadenia v danej materskej krajine nie sú schopné poskytnúť tento výkon do troch mesiacov, vedie už v súčasnosti už k výraznému zvýšeniu zdravotníckej a operačnej turistiky. Už dnes možno konštatovať, že v rámci EÚ ju začína využívať zhruba 15 % pacientov, pretože pre zdravotné poisťovne týchto krajín je mnohokrát podstatne lacnejšie využiť zdravotnícke zákroky uskutočňované v iných členských štátoch za podstatne nižšie náklady. Pripomíname, že slovenské zdravotnícke zariadenia sú schopné poskytnúť kvalitné zdravotnícke výkony na európskom štandarde, avšak pri cenách, ktoré sa pohybujú na úrovni od 18 – 25 % ceny výkonov týchto operačných zákrokov v iných členských štátoch. V budúcnosti možno teda rátať s tým, že ak si udrží Slovensko vysoký štandard operačných zákrokov i pooperačnej starostlivosti, bude narastať rozsah zdravotníckej turistiky iniciovaný nie samotnými pacientmi, ale predovšetkým zdravotnými poisťovňami. Zatiaľ je orientovaná prevažne na oblasť gynekológie, stomatológie a niektorých vybraných operačných zákrokov. Len čo sa však ukáže, a to je veľmi výrazný tlak zvyšovania výdavkov, ktorý pôsobí na všetky zdravotné poisťovne v rámci EÚ, že dôjde k možnostiam dosiahnuť náklady na podstatne nižšej úrovni, rozsah zdravotníckej turistiky v iných okruhoch diagnóz sa podstatne zvýši. Európska únia v podstate predpokladá aj vytvorenie jednotného európskeho zdravotníckeho trhu, ktorý by mal rozmer nielen v tom, že získanie licencie pre zdravotné poistenie v jednom členskom štáte vytvára priestor na automatické získavanie kmeňa poistencov aj v iných členských štátoch, niečo podobné ako v systéme penzijných poisťovní, ale zároveň vytvorí podstatne operabilnejší spôsob zdravotníckej turistiky v podmienkach EÚ. Pokiaľ sú rozdiely v príjmoch medzi starými a novými členskými štátmi také vysoké, je zrejmé, že rozsiahlejšia turistika zo Slovenska za zdravotníckymi úkonmi do zahraničia zatiaľ nevznikne. Avšak v horizonte 15 – 20 rokov možno rátať s jej výrazným vplyvom na celkovú efektívnosť systému zdravotníctva. Existujú prognózy, vypracované OECD alebo EÚ z rokov 2004 – 2006, ktoré predpokladajú v horizonte budúcich 20 rokov až 30 % pacientov ošetrovaných mimo materskej krajiny. V takomto prípade rozsah zdravotníckej turistiky, schopnosť poskytovať operačné zákroky na vysokej technickej a lekárskej úrovni, i schopnosť pooperačných rehabilitačných programov môže byť veľmi výrazným zdrojom

príjmov pre zdravotnícky systém. Zatiaľ sa prevažná väčšina politikov, ale aj obyvateľov díva na zdravotníctvo ako na pasívny pohlcovač finančných prostriedkov. V podstate výnimku dnes začínajú predstavovať Spojené štáty, kde sa zdravotníctvo z hľadiska vplyvu na rast hospodárstva stáva kľúčovým fenoménom budúcnosti. Pravda, toto zdravotníctvo má iný charakter ako tradičný lineárny prenos doterajšej podoby zdravotníctva. Ide o vytvorenie veľkých zdravotníckych komplexov, zahrnujúcich výskum a vývoj v zdravotníckych zariadeniach, výskum v oblasti farmácie i v operačných a diagnostických metódach, významné štruktúrovanie prevenčných programov a v neposlednom rade aj rozvinutie starostlivosti o dlhodobo chorých, v podstate niečo podobné, ako na Slovensku fungovali tzv. liečebne dlhodobo chorých. Ukazuje sa, že predlžovanie veku bude v budúcnosti, podobne ako v Spojených štátoch či v EÚ 15, predstavovať aj v nových členských štátoch niekoľko významných fenoménov.

S predlžovaním veku nedochádza automaticky k predlžovaniu veku zdravého života. Ukazuje sa, že ak sa priemerný vek predĺži o 2 – 2,5 roka, skutočný zdravý život bez zdravotných komplikácií predstavuje iba 0,6 – 0,8 roka. Znamená to teda, že tak ako sa bude posúvať priemerný koeficient dožitia, bude narastať aj potreba starostlivosti o pacientov vo vyššom veku, u ktorých sa prejavuje viacero chorôb, ktoré sa, vzhľadom na nízku úroveň dožitia, doteraz v podstate neprejavovali. Už dnes možno hovoriť o výraznej epidémii Alzheimerovej choroby, ktorá súvisí s koeficientom dožitia. Ak v súčasnosti je vo vyspelom svete chorých na Alzheimerovu chorobu asi 11 mil. ľudí, do roku 2020 sa predpokladá nárast ich počtu až na 100 mil. Podobne dochádza k častejšiemu výskytu Parkinsonovej choroby, karcinogénnych ochorení – napríklad rakovina hrubého čreva a pod., ale zároveň sa zvyšuje výskyt nových druhov ochorení, ako je roztrúsená arterioskleróza a pod. Všetky tieto choroby sú charakteristické tromi hlavnými znakmi: a) sú nevyliciteľné, b) vzhľadom na charakter stimulačných opatrení je pacient s týmito chorobami nažive veľmi dlho – 5, 10 i 15 rokov, c) všetky tieto choroby vyžadujú 24-hodinovú starostlivosť, čo znamená vysokú záťaž nielen pre zdravotnícky systém, ale aj pre rodiny.

V podstate už dnes možno konštatovať, že tento fenomén je druhým hlavným dôvodom zvyšovania nákladov zdravotníckeho systému, okrem trvalého rastu výdavkov na liečebné zariadenia či na liekovú politiku. So zreteľom na to nemožno z tohto kontextu vytrhnúť ani Slovensko, ktoré má pred sebou tri zásadné možnosti:

1. Pri udržaní vysokej úrovne štandardu zdravotníctva možno očakávať výrazné zvýšenie zdravotníckej turistiky na Slovensko vo väzbe na podstatne širšiu paletu diagnóz, ktoré budú môcť riešiť slovenské zdravotnícke zariadenia. Možno predpokladať, že v budúcnosti by tieto zariadenia mohli získavať až 30 % prostriedkov práve z operácií cudzincov.

2. Treba udržiavať vysokú štandardnú úroveň zdravotníckeho personálu i liečebných techník, čo nie je možné dosiahnuť bez rozsiahleho investovania finančných prostriedkov nielen do oblasti mzdovej, o čom sa už diskutuje, ale predovšetkým do oblasti školenia, výučby a zabezpečenia vysokej úrovne laboratórnych techník a zariadení.
3. Zdravotníctvo by sa mohlo stať významným dynamizujúcim fenoménom v kombinácii s rozvojom zdravotníckeho výskumu v oblasti farmácie, ale predovšetkým v oblasti liečebných a diagnostických metód.

Ukazuje sa, že včasná diagnostika znamená veľmi výrazný zásah do nákladovosti systému. Na jednej strane je pravda, že diagnostické zariadenia najnovšej generácie predstavujú 7 – 10-násobok doterajších nákladov na zdravotnícke systémy. Na druhej strane, ušetrenie budúcich nákladov na liečenie na základe preventívnej diagnostiky sa pohybuje v rádoch desiatok percent. Ak je preventívne dostatočnou predikciou zistené napríklad ochorenie na alzheimrovu chorobu, znamená to usporiť rádovo 60 – 80 % predpokladaných výdavkov na liečenie daného pacienta. Z tohto hľadiska programy prevencie nie sú len cieľom, ktorý sa doteraz používal v zdravotníctve krajín EÚ či v Spojených štátoch, ale môžu sa stať kľúčovým významným nástrojom na znižovanie nákladov samotného zdravotníckeho systému.

So zdravotníctvom súvisí aj ďalšia zásadná otázka – výška finančnej spoluúčasti pacientov. Dnes sme svedkami rôznych mier spoluúčasti. Napríklad v Nemecku sa na platbách do zdravotníctva zúčastňujú aj dôchodcovia. V iných krajinách platby do zdravotníckeho systému odvádzajú pracujúci, podobne ako v slovenskom odvodovom systéme. Úvahy o tom, že by sme znížili odvody na zdravotné poistenie a zvýšili by sme tzv. poistné systémy pre každého občana, ktorý by sa mohol poistiť na jednotlivé druhy diagnóz, sú zase nepochopením dvoch základných skutočností. Po prvé, keďže v skutočnosti väčšina príjmov populácie začína stagnovať a ich rast, ktorý bol typický pre 80. a 90. roky, sa radikálne zmrazil, nemožno očakávať – pri zvyšovaní iných druhov výdavkov, ako sú potraviny, náklady na bývanie a pod. – že veľká časť týchto prostriedkov by mohla vynaložiť na pripoistenie jednotlivých zdravotných diagnóz a pod. Po druhé je veľmi problematické stanoviť typy diagnóz, pri ktorých sa treba poistiť, aby v prípade, ak sa pacient reálne do takej situácie dostane, zdravotná poisťovňa a životná poisťovňa uhradili aspoň časť nákladov a strát, ktoré z toho vyplynú. Vzhľadom na rozsah, ale aj neodhadnuteľnosť posunu epidemických ochorení civilizačného typu je tiež veľmi problematické sa poistiť, pretože napríklad aj kardiovaskulárne ochorenia, ktoré možno brať ako jeden z kľúčových civilizačných fenoménov, majú veľmi výraznú a jednotlivých krajinách odlišnú štruktúru špecifických foriem diagnóz. Takisto pri onkologických ochoreniach. Kým napríklad v ázijských krajinách ide predovšetkým o rakovinu tráviaceho traktu,

v Anglicku je to najmä rakovina žalúdka a v európskych krajinách, predovšetkým v strednej Európe, je to rakovina čriev, a teda tráviaceho traktu. V tomto kontexte automatické pripoistenie na predpokladané ochorenie a na základe toho platenie do poisťného systému, je pomerne komplikovaná a reálne neodhadnuteľná záležitosť.

Na strane druhej je zrejmé, že pri mnohých chorobách, ktoré sú výsledkom zanedbávania starostlivosti o zdravie človeka, ak nehovoríme priamo o jeho vnútornej devastácii, ako napríklad alkoholizmus, fajčenie a pod., by systémy diagnóz mohli vyžadovať zvýšenú spoluúčasť občanov pri ich financovaní, pretože vo väčšine prípadov ide nielen o podcenenie programov prevencie, ale aj základnej elementárnej starostlivosti o vlastný organizmus. Z tohto hľadiska by tzv. samozapríčinené choroby mohli mať povinnú vysokú spoluúčasť pacientov. Naopak, onkologické ochorenia, kardiovaskulárne ochorenia, epidemické ochorenia, ktoré súvisia s celkovým vývojom civilizácie, je ťažko možné riešiť formou spoluúčasti nielen pre ich vysokú finančnú náročnosť, ale aj pre celkový neodhadnuteľný fenomén vývoja. No krátkodobé ochorenia epidemického typu, ako sú chrípkové vlny a pod., pri tých by sa finančná spoluúčasť pacientov mohla požadovať v plnom rozsahu, alebo až vo výške 80 % nákladov, vzhľadom na dostatočný dispozičný objem profylaktických a prevenčných liekov, zariadení a pod., ktoré by mohli umožniť predchádzať týmto chorobám, a zároveň sú v plnom rozhodovaní jednotlivého občana.

Chceme upozorniť ešte na jednu zásadnú skutočnosť. Dnes sa dost' diskutuje o štandardných a nadštandardných podmienkach. Ak si pacient priplatí a pripoistí sa, môže mať v zdravotníckom zariadení nadštandardné podmienky – vlastnú izbu, televízor a technické vybavenie a pod., – čo sa považuje tiež za jeden z možných zdrojov príjmov zdravotníckych zariadení. V skutočnosti sa však toto pripoistenie týka takej malej základne z celkového počtu pacientov, že môže síce priniesť určitý finančný zdroj, avšak nebude zásadným riešením rozporu medzi výškou vybraných príjmov a výškou výdavkov. V tomto kontexte otázka konkurencie v zdravotníckych službách, otázka stanovenia limitov na možnosti ziskov, ale aj stanovenia limitov v oblasti cenovej politiky, napríklad pri liekoch, by mohla byť vonkajším limitujúcim prostriedkom pokračujúceho nárastu nákladov v zdravotníctve.

Musíme však upozorniť na ďalší spoločný fenomén, ktorý sa týka tak penzijného systému, ako aj zdravotníckeho systému. Sú dve kategórie občanov. Kategória, ktorú predstavuje tzv. radový občan, a kategória, ktorá sa týka bývalých pracovníkov či pacientov vybraných silových zložiek. V každej krajine pracovníci silových zložiek (obrana, vnútro, ozbrojená ochrana hraníc i ozbrojená ochrana väznic) majú výsluhové dôchodky na podstatne vyššej úrovni ako väčšina občanov, hoci v podstate na ne nemajú nárok, lebo pokiaľ odchádzajú do

dôchodku, získavajú jednak prvý bonus v tom, že do dôchodku odchádzajú o 5 – 7 rokov skôr, jednak druhý bonus v tom, že riziká zdravotného poškodenia vyplývajúce z výkonu profesie sú už nulové, sú v dôchodku. Ďalšie výhody majú tieto kategórie pracovníkov v tom, že majú aj vybrané liečebné zariadenia s inými technickými a nákladovými štandardami. Opätovne sa dá povedať, že celá spoločnosť sa skladá na to, aby zdravotná starostlivosť o tieto vybrané kategórie občanov bola na podstatne vyššej úrovni. Ak hovoríme o tzv. vyšších štandardoch zdravotnej starostlivosti či penzijného systému, treba pripomenúť, že tieto vyššie štandardy v súčasnosti už existujú a týkajú sa práve týchto vybraných skupín. Mohol by zaznieť argument, že ide v podstate len o niekoľko tisíc občanov. V skutočnosti sú to desiatky tisíc občanov, ktorí takýmto spôsobom rozdeľujú spoločnosť na dôchodcov či zdravotných poistencov 1. a 2. kategórie. V tomto ohľade je poskytovanie vysokých výsluhových dôchodkov či získavanie ďalších bonusov v podstate nekorektné voči celej spoločnosti. Preto princíp univerzality v dôchodkovom systéme, platný pre všetkých občanov, ktorí sú už v dôchodkovom veku, by mal byť základným kľúčovým východiskom, ktoré môže zásadným spôsobom ovplyvniť solventnosť 1. piliera v prechodnom období a udržateľnosť 1. a 2. piliera v dlhodobom horizonte. Je síce zrejmé, že pokiaľ nedôjde k politickej dohode, tento princíp univerzality je veľmi obťažné presadiť, koniec koncov princíp univerzality v penzijnom systéme voči silovým zložkám sa v takmer v žiadnej krajine nepresadil. Avšak ak mienime vážne riešiť problém zdravotného či penzijného poistenia, riešenie nespočíva v odvodovom bonuse, ale spočíva v princípe univerzálnosti voči občanovi. Veď štát, ktorý sa vyvíja tak, ako sa vyvíjajú v globalizovanom svete jednotlivé štátne útvary, ak nebude vychádzať z princípu univerzality občanov, ale z princípu kategorizácie občanov dôchodcov, pracovníkov a pod., nevyhnutne sa dostane do zásadného rozporu medzi reálnymi dispozičnými zdrojmi na riešenie problémov verejného sektora a možnosťami a povinnosťami, ktoré by štát voči týmto jednotlivým kategóriám občanov mal zabezpečovať.

Úlohy samospráv v starostlivosti o človeka

Samosprávy sú v súčasnosti v situácii, ktorá je značne rozporná. Na jednej strane podľa Charty samospráv EÚ musia samosprávy prebrať celý rad kompetencií, čo vyplýva z komunitárneho charakteru tejto normy. Na strane druhej je činnosť samosprávy zviazaná finančnými kritériami, podľa ktorých priebežné financovanie samospráv musí byť zo zákona vyrovnané. Samosprávam sa povoľuje získavanie finančných prostriedkov napríklad zo štrukturálnych fondov, avšak podmienkou je pomerne rozsiahly systém spoluúčasti vlastných zdrojov samospráv. Vzhľadom na fiškálny rámec sa predpokladá, že v oblasti samosprávnych projektov

by po roku 2014 výška spoluúčasti, teda kofinancovania nebola na úrovni od 5 % do 20 %, ako je to teraz, ale na úrovni od 10 % do 40 % z celkovej hodnoty projektu. Získanie takýchto finančných prostriedkov bude pre väčšinu samospráv značne problematické. V súčasnosti samosprávy v rámci verejného sektora získavajú jednak z prerozdelenia daní, jednak z vlastných miestnych daní, ktoré vyberajú vo vlastnej kompetencii. V skutočnosti, pokiaľ ide o podielové dane, to znamená časť vybraných prostriedkov v rámci dane z príjmov fyzických osôb a časť vybranej dane z pridanej hodnoty, tie zostávajú samosprávam; tempo presunu kompetencií zo štátu na samosprávy je podstatne rýchlejšie ako rast reálnych možností spoluúčasti samospráv na podielových daniach. Okrem toho dochádza k vnútornému prerozdeleniu, pretože vytvorenie regionálnych samospráv (Vyšších územných celkov – VÚC) a miestnych samospráv nevytvára ďalšie kumulatívne zdroje, ale vedie iba k vnútornému prerozdeleniu kompetencií finančných zdrojov. Už v súčasnosti možno konštatovať tri zásadné limity pre činnosť samospráv.

Po prvé, všetky analýzy EÚ ukazujú, že samospráva môže plniť svoje funkcie s dostatočnou ekonomickou efektívnosťou iba v prípade sídiel, ktoré majú viac ako 6 000 obyvateľov. Pokiaľ ide o sídla, ktoré majú 500, 1 000, 1 500 či 2 000 obyvateľov, poznatky EÚ ukazujú, že väčšina kompetencií sa buď musí združiť, alebo tieto samosprávy nie sú z dlhodobého hľadiska schopné ekonomicky utiahnuť výdavky. Keď sa pozrieme na štruktúru osídlenia na Slovensku, z celkového počtu 2 862 sídiel viac ako 2 100 sídiel sú sídla do 3 000 obyvateľov a viac ako 1 800 sídiel sú sídla do 1 000 obyvateľov. Pokiaľ teda nedôjde k združeniu kompetencií a združeniu výkonu funkcií, nie je možné, aby tieto samosprávy z dlhodobého hľadiska prežili, alebo bude pokračovať intenzívny proces ich zadlžovania a v horizonte 5 – 7 rokov samosprávy budú zadlžené tak, že dôjde k uvaleniu nútenej správy na ich činnosť.

Druhým problémom je skutočnosť, že reálny výber miestnych daní v súvislosti s daňami z nehnuteľností, ktoré sú hlavným finančným zdrojom príjmov, má svoje vnútorné limity. Pokiaľ by samosprávy stanovili veľmi vysokú úroveň dane z nehnuteľností, prevažnú väčšinu obyvateľov to buď zruinuje, alebo to povedie k neschopnosti platiť takéto vysoké dane. Koniec koncov aj na Slovensku máme niekoľko miest (napr. Trenčín), kde stanovili veľmi vysoké miestne dane a väčšina občanov nebola schopná ich zaplatiť. Upozorňujeme však, že v rámci EÚ je hladina miestnych daní zhruba o 60 % vyššia, ako je súčasná úroveň miestnych daní v Slovenskej republike. Vzhľadom na vstup do menovej únie, ako aj ďalšie skutočnosti, možno teda očakávať pomerne rýchly nárast výšky miestnych daní – t. j. daní z nehnuteľností a daní z pozemkov, čo bude znamenať enormné zvýšenie záťaže pre väčšinu populácie. Väčšina populácie na Slovensku totiž žije v rodinných domoch, spravidla jednogeneračných, čo

znamená, že do budúcnosti vytvárame trvalý fenomén rozporu medzi vývojom výšky a výberu miestnych daní a reálnymi finančnými zdrojmi väčšiny populácie. Úvahy o tom, že samospráva môže zvýšiť svoje príjmy špeciálnymi daňami, napríklad za psa či z herných automatov a pod., sú skôr len úsmevné, lebo sú len veľmi malým blokom príjmov, ktoré by samosprávy mohli získať.

Ďalším problémom je skutočnosť, že keď štát nie je schopný niektoré svoje funkcie financovať a presunie ich na samosprávy, je to nielen zbavenie sa zodpovednosti za výkon určitých infraštruktúrnych povinností štátu voči svojim občanom, ale zároveň – bez adekvátneho presunu financií – sa samosprávy dostávajú do trvalého hendikepu, pretože tempo a rozsah kompetencií je podstatne vyšší ako reálna možnosť spoluúčasti na podielových daniach, alebo možnosť zvýšenia príjmov z miestnych daní. Už v tomto kontexte možno charakterizovať stav väčšiny samospráv v podmienkach Slovenskej republiky za neudržateľný.

Úlohy samosprávy na regionálnej úrovni, ktoré spravujú napríklad nemocnice 2. typu či stredné školy, predstavujú výrazný podiel v procese riešenia tzv. modernizačného dlhu. Tento modernizačný dlh sa týka hlavne štyroch oblastí. Prvú oblasť na miestnej regionálnej úrovni predstavujú čierne skládky, ekologické skládky, ktoré dnes nemajú majiteľa, príp. iné druhy environmentálnych záťaží. Druhý významný blok predstavuje otázka modernizačného dlhu zdravotníckych zariadení a vzdelávacích, školských zariadení. Keď štát pri presune kompetencií sľuboval samosprávam zvýšené kompenzovanie tohto modernizačného dlhu, v skutočnosti kompetencie na samosprávy prešli, ale okrem zlomkovej sumy i úhrady tohto modernizačného dlhu štát miestnym samosprávam kompenzácie neposkytol. Tretí problém je modernizačný dlh v oblasti komunikácií. Kým do diaľnic sa dávajú obrovské prostriedky zo štátneho rozpočtu, v údržbe ciest tretieho, druhého a prvého typu, ktoré sú v intraviláne miest a obcí, za ktoré podľa smernice EÚ zodpovedajú samosprávy, vznikol obrovský modernizačný dlh v súčasnosti prevyšujúci 15 mld Sk. Priebežne platilo, že ročná údržba týchto typov komunikácií bude vyžadovať približne 2,5 – 3 mld Sk. Reálny objem prostriedkov vyčleňovaný zo štátneho rozpočtu, pokiaľ bola údržba týchto komunikácií na pleciah štátu, predstavoval zhruba 400 – 450 mil. Sk. Výsledkom je potom obrovský vnútorný dlh, ktorý dnes majú riešiť samosprávy. V oblasti dopravy je to aj veľmi významný princíp dopravnej obslužnosti územia. Štát musí platiť výkony vo verejnom záujme. V železničnej doprave sa objem výkonov, ktoré si štát objednáva, v súčasnosti sa pohybuje na úrovni od 4,5 – 5 mld Sk ročne. V automobilovej a autobusovej doprave to bola pôvodne zhruba miliarda, postupnými redukciami zo strany štátu došlo k tomu, že štát vlastne na autobusovú dopravu už neprispieva. Úvahy o tom, že treba vylúčiť všetky duplicitné typy dopravy a tam, kde existuje autobusová

doprava, zrušiť železničnú a pod., sú nepochopením reálnej situácie. Ak súčasná spoločnosť a spoločnosť budúcnosti je založená na mobilite, tak v podmienkach Európskej únie pri stiesnenosti regionálnych pomerov, prehltenosti dopravných sietí cestného typu je úplne zrejmé, že nie je možné kopírovať americký spôsob individuálnej osobnej dopravy.

So zreteľom na ekologické kritériá, kľúčovou otázkou dopravnej osi je železničná doprava. Napríklad Švajčiarsko je klasickou ukážkou toho, že udržiavanie vysokej hustoty železničnej dopravy je jeden z kľúčových fenoménov ekologizácie, ale aj dostatočnej miery kultúrnosti cestovania. Úvahy o tom, že všetko sa bude presúvať na osobných a nákladných automobiloch, sú úplne scestné vzhľadom na celkový rozsah dispozičného priestoru pre tento typ dopravy v podmienkach Slovenska. Z tohto hľadiska sa úvaha EÚ o návrate osobnej i nákladnej dopravy na železnice s tým, že do roku 2020 by to malo byť viac ako 30 % nákladnej dopravy a 25 % osobnej dopravy, ukazuje ako kľúčová. Okrem toho zahľtenosť diaľničných dopravných systémov vedie k tomu, že časové straty, ku ktorým pri doprave dochádza, sú pri automobilovej doprave extrémne vysoké. Jediným riešením sa stáva otázka železničnej dopravy a kombinovanej dopravy. Treba však trvalo uvažovať o nutnosti udržiavať vysokú dopravnú obslužnosť v jednotlivých teritóriách. Diskusie o tom, aby si samosprávy našli vlastné prostriedky na zabezpečenie dopravnej obslužnosti, sú úplným nepochopením nutnosti vysokej miery mobility, typickej pre túto spoločnosť. Ak totiž táto spoločnosť v budúcnosti 10 – 20 rokoch má udržiavať dostatočnú teritoriálnu mobilitu, nebude to možné riešiť individuálnou osobnou dopravou, ale variabilitou dopravného systému a jeho obslužnosti. Samozrejme, nemôžeme hovoriť o udržiavaní takéhoto dopravného systému len v súvislosti s veľkými mestami, ako sa začína uvažovať na Slovensku.

Nemožno teda očakávať, že iba postavenie ľahkého metra v Bratislave či v Košiciach vyrieši dopravné systémy. Rozporom samospráv, ale aj dopravnej obslužnosti je skutočnosť, že kým západné Slovensko vzhľadom na vysokú mieru vstupu zahraničných investorov, vysokú mieru napojenosti na európske koridory, ale aj možnosť silného zázemia, čo vyplýva z bratislavskej metropolitnej oblasti, má možnosť udržiavať dopravnú obslužnosť, problémom Slovenska sa stane udržanie dopravnej obslužnosti v prihraničných regiónoch a v chudobných regiónoch. Ide o regióny južného, severného a východného Slovenska. V tomto kontexte nemožno zužovať dopravnú obslužnosť územia len na fenomén dopravnej infraštruktúry ako nástroj na prítiahnutie zahraničných investorov. Pôjde o udržanie celkovej flexibility priestorovej spoločnosti, bez ktorej všetky úvahy o informačnej spoločnosti, o zapojení teritórií do európskeho rozvoja sú iluzórne. Z tohto hľadiska by samosprávy mali dospieť k spoločnému objednávaní výkonov nielen na úrovni VÚC, ale predovšetkým v systéme združovania malých

sídiel, pretože práve tu je priestor pre extrémne vysokú možnosť združovania samospráv. Keďže vzhľadom na špecifické, psychologické a historické charakteristiky Slovenska zrejme aj proces zlučovania obcí a združovania obcí na plnenie ich kompetencií bude pomerne pomalý, možno uvažovať o dekáde. Sú však určité diferencované oblasti, v ktorých by sa obce mali spájať urýchlene v horizonte niekoľkých rokov. Je to nielen otázkou vzťahu ku školstvu, k zdravotníckemu systému, ale je to aj kľúčová otázka spoločného objednávanía výkonov na zvýšenie dopravnej obslužnosti územia. Ak dnes už máme mnohé sídla a obce, do ktorých prichádzajú dva autobusy denne – jeden ráno a jeden večer, ťažko možno očakávať teritoriálnu mobilitu pracovných síl, obyvateľstva, dochádzku z takýchto sídiel za službami, za zdravotníckymi zariadeniami či vzdelávaním. Preto je nevyhnutná neustála dopravná flexibilita, a tú je možné udržať jedine za spoluúčasti samospráv a štátu. Žiaduci prvok efektívnosti možno dosiahnuť práve združovaním obcí pri objednávaní výkonov a za pomoci štátu s cieľom zabezpečiť adekvátnu mieru intenzity dopravnej obsluhy. Presun kompetencií na VÚC v oblasti železničnej a osobnej dopravy tak možno považovať za jeden z najrizikovejších krokov po roku 2009. Tento krok by bolo potrebné prehodnotiť, pretože pokiaľ dôjde k presunu kompetencií na VÚC a pri hierarchizácii úloh, ktoré majú VÚC zabezpečiť, ako aj pri obmedzenosti finančných zdrojov je veľmi reálny predpoklad, že VÚC budú riešiť tento systém metódou hlavného článku, teda len to, čo je bezprostredne nevyhnutné, napríklad investičné stimuly na regionálnej úrovni pre investorov, ale nie udržiavanie žiaducej dopravnej obslužnosti. To je zase priamo späté s blokom, o ktorom sme hovorili z hľadiska dostupnosti zdravotníckych zariadení. Pokiaľ totiž nebude existovať dostatočná dopravná dostupnosť zariadení, ktoré budú efektívne, ale vzdialenejšie, dôjde k základnému ohrozeniu vitálnych služieb štátu voči svojim občanom. To isté predstavuje otázka výkonu štátnej a miestnej správy, otázka vzťahu občana k vzdelávaciemu systému, k možnostiam kultúrneho vyžitia a pod.

Budúce trendy v postavení, fungovaní a efektívnosti verejného sektora

Vzniká veľmi významné riziko, osobitne v krajinách strednej Európy, teda v nových členských štátoch EÚ, že v snahe o tzv. zefektívnenie verejného sektora padne za obeť plnenie zásadných vitálnych funkcií štátu voči občanom. Globalizácia kladie pred národné vlády čoraz naliehavejšie zásadnú otázku či výzvu. Akým spôsobom obstáť v globalizačnom procese konkurencie, ale zároveň udržať vitálne funkcie štátu voči vlastným občanom v globalizujúcom sa svete. Ak sa totiž ukazuje, že nielen oblasť daňových platieb, ale aj otázka príchodu a odchodu investorov je už mimo relevancie samospráv, a je na národných vládoch, akým

spôsobom bude možné udržať vitálne infraštruktúrne funkcie štátu v rámci modernej globálnej spoločnosti. Či postačí sústrediť sa len na otázku bezpečnosti občanov a otázku zdravotníctva, penzijného systému, vzdelávania a dopravy presunúť na občanov tým, že im výrazným spôsobom zvýšime ich spoluúčasť na týchto systémoch, alebo sa zbavíme úplne zodpovednosti za tieto systémy a vyhlásime napríklad aj otázku dopravnej obslužnosti výlučne za otázku jednotlivých občanov. Badať aj snahy týmto smerom, ale tu musíme upozorniť na tri zásadné skutočnosti:

1. Americký vzor v žiadnom prípade nemôže byť európskym vzorom vzhľadom na mieru osídlenia územia, ktoré je iné v Spojených štátoch a iné v Európskej únii.
2. Otázka zahustenia a koncentrácie dopravných obslužných systémov v podmienkach EÚ je na neporovnateľne vyššom – a v tomto prípade horšom – stupni ako v Spojených štátoch.
3. Možno všeobecne konštatovať, že pokiaľ sa má riešiť dostupnosť zdravotnej starostlivosti, vzdelávania, služieb štátu či municipalít voči občanom, treba brať zreteľ na celkovú veľkostnú štruktúru sídiel.

Tieto zásadné otázky bezprostredne súvisia, lebo iba väčšie sídla sú schopné objednávať si výkony dopravnej obslužnosti a reálne plniť kompetencie, ktoré vyplývajú zo Smerníc EÚ či z Charty samospráv. Treba mať na pamäti, že úvahy o presune mnohých služieb verejného sektora na občanov sú veľmi iluzórne. V súčasnosti totiž dochádza k postupnému zvyšovaniu finančnej spoluúčasti občanov v rámci penzijného systému, zdravotného poistenia, vzdelávania, dopravnej obslužnosti a pod. Nie je možné predpokladať, že občan zachová doterajší systém platenia výšky daní, a zároveň výrazným spôsobom zvýši svoju spoluúčasť, keď je evidentný výrazný nárast celkovej zadlženosti väčšiny populácie, a zároveň došlo k zmrazeniu reálnej výšky príjmov? Vnútna príjmová stratifikácia spoločnosti súčasne zužuje časť populácie, ktorá je schopná reálne sa zapojiť do spoluúčasti na finančnom zabezpečení týchto systémov, a bohužiaľ, stále väčšia časť strednej triedy sa dostáva medzi nízko-príjmové skupiny a nebude schopná takejto spoluúčasti napríklad na systéme zdravotného poistenia. Tieto vnútorné rozpory, charakteristické pre globalizujúci sa svet, sa dnes stávajú zásadným vnútorným problémom ďalšieho smerovania. Uvedený problém nevyrieši ani kapitalizačný pilier, ani úvahy o počte zdravotných poisťovní súkromného typu, ani niektoré ďalšie skutočnosti. Pritom už len veľkostná štruktúra sídiel môže byť veľkým mementom do budúcnosti. Pokiaľ naozaj nedôjde k spájaniu funkcií a vytváraniu združených sídiel, nebude možné udržať aspoň tie kompetencie, ktoré sídla dnes majú mať voči svojim občanom. Na strane druhej, ekologizácia hospodárstva zvyšuje tlak na samosprávy v záujme zvýšenia ekologického správania a samosprávy, pochopiteľne, tento tlak prenášajú na občanov. Pripomíname, že

ekologické zvýšenie tlaku na občanov sa deje aj na štátnej úrovni formou výberu ekologických daní v oblasti energetiky, dopravy, emisií atď. Ak k tomu pridáme skutočnosti, ktoré sú komunitárneho charakteru, ako sú energetické certifikáty, nehnuteľnosti, emisné kvóty na všetky typy energetických zariadení a pod., možno očakávať, že rozsah výdavkov občanov vo vzťahu k takýmto štruktúrovaným požiadavkám verejného sektora bude v najbližšej dekáde extrémne stúpať a vzhľadom na rozsah takých výziev, ako je globálne otepľovanie či globálne znečisťovanie životného prostredia, nedôjde k ich obmedzeniu na najbližšiu dekádu, ale v podstate s tým môžeme uvažovať ako s trvalým fenoménom v horizonte rádovo desiatok rokov. Z toho vyplýva, že kľúčovou otázkou verejného sektora nie je jeho redukcia, ale jeho zefektívnenie, to znamená, ako pri získaných prostriedkoch dosiahnuť podstatne vyššiu kvalitu poskytovaných služieb v rámci jednotlivých blokov verejného sektora.

V súčasnosti už možno konštatovať, že otázka zefektívnenia priamo súvisí s ďalším významným blokom, v ktorom, bohužiaľ, korupcia je najväčšia, a to je opätovne blok verejného sektora. Analýzy, ktoré vykonáva Eurostat, ale uskutočnili ich aj kriminálne orgány EÚ, ukazujú, že viac ako 25 % zdrojov používaných vo verejnom sektore sa v skutočnosti dostáva do kolotoča korupcie – pri objednávaní výkonov verejného sektora, pri realizovaní stavebných prác pre verejný sektor, ba v rámci fungovania celého verejného sektora. Otázka odstránenia korupcie a politických vplyvov vo verejnom sektore je základným a nutným predpokladom jeho zefektívnenia. V Slovenskej republike verejné obstarávanie ročne predstavuje sumu 85 – 90 mld Sk. Nehovoríme pritom o veľkých tendroch, ktoré sa týkajú PPP projektov napríklad na výstavbu diaľnic v sume prevyšujúcej 120 mld Sk. Rozsah týchto verejných obstarávaní, aj podľa analýz a skúseností Európskej únie v súvislosti s korupciou, predstavuje navyšovanie výdavkov o 20 – 30 %. Tu už skutočne možno hovoriť o plytvaní prostriedkami verejného sektora. Z toho vyplýva, že pokiaľ nedôjde k zásadnému zablokovaniu korupcie, zefektívnenie verejného sektora nemožno očakávať. Jedným z príkladov je škandinávsky model, kde rozsah korupcie a kriminality a čiernej ekonomiky v podmienkach škandinávskych ekonomík neprekračuje rádovo úroveň niekoľkých percent. Na rozdiel od toho priemer v Európskej únii je 16 – 18 %. Treba zdôrazniť, že prostriedky ušetrené v rámci verejného obstarávania a v činnosti verejného sektora zároveň umožňujú udržiavať priebežnosť penzijného systému, limitovať nutnú spoluúčasť občanov v rámci zdravotníckeho systému a pomáhajú udržiavať vysokú mieru dopravnej a vzdelávacej infraštruktúry pre celú škandinávsku spoločnosť. Z tohto hľadiska možno považovať za chybné úvahy o tom, že jediným riešením v budúcnosti je redukcia verejného sektora. Nie je to otázka redukcie, ale otázky efektívnosti. Súvisí však aj s celkovou transformáciou štátu a jeho vzťahu k občanom. Ak doteraz systém štátneho rozpočtu bol veľmi

jednoduchý, pretože to, čo sa vybralo na dani z príjmov fyzických a právnických osôb, na spotrebných daniach a DPH sa porovnávalo s rozsahom výdavkov a deficit sa kryl dlhovou službou a emitovaním štátnych cenných papierov, v budúcnosti sa ukazuje ako zásadná odpoveď na dnešnú civilizačnú otázku. Chceme spoločnosť stále viac kontrolovanú a spoločnosť, ktorá sa bude stále viac a viac zbavovať zodpovednosti za infraštruktúru spoločnosti vo vzťahu k občanovi, alebo chceme spoločnosť, ktorej základom je pomoc, podpora, ale hlavne vytvorenie reálnych šancí pre každého občana? Vzhľadom na uvedené je aj samotná pozícia štátneho rozpočtu v inej rovine. Je to rovina deľby – optimálnej deľby kompetencií medzi štátnu centrálnu hladinu rozhodovania a medzi rozhodovanie na nižších úrovniach, či už na úrovni regionálnych samospráv či miestnych samospráv. Otázkou nie je len presun kompetencií napríklad v oblasti dopravy na samosprávy, ale kľúčovou otázkou je, ako efektívne sú tieto procesy zabezpečovania dopravy. A je vôbec možné zvýšiť efektívnosť, či už na štátnej alebo na regionálnej úrovni? Samozrejme, podľa mnohých ekonómov najjednoduchším riešením je, že štát sa zbaví zodpovednosti za infraštruktúru spoločnosti, presunie ju na samosprávy a tie nech už sa s problémom vyrovnajú. Ukazuje sa, že táto téza je „cestou do pekla“. Samotné kompetencie boli napríklad v poslednej dekáde často presúvané v rámci nemeckých samospráv. Ich výsledkom však je celkový rozsah zadlženosti municipalít v Nemecku, ktorý dnes predstavuje sumu vyššiu ako 140 mld eur. Pritom ide o dlh vzniknutý len v rámci jednej dekády. Pre nové členské štáty, teda krajiny strednej Európy pritom bolo typické, že dochádzalo napríklad v Česku, v Poľsku a v Maďarsku k presunu kompetencií na samosprávy, avšak nie v takom veľkom rozsahu ako na Slovensku, a hlavne, vždy dochádzalo k postupnému sekvenčnému presunu kompetencií aj vo väzbe na vyriešenie priebežného financovania dlhu, ktorý bol spojený s danou kompetenciou. Na Slovensku došlo k presunu kompetencií v značnej miere bez akéhokoľvek riešenia dlhov, ktoré boli spojené s týmito kompetenciami z minulosti. Ved' len modernizačný dlh sústavy základných a stredných škôl prevyšuje sumu 8 mld Sk. Dnes za tieto školy zodpovedajú samosprávy na miestnej a regionálnej úrovni, ale o riešení dlhu sa už nehovorí. Samozrejme, občas sa niečo uvoľní z finančnej rozpočtovej rezervy vlády Slovenskej republiky, avšak principiálne riešenie prostriedkov to nie je. Omnoho väčším problémom je riešenie environmentálnych záťaží. Málokto si uvedomuje, že v roku 2015 uplynie prechodné obdobie a potom už samosprávy v plnom rozsahu zodpovedajú za všetky čierne skládky a všetky environmentálne záťaže, napríklad skládky životu nebezpečných odpadov, ktoré neboli dôsledkom len činnosti poľnohospodárskych družstiev, ale v značnej miere aj priemyselných podnikov, ktoré tu zostali aj z bývalého režimu, aj po hospodárskych podnikoch, ktoré zanikli a pod. Pritom – vzhľadom

na výšku pokút, ktoré vyplývajú z poškodzovania životného prostredia – možno očakávať lavínovitý blok súdnych sporov občanov so samosprávami s vymedzením vysokých penále a postihov, ktoré budú samosprávy postihovať tak, ako štát postihuje samosprávy v 15 starých členských štátoch EÚ. V tejto súvislosti sa otázka takých smerníc, ako je REACH či environmentálna zodpovednosť za škody, stáva mimoriadne ťažkou nočnou morou pre veľkú časť samospráv. K tomu pristupuje celý rad ďalších úloh, ktoré budú musieť samosprávy realizovať, napríklad otázka separovaného zberu po roku 2010, ako aj činností vyplývajúcich z mnohých ďalších kompetencií, ktoré samosprávy budú musieť zo zákona vykonávať nie v dôsledku presunu kompetencií v rámci národných štátov, ale najmä kompetencií daných komunitárnymi normami EÚ. Štruktúrovanie verejného sektora sa takto dostáva do novej roviny. Ide o zabezpečenie funkčnej infraštruktúry spoločnosti a funkčnej infraštruktúry občana. Je úplne jedno, ktorá inštitúcia, akým spôsobom a na ktorej úrovni túto infraštruktúru zabezpečuje, kľúčovou otázkou je dostupnosť pre občana a efektívnosť tohto segmentu infraštruktúry. Pri všetkých činnostiach, ako je obrana, bezpečnosť či ochrana až po oblasť vzdelávania, zdravotníctva sa kľúčovou otázkou stáva nájdenie optimálnej hladiny zabezpečovania, nákladovosti, dostupnosti a funkčnosti systému. Ide o vnútorne prepletený blok problémov, ktorý nie je možné riešiť mechanickým presunom kompetencií z jednej časti verejného sektora na druhú, ale iba za spoluúčasti všetkých štyroch častí verejného sektora navzájom a vo vzájomnej zhode a spolupráci. V oblasti vzdelávania je to nielen graduálna príprava, ale predovšetkým rozbehnutie celoživotného vzdelávania súvisiaceho s celkovou profesnou flexibilitou, a najmä s novými informačnými nárokmi celej spoločnosti. Úvahy o tom, že postačí graduálny systém a budovanie znalostnej spoločnosti, sú nepochopením podstaty. Podstatou znalostnej spoločnosti je celoživotný proces učenia sa a práce s informáciami. A na tomto procese sa musia podieľať jedine vzdelávacie zariadenia, ktoré majú adekvátne vzdelávacie priestory, pedagogických pracovníkov i možnosti a skúsenosti so vzdelávaním.

Otázka zdravotníctva či penzijného systému nie je mysliteľná bez riešenia a spolupráce so štátnym rozpočtom i s municipalitami. Na strane druhej, dopravnú obslužnosť nie je možné riešiť v kompetencii samospráv bez rozsiahlej spoluúčasti štátu. Vzhľadom na to sa mení podstata a zameranie činnosti jednotlivých častí verejného sektora. Ak doteraz základným cieľom zdravotníctva bolo liečiť klinický stav, ktorý už nastal, v budúcnosti sa rozhodujúcou stáva sústava programov prevencie a predchádzania ochoreniam a vzniku klinických problémov. Systém zdravotnej dostupnosti, ale pri kvalitnej a nákladovo prijateľnej miere zdravotníckych úkonov je takisto rozhodujúcou výzvou. Nejde len o dostupnosť rýchlej zdravotníckej pomoci do 10 či 15 minút, ale je to aj otázka dostatočne vysokej miery efektívnosti

a kvality medicínskych výkonov, podmienenej celkovým technickým vybavením. A samozrejme, je to aj otázka penzijného systému a sociálnej politiky, pretože sociálnu politiku nemožno zužovať na systém 71 poskytovaných dávok či zabezpečenie prostriedkov na vykrytie deficitu penzijného systému. Ukazuje sa totiž, že tak ako sa predlžuje dôchodkový i pracovný vek, v budúcnosti možno očakávať, že jednou z kľúčových úloh bude zvýšenie ekonomickej aktivity pracujúcich v poproduktívnom veku. Má to nielen rozmer Lisabonskej stratégie, ktorá predpokladá výrazné navýšenie pracovných aktivít ľudí v poproduktívnom veku, ale znamená to, že kým priebežný či kapitalizačný pilier neposkytujú dostatočnú mieru istoty pre prevažnú väčšinu staršej populácie, rozvinutie pracovných aktivít a spoluúčasti tejto skupiny občanov na dlhodobom pracovnom procese poskytuje aj možnosti navýšenia príjmov v dôchodkovom veku, ale, čo je veľmi dôležité, stáva sa aj významným fenoménom efektívnosti spoločnosti a ešte významnejším fenoménom skutočnosti, že starší občania majú pocit potrebnosti, ich život je podstatne úspešnejší a menej zaťažovaný zdravotnými problémami, ako keď sú braní len ako nechcený „príviesok“ spoločnosti. Pokiaľ by táto skupina ľudí tvorila len niekoľko percent z populácie, je možné voliť toto nehumánne riešenie. V situácii, keď vo väčšine krajín budú ľudia v poproduktívnom veku predstavovať viac ako 20 % populácie, v niektorých krajinách až 30 %, z psychologického, ekonomického, ale aj humánneho spoločenského hľadiska nie je možné túto doteraz platnú tézu udržiavať. Takisto nie je možné dívať sa na ľudí v poproduktívnom veku ako na trvalých pohlcovateľov prostriedkov bez generovania akéhokoľvek rastu spoločnosti. Veď počet ľudí v poproduktívnom veku z hľadiska spotreby predstavuje viac ako 40 %. Zároveň sú to ľudia, ktorí majú svoje relatívne konzervatívne prístupy k spotrebe a pre veľkú časť korporácií vytvárajú najstabilnejšiu časť spotreby. So zreteľom na to sú teda diskusie o zbytočnosti, neproduktívnosti a nákladovosti zvýšeného podielu ľudí v poproduktívnom veku skôr nepochopením tohto vývoja. Ak myslíme vážne tézu globalizovanej spoločnosti, tézu harmonizácie ekonomického a ľudského, humánneho rozvoja, ako aj tézu o znalostnej a informačnej spoločnosti, tak musíme zdôrazniť, že táto spoločnosť sa netýka len novonastupujúcej mladej generácie, ale týka sa celej spoločnosti. V tom spočíva jadro nového pohľadu na verejný sektor a v tom spočíva aj nevyhnutnosť nových prístupov k využívaniu prostriedkov, ich získavaniu, ale aj efektívnemu. Koniec koncov, verejný sektor v ľudskej histórii vždy bol stabilizujúcim fenoménom v rámci oscilácií hospodárskych a politických cyklov. Z tohto hľadiska teda verejný sektor je kľúčový predpoklad toho, aby sa naozaj rozvinula znalostná spoločnosť, aby sa využili všetky potenciálne zdroje spoločnosti, a aby sa humanizovala ekonomika v tom kontexte a zmysle, ako sme hovorili už v predchádzajúcich častiach.

7. VÍZIA PRIESTOROVÉHO (REGIONÁLNEHO A ÚZEMNÉHO) ROZVOJA

Kvalita života, ako globálny cieľ tejto Vízie, sa koniec koncov bude formovať v konkrétnom priestorovom prostredí Slovenska. Všetky globálne procesy a odvetvovo komponované vízie a stratégie SR formulované v predchádzajúcich častiach budú aj priestorovo podmienené. Cieľom „*Vízie regionálneho a územného rozvoja do roku 2030*“ je napomôcť to, aby obyvatelia Slovenska – žijúci v územných jednotkách vhodne administratívno-správne usporiadaných – dosiahli takú **kvalitu života**, ktorá prostredníctvom aktívnej adaptácie priestorových štruktúr na prebiehajúce zmeny vnútorného i vonkajšieho prostredia, ako aj rozpracovanie koncepcií, prostredníctvom ktorých sa v jednotlivých priestorových častiach budú utvárať podmienky na presadzovanie sil ústretových voči poznatkom a inováciám, rieši dlhodobé odstraňovanie neopodstatnených regionálnych disparít. Predpokladom realizácie týchto cieľov sú aj adekvátne zmeny v regionálnej a lokálnej hladine verejného sektora a verejnej správy.

V tomto kontexte je potrebné zmierniť a postupne eliminovať najmä narastanie západových disparít a prejsť k riešeniu ich ekonomických, sociálnych a politicko-sociálnych dôsledkov. Bude potrebné harmonizovať niekoľko (často protichodných) procesov: koncentračné trendy inovačných a technologických zmien, vyrovnávanie sociálneho blahobytu medzi regiónmi, riešenie marginalizácie vidieckeho priestoru, územné a sídelné konzekvencie, ako aj rôznorodosť záujmov aktérov regionálneho rozvoja. Ukazuje sa aj potreba previazať víziu na zmeny vo verejnej správe na regionálnej a lokálnej úrovni, jej *efektívne a transparentné a nekorupčné* fungovanie.

Priestorový rozvoj SR preto skúmame v troch navzájom prepojených okruhoch: víziu regionálneho rozvoja, víziu územnej (sídelnej) štruktúry slovenskej spoločnosti a vízia zmien v regionálnej a lokálnej verejnej správe.

7.1. Vízia regionálneho rozvoja do roku 2030

Aký regionálny rozvoj? Hľadanie spoločných cieľov

Ciele rozvoja regiónov SR vychádzajú z ekonomických, zo sociálnych, z environmentálnych, politických a kultúrnych cieľov a trendov, ktoré sú rozpracované v jednotlivých častiach Vízie, a môžeme ich formulovať nasledovne:

Budovať taký ekonomický a sociálny systém, ktorý podporí schopnosti regiónov prilákať a udržať úspešné firmy, pri súčasnom udržaní stabilnej alebo rastúcej miery kvality života obyvateľov regiónu. V tomto systéme nebudú vznikať dlhodobo zaostávajúce regióny, v ktorých

by pretrvával ekonomický a sociálny úpadok. Ekonomický rast regiónov nebude limitovať ich budúce šance, bude v súlade s princípmi trvalo udržateľného rozvoja. Rozvoj regiónov by mal prispievať k optimálnej výkonnosti štátu ako celku, v jeho ekonomickej, sociálnej a environmentálnej dimenzii. Rastúca participácia obyvateľstva a medziregionálna solidarita rozvoja SR ako celku by mali viesť v období vízie k tomu, aby regióny SR dosiahli sociálno-ekonomickú úroveň, keď ani jeden z nich nebude možné označiť za zaostávajúci a nemusí byť predmetom podpornej politiky EÚ podľa súčasných kritérií (75 % HDP priemeru EÚ).

Vývoj ekonomiky Slovenska z industriálnej etapy na postindustriálnu nebude rovnomerný v priestore a čase, súčasne bude pretrvávajúť/doznievať industriálna etapa rozvoja doteraz zaostávajúcích regiónov, prípadne regiónov prechádzajúcich štruktúrnymi zmenami, a môžeme očakávať aj rýchlejší rozvoj poznatkovej ekonomiky, hlavne v bratislavskom regióne. Dosiahnutie želaného stavu vyžaduje *schopnosť rozvoja* endogénnych kapacít regiónov *a prispôsobovania* ich socioekonomickej štruktúry (adaptačnej schopnosti jednotlivcov, firiem a verejnej správy na meniace sa trhové podmienky). Okrem schopnosti prispôsobovania sa ekonomickým, technologickým a sociálnym zmenám bude významnou potrebou schopnosť *tieto zmeny aj predvídať* a v určitej miere ich *aj cielene usmerňovať*.

Stálou prioritou je podpora podnikania a konkurencie smerom k zlepšovaniu produkčnej štruktúry regiónov, predvídanie štruktúrnych kríz

Vysoká miera prieniku zahraničného kapitálu a otvorenosť ekonomiky prinášajú vysokú citlivosť regiónov na vývoj globálneho dopytu. Rastúca mobilita produkčných faktorov zvyšuje riziko štruktúrnych zmien, regióny budú neustále vystavované prílevu a odlevu investícií a s tým spojenými zmenami v produkčnej štruktúre. Manévrovací priestor regionálnej podpory a jej vplyv môže byť preto veľmi obmedzený a otvoreným problémom zostáva tzv. externá kontrola regiónu.¹ Ekonomický rast bratislavského regiónu bude založený na sektore služieb podnikom medzinárodného charakteru. Spolu s verejnou podporou výskumných aktivít sa dokáže zapojiť do nadnárodných výskumných sietí, čo prispeje k príchodu investorov zameraných na výskumné aktivity. Nevyhnutnou podmienkou bude podpora poznatkovo náročných služieb podnikateľom (*KIBS – Knowledge Intensive Business Services*), ako sú konzultačné firmy, technologické poradenstvo, výskum a vývoj, softvér a informačné technológie, reklama a trhové služby. Bratislava spolu s Viedňou vytvorí silný metropolitný región, ktorý sa zaradí k najdynamickejším regiónom Európy. Regióny západného Slovenska sa postupne

¹ Ide o stav, keď rozhodovanie o strategických otázkach rozvoja regiónu (týkajúce sa napr. zamestnanosti, investícií a pod.) sa uskutočňujú v mimoregionálnych (často zahraničných) centráloch podnikov bez zainteresovania regionálnych aktérov.

špecializujú na priemyselné sektory s vyššou pridanou hodnotou, pričom kaskádovitý efekt šírenia rozvoja sa prejaví aj v raste sektora služieb tak pre potreby vlastného regiónu, ako aj bratislavského regiónu. Bratislavský región tak vytvorí podmienky na udržanie kvalifikovaných pracovných síl, ktoré nebudú odchádzať do zahraničia. Prílev investícií s vyššou pridanou hodnotou otvorí výrazne väčší priestor na zapojenie domácich podnikov do medzinárodných sietí, a to najmä v regiónoch západného a severného Slovenska. Veľkú časť podporných programov je preto potrebné orientovať na napojenie slovenských podnikov na prichádzajúce a etablované zahraničné investície. Ide najmä o podporu subdodávateľských programov a podporu rozvoja klastrov. Výsledkom bude prvotný nárast rozdielov medzi jednotlivými krajmi ako následok posunu bratislavského regiónu smerom k vyspelým regiónom EÚ. Odstraňovanie západo-východných disparít a postupná konvergencia regiónov stredného a východného Slovenska budú založené na vytvorení silných ekonomických centier regiónov, ktoré budú ťahúňom pre celý región. Následným šírením poznatkov, inovácií a vytváraním dodatočných potrieb sa tento rozvoj „rozšíri“ aj do ich zázemia. Odlev investícií s nízkou pridanou hodnotou (resp. celková nízka konkurencieschopnosť regiónov v tomto segmente) bude kompenzovaný prílevom investícií s vyššou pridanou hodnotou alebo schopnosťou domácich podnikov vhodne rozvíjať a lokalizovať vlastné závody. Regióny musia koncentrovať svoje aktivity na dosiahnutie konkurenčnej výhody, ktorá bude relevantná aspoň v stredoeurópskom priestore.

Rozvoj cestovného ruchu vo vidieckych oblastiach umožní naplno využiť ich prírodný potenciál a nahradiť rozvojové impulzy (najmä v oblasti zamestnanosti) výrobných podnikov s nízkou pridanou hodnotou. Zmena životného štýlu prinesie intenzívnejší rozvoj cestovného ruchu, budú sa tvoriť hlavne veľkokapacitné strediská týždenného cestovného ruchu. Vzhľadom na klimatické zmeny budú regióny najmä stredného Slovenska musieť prispôbiť ponuku služieb, projekty zimných športových centier sú v dlhodobom horizonte ohrozené (klimatické zmeny). Geografická koncentrácia priemyslu (Považie, Horná Nitra, Žiarska kotlina...) a obyvateľstva (Bratislava, Košice) bude narážať na kapacity životného prostredia. Treba dôsledne rešpektovať požiadavky zabezpečujúce dlhodobé využívanie krajiny a prírodných zdrojov, najmä prostredníctvom územného plánovania ako nástroja na zvyšovanie environmentálnej a ekologickej kvality krajiny.

Závislosť regiónu od veľkých zahraničných firiem (vysoká zamestnanosť) prináša riziko zníženia dynamiky rozvoja regionálneho segmentu MSP, v regiónoch s prevahou veľkých firiem je zvyčajne intenzita podnikania nižšia. Veľkú časť podporných programov MSP treba orientovať na napojenie slovenských podnikov na prichádzajúce a etablované zahraničné investície. Ide najmä o podporu subdodávateľských programov a *podporu rozvoja klastrových iniciatív*.

Ťahúňom tvorby nových poznatkov a inovácií v regiónoch budú veľké mestá, kritická bude výskumná excelencia a budovanie interaktívnych systémov

Hlavnou prioritou je vytváranie regionálnych inovačných systémov, ktoré sú charakteristické existenciou systémových väzieb medzi zdrojmi produkcie poznatkov (univerzity, výskumné organizácie), sprostredkovateľmi (vládne a súkromné inovačné služby) a firmami (veľkými aj malými) a vysokou mierou ich vzájomnej interakcie.² Regionálna a lokálna vláda je kľúčovou iniciačnou a koordinačnou jednotkou, ktorá môže aktívne vstupovať do podpory vytvárania sietí, budovania inovačnej infraštruktúry a strategického usmerňovania rozvoja.

Celková inovačná zaostalosť ekonomiky si vynucuje podporu rozvinutých centier, ktoré majú najlepšie kapacity potrebné k rastu založenému na poznatkoch. Prílišná tematická, ako aj geografická rozdrobenosť by znamenala riziko nedosiahnutia kritickej masy zmien. Aby bratislavský región mohol dosiahnuť stav poznatkovo intenzívneho regiónu, bude to vyžadovať masívnu verejnú podporu rozvoja špecializovaných, medzinárodne akceptovaných výskumných centier, ktoré budú prítiažlivé pre príchod výskumne orientovaných investícií, alebo dokážu sami generovať súkromné iniciatívy vo výskume. Špecifickou výzvou bude podporovať taký výskumný profil, ktorý bude komplementárny viedenskému regiónu. Okrem podpory výskumu sa dynamika rozvoja inovácií zvýši budovaním vedecko-technických parkov a inovačnej infraštruktúry (technologické centrá, inkubátory, centrá kompetencie a pod.), koncentrovanej najmä v blízkosti terajších výskumných kapacít (najmä Bratislava, Trenčín, Žilina, Košice). Podpora vidieckych a periférnych regiónov sa zameria na rozvoj potenciálnych klastrov, prilákanie inovatívnych firiem, zriaďovanie pobočiek výskumných centier a budovanie vzťahov s firmami a poznatkovými inštitúciami aj v iných regiónoch, ktoré môžu priniesť nové inovatívne impulzy.

Rozvoj informačnej a telekomunikačnej infraštruktúry posilňuje integráciu marginalizovaných skupín a periférnych regiónov, pre komunikáciu už prakticky nebude vzdialenosť zohrávať dôležitú úlohu. Využívanie IKT a ich príspevok k rozvoju však bude determinovaný informačnou gramotnosťou obyvateľstva, ktorá môže vytvárať novú digitálnu priepasť, čo hrozí najmä vo vidieckych oblastiach stredného a východného Slovenska.

Posilňovanie vnútroregionálnych väzieb, odstraňovanie hrozby „duálnej“ ekonomiky a ustrnutia prostredníctvom tvorby sietí a budovaním inštitúcií

Vysoká penetrácia zahraničných firiem najmä v západnej časti Slovenska na jednej strane zvýšila výkonnosť regionálnych ekonomík, ale priniesla problém s tzv. duálnou ekonomikou,

² Dôležitosť regionálnych inovačných systémov a regionálneho procesu učenia sa vyzdvihujú najmä práce Braczyk et al. (1998), Cooke (2000), Maskell et al. (1998), Florida (2000), Todling (2000), Fischer (2001).

kde existujú vedľa seba relatívne nezávislé segmenty zahraničných a domácich firiem. Na udržanie investícií v regióne je potrebné posilňovať ekonomické väzby medzi nimi, pričom domáce firmy by mali prenikať do výroby a služieb s vyššou pridanou hodnotou v rámci tzv. hodnototvorného reťazca. Preto je potrebné podporovať spoločné aktivity firiem (lokálnych a nadnárodných, napríklad podporou asociácií, klastrových iniciatív) i firiem a regionálnych inštitúcií (odborných škôl, univerzít, združení a komôr, verejných inštitúcií...). Najmä v priemyselných regiónoch ekonomického jadra (ako napr. trenčiansky, žilinský), ktoré sa zameriavajú na štandardizovanú produkciu, bude neustále posilňovanie intenzity a flexibility regionálnych sietí, a takisto posilňovanie mimoregionálnych kontaktov (napr. vo vede) pre ďalší rozvoj nevyhnutné.

Okrem tvorby medzifiremných sietí bude významným prvkom zvyšovanie množstva a vplyvu inštitúcií v regióne, ktorými sú firmy, úrady, obchodné komory a iné podnikateľské asociácie, finančné inštitúcie, rozvojové agentúry, odbory, výskumné a inovačné centrá, rôzne záujmové združenia a pod. Zatiaľ čo v regiónoch ekonomického jadra bude takéto zahusťovanie (teda budovanie inštitúcií a vytváranie väzieb) ťahané trhom, vo vidieckom priestore bude vyžadovať intervencie verejného sektora.

Pracovná sila sa môže stať hlavným motorom rozvoja regiónov, ale aj jeho zásadnou bariérou. Hlavným cieľom je zvýšenie adaptability pracovnej sily na nové potreby

Smerovanie k poznatkovo založenej spoločnosti bude mať vplyv na zvýšenie rozdielov medzi skupinami, ktoré sú schopné vytvoriť, prijať a využiť nové poznatky, a tými, ktorým takéto schopnosti chýbajú. Štruktúrne zmeny v ekonomike vyvolávajú tlak na trh práce, dopyt po pracovnej sile je koncentrovaný najmä v západnej časti SR a expanzia niektorých odvetví (automobilový, elektrotechnický) naráža na regionálne nedostatky zručnej pracovnej sily.

Vzhľadom na tieto potreby regionálnych ekonomík bude dôležité v prvej etape do roku 2015 podporiť dostupnosť pracovnej sily so stredným odborným vzdelaním, najmä technického charakteru. Tento proces musí byť podporený zmenou štruktúry odborného školstva; nové priemyselné odvetvia vytvárajú predpoklady na vznik nových študijných odborov tak v učilištiach, ako aj na stredných a vysokých školách. To všetko má silný regionálny rozmer. Adaptabilita pracovnej sily vyžaduje zlepšiť možnosti celoživotného vzdelávania v jednotlivých regiónoch Slovenska. Geografický nesúlad medzi dopytom po pracovnej sile koncentrovanej v západnej časti SR a voľnou pracovnou silou v košickom a prešovskom regióne vyústí do rastúcich migračných pohybov, ktoré budú podmienené najmä flexibilným trhom bývania. Medziregionálna migrácia bude naďalej prevažovať smerom do metropolitného regiónu

Bratislavy a regiónu západného Slovenska, a v týchto regiónoch dosiahne čistá miera migrácie pozitívne hodnoty. Región stredného Slovenska a východného Slovenska bude vykazovať negatívne hodnoty čistej migrácie.

Rastom HDP, príchodom investorov a rozvojom ekonomiky dochádza k poklesu nezamestnanosti, čím sa ponuka pracovnej sily v mnohých, najmä zaostalých regiónoch redukuje na pracovníkov, ktorí sú nezamestnateľní. Výrazný populačný nárast rómskeho etnika lokálne koncentrovaný na východe SR, ktorý nebude prepojený s intenzívnou snahou o začlenenie (inklúziu) tohto etnika do fungovania spoločnosti, môže spôsobiť výrazné problémy najmä zaostávajúcim regiónom SR. Bude potrebné venovať zvýšenú pozornosť ich vzdelávaniu, podpore mobility pracovnej sily, migrácii pracovnej sily a opatreniam na zabezpečenie návratu pracovnej sily, ktorá odišla do zahraničia. Potreby pracovnej sily bude do roku 2010 dopĺňať hlavne prirodzený prírastok obyvateľstva, ktorý po roku 2010 bude zvýšenou mierou kompenzovaný kladným migračným saldóm. Očakáva sa aj výraznejšia migrácia, resp. dovoz lacnej pracovnej sily zo zahraničia do regiónov s rastúcim nedostatkom pracovnej sily. Výzvou je zamerať sa na návrat vysokokvalifikovanej pracovnej sily zo zahraničia domov (napr. informatikov pracujúcich v odvetví IKT), ktorá by mohla priniesť potrebný inovačný impulz regiónom.

Regionálny rozvoj vychádza z endogénneho princípu, je participatívny, založený na strategickom usmerňovaní, hľadani a podpore nových smerov rozvoja. Forma a do veľkej miery aj obsah regionálnej podpory sú determinované kohéznu politikou EÚ

Forma regionálnej politiky a podpory regionálneho rozvoja a jej finančné zabezpečenie sú determinované európskou kohéznu politikou. Do roku 2013 sa významná časť politiky strategického usmerňovania politiky tvorí a jej rozhodnutia sa prijímajú na národnej úrovni. Obsahová orientácia stratégie nasleduje a je pevne zviazaná s európskymi prioritami, najmä Lisabonskou stratégiou.

Tvoriaca sa nová ekonomická štruktúra regiónov (nové odvetvia, nové firmy s novými trhmi...), ktorú ovplyvňujú hlavne veľké investičné akcie, je slabo koordinovaná, často iba ex post. Hoci regióny (ale aj obce) disponujú kompetenciami v strategickom usmerňovaní svojho budúceho rozvoja, miera reálnej využiteľnosti bola veľmi nízka, jednou z dôležitých výziev bude budovanie kultúry strategického usmerňovania rozvoja. Z hľadiska administratívnych kapacít to bude vyžadovať väčšiu autonómnosť (aj finančnú) samotných regiónov, ktorá je teda podmienená decentralizáciou. Participácia regionálnych aktérov bude kľúčová, regionálny rozvoj sa musí uskutočňovať nie pre zúčastnených, ale s ich pomocou. Regióny musia neustále uskutočňovať regionálny *benchmarking*, ktorý môže pomôcť k určeniu regionálnych

konkurenčných výhod a slabých stránok a tak definovať základné strategické smerovanie do budúcnosti. Takéto spoločné aktivity môžu pomôcť zmobilizovať a definovať záujmy kľúčových hráčov a skupín v regionálnej ekonomike.

Podpora rozvoja môže smerovať na jednej strane k podpore tradičných odvetví, ktoré môžu dlhodobo udržiavať zamestnanosť a zodpovedajúcu mieru ekonomického rastu. Tieto odvetvia profitujú z určitého imidžu regiónu, ktorý sa dlhodobo tvoril a má podobu „ochranej známky“ regiónu (príkladom môže byť lesníctvo v Škandinávii, vinársky priemysel v Bordeaux, textilný v severnom Taliansku a pod.), a takisto zo štandardizácie výroby. Pre regióny západného Slovenska to znamená najmä potenciál v oblasti automobilového a strojárskoho priemyslu, pre regióny stredného Slovenska najmä v oblasti drevospracujúceho priemyslu, priemyslu na báze silikátov a cestovného ruchu, pre regióny východného Slovenska je to najmä metalurgia. Treba poznamenať, že pre regióny to predstavuje prvotné východisko, na základe ktorého majú možnosť tvorby špecializovaných konkurenčných výhod v nadväzujúcich odvetviach. Na druhej strane sa podpora bude sústreďovať na realizovanie ofenzívnej rozvojovej stratégie podpory výskumu v progresívnych sektoroch, ako sú IKT, biotechnológie, nanotechnológie; tento smer je determinovaný fungujúcimi inovačnými systémami. Avšak podobne ako pri stratégii „vyberanie víťazov“, aj v tomto prípade je ťažké dopredu odhadnúť, ktoré ekonomické aktivity budú motorom ďalšieho rozvoja regiónov. Politika by mala okrem ekonomického a sociálneho rozvoja smerovať aj k podpore funkčných prepojení, ako je napríklad vytváranie siete miest, alebo podpora vzťahov mesto – vidiek (napr. regionálna politika Holandska môže byť príkladom takéhoto postupu).

Nevyhnutnou podmienkou úspešnosti realizácie regionálnej podpory a dosiahnutia želaného efektu je na jednej strane transparentná podpora, založená na transparentnosti rozhodovania a kontrole postupov. Na druhej strane je potrebné budovať kultúru hodnotenia dôsledkov realizovaných intervencií, ktorej cieľom bude zlepšiť efektivitu vynakladaných prostriedkov a dosahovanie neustáleho zlepšovania strategického plánovania a realizácie podpory.

Sociálna súdržnosť a riešenie regionálnych disparít bude zamerané na zabezpečenie zamestnanosti a na inklúziu marginalizovaných skupín

Forma realizácie regionálnej politiky je vždy špecifická vzhľadom na tradíciu a hodnoty spoločnosti a je jedinečná, rieši špecifické problémy jednotlivých regiónov, a preto nie je možné jednoducho kopírovať úspešné príklady iných regiónov (krajín). Treba si uvedomiť, že určitá miera regionálnych rozdielov je prirodzená a vyplýva z existujúcich rozdielov vo vybavenosti regiónov výrobnými faktormi a ich ekonomickou štruktúrou, ako aj výhod koncentrácie

ekonomických aktivít v priestore, dostupnosťou a polohou. Tieto procesy vyúsťujú aj do prirodzených a pretrvávajúcich rozdielov v sociálnej úrovni obyvateľov.

Napriek určitej prirodzenej (opodstatnenej) miere medziregionálnych rozdielov, jednou z hlavných priorít regionálnej podpory je udržanie a zvyšovanie kvality života v regiónoch. Zvyšovanie ekonomickej výkonnosti a tempa rastu nie je vždy spojené so zvyšovaním kvality života, okrem toho zvyšovanie kvality života na národnej úrovni má často výrazné regionálne diferencie.³ Lokálna a regionálna vláda je dôležitým aktérom, ktorý zabezpečuje verejnú podporu v oblastiach, ktoré priamo súvisia s kvalitou života, napríklad podpora vzdelávania, zdravia, sociálna pomoc a pod.

Hodnoty spoločnosti sú konzervatívne, silno orientované na solidaritu a rovnosť, ich vnímanie sa v budúcnosti posilní smerom k sociálnej inklúzii ohrozených skupín. Bude sa hľadať vyvážený prístup medzi *princípom solidarity a princípom konkurencieschopnosti*, presunie sa význam od vyrovnávania disparít medzi regiónmi smerom k *redukovaniu vnútroregionálnych rozdielov*, zameraných hlavne na sociálnu stabilitu, sociálnu inklúziu a redukcii negatívnych sociálnych javov. Regionálne sociálno-ekonomické napätia môžu byť spôsobené regionálnym rozložením marginalizovaných skupín, najmä rómskej menšiny. Významným sociálnym cieľom bude udržanie zamestnanosti, ktorá okrem funkcie zabezpečenia príjmov plní aj cieľ rozvoja osobnosti.

Vo verejnej sociálnej infraštruktúre sa bude v ďalšom rozvoji z pohľadu verejnej správy brať zreteľ predovšetkým na oblasť školstva a zariadení sociálnej starostlivosti. Ostatné oblasti sociálnej infraštruktúry bude rozvíjať komerčný sektor. Určitú výnimku v tomto smere tvorí bývanie, kde popri komerčných aktivitách je nevyhnutný aj vstup verejnej správy na všetkých úrovniach, a to najmä z pohľadu podpory sociálne slabších skupín obyvateľstva. Túto oblasť bude potrebné riešiť individuálne, podľa situácie v jednotlivých regionálnych celkoch a obciach. V oblasti školstva budú nároky na rozvoj školskej infraštruktúry závisieť od očakávaného vývoja obyvateľstva a jeho štruktúry. Podľa *Prognózy vývoja obyvateľstva v okresoch SR do roku 2025*⁴ sa k roku 2020 očakáva mierny nárast detí v predškolskom veku a pokles detí vo veku, ktoré budú navštevovať základné a stredné školy. Na základe toho bude v najbližšom období potrebné venovať pozornosť rozvoju materských škôl, a to predovšetkým v Prešovskom a Košickom kraji, zatiaľ čo kapacita základných a stredných škôl bude takmer vo všetkých regiónoch oproti súčasnému stavu všade nedostatočne využívaná. Výnimku pri

³ Ako ukazujú niektoré štúdie, napríklad Atkinson et al. (2002), Stewart (2002), kvalita života by sa mala merať na regionálnej úrovni a mala by byť syntézou viacerých ukazovateľov (nielen napr. miery nezamestnanosti).

⁴ Výskumné demografické centrum pri INFOSTAT-e, november 2002.

stredných školách tvorí Prešovský, a sčasti aj Košický kraj, kde sa očakáva mierny nárast detí vo veku pre túto skupinu škôl.

Pri uvažovaných trendoch vývoja populácie sa ukazuje, že počet chýbajúcich zariadení sociálnej infraštruktúry všetkých druhov je alarmujúci vo všetkých krajoch. Posilniť by sa malo multifunkčné využívanie vytváraných zariadení sociálnej starostlivosti, predovšetkým vo väčších obciach (s viac ako 5 000 obyvateľmi), ktoré potom ako centrá môžu zabezpečovať potreby pre obce v ich zázemí.

7.2. Zmeny v územnej (sídelnej) štruktúre slovenskej spoločnosti

Vízia vývoja faktorov vplývajúcich na územný (sídelný) rozvoj v SR – európska a transformačná dimenzia zmien

Vonkajšie podmienky územného rozvoja v SR budú ovplyvňované predovšetkým vývojom v EÚ, ktorý je z pohľadu budúceho vývoja charakterizovaný v dokumentoch *Stav územia a perspektívy územného rozvoja EÚ*⁵ a *Územná agenda európskej únie – smerom ku konkurencieschopnejšej a udržateľnej Európe rôznorodých regiónov*⁶. V uvedených dokumentoch na koordináciu územného rozvoja členské štáty EÚ prijali politické línie, ktorými sú: 1. *vyrovnaný polycentrický systém miest s novým chápaním vzťahu mesta a vidieka*; 2. *rovnomerný prístup k infraštruktúram a vedomostiam* a 3. *udržateľný rozvoj a ochrana prírodného a kultúrneho dedičstva*.

Vo väzbe na uvedené dokumenty, základnou prioritou územného (sídelného) rozvoja na Slovensku v krátkodobom i dlhodobom časovom horizonte bude udržateľné zabezpečenie kvality života v jeho troch prioritách – ekologickej, sociálnej a ekonomickej. Územie sídiel rámcuje životné aktivity obyvateľstva a tým determinuje kvalitu ich života. Podmienky formované územným rozvojom majú vplyv na kvalitu životného prostredia ako predpokladu zdravia obyvateľstva, na dostupnosť bývania, dostupnosť vzdelania, služieb a práce, sociálnu rovnosť, bezpečnosť, ako i na náklady obyvateľov žijúcich v sídlach.

Dôležité rámcové podmienky územného rozvoja sa zásadne zmenia prechodom od industriálnej na postindustriálnu informačnú spoločnosť. Procesy globalizácie a dynamizácie vývoja, rozvoj informačných a telekomunikačných technológií, nárast mobility obyvateľstva ako aj zmeny spôsobu života a hodnotových systémov ovplyvnia zmeny v procesoch vplývajúcich na vývoj osídlenia.

⁵ The Territorial State and Perspectives of the European Union, Espoo, Finland, november 2006.

⁶ Territorial Agenda of the European Union – Towards a More Competitive and Sustainable Europe of Diverse Regions, agreed on the occasion of the Informal Ministerial Meeting on Urban Development and Territorial Cohesion, Lipzig 24. – 25. mája 2007.

Rozvoj informačnej spoločnosti a zmeny hodnotových systémov vo vzťahu k územnému rozvoju ako rámcu pre kvalitu života prinesú zvýšený migračný tlak na priestory ponúkajúce lepšie podmienky pre život a budú vplývať aj na zrýchlenie procesov kvalitatívneho vývoja systému osídlenia, predovšetkým nastanú zmeny v delbe funkcií medzi jednotlivými sídlami.

Zmeny v štáte a spoločnosti budú mať vplyv na postavenie a úlohy *aktérov* tohto vývoja. Pri rastúcom význame samosprávnosti regiónov a obcí, s uprednostňovaným kooperatívnym prístupom a zapájaním verejnosti do rozhodovacieho procesu, s rozvinutou spolupracou verejného a súkromného sektora bude potrebné, aby sa týmto procesom prispôbali i nástroje územného plánovania.

V kontexte transformácie spoločnosti od industriálnej na postindustriálnu či informačnú spoločnosť sa menia nielen parametre fyzickej štruktúry osídlenia, ale podstatnou mierou sa zmenšia rozdiely v spôsobe života medzi obyvateľstvom žijúcim v *mestách a na vidieku*.

Vývoj systémov osídlenia výrazne ovplyvní prehlbujúca sa konkurencia nielen podnikateľských subjektov, ale i municipalít a regiónov, predovšetkým vo vzťahu k ich vlastným ekonomickým aktivitám a vo vzťahu k pritiahnutiu ekonomických aktivít na svoje územie. To bude znamenať zrýchlenie procesov vplývajúcich na kvalitatívnu stránku vývoja systému osídlenia. Ide predovšetkým o procesy *polarizácie a špecializácie* na lokálnej i regionálnej úrovni.

Polarizácia ako selektívny proces prinesie ďalšie posilňovanie vybraných centier a zvyšovanie ich konkurencieschopnosti, ale zároveň prinesie nebezpečenstvo úpadku slabších územných subjektov, na čo bude musieť cieľavedome reagovať politika územného rozvoja intervenčnými zásahmi. Tieto zásahy by mali byť orientované na ovplyvňovanie procesov *špecializácie* – t. j. podpory prirodzeného vývoja funkčných profilov jednotlivých sídiel tak, aby bol zhodnotený ich vnútorný potenciál. Ide o vplyv na formovanie určitej *delby práce medzi sídlami*, čo na jednej strane posilní ich medziregionálne a vnútroregionálne väzby a vyvolá potrebu ich vzájomnej kooperácie a integrácie s využitím spoločných plánovacích aktivít.

S nástupom vedomostne orientovanej spoločnosti sa na Slovensku v týchto súvislostiach posilní trend charakterizovaný ako selektívna reurbanizácia, ktorý sa bude vyznačovať *rastom vybraných sídiel mestského typu*, a to aj napriek tomu, že dynamika vývoja obyvateľstva v SR sa zníži a u mestského obyvateľstva sa prakticky zastaví.

Zmenou hodnotových preferencií obyvateľstva a zmenenými ekonomickými i environmentálnymi podmienkami bude rásť *atraktivita centier miest*. Uvedené premeny vo vývoji kvality samotnej fyzickej štruktúry sídiel, dotýkajúce sa predovšetkým centrálnych častí miest, budú zasahovať aj do ostatných priestorov miest, aj do vidieckeho prostredia.

Informačné technológie a zmeny hodnotových preferencií prinesú *zmeny v nárokoch na sídelný priestor*. Uvoľnenie sociálnych väzieb v pracovnom procese (napr. rozvojom telepráce, individualizáciou produkcie, kde hlavným produktom sú informácie, skracovaním pracovného času) bude znamenať zvýraznenie významu vnútro sídelného priestoru ako priestoru sociálnej komunikácie v rámci mimopracovných a voľnočasových aktivít. Tieto zmeny sa dotýkajú nielen kvality, ale i kvantity, a najmä proporcie jednotlivých funkčných priestorov v sídlach i mimo nich.

K optimalizácii územno-priestorovej organizácie bude patriť aj organizácia osídlenia, priradujúca zodpovedajúce funkcie každému centru osídlenia od metropol, cez veľké mestá, stredné a malé mestá až po vidiecke sídla.

Podstatné zmeny zaznamená i *mobilita obyvateľstva*. Tá na jednej strane výrazne vzrastie, čo zmení vnímanie vzdialeností ako prekážky dostupnosti. Vzhľadom na rast mobility obyvateľov (napr. za prácou v súvislosti s otvorením trhu práce v EÚ), zvýšený prenos informácií (s nárastom internetovej komunikácie) a zvýšený prenos elektrickej energie (so stúpajúcim energetickým dopytom), významným faktorom územného rozvoja sa stane dostupnosť, v dôsledku čoho možno očakávať zvýšené požiadavky na dopravnú infraštruktúru. Bez investícií do nevyhovujúcej a zanedbanej dopravnej infraštruktúry sa nepodarí naplniť ambíciu trvalo udržateľnej ekonomiky a môže sa stať brzdou rozvoja sídelnej štruktúry v jednotlivých regiónoch.

Dostupnosť ako faktor územného (sídelného) rozvoja , impulzy a limity infraštruktúry

Významným faktorom úspešnosti rozvoja regionálnych či menších územných celkov (mikroregióny, mestá, obce) je *dostupnosť*. Podmienky dostupnosti priamo vplývajú na kvalitu života obyvateľov sídiel, a to predovšetkým v oblasti dostupnosti bývania ,ako aj dostupnosti vzdelania, služieb a práce. Územné jednotky s lepšou dostupnosťou majú lepší prístup k zdrojom, trhom a pod., a tým sú konkurencieschopnejšie, a preto aj úspešnejšie ako územné jednotky so zlou dostupnosťou. Základnou otázkou je, či rozvoj dopravnej infraštruktúry podmieňuje priestorovú polarizáciu alebo decentralizáciu. Vybudovanie výkonného dopravného spojenia (diaľnica, rýchlolák) medzi periférnou a centrálnou územnou jednotkou môže na jednej strane uľahčiť producentom z periférneho regiónu lepšie umiestniť svoje tovary v centrálnej územnej jednotke, na druhej strane však v dôsledku jej technologickej prevahy môže táto centrálna územná jednotka svojou atraktivitou ohroziť lokálne miestne špecifické výroby.

Budovanie cestného napojenia *bez súčasnej komplexnej podpory rozvoja ostatných faktorov rozvoja* (najmä hospodárskych a obslužných aktivít s príslušnou infraštruktúrou)

začne v území pôsobiť opačným vplyvom a v napojenom území vzniká tzv. *vysávací efekt*. Výstavba nových cestných prepojení môže ekonomické aktivity v danej územnej jednotke rovnako ľahko oslabiť (napr. uľahčené odchádzanie za prácou), ako aj stimulovať.

Výstavba ciest prispieva k rozvoju zaostalého územia iba vtedy, ak sa tým povzbudzuje doteraz nevyužitý potenciál a posilňujú sa alokačné faktory územnej jednotky. Výstavba ciest prispieva k rastu ekonomiky územia, pokiaľ prispieva k rastu produktivity, poklesu nákladov na dopravu a pokiaľ vďaka tomu rastie dopyt po tovaroch, resp. pokiaľ sa v dôsledku toho zvyšujú investície už existujúcich výrobcov, alebo sa tým stimuluje vznik nových podnikateľských subjektov.

Rozvoj dopravnej infraštruktúry sa v budúcnosti dá očakávať i vo forme zavádzania nových *vysokorychlostných dopravných systémov*, ktoré môžu ovplyvniť vznik nových rozvojových centier, ale aj takisto môžu znevýhodniť tie sídla, ale i celé regióny, ktoré budú takéto systémy obchádzať. Rozvoj dopravnej infraštruktúry bude zároveň podmieňovať rast nákladnej dopravy vďaka novej logistike, ako napríklad dodávky systémom just in time a pod., a nárastu osobnej dopravy v dôsledku zvýšenia blahobytu obyvateľstva.

Súčasný ekonomický rozvoj je založený na veľkoobjemovej priemyselnej výrobe, čo bude naďalej vyvolávať tlak na investície do dopravnej infraštruktúry (hlavne diaľnice, ale aj železničná sieť). Okrem prepojenia Bratislavy a Košíc sa novými výzvami stane dobudovanie obchvatov veľkých miest a dobudovanie a modernizácia vnútroregionálnej dopravy. Pre metropolitný región, ako aj pre centrá regiónov sa stane významným faktorom rozvoj rýchlej a flexibilnej medzinárodnej dopravnej infraštruktúry, ako sú *letiská a rýchlodráhy*. Tieto dopravné uzly budú v budúcnosti centrami intenzívneho rozvoja (budovanie obchodných centier, podnikateľských parkov v blízkosti letísk). Vo väčších mestách sa zlepšením hromadnej dopravnej obsluhy zvýši mobilita mestského obyvateľstva a integrovanou dopravou aj obyvateľov zázemia pri súčasnom znižovaní negatívnych dopadov dopravy na životné prostredie. Geografická poloha Slovenska v strede Európy ponúka možnosť ťažiť z vytvárania *logistických centier*. Treba poznamenať, že súčasné potreby dopravnej infraštruktúry viažu vysoké objemy investičných prostriedkov, tým spôsobujú *vytláčací* efekt pre iné investície, ako napríklad investície do inovácií.

Makrotrendy územného (sídelného) rozvoja v ekonomike SR, polycentrický rozvoj

Dominantným trendom územného rozvoja na Slovensku bude *priestorové koncentrácia*. Už v súčasných procesoch reštrukturalizácie priemyselnej spoločnosti na postindustriálnu znalostne orientovanú spoločnosť sa postupne v malých a stredne veľkých mestách nahrádza

priemysel službami a produkcia vyrábaná pokrokovými technológiami sa koncentruje vo veľkých mestách. Ide o proces priestorovej koncentrácie, ktorý sa na sídelnej úrovni prejaví *rozšírením spádových území dennej dochádzky* a rozšírením trhu pracovných síl a bytov.

Odpoveďou na stále naliehajúcejšiu potrebu riešiť rozdiely v konkurencieschopnosti jednotlivých sídiel bude napĺňanie *konceptie polycentrického sídelného rozvoja*. Konceptia polycentrického rozvoja usmernená intervenciami štátu v podobe cieľavedomej organizácie verejných funkcií, zameraných na obsluhu územia by mala byť v stredno- až dlhodobom horizonte odpoveďou na rastúci rozpor medzi ekonomickou efektívnosťou, individuálnou slobodou výberu, právom na rovnakú kvalitu života a nerovnakými územno-technickými podmienkami rozvoja.

Územný rozvoj bude spojený so vznikom nových sociálno-ekonomických systémov v makroregionálnej (aj cezhraničnej) úrovni ako prejavom zníženia významu dimenzie fyzickej vzdialenosti. Procesy integrácie povedú k vzniku cezhraničných sídelných systémov (metropolitných regiónov, aglomerácií, funkčných sídelných regiónov a pod.). Zároveň však dôjde k zostreniu konkurencie medzi sídlami a regiónmi vo vzťahu k alokácii ekonomických aktivít a tým aj obyvateľstva, čo bude mať za následok koncentráciu ekonomických aktivít do najatraktívnejších polôh, posilňovanie metropolitných regiónov a vybraných centier (vzhľadom na demografický vývoj zväčša na úkor iných sídiel a regiónov).

Nárastom dostupnosti (skvalitnením infraštruktúry a zvýšením mobility obyvateľstva) sa posilnia suburbanizačné trendy, čo sa prejaví rozšírením spádových území dennej dochádzky obyvateľstva a tým sa priestorovo rozšíri trh pracovných síl, čo bude to mať vplyv na rozvoj trhu bývania. Zintenzívnenie väzieb vnútri sídiel a regiónov povedie k rozšíreniu priestorového dosahu rozhodnutí v ekonomike, vrátane lokalizačných, a posilnenie ich synergických efektov.

V dôsledku využívania informačno-komunikačných technológií, ako aj zmeny nárokov na kvantitu a kvalitu funkčných priestorov sídiel dôjde k uvoľneniu objektov priemyslu (ale aj administratívy vrátane správy). V dôsledku uvedených podmienok sa zásadne zmení úloha a význam sídiel nachádzajúcich sa v zázemí centier osídlenia.

Očakáva sa aj zmena charakteru vidieckeho sídla – zníženie významu poľnohospodárskej produkcie ako ekonomickej základne vidieka a posilnenie multifunkčnosti vo vidieckej štruktúre.

V blízkej budúcnosti dôjde k zvýrazneniu významu vnútro sídelného priestoru ako priestoru sociálnej komunikácie v rámci mimopracovných aktivít. Medzi pozitívne stránky tohto vývoja možno pokladať, že bude postupne dochádzať k posilneniu rozvoja sídiel nachádzajúcich

sa mimo sídelných rozvojových osí a bude dochádzať k efektívnemu využitiu potenciálov jednotlivých sídiel, čo podporí konkurencieschopnosť slovenských miest a regiónov a tým i ekonomiky SR. Uvedené procesy v územnom rozvoji predpokladajú efektívne pôsobenie štátnej správy a samosprávy a budú mať vplyv aj na zvýšenie efektívnosti vynakladania verejných prostriedkov

Zároveň však uvedené trendy budú konfrontované s rizikami, spočívajúcimi v neschopnosti územnoplánovacieho systému reagovať na aktuálne problémy a požiadavky ekonomického a sociálneho rozvoja v územnej štruktúre.

Nebezpečenstvom je aj deformácia systému osídlenia lokalizáciou lukratívnych aktivít za hranicami SR s odsávacím dopadom na ekonomické aktivity na území SR, oslabenie polycentrality ako východiska znižovania regionálnych rozdielov.

Vážnym nebezpečenstvom je nadmerná migrácia obyvateľstva, emigrácia kvalifikovanej pracovnej sily do zahraničia, vyľudňovanie sídiel podporené demografickým vývojom, nadmerný tlak na rozvoj vybraných sídiel (selektívna urbanizácia) a rozširovanie intravilánov sídiel. Rizikom je aj možná vlna odlevu mobilného kapitálu vo sfére priemyselnej výroby s nižšou pridanou hodnotou zo SR, čo bude mať vplyv na uvoľňovanie produkčných areálov a tým potrebu zmeny využitia uvoľnených areálov.

Tieto procesy môžu byť negatívne ovplyvnené nízkou prispôsobivosťou fyzických štruktúr na zmeny prebiehajúce v rámci znalostne zameranej ekonomiky a môžu vzniknúť rozsiahle nevyužitú územia za súčasného vytvárania veľkokapacitných zariadení pre turizmus, šport a voľnočasové aktivity s negatívnymi vplyvmi v podobe záberu rozsiahlych plôch poľnohospodárskej pôdy.

Územný (sídelný) rozvoj a usmerňovanie jeho rozvoja, duálne prístupy k rozvoju

Podporou jednotlivých aktivít v území sa formuje osídlenie a sídelné štruktúry, ktoré majú spätne značný vplyv na ďalšie podmienky lokalizácie ďalších aktivít. Cieľavedomý územný rozvoj (prostredníctvom územného plánovania) môže redukovať potreby výstavby verejnej infraštruktúry (najmä dopravnej) a tým aj racionálne využívať neobnoviteľné zdroje – najmä pôdu.

Politiky sídelného rozvoja v 80. a 90. – koncepcia kompaktných miest (ako hlavná predstava rozvoja sídelných štruktúr) a koncepcia decentralizovanej koncentrácie (ako cesta sídelného rozvoja tvorbou regionálnych aglomerácií) sú už v súčasnosti, ale i v budúcnosti budú silne ovplyvňované novými podmienkami v hospodárskej sfére, ako aj demografickým vývojom. Obidve tieto koncepcie je potrebné vidieť v určitej duálnosti prístupov na celoštátnej

úrovni, a to v usmerňovanej decentralizácii a koncentrácii, a bude potrebné v jednotlivých regionálnych celkoch uplatňovať ich diferencovanie.

V menej rozvinutých regiónoch a v regiónoch s klesajúcim trendom demografického vývoja, vyznačujúcich sa nízkou polohovou atraktivitou, nízkou hustotou obyvateľstva, zväčša s vyšším podielom staršieho obyvateľstva a vyšším podielom menej kvalifikovaného obyvateľstva, si vyžadujú principiálne inú politiku sídelného rozvoja ako rozvojové regióny. V týchto regiónoch sa prostredníctvom podpory zvyšovania koncentrácie aktivít do rozvojových centier môže okrem rýchlejšieho rozvoja regiónu dosiahnuť aj lepšie využitie existujúcej a rozvíjajúcej sa verejnej infraštruktúry.

V menej rozvinutých regiónoch bude preto potrebné podporovať rozvoj osídlenia formou *koncentračných princípov*, teda podporovať rozvoj centier, ktoré majú najväčší predpoklad stať sa „motormi“ rozvoja vo vnútroregionálnom a regionálnom meradle. Ide predovšetkým o územia v častiach východoslovenského a stredoslovenského kraja, kde je navyše veľmi značná *rozdobenosť sídiel* (veľký podiel obcí s malým počtom obyvateľov), v dôsledku čoho celý sídelný systém neposkytuje výraznejšie rozvojové možnosti. V týchto územiach je žiaduce cielene podporovať osídlenie prostredníctvom rozvoja existujúcich stredne veľkých miest tak, aby sa stali dostatočne významovo a kapacitne rozvinutými centrami so schopnosťou absorbovať na svojom území aktivity vytvárajúce vyššiu pridanú hodnotu a tak sa stať aj rozvojovými faktormi širšieho sídelného zázemia.

Podporu stredne veľkých miest v záujme stabilizácie obyvateľstva a vyrovnávania regionálnych rozdielov je potrebné uplatňovať aj v prihraničných regiónoch, čo je spojené s cieľom vytvárať atraktívne sídelné centrá aj pre územia spoza hraníc, v záujme zvyšovania konkurencieschopnosti jednotlivých miest (napr. Komárno, Nové Zámky, Lučenec a pod.). Významnú úlohu pri koncentračnom prístupe zohráva cielený rozvoj verejnej infraštruktúry v podporovaných centrách osídlenia.

V rozvinutých regiónoch, najmä v častiach regiónov okolo najväčších miest je vhodné podporovať rozvoj v rámci ich prímestských priestorov *formou koncentrovanej decentralizácie*. V slovenských podmienkach ide predovšetkým o aglomerácie, ktoré sú v *Koncepcii územného rozvoja Slovenska 2001* vytypované ako ťažiská osídlenia najvyššej úrovne (bratislavsko-trnavské, košicko-prešovské, banskobystricko-zvolenské, žilinsko-martinské, nitrianske a trenčianske ťažisko osídlenia), ako aj v niektorých prípadoch okolo miest s viac ako 50 000 obyvateľmi (popradsko-spišskonovoveské, prievdzské ťažisko osídlenia). V tejto koncepcii bude takisto zohrávať svoju rolu vhodne volená podpora verejnej infraštruktúry s cieľom vytvoriť funkčne komplexné sídelné celky. Dôležitú úlohu v tomto konceptuálnom riadení

sídelného rozvoja zohráva doprava a tvorba dopravných systémov zabezpečujúcich efektívnu a racionálnu dopravu medzi centrami a ich sídlami, nachádzajúcimi sa v ich zázemí. Cieľom regulovania sídelného rozvoja je dostatočne zhodnotiť kvalitu a atraktivitu jednotlivých potenciálnych rozvojových lokalít a tie súčasne integrovať atraktívnym dopravným systémom tak, aby jednotlivé obce v sídelnom systéme mali zachované svoje vlastné špecifiká.

Z pohľadu nadradenej dopravnej infraštruktúry je najvýznamnejším cieľom urýchlene dobudovať rýchle a kapacitné prepojenie *v západo-východnom smere*. Ide o prepojenie vedené dvoma smermi: západo-severným (Bratislava – Žilina – Prešov – Košice) a stredo-južným (Trnava – Nitra – Zvolen – Lučenec – Košice) územím Slovenskej republiky.

Pri ďalšom zvažovaní výstavby nadradenej dopravnej infraštruktúry sa odporúča sledovať a zhodnotiť výhodnosť prioritného budovania severojužných prepojení v smere Žilina – Nitra – Komárno, Žilina – Banská Bystrica – Šahy a Svidník – Prešov – Košice s prepojeniami na susedné štáty a tak zabezpečiť čím skoršie napojenie čo najväčšieho počtu miest a obyvateľov Slovenska aj na nadradenú celoeurópsku dopravnú sieť.

7.3. Vízia zmien v regionálnej a lokálnej verejnej správe

Moderná a flexibilná, efektívna a výkonná regionálna a lokálna verejná správa by mala významnou mierou prispieť k naplneniu zámerov v regionálnom a územnom rozvoji, a zároveň vytvárať priaznivé podmienky na zvyšovanie konkurencieschopnosti a aktivizáciu endogénneho rozvojového potenciálu. Kvalita regionálnej a lokálnej verejnej správy je predpokladom dosahovania ekonomickej, sociálnej a ekologickej udržateľnosti rozvoja a zvyšovania kvality života obyvateľov regiónov a obcí.

Postavenie regionálnej a lokálnej vlády SR podmieňujú objektívne procesy

Proces reforiem verejnej správy sa stal objektívnym procesom, ktorý mal viacero spoločných príčinných menovateľov: krízu administratívneho štátu, nízku výkonnosť verejnej správy a ekonomiky. Prinieslo to dôraz na využívanie endogénneho rozvojového potenciálu obcí a regiónov, kde zohrávajú dôležitú úlohu miestne a regionálne vlády (obecné a regionálne samosprávy), ktoré sa v štruktúrach verejnej správy administratívneho štátu nachádzali v okrajovej pozícii.

V jednotlivých členských štátoch EÚ existuje stále intenzívnejšia potreba *ekonomizácie verejnej správy*. *New Public Management* je postavený na snahe uplatniť v riadení verejnej správy osvedčené podnikovohospodárske mechanizmy uplatňované v trhovom sektore.

Novou koncepciou (v Nemecku) je *koncept aktivizujúceho štátu* spájaného s vývojom štátu budovaného na základoch právneho sociálneho štátu. Cieľom konceptu je nájsť rovnováhu medzi tromi subjektmi v spoločnosti – štátom, trhom a občanmi – pri definovaní úlohy každého subjektu a spolupracou medzi nimi riešiť rastúce požiadavky na výkonnú funkciu štátu.

Globalizácia prináša hospodárske efekty, no zároveň sa bez rešpektovania hraníc štátov infiltruje celý rad mimoriadne negatívnych momentov (napr. terorizmus, kriminalita, násilie, úpadok morálky...). Podobným problémovým okruhom je *životné prostredie*. Výrazným fenoménom s prevažne pozitívnymi charakteristikami je rozvoj *informatiky*. Treba rešpektovať aj ďalší vývoj a formovanie *občianskej spoločnosti*. Verejná správa ako inštitucionalizovaná správa štátu nemôže byť voči tomuto globálnemu vývoju spoločnosti imúnna. V tradíciách verejnej správy je zakódovaný určitý prvok zotrvačnosti – spravidla len následne reaguje na zmenu spoločenských pomerov, čo je dôležitý aspekt pri určovaní časových nárokov na zmeny vo verejnej správe.

1. trend: Zvýšenie efektívnosti fungovania celého systému verejnej správy Slovenskej republiky

Predpokladom je dosiahnutie prehľadnosti, dostupnosti a výkonnosti verejnej správy pri využívaní manažérskych prístupov v jej činnosti a pri hodnotení jej kvality a efektívnosti. Súčasne bude potrebné vytvoriť administratívne štruktúry na implementáciu európskej regionálnej a komunálnej politiky na úrovni regiónov a obcí ako predpokladu aktivizácie endogénneho rozvojového potenciálu a efektívnejšieho využitia prostriedkov európskych fondov.

Základom kvalitného výkonu verejnej správy je existencia širokého súboru vyrovnaných, resp. navzájom previazaných *právnych noriem*, ktoré zakladajú korektné spoločenské a hospodárske vzťahy s cieľom podpory všestranného rozvoja spoločenstva do budúcnosti. Ich uplatňovanie by nemalo prinášať neprímerané byrokratické záťaž občanom a komplikovanie pracovných postupov v úradoch. Regulačné prostredie musí byť atraktívne aj pre podnikateľské subjekty a investorov. Podstatne razantnejšie by sa mali potláčať aj negatívne javy v spoločenskom a hospodárskom živote.

Pre občana je potrebné *verejnú správu transparentniť* a umožniť mu podieľať sa primeranou formou na jej rozhodovaní a kontrole. Je dôležité, aby čo najviac svojich potrieb v kontakte s úradmi vyriešil na jednom kontaktnom mieste podľa zásady že „obiehajú informácie, a nie občan“. V tejto súvislosti treba *riešiť nevhodnú, atomizovanú štruktúru úradov miestnej štátnej správy* s cieľom zlepšiť koordinačnú úlohu štátu pri riešení sociálno-ekonomických úloh v území.

Dôležitá je aj forma osobného kontaktu občan – úradník. Významnú úlohu pri tom zohráva *úroveň vnútorného riadenia úradov*, metódy riadenia kvality, sledovanie výkonnosti

jednotlivých organizačných útvarov, sledovanie efektívnosti vynakladaných prostriedkov a sledovanie spokojnosti „zákazníkov“. V nadväznosti na zavedenie aktuálneho účtovníctva by sa malo v orgánoch verejnej správy zaviesť nákladové účtovníctvo a na základe takto objektivizovaných údajov by sa v rozpočtovom procese postupne mala objektivizovať finančná náročnosť jednotlivých druhov správy.

Plné využívanie *informačných a komunikačných technológií* a presadenie *e-governmentu* s dôrazom na bezpečný a jednoduchý prístup k službám verejnej administratívy prostredníctvom siete internetu je predpokladom výkonu verejnej správy „bez papiera“ (Stratégia informatizácie verejnej správy, 2008). Využívanie internetu umožňuje vznik virtuálnych administratívnych jednotiek, ktoré môžu byť nezávislé od územného a správneho členenia krajiny. Taktiež je to možnosť na zníženie nákladov na statky zabezpečené v procese verejného obstarávania (napr. len vzájomné zdieľanie informácií o najnižších dosiahnutých cenách) a zvyšovanie transparentnosti výkonu verejnej správy (zverejňovanie obsahu dohôd, rozhodnutí, finančných transakcií...).

Systemovo je potrebné riešiť zavedenie kvalitatívnych a kvantitatívnych *štandardov verejných služieb* s cieľom postupne zabezpečiť občanom celej republiky relatívne rovnakú dostupnosť základných verejných služieb.

Dosiahnutie týchto ambiciózných cieľov závisí od kvality predstaviteľov a zamestnancov verejnej správy. Nutnosťou sa stáva zavedenie *jednotného systému riadenia ľudských zdrojov* vo verejnej správe pri jasnom nastavení motivačných prvkov a zodpovednosti zamestnancov verejnej správy. Stabilizovanie personálneho vybavenia úradov a realizovanie modernej permanentnej vzdelávacej a náborovej politiky je východiskom eliminácie neodbornosti, amaterizmu a nízkej komunikačnej schopnosti.

Zvyšovanie efektívnosti fungovania verejnej správy v kontexte uvedených skutočností môže byť vážne limitované negatívnym javom – korupciou. Problém korupcie vo verejnej správe je možné riešiť viacerých hľadísk. Prvé predstavuje samotná *architektúra* verejnej správy, druhé predstavuje *personálne obsadenie* verejnej správy a tretie celková *organizačná kultúra* verejnej správy. K zníženiu priestoru pre korupciu z pohľadu *architektúry verejnej správy* v značnej miere prispievajú už spomenuté kroky, ako spriehľadnenie štruktúry verejnej správy, úroveň vnútorného riadenia, využívanie informačných technológií či štandardizácia verejných služieb. Rešpektujúc fakt, že verejná správa ako dynamický sociálno-ekonomický systém sa skladá z viacerých segmentov, je potrebné všetky tieto kroky realizovať s dôrazom na ich vzájomnú kompatibilitu s cieľom maximalizovať pozitívne synergické efekty. Už samotná architektúra verejnej správy by mala minimalizovať priestor pre korupčné správanie jej

jednotlivých prvkov (*funkčná a kapacitná stránka*). Pri *personálnom obsadzovaní* verejnej správy je potrebné prihliadať nielen na kvalitatívnu stránku zamestnancov a uchádzačov o zamestnanie vo verejnej správe, ale aj na ich *osobnostné predpoklady* (morálka, česť, zodpovednosť, dodržiavanie princípov demokracie) na výkon povolania v tejto oblasti (získovanie prostredníctvom psychologických testov). *Organizačná kultúra* je síce najmenej viditeľným faktorom, ktorý ovplyvňuje korupčné správanie, no patrí medzi najdôležitejšie. Na zníženie korupcie je nevyhnutné vytvoriť také prostredie, ktoré bude ochotné nahradiť súčasné stereotypy správania novými, ktoré budú takéto správanie odmietajú a negatívne vnímať. Zmenu organizačnej kultúry treba realizovať tak formovaním (zmenou) prostredia (architektúra, legislatíva), ako aj zmenou personálneho obsadenia („mentálna“ výmena). Zmena organizačnej kultúry neznamená len zavedenie etického kódexu, ale i nastavenia reakcií samotného systému verejnej správy (vrátane jeho prvkov) tak, aby takéto konanie potláčal. Prostredníctvom väzieb verejnej správy bude zmena jej organizačnej kultúry vplývať na ostatné subsystemy spoločnosti. Pokiaľ sila týchto impulzov bude vyššia ako sila opačne pôsobiacich impulzov (reakcia ostatných systémov, ktoré taktiež vplývajú na systém verejnej správy), ovplyvnia aj vnútornú organizačnú kultúru ostatných subsystemov spoločnosti.

Na úspešné zvládnutie širokého procesu „modernizácie verejnej správy“ vo viacročnom horizonte je potrebné vytvoriť aj zodpovedajúce inštitucionálne zabezpečenie na centrálnej úrovni a vytvoriť aj vedeckovýskumné zázemie pre túto problematiku.

Hľadanie optimálnej veľkosti miestnej jednotky je predpoklad zvyšovania jej efektívnosti

Odborné diskusie a zahraničné skúsenosti ukazujú, že potrebná veľkosť miestnej samosprávy, ktorá občanom zaručí dostatočný rozsah a kvalitu poskytovaných služieb, sa neustále zväčšuje. Tieto diskusie sa spravidla zameriavajú na štyri dimenzie:

- a) *ekonomická efektívnosť* – aká by mala byť veľkosť miestnej samosprávy, aby poskytovala najviac služieb pri čo najmenších nákladoch;
- b) *demokracia* – aký typ veľkostnej štruktúry môže zabezpečiť optimálnu kontrolu občanov nad správou a zodpovednosťou volených predstaviteľov;
- c) *rozvoj* – aké typy územnej organizácie obcí sú najlepšie pripravené na iniciovanie ekonomického vývoja na ich území;
- d) *distribúcia* – aká veľkosť obce bude zabezpečovať lepšiu a spravodlivejšiu distribúciu služieb, úloh a daňových zaťažení.

Uskutočniť amalgamizáciu – *municipalizáciu* obcí predstavuje plošné zlučovanie obcí a odobratie politickosprávnej zodpovednosti pôvodným obciam. Skúsenosti krajín, ktoré

postupovali touto cestou, ukazujú, že sú *dve cesty zlučovania*: buď zlučenie so zánikom pôvodných obcí (Švédsko, Dánsko), alebo zlučenie bez zániku pôvodných obcí (Poľsko, Bulharsko), kde sa identita pôvodných obcí udržiava prostredníctvom symbolickej politickej reprezentácie – voľbou reprezentantov obce, vykonávaním niektorých jednoduchších funkcií pôvodnými obcami, podielmi pôvodných obcí na daniach, prijatím volebného systému, ktorý umožní vyrovnané reprezentácie záujmov pôvodných obcí a pod.

Municipalizáciu možno uskutočniť podľa *troch modelov*:

- a) *administratívneho* – vláda predkladá návrh modelu municipalizácie priamo parlamentu a po jeho schválení sa môže realizovať vo veľmi krátkom časovom intervale, spravidla v priebehu jedného volebného obdobia;
- b) *dobrovoľného* – parlament schváli len základné kritériá zlučovania (napr. minimálny počet obyvateľov municipality, alebo maximálny počet zlučovania obce, alebo kritériá na lokalizáciu spojenej obce) a miestna samospráva rozhodne o spôsobe ich naplnenia;
- c) *zmiešaného* – parlament schváli kritériá zlučovania, stanoví časové limity pre dobrovoľné zlučovanie a administratívne rozhodne len v prípade, ak obce nevykonajú zlučenie dobrovoľne a v určenom časovom limite.

Mnohé výskumy potvrdili, že municipalizácia má pozitívny vplyv tak na ekonomickú výkonnosť, ako aj na kvalitu a rozmanitosť poskytovaných služieb a posilnenie váhy samosprávy v systéme verejnej správy. Potvrdila sa aj neopodstatnenosť obáv z nevyhnutnej straty identity pôvodných obcí. V súčasnej Európe je už len niekoľko krajín, ktoré v súvislosti s decentralizáciou verejnej správy k municipalizácii nepristúpili: Česká republika, Francúzsko, Maďarsko, Španielsko a Slovensko.

2. trend: Konsolidácia štruktúry osídlenia SR prostredníctvom koncentrácie miestnych samospráv pri rešpektovaní identity pôvodných obcí

Fragmentácia osídlenia, ako sa konštatuje v časti o regionálnom rozvoji, je *bariérou* získavania aglomeračných výhod a vyššieho tempa rastu regiónov s nízkou mierou urbanizácie. Riešenie rozdrobenosti sídelnej štruktúry a posilnenie samosprávy miest a obcí je v súlade aj s trendmi podporovania územnej integrácie a priestorovej koncentrácie v územnom rozvoji Slovenska.

Potreba konsolidácie je evokovaná slabou *konkurencieschopnosťou a reprodukčnou schopnosťou vidieckeho prostredia*, t. j. že v regiónoch s veľkým počtom malých obcí klesá celkový počet obyvateľov, zhoršujú sa sociálno-demografické ukazovatele a zvyšuje sa podiel osôb v poproduktívnom veku. Pre nedostatok pracovných príležitostí v týchto sídlach pokračuje rezidenčná emigrácia za prácou.

Analýza výdavkov miestnych rozpočtov poukázala na nedostatok ekonomickej udržateľnosti samostatného prevádzkovania malých obcí (samotná správa obecných úradov často pohltí viac ako polovicu celkových výdavkov obce), čím je limitovaná *schopnosť poskytovať verejné služby*, a zároveň sa to premieta do obmedzenia ich kapitálových výdavkov – nie sú schopné investične *podporovať svoj rozvoj*, výrazne sa im znižuje aj možnosť získať cudzie zdroje.

Nízka kvalita poskytovaných služieb vyplýva jednak z nedostatku možností pre kvalifikovaných pracovníkov, jednak z veľkého počtu malých úradov, ktoré nie sú schopné ponúknuť kariérny postup a dostatočné odmeňovanie pre svojich zamestnancov.

Decentralizácia verejnej správy po roku 2002 priniesla do činnosti miestnych samospráv na Slovensku nový organizačný prvok – spoločné obecné úrady (SOÚ). Súčasná sieť 206 SOÚ funguje na princípoch dobrovoľnosti, autonómnosti rozhodovania, rovnocennosti a geografickej dostupnosti. Inak však *SOÚ nemajú žiadne základné porovnávacie znaky* – vykonávajú rôzny počet kompetencií, pre rôzny počet obcí a tým aj v rozdielne veľkom geografickom priestore. Cca 150 obcí nie je v žiadnom SOÚ, sú tam aj obce a mestá schopné plniť kompetencie, no aj malé obce a podľa priestorového rozloženia nachádzajúce sa v územiach poznačených marginalizáciou, čím sa obecné ekonomicko-sociálne problémy môžu prehĺbovať, a to aj nedostatočným zabezpečovaním úloh a služieb, ktoré by občania takýchto obcí mali dostať.

Ako postupovať pri municipalizácii?

Bolo by potrebné pripraviť *štúdiu realizovateľnosti projektu*, aby sa poukázalo na skutočnosti, ktoré sa majú dosiahnuť realizáciou projektu. Nevyhnutnou súčasťou tejto štúdie by mal byť aj odhad nákladov spojených s procesom municipalizácie dotknutých obcí, s reorganizáciou a s požiadavkou na štátny rozpočet.

Bolo by možné vychádzať zo skúseností iných krajín, kde osvedčeným riešením bolo znižovanie počtu politickosprávnych jednotiek na úrovni obcí ich zlučovaním, pri ktorom zostala zachovaná identita pôvodných obcí (Návrh komunálnej reformy, 2004). V prípade *spájania obcí bez zániku pôvodnej obce* by išlo o symbolickú politickú reprezentáciu v pôvodnej obci. V prípade zlučenia viacerých obcí do jednej územnosprávnej jednotky by bola zachovaná ich identita, rovnako ako dostupnosť miestnej administratívy s ponechaním pobočky obecného úradu. Väčšinový volebný systém by mal zaručiť vyrovnanú politickú reprezentáciu v novovzniknutej samospráve s voľbou starostu v celej municipalite.

Pri konsolidácii štruktúry osídlenia sa musí *rešpektovať* skutočnosť, že územnosprávne jednotky by sa mali zhodovať s tzv. *nodálnymi (spádovými) regiónmi*. V súlade s tým

rozhodovanie o optimálnej veľkosti miestnej samosprávnej jednotky treba determinovať rozsahom vykonávaných kompetencií, dosahovaním ekonomickej efektívnosti výkonu verejných služieb a vyprofilovanou spádovosťou obcí, aby sa nenarúšali prirodzené väzby v území.

Čo si to bude vyžadovať?

Proces municipalizácie je náročný tak vo svojej obsahovej podstate, ako aj z hľadiska času. Jeho dôsledná príprava a realizácia prekračujú obdobie strategických cieľov a sú trendom na obdobie realizácie vízie do roku 2030 (zmena celého legislatívneho prostredia od ústavného zákona, volebného zákona, zákonov o územnej samospráve a pod., až vlastnú realizáciu).

Úspech procesu municipalizácie celkovo závisí od ochoty ísť do projektu, od iniciatívy miestnych volených predstaviteľov, od dobre pripraveného manažmentu procesu, od politiky jeho presadzovania a od dostatku profesionálnych a finančných zdrojov.

Šance a ohrozenia trendov vízie pre regionálnu a lokálnu verejnú správu

Pozitívnymi okolnosťami podporujúcimi uvedené trendy sú: jednak vstup do európskeho ekonomického priestoru, ktorý predpokladá horizontálnu organizáciu a riadenie rozvojových procesov v záujme efektívneho využívania endogénneho potenciálu, jednak vytvorenie funkčného modelu verejnej správy – efektívneho, flexibilného a pri využití IKT dostupného občanovi, čím sa dosiahne jeho transparentnosť. Realizácia municipalizácie, vytvorenie optimálnej veľkosti sídelnej jednotky zároveň predstavuje východisko dôsledného uplatňovania princípu subsidiarity a zvýšenia úžitkov pri súčasnom znížení nákladov na výkon verejnej správy.

Limitujúce faktory predstavujú obmedzenia vyplývajúce z politických procesov – politické strany rôzne definujú záujmy a priority vo svojich programoch a dosiahnutie konsenzuálnych rozhodnutí pri väčšom počte politických strán môže determinovať priechodnosť a úspešnosť implementácie jednotlivých trendov. Tie budú taktiež ohrozené záujmami dotknutých záujmových skupín, ktoré sa budú zasaďovať o zachovanie existujúceho stavu. Ďalšími limitujúcimi faktormi sú pretrvávajúca vysoká nákladovosť výkonu verejnej správy, resp. zvyšovanie podielu verejných výdavkov na verejnú správu, nerovnomerná distribúcia verejných služieb a rozdielna kvalita ich poskytovania, zachovanie netransparentnosti v pôsobnosti a vo výkone verejnej správy pre občana a absencia motivácie občanov významnejšie sa podieľať na spravovaní vecí verejných. Osobitný problém predstavuje korupcia ako sprievodný jav presadzovania záujmov záujmových skupín na úkor verejného záujmu pri príprave, tvorbe a realizácii jednotlivých rozhodnutí vo verejnej správe (napr. jednotlivé správne akty, prijímanie územných plánov, verejné obstarávanie atď.).

LITERATÚRA

GLOBALNE MEGATRENDY A SMEROVANIE CIVILIZAČNÝCH ZMIEN

- ACOCELLA, N. (2005): *Economic Policy in the Age of Globalisation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- AINGINGER, K. (2004): *Copying the US or Developing a New European Model-Policy Strategies of Successful European Countries in the 1990s*. [ECE/OSN seminar II.] Geneva: United Nations.
- AINGINGER, K. (2005): *Towards a New European Model of Reformed Welfare State: Alternative to the USA Model*. *Economic Survey of Europe*. No. 1. New York and Geneva: UN.
- BELL, D. (1974): *The Coming of Postindustrial Society: A Venture in Social Forecasting*. Harmondsworth: Penguin.
- BIS (2007): *Institutional Investors, Global Savings and Asset Allocation*. [CGFS Papers, No. 27]. Bank For International Settlements, Committee on the Global Financial System.
- BOYD, G. – DUNNIG, J. H. (ed.) (1999): *Structural Change and Cooperation in the Global Economy*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- BRYAN, L. L. – ZANINI, M. (2005): *Strategy in an Era of Global Giants*. *The McKinsey Quarterly*, č. 4.
- CAMPANELLA, M. L. – EIJJFINGER, S. C. W. (eds.) (2003): *EU Economic Governance and Globalization*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- CASTELLS, M. (1996): *The Rise of the Network Society*. Vol. 1. Oxford: Blackwell.
- COHEN, S. S. – ZYSMAN, J. (1987): *Manufacturing Matters: The Myth of the Postindustrial Economy*. New York: Basic Books.
- De VET, J. M. (1994): *Globalization and Local & Regional Competitiveness*. Paris: OECD.
- DICKEN, P. (2006): *Global Shift, Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century*. London: SAGE Publications.
- DRUCKER, P. (1986): *Changed World Economy*. *Foreign Affairs*, 64, č. 4.
- DUNNING, J. H. (2002): *Global Capitalism, FDI and Competitiveness*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- EC (2006): *EU Competitiveness and Industrial Location*. Brussels: European Commission
- ETZIONI, A. (1995): *Morální dimenze ekonomiky*. Praha: Victoria.
- EIS (2006): *Comparative Analysis of Innovation Performance*. *European Innovation Scoreboard*
- European Economy* (2005), No. 6. Luxembourg.
- Európska rada v Bruseli, 23. – 24. marca 2006. *Záver predsedníctva*. 7775/1/06 REV1 CONCL 1. 36 s.
- FRIČ, P. – POTŮČEK, M. (2004): *Model vývoje české společnosti a její modernizace v globálním prostředí*. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 40, č. 4.
- GÁL, F. – GONDA, P. – KOLLÁR, M. – MESEŽNIKOV, G. – TIMORACKÝ, M.: (eds.) (2003): *Slovensko na ceste do neznáma*. Bratislava: IVO.
- GLEEN, J. C. – GORDON, T. J. (2007): *State of the Future*. The Millennium Project. World Federation of UN Associations.
- GRABHER, G. – STARK, D. (1998): *Organising diversity: Evolutionary Theory, Network Analysis and Post-socialism*. In: Pickles, J. and Smith, A. (eds.) *Theorising Transition the Political Economy of Post-communist Transformations*. London: Routledge.
- Global Risks 2007. Pracovná skupina Global Risks. Davos 2007.

- HIRST, P. – THOMPSON, G. (1996): *Globalization in Question: the International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge: Polity Press.
- IMD (2004, 2005, 2007): *World Competitiveness Yearbook*.
- KELLER J. (2006): *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KELLER, J. (2007): *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KELLER, J. – TVRDÝ, L. (2008): *Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah, pojišťovna*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KING, A – SCHNEIDER, B. (1991): *První globální revoluce*. Bratislava: Bradlo.
- Lisabonská zmluva. Úřední vestník Evropské unie, 2007/C306/01.
- Lisabonské zasadanie Európskej rady 23. a 24. marca 2000. Dokumenty.
- LUNDAVAL, B.-A. – JOHNSON, B. (1994): *The Learning Economy*. *Journal of Industrial Studies*, č. 1, 2.
- MARTIN, P. – REY, H. (2005): *Globalization and Emerging Markets: With or Without Crash?* [NBER Working Paper, No. 11550.] Cambridge, MA: NBER.
- MASAROVIČ, M. – PESTEL, E. (1974): *Mankind in the Turning Point*. [A Discussion Paper.] Edinburgh: Centre for Human Ecology.
- MEADOWS, D. H. – MEADOWS, D. L. – RANDERS, J. (1972): *The Limits to Growth*. SAGE Journals.
- NAISBIT, J. – ABURDENOVÁ, P. (2000): *Megatrendy 2000*. Bratislava: Bradlo.
- OECD (2005): *OECD Economic Globalisation Indicators*: Paris: OECD.
- OKÁLI, I. a kol. (2004): *Hospodárska politika Európskej únie a Slovenska v EÚ*. [Monografia.] Bratislava: ÚSSE SAV. 352 s. ISBN 80-7144-140-6.
- OECD (2002): *Geographic Concentration and Territorial Disparity in OECD Countries*. Paris: OECD Publications Service. Dostupné na <<http://www.oecd.org>>.
- OECD (2007): *OECD Economic Outlook*, No. 81. Paris: OECD.
- PHELPS, N. – RAINES, P. (ed.): *The New Competition for Inward Investment*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- PICK, M. (2006): *Hospodárska a sociálna výkonnosť modelů Evropskeho sociálního státu v souteži s USA*. *Politická ekonomie, LIV*, č. 5.
- PORTER, M. E. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*. New York: The Free Press.
- POTŮČEK, M. a kol. (2003): *Putování českou budoucností*. Praha: Nakladatelství Gutenberg.
- POTŮČEK, M. a kol. (2005): *Jak sme na tom. A co dál? Strategický audit České republiky*. Praha: Grada Publishing.
- POTŮČEK, M. a kol. (2007): *Strategické vládnutí a Česká republika*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- POTŮČEK, M. – MUSIL, J. – MAŠKOVÁ, M. (eds.) (2008): *Strategické volby pro českou společnost: teoretická východiska*. [Rukopis].
- REICH, R. B. (2002): *Dílo národů – Příprava na kapitalismus 21. století*. Praha: Prostor.
- RICHTA, R. a kol. (1966): *Civilizace na rozcestí*. Praha: Svoboda.
- SEREGHYOVÁ, J. (2004): *Konkurenceschopnost Evropské unie v podmínkách globalizace*. Praha: Acta Oeconomica Pragensia, 12, č. 3.
- Stanovisko EHSV na tému „Strategické usmernenie kohéznej politiky na roky 2007 – 2013“. Ú. v. EÚ C 185 z 8. 8. 2006.
- Stanovisko EHSV na tému „Úloha organizácií občianskej spoločnosti pri uplatňovaní kohéznej politiky.“ Ú. v. EÚ C 309 zo 16. 12. 2006.
- STIGLITZ, J. E. (2006): *Making Globalization Work*. New York: Norton Company.

Štvrtá správa o pokroku v rámci kohézie. KOM (2006) 281.

The New Social Europe, by Paul Nyrup Rasmussen and Jacques Delors, Party of European Socialist. Brussels 2007.

TOFFLER, A. (1992): Šok z budoucnosti. Praha: Práce.

TOFFLER, A. – TOFFLER, H. (1996): Utváranie novej civilizácie. Bratislava: Open Windows.

WEBSTER, F. (1995): Theories of the Information Society. London – New York: Routledge.

WEIZSÄCKER, E. U. – LOVINS, A. B. – LOVINS, L. H. (1997): Factor Four: Doubling Welth, Halving Resource Use, Earthscan. Londýn.

World Investment Report (WIR) 2005, 2006, 2007.

ZEDILLO, E.: (ed.) (2008): The Future of Globalization. Abington: Routledge.

SMEROVANIE SLOVENSKA K SÚDRŽNEJ A DOBRE SPRAVOVANEJ SPOLOČNOSTI

BLEHA, B. – VAŇO, B. (2007): Prognóza vývoja obyvateľstva SR do roku 2025 (Aktualizácia). Bratislava: INFOSTAT <<http://www.infostat.sk/vdc/>>.

DŽAMBAZOVIČ, R. (2007): Chudoba na Slovensku. Diskurz, rozsah a profil chudoby. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 232 s.

DŽAMBAZOVIČ, R. – GERBERY, D. (2005): Od chudoby k sociálnemu vylúčeniu. Sociológia, 37, č. 2, s. 143 – 176.

DŽAMBAZOVIČ, R. – JURÁSKOVÁ, M. (2002): Sociálna exklúzia Rómov na Slovensku. In: Vašečka, M. (ed.): Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: IVO, s. 527 – 564.

FAHEY, T. et al. (2004): Quality of Life in Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Dublin.

FILADELFOVÁ, J. – GERBERY, D. – ŠKOBLA, D. (2006): Správa o životných podmienkach rómskych domácností. Bratislava: UNDP.

FORREST, R. – KEARNS, A. (2001): Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood. Urban Studies, 38, č. 12, s. 2125 – 2143.

FRIEDKIN, N. E. (2004): Social Cohesion. Annual Review of Sociology, 30, August, s. 409 – 425.

GOUGH, I. – OLOFSSON, G. (eds.) (1999): Capitalism and Social Cohesion: Essays on Exclusion and Integration. New York: Palgrave MacMillan.

HALPERN, D. (2005): Social Capital. Cambridge: Polity Press.

HLAVÁČEK, J. (ed.) (1999): Mikroekonomie sounáležitosti se společenstvím. Praha: Karolinum.

KEARNS, A. – FORREST, R. (2000): Social Cohesion and Multilevel Urban Governance. Urban Studies, 37, č. 5/6, s. 995 – 1017.

LALUHA, I. – OŠKOVÁ, S. – STANEK, V. (2005): The Quality of Life, Social Inequalities and Differentiation. Sociology – Slovak Sociological Review, 37, č. 2, s.119 – 142.

LIN, N. (2001): Social Capital. A Theory of Social Structure and Action. Cambridge: Cambridge University Press.

MISZTAL, B. A. (1996): Trust in Modern Societies. Cambridge: Polity Press.

MIZRUCHI, M. S. (1990): Cohesion, Structural Equivalence, and Similarity of Behavior: An Approach to the Study of Corporate Political Power. Sociological Theory, 8, č. 1, s. 16 – 32.

MPSVR SR (2004): Národný akčný plán sociálnej inklúzie 2004 – 2006. Bratislava: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR.

MPSVR SR (2006): Národná správa o stratégiách sociálnej ochrany a sociálnej inklúzie pre roky 2006 – 2008. Bratislava: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR.

PUTNAM, R. D. (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.

POTŮČEK, M. (ed.) (2000): *Vize rozvoje České republiky do roku 2015*. Praha: CESES UK.

PUTNAM, R. D. – LEONARDI, R. – NANETTI, R. Y. (1993): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.

ROTHSTEIN, B. (2005): *Social Traps and the Problem of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

SOPÓCI, J. – DŽAMBAZOVIČ, R. (2003): Sociálne nerovnosti a chudoba. In: Sopóci, J. a kol.: *Slovensko v deväťdesiatych rokoch: osem pohľadov*. Bratislava: UK, s. 154 – 180. ISBN 80-223-1732-2.

SZTOMPKA, P. (1999): *Trust. A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

VAŇO, B. (2004): *Prognóza vývoja obyvateľstva SR do roku 2025*. Bratislava: INFOSTAT
<<http://www.infostat.sk/vdc/>>.

VAŠEČKA, M. (ed.) (2002): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO. 911 s. ISBN 80-88935-41-5.

TENDENCIE VÝVOJA POLITICKÉHO A PRÁVNEHO SYSTÉMU

BENKOVIČ, B. (2004): *Obraz Rómov vo vybraných slovenských médiách*. [Dizertačná práca.] Bratislava: ÚPV SAV. 202 s.

BLAHA, L. (2006): *Sociálna spravodlivosť a identita*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 164 s. ISBN 80-224-0891-3.

BUDA, B. (1988): *A kozvetlen emberi kommunikáció szabályaszerúségei*. Budapest: Tomegkommunikációs Kutatóközpont.

CIGÁNIK, L. – JAŠŠOVÁ, E. (2006): *Terorizmus – od komunikácie s aktérom teroru pri oslobodzovaní rukojemníkov až po opatrenia štátom v boji proti nemu*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 374 s. ISBN 80-224-0892-1.

Community Programme for Employment and Solidarity – PROGRESS (2007 – 2013).

DOBROVIČOVÁ, G. (2004): *Vybrané otázky recentných prameňov práva v Slovenskej republike*. Košice: Právnická fakulta, UPJŠ. ISBN 80-7097-575-X.

EC (2006): *Employment in Europe*. Brussels: European Commission, October.

Guidelines on Employment for Marginalised Groups. European Committee for Social Cohesion, 2, November 2004.

GreenPaper on Modernising Labour Law, Modernising Labour Law to Meet Challenges of 21st Century. COM (2006) 708.

JAŠŠOVÁ, E. – PEKNÍK, M. – BRŇÁK, M. (2008): *Veda, médiá a politika*. [Zborník príspevkov z konferencie *Globalizácia, veda, vzdelávanie, médiá, politika*.] Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 360 s. ISBN 978-80-224-1001-4.

IVANIČKA, K. (2006): *Globalistika. Poznávanie a riešenie problémov súčasného sveta*. Bratislava: Iura Edition.

KISS, J. (2002): *Kötödések és távlatok*. [Väzby a perspektívy.] Dunajská Streda: NAP KIADÓ. 191 s. ISBN 80-89032-26-5.

KISS, J. (2004): *Irodalom – társadalmi – politikai erőtérben*. Dunajská Streda: NAP KIADÓ. 118 s. ISBN 80-89032-41-9.

- KREJČÍ, O. (2007): Mezinárodní politika. Praha: Ekopress. 744 s. ISBN 978-80-86929-7.
- KREJČÍ, O. (2005): Geopolitics of the Central European Region. The View from Prague and Bratislava. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 494 s. ISBN 80-224-0852-2.
- KREJČÍ, O. (2006): Nová kniha o voľbách. Praha: Professional Publishing. 481 s. ISBN 80-86946-01-0.
- KUBÍN, E. – VELŠIC, M. (1998): Slovensko a jeho volebné pravidlá. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 191 s. ISBN 80-224-0552-3.
- LAZAR, J. – BLAHO, P. (2007): Základné zásady súkromného práva v zjednotenej Európe. Bratislava: Iura Edition.
- MAPPING of the Global Future (2004): Report of the National Intelligence Council's 2020 Project. [Štúdiá spravodajských služieb USA.] Washington: NIC.
- MARUŠIAK, J. – FERENCOVÁ, M. (eds.) (2005): Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie. [Zborník zo seminára.] Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV. 220 s. ISBN 80-224-0843-3.
- OROSZ, L. – DOBROVIČOVÁ, G. (eds.) (2007): 15 rokov Ústavy SR. [Zborník z medzinárodnej konferencie.] Košice, 6. – 7. septembra. s. 417.
- PEKNÍK, M. (ed.) (2006): Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 264 s. ISBN 80-224-0924-3.
- PEKNÍK, M. (ed.) (2005): Verejná mienka. Medzinárodné vzťahy a zahraničná politika Slovenskej republiky. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 201 s. ISBN 80-224-0877-8.
- PEKNÍK, Miroslav a kol. (2000): Pohľady na slovenskú politiku (Geopolitika – Slovenské národné rady – Čechoslovakizmus). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 759 s. ISBN 80-224-0584-1.
- POLÁČKOVÁ, Z. – MARUŠIAK, J. (2007): Európske výzvy pre Slovensko. Transformácia zahraničnopolitických priorít Slovenskej republiky v postintegračnom období. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- SOPÓCI, J. (2004): Politika v spoločnosti. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 169 s. ISBN 80-224-0802-6.
- SVÁK, J. (2003): Ochrana ľudských práv (z pohľadu judikatúry a doktríny štrasburských orgánov ochrany práv). Žilina: Poradca podnikateľa.
- ŠMIHULA, D. (2007): Použitie silových prostriedkov v medzinárodných vzťahoch. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 277 s. ISBN 978-80-224-0975-9.
- The National Security Strategy of the United States of America. Washington: White House, September 2002.
- The National Security Strategy of the United States of America. Washington: White House, March 2006.
- TWINING, W. (2000): Globalisation and Legal Theory. London – Edinburgh – Dublin: Butterworths.
- UTEŠENÝ, P. (2005): Tržní moc a duševní vlastnictví v evropském soutěžním právu. Praha: C. H. BECK.
- ZASEPA, T. (2002): Médiá v čase globalizácie. Bratislava: Lúč. 181 s. ISBN 80-224-0740-2.

DOBIEHANIE VYSPELÝCH KRAJÍN – CIEĽ HOSPODÁRSKEHO VÝVOJA SLOVENSKA DO ROKU 2030

- BALCET, G. – EVANGELISTA, R. (2005): Global Technology: Innovation Strategies of Foreign Affiliates in Italy. In: Transnational Corporations, 14, č. 2, s. 53 – 92.
- BALDWIN, R. – WYPLOSZ, CH. (2006): The Economics of European Integration. London: Mc Graw-Hill.
- BELL, D.: (1996): Kulturní rozpory kapitalismu. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BENČÍK, M. – HAJNOVIČ, F. – STRACHOTOVÁ, A. – ŠUSTER, M. – TÖZSÉR, T. – ZEMAN, J. (2005): Odhad Balassa – Samuelsonovho efektu v ekonomike SR. [Výskumná štúdiá.] Bratislava: NBS, Odbor výskumu.

- BRUCHÁČOVÁ, A. – HAJNOVIČ, F. – KOMÍNKOVA, Z. – NEMEC, M. (2003): Ekonomické predpoklady integrácie Slovenska do Európskej menovej únie. *Ekonomický časopis/Journal of Economics*, 51, č. 4, s. 371 – 389.
- BUTI, M. – FRANCO, D. (2005): *Fiscal Policy in Economic and Monetary Union*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Ltd.
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES: Raising Productivity Growth: Key Messages from the European Competitiveness Report 2007. COM (2007) 666 final. Brussels, 31. 10. 2007. <http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/competitiveness/1_eucompetrep/eu_compet_reports.htm>.
- DIVINSKÝ, B. (2007): *Labour Market – Migration Nexus in Slovakia: Time to Act in a Comprehensive Way*. Bratislava: IOM (International Organization for Migration). ISBN 978-80-89158-17-1.
- EUROSTAT: Databáza Eurostatu.
- ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT (2007): *World Investment Prospects to 2011*. The Economist.
- EUROPEAN COMMISSION (1990): *One market, one money. An evaluation of the potential benefits and costs of forming an economic and monetary union. Study of the Directorate general for Economic and Financial Affairs*. European Economy, č. 44.
- EUROPEAN COMMISSION (2008): *Economic Forecast*. Spring 2008. European Economy, č. 2.
- EUROPEAN INNOVATION SCOREBOARD (2007): *Comparative Analysis of Innovation Performance*. February 2008. <<http://www.proinno-europe.eu/index>>.
- HAJNOVIČOVÁ, V. (2004): *Analýza spotreby energie v ekonomike SR*. [Pracovné materiály, č. 6.] Bratislava: Prognostický ústav SAV.
- IŠA, J. – OKÁLI, I. (2008): Európska menová únia, optimálna menová oblasť a možné dôsledky vstupu Slovenska do eurozóny. *Politická ekonomie, LVI*, č. 3, s. 318 – 344.
- LUPTACIK, M. – KOLLER, W. – MAHLBERG, B. – SCHNEIDER, H. W. (2005): *Growth and Employment Potentials of Chosen Technology Fields*. Viena: Institute for Industrial Research.
- NBS (2006): *Vplyv zavedenia eura na slovenské hospodárstvo*. Bratislava: NBS, Odbor výskumu.
- NBS (2008 a): *Platobná bilancia SR – január – december 2007*.
- NBS (2008 b): *Hrubá zahraničná zadlženosť Slovenskej republiky v roku 2007*.
- OECD (1998): *OECD Observer*, No. 212, June/July 1998.
- OECD: *StatExtracts*, OECD. <http://stats.oecd.org/WBOS/default.aspx?DatasetCode=ULC_ANN>.
- OECD: *Prices and Purchasing Power Parities*. <<http://www.oecd.org/dataoecd/61/54/18598754.pdf>>.
- SZAPÁRY, G. – VON HAGEN, J. (2004): *Monetary Strategies for Joining the Euro*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Ltd.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR: Slovstat.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2006, 2007): *Výsledky výberového zisťovania pracovných síl*.
- UNCTAD (2007): *World Investment Report 2007*.
- VAŇO, B. (2007): *Interpretácia demografických trendov a ich vplyvu na ekonomiku a sociálny systém*. Bratislava: Infostat – Výskumné demografické centrum.
- VINTROVÁ, R. – ŽĎÁREK, V. (2007): *Links between Real and Nominal Convergence in the New EU Member States*. *Ekonomický časopis/Journal of Economics*, 55, č. 5, s. 439 – 458.
- VLÁDA SR (2007): *Návrh Inovačnej stratégie SR na roky 2007 až 2013, schválený uznesením vlády SR č. 265 zo 14. 3. 2007*.
- WIFO-WEISSBUCH (2006): *Mehr Beschäftigung durch Wachstum auf Basis von Innovation und Qualifikation. Zusammenfassung*. Wien: Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung.

CESTY K ZNALOSTNEJ SPOLOČNOSTI

- CASSON, M. et al. (1992): *International Business and Global Integration*. New York: McMillan.
- ČSÚ (2005): *Inovace v ČR v roku 2005*. Praha: Český statistický úřad.
- EARL, L. (ed.) (2006): *National Innovation, Indicators and Policy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Eurostat New Cronos (2005): *European and US Patenting System*. Luxembourg: Office for Official Publications of the EC.
- EUROSTAT (2008): *Výdavky na inovácie za krajiny EÚ*. Dostupné na internete 6. 5. 2008: <inn_cis4_exp.htm>.
- McMILLAN, G. S. – NARIN, F. – DEEDS, D. (2000): *An Analysis of the Critical Role of Public Science in Innovation. The Case of Biotechnology*. *Research Policy*, 29, č. 1, s. 1 – 8.
- OECD (1999): *Science, Technology and Industry Scoreboard*. Paris: OECD.
- MŠ SR (2007a): *Výročná správa o vede a technike*. [Vládny dokument]. Bratislava: Ministerstvo školstva SR. 117 s.
- MŠ SR (2007b): *Operačný program – výskum a vývoj*. [Vládny dokument]. Bratislava: Ministerstvo školstva SR.
- MŠ SR (2007c): *Koncepcia informatiky a informatizácie školstva*. Bratislava: Ministerstvo školstva SR.
- Statistics in Focus (2006): *Latest Indicators Tables*. No. 2. Luxembourg: Eurostat.
- ŠÚ SR (2006a,b,c): *Inovačná aktivita podnikov SR 2002 – 2004*. Bratislava: Štatistický úrad SR.
- ŠÚ SR (2007): *Ročenka vedy a techniky*. Bratislava: Štatistický úrad SR. 109 s.
- Úradný vestník EÚ (2006): *O kľúčových kompetenciách pre celoživotné vzdelávanie*. Číslo 2006/962/ES z 18. 12. 2006.
- Uznesenie vlády SR č. 785 z 19. 9. 2007 k návrhu postupu implementácie iniciatívy JEREMIE v SR v progra-movom období 2007 – 2013.

MULTIKRITERIÁLNE SEKTORY UDRŽATEĽNÉHO A BEZPEČNÉHO ROZVOJA

- Správa EEA (2007): *The Pan-European Environment: Glimpses into an Uncertain Future*. No. 4. <http://reports.eea.europa.eu/ea_report_2007_4/en/EEA_report_4_2007_The_pan-European_environment_limpes_into_an_uncertain_future.pdf>.
- KOM(2007) 354, konečné znenie. *Zelená kniha Komisie Rade, Európskemu parlamentu, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov: Prispôsobenie sa zmene klímy v Európe – možnosti na uskutočnenie opatrení na úrovni EÚ*. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/sk/com/2007/om2007_0354sk01.pdf>.
- OECD (2007): *Environmental Outlook OECD to 2030*. Paris: OECD.
- KOVÁČ, M. (2008): *Zásady integrovaného manažmentu vodných zdrojov na území obcí a ich povodí*. Bratislava: ZMOS.
- ETC/RWM (2007): *Environmental Outlooks: Municipal Waste*. [WP2007/1.] Copenhagen.
- Prognóza rozvoja a využívania vedy a techniky do roku 2015. Bratislava: Prognostický ústav 2004.
- OECD (2007): *OECD – FAO Agricultural Outlook 2007 – 2016*. <<http://www.oecd.org/dataoecd/6/10/38893266.pdf>>.
- Vláda SR (2007): *Správa o zdravotnom stave lesov s prevládajúcim zastúpením smreka*. Bratislava: Vláda SR, č. j. 990 z 21. 11. 2007.
- NLC (2006): *Slovenské pôdohospodárstvo v dlhšom časovom horizonte*. Časť: Lesníctvo. Zvolen: Národné lesnícke centrum, Lesnícky výskumný ústav.

MP SR (2007): Národný lesnícky program Slovenskej republiky. Bratislava: Ministerstvo pôdohospodárstva SR.

ETSI (1997): SCR6 Final Report on European Information Infrastructure. Part 2. Guidelines for Services.

VÍZIA PRIESTOROVÉHO (REGIONÁLNEHO A ÚZEMNÉHO) ROZVOJA

ADAMSCHEK, B. (2000): Efektivita vo verejnej správe. Bratislava: Vydavateľstvo Bertelsmannovej nadácie. ISBN 80-968308-3-X.

AURIACOMBE, Ch. (2000): Reflection of the New Public Management. Pretoria: University of South Africa; Washington: The World Bank.

BALLS, E. – HEALEY, J. (ed.) (2000): Towards a New Regional Policy. Delivering Growth and Full Employment. London: The Smith Institute. ISBN 1 902488 34 2.

BAUELLE, G. (2002): Un scénario polycentrique. In: Baudelle, E. and Castagnède, B. (eds.). Le polycentrisme en Europe: une vision de l'aménagement du territoire européen. Aube: DATAR, Editions de l'Aube, Bibliothèque des territoires, s. 239 – 254.

CEC – Commission of the European Communities (1999): European Spatial Development Perspective (ESDP) – Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the EU. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

COMBES, D. – VERHIJEN, T. (1997): Reforma verejnej správy. Porovnanie skúseností Východu a Západu. Bratislava: NISPAcee. ISBN 80-967616-2-5.

FINKA, M., PETRÍKOVÁ, D. (2000): Spatial Development and Planning in European Integration. NewCastle – Grenoble – Bratislava – Hannover: SPECTRA – ROAD-PRINT.

HRDINA, V. a kol. (2006): Polycentrická koncepcia osídlenia ako nástroj zabezpečenia funkčnej komplexnosti na regionálnej a lokálnej úrovni. Bratislava: AUREX – MVRR SR.

MARTIN, R. L. (2003): A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A Draft Final Report. Brussels: European Commission-Directorate General Regional Policy.

MVaRR SR (2007): Národný strategický referenčný rámec 2007 – 2013. Bratislava: Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR.

OECD (2006): Infrastructure to 2030: Telecom, Land, Transport, Water and Electricity. Paris: OECD

PIKE, A. – RODRÍGUEZ-POSE, A. – TOMANEY, J. (2007): What Kind of Local and Regional Development and for Whom? *Regional Studies*, 41, č. 9, s. 1253 – 1269.

SWIANIEWICZ, P. (ed.) (2003): Konsolidácia alebo fragmentácia? Veľkosť miestnych samospráv v Strednej a Východnej Európe. [Preklad výberu z anglického originálu Local Government and Public Service Reform Initiative. Open Society. Institute Copyrights LGPP.] Bratislava: M.E.S.A.10.

TODLING, F. – TRIPPL, M. (2004): One Size Fits All? Towards a Differentiated Policy Approach with Respect to Regional Innovation Systems. [SRE-Discussion Papers, 2004/01.] Vienna: Wirtschaftsuniversität Wien.

WATERHOUT, B. (2002): Polycentric Development – What is Behind it? In: Faludi, A. (ed.): European Spatial Planning. Cambridge, MA: Lincoln Institute of Land Policy, s. 39 – 58.